

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

Fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul IX, 1998

5 – 6

Mai – Decembrie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), VENERA ACHIM,
PAUL CERNOVODEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN
CONSTANTINIU, EUGEN DENIZE, ANDREI EȘANU, GEORGETA
PENELEA-FILITTI, NAGY PIENARU, APOSTOL STAN,
ION STANCIU

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 3 ori pe an în numere duble.

Revista se poate procura de la: **EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE**, Calea 13 Septembrie, nr. 13, Sect. 5, P.O. Box 5-42, București, România, RO-76117, Tel. 401-411 9008, Tel./Fax. 401-410 3983; 401-410 3448; **RODIPET S.A.**, Piața Presei Libere, nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33-57, Fax 401-222 6407, Tel. 401-618 5103; 401-222 4126, București, România; **ORION PRESS IMPEX 2000**, P.O. BOX 77-19, București 3 – România, Tel. 653 79 85, Fax (401) 324 06 38.

La revue „REVISTA ISTORICĂ” paraît 3 fois l'an en numéros doubles.

Toute commande pour les travaux parus aux Éditions de l'Académie Roumaine sera adressée à: **EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE**, Calea 13 Septembrie, nr. 13, Sect. 5, P.O. Box 5-42, București, România, RO-76117, Tel. 401-411 9008, Tel./Fax. 401-410 3983; 401-410 3448; **RODIPET S.A.**, Piața Presei Libere, nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33 – 57, Fax 401-222 6407, Tel. 401- 618 5103; 401- 222 4126, București, România; **ORION PRESS IMPEX 2000**, P.O. BOX 77-19, București 3 – România, Tel. 653 79 85, Fax (401) 324 06 38.

REDACȚIA:

NAGY PIENARU (*redactor șef adjunct*)
VENERA ACHIM

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb, precum și orice corespondență se vor
trimite pe adresa redacției revistei:

„REVISTA ISTORICĂ”,
B-dul Aviatorilor, nr.1, 71247-București,
tel. 650.72.41.

© 2000 EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie, nr. 13, R-76117, Tel. 410.32.00, Tel./Fax 410 39 83; 410 34 48
București, România

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ

TOMUL IX, NR. 5 – 6

Mai – Decembrie 1998

S U M A R

ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ ÎN EPOCA COMUNISTĂ

ȘERBAN PAPACOSTEA, Clio în captivitate: istoriografia română în perioada comunistă	241
PAUL CERNOVODEANU, Activitatea Institutului de Istorie „N. Iorga” în perioada 1948–1952.....	261
APOSTOL STAN, Comunismul național și istoriografia. Mit ideologic și adevăr istoric.....	283
FLORIN CONSTANTINIU, Paradoxurile istoriografiei române în „epoca Ceaușescu”.....	291
HANS-CHRISTIAN MANER, Percepții germane asupra istoriografiei românești în epoca regimului comunist.....	295
MIHAI D. STURDZA, Istoriografia comunistă văzută de postul de radio Europa Liberă	305
CLAUDIU SECAȘIU, Contribuții privind biografia istoricului Gheorghe I. Brătianu (anii 1945–1953)	321
ȘTEFAN ANDREESCU, Revistele bisericești – loc de refugiu al istoricilor români în perioada stalinistă.....	343
GEMIL TAHSIN, Cercetarea istoriei raporturilor româno-otomane întreprinsă în perioada totalitarismului.....	347
LYA BENJAMIN, Evreii în literatura istorică românească în perioada comunistă.....	353

ÎN AMINTIREA COLEGULUI VALERIU STAN

ANASTASIE IORDACHE, Caracterul și scopul revoluției de la 1848 în Principatele Romane	361
APOSTOL STAN, Revoluție și legalitate în 1848 în Principatele Române	373
ALEXANDRU MAMINA O evaluare a conceptului de „Revoluție burgheză”. Exemplul românesc de la 1848.....	381

VALERIU STAN, Corespondență inedită I. Voinescu II – Ion Ghica din perioada exilului .	391
VITALIE VĂRATEC, Tentative de aplicare a prevederilor legii rurale de la 1864 în județul Ismail	405
VENERA ACHIM, Problema sedentarizării ȝiganilor în documente de arhivă din anul 1863	419

ȚĂRILE ROMÂNE ÎNTRE VEST ȘI EST

ȘERBAN PAPACOSTEA, Moldova începuturilor între regii Ungariei și ai Poloniei	425
OVIDIU CRISTEA, Bătălia de la Nicopol în viziunea surselor occidentale: mentalitate cavalerască și mentalitate ecleziastică	431
ILEANA CĂZAN, Expansiunea Habsburgilor spre Dunărea de Jos și acțiuni diplomatice în Imperiul otoman între anii 1534–1540	443
PAUL CERNOVODEANU, Anglia și războiul austro-turc (1716–1718).....	463

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Colocviul: „Științele umane și chestiunea minorităților și a diasporelor în Europa”, Strasbourg, 11–14 decembrie 1997 (<i>Mirela-Luminița Murgescu</i>): „Centenar Zhou Enlai, 1898–1998”, Institutul de Istorie „N. Iorga”, 5 martie 1998 (<i>Iolanda Țighiliu</i>): Călătorie de studiu și documentare în Germania (<i>Florin Müller</i>); Sesiune de comunicări: „Opt decenii de la unirea Basarabiei cu România”, Chișinău, 27–28 martie 1998 (<i>Apostol Stan</i>); Simpozionul științific: „80 de ani de la Unirea Basarabiei cu România”. Constanța 14–15 martie 1998 (<i>Marian Stroia</i>); Cronică	479
--	-----

NOTE ȘI RECENZII

•. <i>Bibliographisches Handbuch der ethnischen Gruppen Südosteuropas</i> , herausgegeben von Gerhard Seewann und Péter Dippold, Bd. 1–2, München, R. Oldenbourg Verlag, 1997. XC + 638 p., XLVIII + p. 639–1450 +1 hartă anexă (Südosteuropa – Bibliographie. Ergänzungsband 3) (<i>Șerban Papacostea</i>): •. <i>Vneșneia politika Rossii. Sbornik dokumentov. 1990–1992</i> , Moskva, Mejdunarodnăe otnoșeniia, 1996, 608 p. (<i>Armand Goșu</i>): MARIA G. BRĂȚIANU, <i>Gheorghe I. Brățianu – Enigma morții sale</i> , București, Fundația Academia Civică, 1997. 162 p. (<i>Ioan Babici</i>); ION DIACONESCU, <i>Temnița – destinul generației noastre</i> , București. Edit. Nemira. 1998, 336 p. (<i>Ioan Babici</i>); VICTOR DIMITRIU, <i>Urcuș pe cascade îngheșate. Din memoriile unui fost diplomat</i> , București, Edit. Albatros. 1996, 318 p. (<i>Ovidiu Bozgan</i>); EUGENIO GUCCIONE, <i>Municipalismo e federalismo in Luigi Sturzo</i> . Torino, 1994, 92 p. (<i>Patricia Panait</i>); SHIMON PERES, <i>Battling for Peace. Memoirs</i> , edited by David Landau, London, Weidenfeld and Nicholson, 1995, 402 p. (<i>Betinio Diamant</i>).....	487
--	-----

IN MEMORIAM

+ VALERIU STAN (<i>Apostol Stan</i>).....	501
---	-----

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES

TOME IX, Nos 5 – 6

May – December 1998

CONTENTS

ROMANIAN HISTORIOGRAPHY IN THE COMMUNIST YEARS

ȘERBAN PAPACOSTEA, Captive Clio: Romanian Historiography under the Communist Rule	241
PAUL CERNOVODEANU, The Activity of "N. Iorga" History Institute between 1948 and 1952.....	261
APOSTOL STAN, National Communism and Historiography. Ideological Myth and Historical Truth.....	283
FLORIN CONSTANTINIU, Paradoxes of Romanian Historiography in the "Ceașescu Era"	291
HANS-CHRISTIAN MANER, German Views on Romanian Historiography during the Communist Regime	295
MIHAI D. STURDZA, Communist Historiography and the "Free Europe" Broadcasting Corporation	305
CLAUDIU SECAȘIU, Contributions to the Biography of Historian Gheorghe I. Brătianu...	321
ȘTEFAN ANDREESCU, Church Reviews – A Haven for Romanian Historians in the Stalinist Period	343
GEMIL TAHSIN, Research into the History of Romanian-Ottoman Relations in the Years of Totalitarianism	347
LYA BENJAMIN, The Jew in Romanian Historiography during the Communist Years	353

IN MEMORIAM: VALERIU STAN

ANASTASIE IORDACHE, The Character and Purpose of the 1848 Revolution in the Romanian Principalities	361
APOSTOL STAN, Revolution and Legality in the Romanian Principalities in 1848	373
ALEXANDRU MAMINA, An Evaluation of the Concept of "Bourgeois Revolution". The Romanian 1848 Example.....	381

*

VALERIU STAN, Hitherto Unpublished Correspondence between I. Voinescu II and Ion Ghica in Exile	391
---	-----

VITALIE VĂRATEC, Attempts at Applying the Stipulations of the 1864 Rural law in Ismail County	405
VENERA ACHIM, The Issue of the Sedentarization of the Roma People as Recorded in 1863 Archive Documents	419

THE ROMANIAN COUNTRIES BETWEEN THE WEST AND THE EAST

ȘERBAN PAPACOSTEA, Moldavia at the Beginnings, Between the Kings of Hungary and Poland	425
OVIDIU CRISTEA, The Battle of Nicopolis in the Light of Western Sources; Mentalities: The Knights and the Clergy	431
ILEANA CĂZAN, The Habsburgs' Expansion into the Lower Danube and Diplomatic Actions in the Ottoman Empire in 1534–1540	443
PAUL CERNOVODEANU, England and the Austrian-Turkish War (1716–1718)	463

SCIENTIFIC LIFE

The Colloquium: "Human Sciences and the Issue of Minorities and Diasporas in Europe", Strasbourg, 11–14 December 1997 (<i>Mirela-Luminița Murgescu</i>); "The Zhou Enlai Centennial, 1898–1998", "Nicolae Iorga" History Institute, 5 March 1998 (<i>Iolanda Țighiliu</i>); A Study and Documentation Trip to Germany (<i>Florin Müller</i>); Communication Session: "Eight Decades Since the Union of Bessarabia to Romania", Chișinău, 27–28 March 1998 (<i>Apostol Stan</i>); Scientific Symposium: "Eighty Years Since the Union of Bessarabia to Romania", Constanța, 14–15 March 1998 (<i>Marian Stroia</i>); Chronicle.....	479
--	-----

NOTES AND REVIEWS	487
-------------------------	-----

IN MEMORIAM

† VALERIU STAN (<i>Apostol Stan</i>).....	501
---	-----

ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ ÎN EPOCA COMUNISTĂ

CLIO ÎN CAPTIVITATE: ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ ÎN PERIOADA COMUNISTĂ*

ȘERBAN PAPACOSTEA

La sfârșitul celui de-al doilea război mondial, România, ca de altfel majoritatea țărilor din centrul și estul Europei, a intrat sub hegemonia Uniunii Sovietice. Politica Partidului Comunist Român (P.C.R.), o grupare politică puțin numeroasă și cu slabă reprezentare pe plan social, adus la cârma statului român de Armata Sovietică de ocupație, a determinat o rupere cu trecutul în toate domeniile vieții sociale. Noul regim a înlocuit realitățile sociale, politice și culturale, care s-au manifestat începând cu mijlocul secolului XIX în contextul eforturilor României de a se adapta la modelul de civilizație occidental, cu un sistem de organizare contrar tradițiilor naționale. Coerțiția și teroarea exercitate de statul totalitar au împins România nu numai în direcția hegemoniei sovietice, ci și în cea a adoptării forțate a modelului social, politic și cultural sovietic.

În cadrul unor transformări fundamentale, care s-au accelerat îndeosebi după 1947, când monarhia, ultima garanție a independenței naționale, a fost abolită, regimul comunist a manifestat un interes deosebit pentru istoriografie. O explicație a acestei preocupări se regăsește pe de o parte în doctrina călăuzitoare a comuniștilor de pretutindeni, „materialismul filosofic și istoric”, care postula victoria finală a socialismului, adică a comunismului, iar, pe de altă parte, în nevoia de legitimitate istorică și de integrare a P.C.R. în tradiția națională.

În realitate, regimul comunist din România a suprimat o istoriografie națională, care timp de un secol se inspirase din ideologia națională și care, în ultimele sale decenii de existență, manifestase tendințe evidente de integrare în marile curente istoriografice europene, înlocuind-o cu o metodă de abordare a istoriei în deplină subordonare față de regimul totalitar. Forțată să intre în tiparul totalitarismului și supusă unui control riguros, istoriografia română din anii comunismului a urmat, cel puțin la nivel oficial, direcțiile trasate de noul centru de putere și s-a adaptat la toate metamorfozele sale. Trecând de la stalinismul rigid la naționalismul virulent prin care P.C.R. și-a marcat desprinderea, în limitele

* Textul de față a fost editat în limba engleză în “European History Quarterly”, t. 26, 1996, nr. 2, p. 181–208.

posibilului, de internaționalismul Kremlinului, istoriografia oficială s-a supus tuturor imperativelor centrului de putere căruia i se subordonase¹.

Trei au fost modalitățile prin care P.C.R. și-a impus politica în domeniul istoriografiei: 1) adoptarea unui nou sistem de interpretare a istoriei, subordonat ideologiei și politicii regimului totalitar; 2) revizuirea atitudinii față de adevărul istoric, inclusiv față de izvoarele istorice; 3) schimbarea radicală a modului de practicare a cercetării istorice și de predare a istoriei în școli.

ISTORIOGRAFIA MARXISTĂ: NOILE SALE ORIZONTURI ȘI REALIZĂRI

Una dintre cele mai constructive inițiative ale regimului comunist în domeniul istoriografiei a fost sprijinul acordat cercetării sistematice și publicării izvoarelor istorice vechi și moderne. Succesul s-a datorat în parte alocării de la bun început a unor fonduri substanțiale pentru activitatea de cercetare științifică în toate domeniile, inclusiv în cel al istoriei. O contribuție deosebită au avut numeroși specialiști în diversele domenii ale istoriei și în cel al științelor auxiliare. Cei mai mulți formați în Occident, în perioada interbelică, acești specialiști au fost îndepărtați de la catedrele lor din învățământul superior și îndreptați spre activitatea de documentare în institutele de cercetare.

Istoriografia comunistă a manifestat un interes deosebit față de cercetarea arheologică, menită să ofere informații despre viața materială și socială a societăților arhaice sau, în terminologie marxistă, a comunei primitive și a orăduirii sclavagiste. S-au deschis noi șantiere arheologice, care s-au adăugat celor deja inaugurate în anii anteriori. Au fost astfel scoase la lumină urme de civilizație pe teritoriul României datând din epoca paleoliticului și până în ultimele faze ale antichității clasice. S-au făcut importante descoperiri arheologice datând din perioada marilor migrații, de la sfârșitul stăpânirii romane în Dacia, la finele sec. III e.n. și până la marea invazie tătară din sec. XIII. Un domeniu aproape nou de investigație a fost cel al arheologiei medievale, care, în condițiile unui număr restrâns de izvoare scrise, a pus la dispoziție informații de mare valoare².

La fel de însemnat a fost și efortul de editare a surselor documentare ale istoriei medievale³. S-au pus bazele unor colecții de mare însemnătate, cea mai importantă fiind colecția de documente medievale publice și private a căror editare

¹ Nu există încă o lucrare completă și satisfăcătoare asupra istoriografiei române în perioada comunistă. În așteptarea unei astfel de lucrări, vezi D. Ghermani, *Die kommunistische Umdeutung rumänischer Geschichte unter besonderer Berücksichtigung des Mittelalters*. München, 1961; V. Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români 1944–1977*, București, 1991.

² *Cercetarea istoriei României în anii puterii populare. Istoria străveche și veche*, în „Studii. Revistă de istorie”, 15, 1962, nr. 6; C. Preda, Fl. Preda, *Contribuția cercetărilor arheologice la cunoașterea istoriei vechi a României*, în „Studii. Revistă de istorie”, vol. 33, 1980, nr. 7–8.

³ I. Ionașcu, *Publicarea izvoarelor medievale*, în „Studii. Revista de istorie”, vol. 15, 1962, nr. 6; P. Cernovodeanu, C. Rezachevici, *Înfăptuiri și priorități în medievistica românească*, în „Studii. Revista de istorie”, vol. 33, 1980, nr. 10.

continuă și în zilele noastre. O altă inițiativă valoroasă a fost publicarea sau republicarea atât a cronicilor medievale, în totalitatea lor, pentru Țara Românească și Moldova, și numai excepțional în cazul Transilvaniei, cât și a textelor de legi din evul mediu și până la începutul epocii moderne, respectiv până în secolul XIX.

O atenție deosebită s-a acordat izvoarelor externe ale istoriei române, vechi și medievale. S-au publicat extrase din autori greci și latini în care se fac referiri la geto-daci și la teritoriul ocupat de aceștia, cât și din autori bizantini, mergând până în secolul XV, cu referire la români – care în textele bizantine apar menționați ca vlahi -- și la teritoriul românesc. La fel de importante sunt și relatările călătorilor străini despre Țările Române, începând cu secolul XIV și până în cea de a doua jumătate a secolului XVII, extrasele din cronicile turcești cu privire la istoria românilor în perioada hegemoniei otomane în sud-estul Europei, colecția de documente turcești-otomane cu privire la relațiile româno-turce în decursul aceleiași perioade ș.a.

Un efort asemănător s-a desfășurat, deși la o scară mai redusă, în domeniul istoriei moderne⁴. Au apărut colecții importante de documente despre marea răsccoală țărănească din Transilvania din 1784, revoluțiile de la 1821 și 1848, războaiele țărănești de la 1888 și 1907, cât și colecții de rapoarte diplomatice străine cu privire la crearea statului român modern și războiul de independență. Numai încercările P.C.R. de a-și atribui un rol pe care niciodată nu-l jucase au împiedicat apariția unor ediții științifice similare și în domeniul istoriei române contemporane.

Noua concepție filosofică marxistă, devenită obligatorie ca urmare a transformărilor profunde care au avut loc după 1948, și-a impus propriile priorități în domeniul cercetării științifice. În conformitate cu noile directive, care decurgeau din modul oficial de abordare a istoriei, activitatea istoricilor s-a concentrat în principal asupra problemelor de natură economică și socială, fiind lăsate în umbră aspectele de istorie politică, prioritare anterior în istoriografia română.

Ideologia marxistă a transformat studiul tehnologiei și al economiei într-un domeniu de predilecție al istoriei. În lumina noilor valori fundamentale, istoricii români și-au concentrat atenția asupra evoluției în timp a uneltelor și tehnologiei începând cu perioada paleoliticului și până la revoluția industrială. Se înțelege de la sine că asemenea eforturi, de altfel fără precedent, au produs rezultate valoroase cu privire la evoluția de-a lungul secolelor a „forțelor de producție” – un aspect, incontestabil, esențial al istoriei. Datorită acestor eforturi susținute, beneficiem în prezent de o mai amplă cunoaștere a uneltelor și tehnologiilor vechilor comunități de pe teritoriul României în epoca de piatră, de bronz și de fier, a cultivării pământului în antichitate și în evul mediu, a exploatării minelor în Dacia romană și în Transilvania medievală, a activităților meșteșugărești în epoca veche și medievală, a industriei (manufacturilor), care și-au făcut o timidă apariție în

⁴ *Cercetarea istoriei României în anii puterii populare. Istorie modernă*, în „Studii. Revistă de istorie”, vol. 15, 1962, nr. 6; D. Berindei, *Realizări și perspective ale istoriografiei moderne*, în „Studii. Revistă de istorie”, vol. 33, 1980, nr. 10.

secolele XVII și XVIII, cât și a transporturilor, de la formele cele mai rudimentare și până la înființarea rețelei de căi ferate. Astfel, prin cercetarea istorică desfășurată în ultimele decenii, s-a realizat o integrare organică a „culturii materiale” în cadrul general al istoriei societății și civilizației pe pământul românesc⁵.

În concepția determinismului marxist, există o corelație necesară între forțele de producție și relațiile de producție, sau, mai simplu, între bazele economice și tehnologice ale societății și relațiile sociale. În consecință, studiul relațiilor dintre diferitele clase și categorii sociale, în funcție de gradul respectiv de dezvoltare economică, a stat în centrul atenției istoricilor în anii comunismului.

Până în secolul XX, când revoluția industrială a pătruns cu adevărat în Europa răsăriteană, cu o întârziere de peste un secol, societatea românească s-a bazat pe o economie rurală, agricolă și pastorală. Cele câteva decenii de cercetare în acest domeniu al istoriei române, pe cât de complex, pe atât de fundamental, au scos la iveală o serie de aspecte care au contribuit la o mai bună înțelegere a evoluției societății românești din timpurile cele mai vechi și până la reforma agrară de la sfârșitul primului război mondial, în urma căruia au dispărut marile moșii. Istoria satului, aflată mereu în atenția istoriografiei române, a pătruns în zone mai puțin studiate, dacă nu chiar ignorate în trecut, evoluția tehnicilor agrare – uneltele agricole și alternarea culturilor –, productivitatea solului, extinderea ariei de însămânțare, problema satelor părăsite etc. Dar atenția cercetătorilor s-a îndreptat cu precădere asupra aspectelor sociale ale istoriei satului: proprietatea asupra pământului, relațiile dintre stăpânii pământului și oamenii dependenți, mijloacele economice și legale de aservire a țăranimii. Probleme extrem de dificile, cum ar fi cea a organizării domeniilor și a formulelor de exploatare a acestora, au stârnit vii controverse. Aspectele principale dezbătute au fost obligațiile iobagilor față de stăpânul moșiei, natura rentei percepute de acesta, ponderea obligațiilor în natură față de cele în bani, evoluția cquantumului corvezii și efectele extinderii circulației monetare asupra vieții satului⁶.

La o mai bună înțelegere a impactului deosebit pe care l-au avut stăpânirea otomană și regimul impus de aceasta asupra comerțului Țării Românești și Moldovei și asupra lumii rurale, au contribuit noi descoperiri făcute în arhivele turcești. La fel de importantă a fost și studierea efectelor înlăturării regimului comercial impus de Poarta otomană, atunci când, odată cu restabilirea liberei circulații navale prin Strâmțori, Țara Românească și Moldova au început să exporte mari cantități de grâne către Occident.

Reformele inițiate în secolul XVIII în spiritul absolutismului luminat, atât de domnitorii fanarioți din Țara Românească și Moldova, cât și de regimul habsburgic în Transilvania, au constituit obiectul cercetărilor unei echipe de specialiști. Ei au reușit să pună într-o nouă lumină desființarea iobăgiei, moment central în aplicarea

⁵ C. Preda, Fl. Preda, *op. cit.*; P. Cernovodeanu, C. Rezachevici, *op. cit.*

⁶ *Ibidem.*

unui set de reforme având drept scop modernizarea structurilor sociale, administrative și fiscale moștenite din perioada evului mediu⁷. Nu au fost ignorate nici reformele agrare din secolele XIX și XX, care au permis trecerea pământului din proprietatea latifundiilor în cea a țăranilor.

În concepția lui Marx „lupta de clasă este forța motrice a istoriei”. Numeroase lucrări s-au inspirat din această teză a părintelui socialismului științific, autorii lor străduindu-se să argumenteze prin probe culese din istoria românilor acest „adevăr” fundamental al concepției marxiste. În contextul acestui demers, izvoarele istorice au fost utilizate pentru a scoate în evidență lupta de clasă, începând cu formele ei elementare, cum ar fi refuzul țăranilor de a-și îndeplini obligațiile și fuga lor de pe moșii, până la răscoalele pe plan local sau general. S-au scris ample monografii despre marile răscoale țărești care temporar au periclitat sistemul social și politic din Transilvania în ultimele decenii ale secolului XVIII și în România spre sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX⁸. De asemenea, o serie de specialiști într-un domeniu total nou al istoriografiei românești au studiat mișcarea clasei muncitoare și mișcarea de rezistență a proletariatului împotriva exploatarei capitaliste.

Statul fiind, în concepția marxistă, un simplu instrument în mâinile „clasei dominante”, cercetătorii și-au îndreptat atenția și asupra apariției și rolului acestuia în diferite etape istorice: statul geto-dac și cel roman, care a asigurat dominația claselor nobiliare asupra țăranilor și sclavilor, statul medieval, expresie a intereselor clasei feudale și mijloc de exercitare a controlului asupra țăranimii prin intermediul constrângerii economice și legale, statul „burghezo-moșieresc”, dezvoltat în secolul XIX spre a servi interesele comune ale unei burghezii în formare și ale unei clase moșierești extrem de puternice până în vremea izbucnirii primului război mondial. Două decenii de cercetare științifică intensă, desfășurată cu precădere în cadrul impus de filosofia marxistă, au contribuit astfel la îmbogățirea datelor și la o mai bună înțelegere a unor importante aspecte ale trecutului românesc.

SISTEMUL UNIPARTINIC ȘI ADEVĂRUL ISTORIC

În ciuda progreselor reale înregistrate în studiul istoriei și în disciplinele auxiliare, în România comunistă nu s-a dezvoltat o autentică istoriografie marxistă. Explicația acestei situații se află în mare măsură în ideologia și politica puterii totalitare, exercitată de un partid monolitic, care a suprimat libertatea de gândire și de interpretare, pentru a-și apăra propriile interese politice și propagandistice. Paradoxal, leninismul – teoria și practica puterii totalitare – a anihilat valențele creatoare ale marxismului, ipoteză de lucru care în societățile libere a produs un șir de valoroase lucrări științifice. În contextul dat, marxismul, devenit dogmă de stat

⁷ Fl. Constantiniu, Ș. Papacostea, *Les réformes des premiers Phanariotes en Valachie et en Moldavie. Essai d'interprétation*, în „Balkan Studies”, 1972, nr. 13; D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, 1984.

⁸ D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I–II, București, 1979; *The Great Peasant Revolt of 1907*, lucrare colectivă, București, 1991.

în regimul comunist, nu a produs decât mituri istorice, în timp ce leninismul totalitar a produs o lungă serie de falsuri grosolane.

Pentru a-și promova propriile „adevăruri”, regimul comunist a instaurat un control sever asupra accesului la sursele istorice. Principalele arhive publice au fost militarizate și puse sub autoritatea Ministerului Afacerilor Interne, respectiv a Securității, dreptul de consultare a documentelor nemaifiind acordat decât unor persoane „de încredere”. Cercetările axate pe perioada contemporană, un domeniu foarte spinos din punct de vedere al propagandei comuniste, nu se desfășurau decât sub strictă supraveghere. Principalele fonduri de documente referitoare la perioada interbelică au devenit practic inaccesibile chiar și pentru majoritatea istoricilor devotați cauzei regimului comunist.

Atitudinea partidului comunist față de lucrările publicate înainte de venirea la putere nu a fost mai puțin rigidă. Printre primele sale griji a fost eliminarea din bibliotecile publice a cărților și revistelor care îi contraziceau doctrina și interesele politice. În mai 1948 s-a publicat primul volum al unui veritabil *Index librorum prohibitorum* în versiune actualizată⁹. Accesul la lucrările astfel interzise de către inchiizitorii regimului nu a mai fost acordat decât pe bază de permis. În ultimii ani ai perioadei staliniste, serviciile speciale ale Securității se ocupau printre altele și cu verificarea atentă a listelor de lucrări consultate și raportarea acelor persoane care manifestaseră o curiozitate „suspectă”. Istoricii erau sancționați pentru a fi citit lucrările unor intelectuali „burghezi”. Pentru o lungă perioadă s-au sistat achizițiile de publicații occidentale și s-a întrerupt orice contact cu sursele de informare situate în afara lagărului comunist. În primăvara anului 1950, cititorii care frecventau bibliotecile franceză, britanică, americană și italiană au fost arestați sub acuzația de a fi citit cărți și reviste din „lumea capitalistă” și trimiși fie la închisoare, fie în lagăre. Se eliminau astfel focarele de „contaminare ideologică” și se netezea calea pentru victoria adevărului unic al partidului.

Lipsiți de sursele de informare internă și externă cu care fuseseră obișnuiți în trecut, istoricii au beneficiat în schimb de modele ideologice obligatorii: clasicii marxism-leninismului, cuvântările liderilor comuniști sovietici și români, hotărârile congreselor de partid și alte documente oficiale de partid. Pe măsură ce interesul conducerii de partid față de istorie a crescut, programele adoptate de congresele de partid au început să ofere „teze” cu privire la principalele aspecte ale trecutului României. Sarcina istoricilor era să dezvolte aceste teze și, pe cât posibil, să le confirme cu ajutorul surselor istorice. În acest scop li se puneau la dispoziție operele istoricilor sovietici, aduse în țară în cantități uriașe și puse în vânzare în librării speciale.

În concepția sistemului unipartinic, există un singur adevăr istoric, care trebuie promovat prin intermediul unei singure istorii. Anul 1948 a marcat înlăturarea competiției între manualele de istorie. Un nou manual elaborat de un colectiv sub conducerea lui Mihai Roller, istoricul oficial al regimului, pregătit la

⁹ Publicațiile interzise până la 1 Mai 1948, București, 1948

Moscova și ridicat în vremea lui Stalin la rangul de conducător necontestat al istoriografiei române, a devenit obligatoriu, în timp ce alte manuale au fost retrase de pe piață și date uitării¹⁰. S-a pus punct controverselor și dezbaterilor istorice; zilele pluralismului istoriografic apuseseră.

Odată pusă în aplicare, concepția marxistă cu privire la evoluția în cinci etape a societății, de la comuna primitivă la comunism, oferă exemple tipice de impunere a unui mit prin intermediul monopolului asupra vieții intelectuale. Deși dovezile referitoare la existența sclavagismului în societatea geto-dacă nu erau convingătoare, istoricii oficiali ai regimului comunist din România au argumentat în favoarea unei „etape sclavagiste”, premergătoare cuceririi Daciei de către romani. Exagerarea grosolană și „tezismul” au dat cale liberă purei invenții atunci când, pentru a explica din punct de vedere marxist tranziția de la antichitate la evul mediu, respectiv printr-o revoluție, acești istorici oficiali au născocit o mare revoltă a sclavilor din Dacia care ar fi marcat sfârșitul dominației romane și al „orânduirii sclavagiste” în această provincie nord-dunăreană a Imperiului Roman¹¹.

Deosebirea dintre mit și fals fiind adesea greu de perceput, istoricii cărora partidul le trasa sarcini au ignorat-o cu desăvârșire. Primele falsificări grosolane ale adevărului istoric au fost expresia recunoștinței P.C.R. față de Uniunea Sovietică; ele au continuat adaptându-se împrejurărilor. Partidul s-a văzut nevoit să-și inventeze un trecut pe care nu-l avea. Ficțiunea era chemată să confere legitimitate poziției sale de forță conducătoare a vieții politice românești pe baza unor argumente istorice, poziție pe care în realitate o datora în exclusivitate dictatului Uniunii Sovietice.

Ocupația trupelor sovietice în România începută în 1944 și care avea să dureze 15 ani a fost prezentată în propaganda oficială și în istoriografie ca fiind „eliberarea” patriei de către Armata Roșie victorioasă¹². Laudele aduse Uniunii Sovietice și marelui său conducător, Stalin, s-au extins asupra întregului trecut al Rusiei. Astfel, perioadele de ocupație rusească în Principatele Române în decursul secolelor XVIII și XIX au devenit peste noapte „războaie de eliberare”, iar migrațiile slave din secolele VI și VII în spațiul românesc au fost considerate evoluții benefice¹³. Arheologilor li s-a trasat sarcina de a aduce la lumină urme ale prezenței slavilor pe teritoriul românesc, sarcină pe care cei mai entuziaști dintre aceștia au dus-o la bună îndeplinire.

În timp ce influențele ruse și sovietice erau lăudate, Occidentul era blamat în mod unanim. Ideologii partidului au lansat o violentă campanie împotriva așa-numitului „cosmopolitism”, iar istoricii au primit sarcina de a aplica prescripțiile momentului și asupra trecutului. Pornind de la ocupația romană și până la

¹⁰ M. Roller, *Istoria României*, București, 1947.

¹¹ D. Berciu, *Lupta băștinașilor din Dacia împotriva cotropitorilor romani*, Studii și cercetări de istorie veche, vol. 2, 1951, nr. 4.

¹² V. Georgescu *op. cit.*, p. 38–39.

¹³ *Ibidem*, p. 26–31.

influențele occidentale moderne și contemporane, într-un cuvânt tot ce de-a lungul veacurilor a apropiat poporul român de civilizația occidentală, a fost înfățișat într-o lumină sumbră¹⁴.

SISTEMUL INSTITUȚIONAL DE COERCIȚIE

Discrepanța dintre concepția istorică și „metodele” P.C.R., pe de o parte, și, pe de altă parte, tradiția istoriografică română era atât de puternică, încât, pentru a-și impune vederile, noul regim avea absolută nevoie de un cadru de coerciție. În lunile care au urmat preluării puterii totale de către comuniști în anul 1947, a devenit evident faptul că pentru exercitarea unui control total asupra vieții intelectuale era necesară reorganizarea instituțiilor în care se desfășura activitatea de cercetare. Prima țintă a constituit-o Academia Română. În iulie 1948, sub noua sa titulatură de *Academie a Republicii Populare Române* și în strictă conformitate cu liniile directoare trasate de sovietici, cea mai de seamă autoritate științifică și simbolul valorilor științifice și culturale ale țării a devenit centrul de coordonare și control al cercetării științifice. Cu foarte puține excepții, vechii membri ai Academiei, etichetați ca „elemente burgheze”, au fost îndepărtați și înlocuiți cu susținători devotați ai P.C.R. și ai Uniunii Sovietice. Cel mai influent membru al secției istorice a noii academii era Mihai Roller, dictatorul necontestat în domeniul istoriografiei, care se bucura de încrederea absolută a autorităților sovietice.

Odată cu întreruperea legăturilor tradiționale dintre institutele de cercetare și universități, s-a creat un gol între cercetare și învățământul superior, care a avut repercusiuni nefaste în ambele domenii. Vechile institute de cercetare, organizate în strânsă legătură cu catedrele universitare corespunzătoare, au fost desființate în iulie 1948, în locul lor înființându-se *Institutul de Istorie al Academiei Republicii Populare Române*. Profesorilor îndepărtați de la catedră pe motive politice li s-a permis în general să-și desfășoare activitatea în institute, îndeosebi în activități de documentare.

Concepția la ordinea zilei era că istoria este o știință militantă – *historia militans* – iar istoricilor li s-a cerut să se conformeze acestui principiu fundamental al partidului. Toți istoricii au fost înregimentați în așa-numitul „front al istoricilor”, formulă utilizată în documentele oficiale ale vremii. Prin aderarea lor la acest „front”, istoricii urmau să îmbrățișeze în mod necondiționat concepția generală a partidului și directivele trasate în domeniul specific al istoriei. Cercetătorii au fost supuși reeducării în spiritul marxism-leninismului, care presupunea adoptarea liniilor directoare ale partidului comunist și adularea Rusiei și Uniunii Sovietice. S-au organizat cursuri obligatorii de învățământ politic, cu scopul de a-i reeduca pe cercetători și a-i obișnui să gândească în termenii doctrinei oficiale sau cel puțin să simuleze că o fac.

¹⁴ *Ibidem*, p. 25–26 și 43–44.

O noutate a constituit-o înființarea unui institut specializat de studiu al istoriei P.C.R. și a clasei muncitoare, *Institutul de istorie a partidului*, ulterior *Institutul de studii istorice și social-politice*. Sub atenta supraveghere a conducerii de partid, noul institut avea sarcina de a fundamenta „adevărurile” succesive cu privire la trecutul P.C.R., „adevăruri” care adesea se situau în contradicție unele cu altele. „Activitatea de cercetare” desfășurată în acest institut a produs în măsură însemnată lucrări de propagandă totalitară care se conformau îndeaproape mitologiei oficiale. Institutul de Istorie a P.C.R. a fost sprijinit în aducerea la bună îndeplinire a misiunii sale dificile de către *Școala superioară de partid*, o adevărată „fabrică” de activiști de partid și propagandiști.

Cum era de așteptat, „știința” sovietică a constituit una din principalele surse de inspirație pentru istoriografia română. Pentru a li se asigura cercetătorilor români liberul acces la realizările oamenilor de știință sovietici, învățarea limbii ruse a devenit obligatorie nu numai în școli și universități, dar și în institutele de cercetare. În așteptarea rezultatelor pe care acest efort urma să le producă (și pe care, în ultimă instanță, nu le-a produs), *Institutul româno-rus*, nou înființat, a pus la dispoziția oamenilor de știință români traduceri de studii ideologice și texte sovietice. Secțiunea istorică oferea istoricilor români ca modele și surse de inspirație un imens număr de traduceri din istoriografia sovietică, alături de diverse texte teoretice și propagandistice¹⁵.

La început, conducerea de partid a folosit reprezentanți oficiali, prin intermediul cărora stabilea liniile principale de interpretare a evenimentelor istorice. Ulterior o va face în mod direct, prin textele oficiale adoptate la congrese sau la alte întruniri de partid. Articolele semnate de colectivul de redacție al revistei Institutului de istorie – *Studii* – cuprindeau directive de partid și atacuri la adresa acelor interpretări care nu se situau pe linia partidului, sau nu serveau intereselor acestuia¹⁶. Campaniile de presă lansate de membrii conducerii de partid „demascău” punctele de vedere „reacționare” ale istoriografiei „burgheze”. Nici istoricii „marxiști” care se bucurau de încrederea regimului nu erau scutiți de atacuri critice, de fiecare dată când „deviau” de la linia stabilită de partid sau exprimau puncte de vedere care nu țineau seama de evoluțiile de ultimă oră în politica partidului. În ședințele organizate de conducerea de partid sau de organele sale se demascău „devierile” și tezele „dușmănoase”, vinovații erau sancționați și se reafirma linia „ortodoxă” a partidului.

În 1955, conducerea de partid a decis publicarea unei ample sinteze sau tratat de istorie a României. Proiectul a făcut parte dintr-un plan cincinal, fiind înscris ca obiectiv principal și de mare prioritate. Este de la sine înțeles că în elaborarea acestei opere „frontul istoricilor” urma să se inspire din „învățăturile marxist-leniniste”¹⁷. Dar Comitetul Central al Partidului nu s-a mulțumit să traseze cadrul

¹⁵ *Analele româno-sovietice. Istorie.*

¹⁶ Vezi indexul bibliografic în „*Studii. Revistă de istorie*”, *Supliment bibliografic* (1948–1957), București, 1958, și 1958–1967, București, 1969.

¹⁷ *Sarcinile de mare răspundere puse de Congresul al II-lea P.M.R. în fața istoricilor*, în „*Studii. Revistă de istorie*”, vol. 9, 1956, nr. 1.

ideologic în care evenimentele istorice urmau să fie interpretate, ci a supus atenției istoricilor și o serie de probleme ce trebuiau tratate pe larg¹⁸.

La presiunea exercitată în mod direct de partid și de organele sale ideologice și-a dat concursul și cenzura, printr-un sistem de filtre prin care materialele se triau înainte de publicare, în conformitate cu politica partidului. Înainte de a ajunge la forul de cenzură instituțională – *Direcția Presei* –, textele treceau prin lungi stadii preliminare la secțiile specializate din cadrul Academiei, sau la colectivele editoriale ale revistelor și editurilor care urmau să publice textele. După verificarea conținutului, acestea trebuiau să-și asume răspunderea cu privire la „puritatea ideologică” a lucrărilor. În toate aceste stadii se dădea dovadă de mare vigilență ideologică, prețul oricărei „greșeli” sau „devieri” fiind prea bine cunoscut. Campaniile severe și continue de purificare a istoriografiei și permanenta cenzurare a scrierilor istorice a creat în ultimă instanță un reflex de autocenzură la majoritatea istoricilor activi care se găseau în libertate. La unii dintre aceștia autocenzura s-a manifestat prin refugiul în erudiție și în domenii de strictă specializare, în care riscul de a greși ideologic și compromisul intelectual erau mai reduse decât în cazul lucrărilor de interpretare. În perioada stalinistă și în anii care au urmat dispariției lui Stalin, s-au pus efectiv bazele cadrului politic de desfășurare a activității istoricilor și intelectualilor în general. Teroarea întreținută prin arestări de masă și „epurări” a sfârșit prin a anihila libertatea cercetării.

DE LA INTERNAȚIONALISMUL MARXIST-LENINIST LA NAȚIONALISMUL COMUNIST

Destinderea treptată care a urmat după dispariția lui Stalin s-a manifestat diferit în statele satelite ale Uniunii Sovietice. În România, principala ei manifestare a fost încercarea regimului comunist de a se desprinde de sub tutela sovietică, mai precis de sub dominația sovietică directă, dar fără a renunța la modelul social și politic sovietic. Această politică a culminat în aprilie 1964, când P.C.R. și-a proclamat „independența” (de fapt, o autonomie în cadrul hegemoniei sovietice). În anii care au urmat, P.C.R. a evoluat în direcția unui comunism „național”, iar istoriografia a urmat aceeași direcție¹⁹.

Presiunea politică exercitată asupra cercetării istorice s-a relaxat, ideologia politică a început să cedeze teren față de pragmatism. Exaltarea Rusiei și a Uniunii Sovietice s-a atenuat, legăturile tradiționale dintre români și ruși au început să fie privite într-un mod mai realist. În 1964 s-a înregistrat o rupere de trecut prin publicarea, la inițiativa conducerii P.C.R., a unui text al lui Karl Marx care până atunci fusese ținut sub tăcere. *Însemnări despre romani* este în realitate un virulent

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ V. Georgescu, *op. cit.*, p. 58

pamflet antirus, scris de fondatorul materialismului filosofic și istoric²⁰. Noua tendință s-a manifestat prin declinul rapid al poziției lui Mihai Roller, fostul „dictator”, în perioada anterioară, al istoriografiei române, ca și prin preluarea de către istorici profesioniști, agreați de regim, a conducerii secției istorice a Academiei Române și a institutelor de istorie. Cele mai grosolane falsuri ale perioadei staliniste au fost înlăturate, iar unii dintre istoricii îndepărtați în anii terorii staliniste au fost reprimiți în institutele de istorie. Discriminarea pe bază de dosare personale și „lupta de clasă” s-au atenuat.

S-a schimbat în același timp și atitudinea față de lucrările occidentale. Deși a continuat critica la adresa istoricilor „burghezi” și a interpretărilor „idealiste”, a început să se acorde acces la majoritatea lucrărilor occidentale, iar bibliotecile specializate au fost autorizate să achiziționeze publicații occidentale.

Eliberată de servituțile epocii staliniste, istoriografia română a început să producă valoroase lucrări de documentare și de interpretare, situație de neconceput în anii anteriori. Interpretarea marxist-leninistă a fenomenelor economice și sociale a devenit formală. Pragmatismul și judecata independentă au prevalat asupra modelelor rigide ale ideologiei politice. Problema complexă și de extremă importanță a țărânimii libere în evul mediu și în epoca contemporană, evitată în mod sistematic în perioada anterioară, dat fiind că se situa în contradicție cu preceptele teoretice ale marxism-leninismului și cu politica agrară a regimului comunist, puteau fi acum abordate. Personalitățile și-au regăsit locul cùvenit de factori de seamă ai evenimentelor istorice. Spiritul slavofil și rusofil din perioada stalinistă a fost treptat înlocuit de redescoperita latinătate și romanitate a poporului și a limbii române, un curent care, în forma sa cea mai evoluată, va produce în 1972 o monografie dedicată locului ocupat de această tradiție în istoria românească²¹. Istoria Bisericii, subiect interzis în anii de dinainte, a revenit în atenția istoricilor. Erudiția ca fundament firesc al cunoașterii istorice a încetat a mai fi considerată produsul „obiectivității burgheze”. În acești ani s-a publicat și un ghid al științelor auxiliare pentru evul mediu românesc, izvorât dintr-o colaborare a celor mai de seamă specialiști în domeniu²².

Odată cu reînnodarea legăturilor cu tradiția națională, s-a ridicat și interdicția impusă de regimul comunist la începuturile sale asupra operelor istoricilor români din trecut. Cele mai importante scrieri ale lui Nicolae Iorga, A. D. Xenopol, Dimitre Onciul, Ioan Bogdan, Ioan Lupaș și alții au fost republicate. Deși multe pasaje din scrierile lor au fost suprimate – cenzura a continuat să-și exercite atribuțiile în toată perioada comunistă –, aceste ediții au marcat totuși o tendință de recuperare a tradiției istoriografice, fapt caracteristic unui regim care dorea să se integreze în realitatea națională și să se elibereze de puterea hegemonică.

²⁰ Karl Marx, *Însemnări despre roman*, București, 1964.

²¹ A. A. Mbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972.

²² *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. I–II, București, 1956.

Tabuul sovietic, conform căruia puterea suzerană avea dreptul exclusiv de a aborda problemele de istorie universală, în timp ce istoriografia din țările satelite trebuia să se rezume la istoria națională, a devenit inoperant. S-au actualizat domenii de cercetare istoriografică cu tradiție în România și s-au creat altele noi. Astfel, în 1963 s-a creat un institut de studii sud-est europene, în scopul restaurării uneia din tradițiile istoriografiei române inaugurate înainte de primul război mondial de Nicolae Iorga²³; bizantinologia a dobândit un nou statut în învățământul superior și în cercetare; studiile orientale au cunoscut un nou avânt prin intermediul unei publicații periodice, *Studia et Acta Orientalia*; specialiștii în studii slave s-au grupat într-o asociație care a editat periodicul *Romanoslavica*, publicație care a dobândit recunoaștere atât în România, cât și în străinătate; cercetarea în domeniul filologiei clasice a cunoscut și ea un nou început prin editarea publicației *Studii clasice* de către specialiștii domeniului.

„Dezghețul” poststalinist a făcut posibilă și reînnoirea contactelor personale cu alte țări. Istoricii români puteau călători din nou în străinătate, ce-i drept selectiv și, la început, mai ales în țările socialiste prietene, apoi și în Occident. Istoricii români și-au reluat participarea la congresele mondiale istorice: în 1955 la Roma, în 1960 la Stockholm. După 1968, contactul intelectualilor cu Occidentul a cunoscut o liberalizare considerabilă, deși această situație avea să dureze numai câțiva ani. În sfârșit, pentru a facilita legătura cu istoricii străini, s-au înființat un număr de publicații periodice în limbi străine: *Revue Roumaine d'histoire*, *Dacia* și *Revue des études sud-est européennes*.

Din nefericire, perioada dezghețului nu a durat mult, nefiind decât o simplă paranteză de refacere între două ipostaze ale regimului totalitar. Acționat de logica sa inexorabilă, totalitarismul a retras curând intelectualilor privilegiile și libertățile limitate pe care i le acordase. În căutarea unei legitimități pe care nu a putut-o găsi înainte și nici după distanțarea sa față de Moscova, P.C.R. a exploatat ideea națională care se găsea în opoziție cu ideologia impusă de „fratele mai mare” din Răsărit. Treptat, în decursul mai multor ani, totalitarismul comunist din România a evoluat de la obediența servilă față de Uniunea Sovietică și un marxism-leninism riguros, în direcția unui naționalism radical și agresiv. Redescoperirea valorilor și personalităților române, distorsionate în viziunea istoriografică adoptată în anii de început ai regimului comunist, a condus la o amplă reevaluare a istoriei în spiritul naționalist, în anii în care la conducerea P.C.R. s-a aflat ultimul său secretar general, Nicolae Ceaușescu. Istoria a devenit acum principalul instrument propagandistic al regimului comunist și cel mai bun mijloc de dominare a opiniei publice²⁴.

În iulie 1971, pentru a suprima efectele concesiilor acordate anterior intelectualilor de regimul totalitar, Nicolae Ceaușescu a lansat o „revoluție culturală”, bazată mai ales pe cultul personalității. Deși la început noua orientare a regimului, implicând o ideologie naționalistă în limite moderate, s-a bucurat de

²³ Institutul de Studii Sud-Est europene.

²⁴ V. Georgescu, *op. cit.*, p. 66–116.

popularitate, ea și-a pierdut din atractivitate pe măsură ce totalitarismul – realitate fundamentală care nu putea fi ocolită – a devenit mai evident. În situația dată, era de așteptat ca partidul să recurgă la metodele sale caracteristice pentru a-și impune propriul „adevăr” și pentru a reinstaura un control total asupra vieții intelectuale, inclusiv asupra cercetării și scrierii istoriei. Este ceea ce s-a întâmplat. Istoriografia a fost acum etichetată ca fiind o „activitate pur ideologică”, al cărei rol era să servească politica partidului. Istoricii au încetat să mai fie considerați „oameni de știință”, fiind reduși dintr-o mișcare la condiția de „activiști”, cu alte cuvinte de propagandiști ai partidului.

Profunde transformări care au avut loc în concepția *politică* oficială a P.C.R. au declanșat o modificare corespunzătoare în preocupările sale istorice, de la problemele sociale și economice la fenomenele politice și la personalități, lideri politici și conducători militari din trecutul României. Cultul conducătorului s-a intensificat până la grotesc în anii '70 și '80 și a culminat cu situarea lui Ceaușescu în fruntea galeriei eroilor naționali. Astfel, cultul „eroului” s-a răsfrânt și asupra înaintașilor săi, începând cu Burebista, regele Daciei.

Pe măsură ce eșecul gigantismului politicii economice a lui Ceaușescu și efectele acestuia deveneau tot mai evidente, propaganda regimului, combinând exaltarea spiritului național cu cultul personalității, s-a manifestat tot mai activ. O caracteristică demnă de luat în seamă a acestei faze a fost inventarea unor lozinci care trebuiau să servească istoricilor drept sursă de inspirație. Cea mai importantă dintre acestea a fost *protocronismul*, noțiune conform căreia, de-a lungul veacurilor, civilizația românească precedase – cel puțin în anumite domenii – evoluția generală a civilizației în Europa. Ideea a fost lansată în vederea combaterii tendinței manifestate de diferiți intelectuali și politicieni români din epoca precomunistă, care argumentaseră în favoarea sincronizării societății românești cu cea occidentală.

Un exemplu sugestiv al numeroaselor încercări de a aplica doctrina protocronismului a fost *tracomania*, respectiv exaltarea strămoșilor traci ai românilor, o abordare care susținea anterioritatea civilizației autohtone față de alte civilizații vechi²⁵. *Tracomania* a avut rolul de a minimaliza efectele pe care influențele externe – inclusiv cea romană – le-ar fi putut avea asupra formării poporului român și asupra evoluției civilizației românești. Pe plan politic, ea trebuia să justifice izolarea internațională a României, o tendință care a devenit tot mai marcantă pe măsură ce dificultățile interne s-au intensificat și transformarea totalitarismului în comunism național a atins faza sa finală. Scopul ascuns al doctrinei nou elaborate era să ofere un substitut pentru internaționalismul marxist-leninist și să stabilească un fundament autohton pentru puterea fără limite a P.C.R., în spec al a conducătorului său, care fusese proclamat cel mai de seamă erou al istoriei naționale a României.

Pentru buna îndeplinire a sarcinii trasate de conducerea de partid, era necesară o activă propagare a noului „adevăr istoric”. A luat ființă un uriaș sistem

²⁵ Ș. Papacostea, *Tracism și neotracism: un curent ideologic și interpretul său*, în „Europa”, 1, 1990, nr. 8; V. Georgescu, *op. cit.*, p. 99–102.

propagandistic, prin mijlocirea căruia toate mijloacele de care dispunea statul totalitar au fost puse în acțiune pentru ca noua concepție istorică să fie impusă maselor. S-au organizat cursuri fundamentale de istorie națională obligatorii în universități, pentru a restructura gândirea studenților pe linia promovată de propaganda oficială. Aceste cursuri se inspirau cu precădere din operele lui Ceaușescu, cu referiri la trecutul patriei, o temă devenită recurentă în discursurile sale. S-au alcătuit culegeri de extrase din aceste opere pentru uzul propagandiștilor și istoricilor²⁶.

Noul „adevăr” istoric al partidului a pătruns și în cercetare. Această tendință a devenit evidentă atunci când Ceaușescu a luat inițiativa de a inaugura o nouă sinteză de istorie a României, adaptată la imperativele politice și la noua concepție a P.C.R. Eforturile propagandiștilor de a introduce tezele protocroniste în dezvoltarea acestor proiecte de mare anvergură au constituit o sursă de tensiuni între istorici și aparatul de partid. Proiectul a sfârșit prin a fi abandonat.

O întreagă rețea alcătuită din instituții vechi și noi a fost creată pentru a asigura impunerea tezelor istorice ale partidului. În vârful piramidei se găsea *Secția de propagandă* a P.C.R. Direct subordonat acestui organism suprem, care manipula opinia publică prin intermediul istoriei, a fost *Institutul de Istorie a P.C.R.*, ai cărui membri și-au lărgit domeniul de activitate de la trecutul, de fapt inexistent, al comunismului în România, la întregul trecut național. Pentru a transforma tezele propagandistice în adevăruri științifice s-a creat *Academia de științe sociale și politice*, subordonată și ea *Secției de Propagandă a P.C.R.* Scoasă de sub autoritatea Academiei Republicii Socialiste România, care acum era considerată ca un produs al influenței sovietice, istoriografia a devenit principală preocupare a noii academii și mijlocul specific de punere în practică a hotărârilor conducerii de partid în domeniul istoriei. Un rol dominant în același sens a revenit și *Centrului de istorie și teorie militară*, care a fost pus sub conducerea unuia dintre frații lui Ceaușescu.

Revoluția culturală inițiată de Ceaușescu a pus capăt renașterii istoriografiei, care se manifestase în cursul anilor de relativă libertate dintre cele două etape de totalitarism comunist, și i-a forțat pe istorici să se refugieze din nou în erudiție și studiile de înaltă specializare.

REDOBÂNDIREA LIBERTĂȚII ȘI LIMITELE ACESTEIA

În ultimele luni ale anului 1989 sistemul mondial comunist și principalul său susținător, Uniunea Sovietică, incapabili de a se adapta evoluției lumii contemporane, au început să se dezmembreze. Regimurile totalitare din Europa centrală și de sud-est s-au prăbușit unul după altul, făcând loc unor forțe politice adaptate la noua situație politică sau unora nou apărute. În decurs de câteva luni, rețeaua de state satelit organizată de Uniunea Sovietică de-a lungul frontierei sale vestice s-a prăbușit. Revoluții violente sau „de catifea” au pus capăt monopolului

²⁶ N. Ceaușescu, *Istoria poporului roman. Culegere de texte*, București, 1983.

politic al partidelor comuniste și supravegherii rigide a societății. După aproape o jumătate de secol de totalitarism, libertatea s-a făcut din nou simțită în Europa răsăriteană. România, care cunoscuse una din formele cele mai represive ale regimului comunist, a plătit un greu tribut de sânge la prăbușirea regimului. Cu atât mai mare a fost entuziasmul cu care a fost primită recâștigarea libertății, mai ales printre tineri, cei ce jucaseră un rol esențial în răsturnarea tiraniei și ale căror sacrificii au fost cele mai însemnate.

Redobândirea libertății prin mișcarea revoluționară din decembrie 1989 a influențat rapid viața intelectuală, inclusiv istoriografia și studiul istoriei. Studenții de la Facultatea de istorie a Universității București, de exemplu, i-au alungat pe propagandiștii care le fuseseră profesori și au invitat istorici din institutele de cercetare să le ia locul. La rândul lor, institutele de cercetare au ales noi conduceri, libere de orice servitute politică. În primele zile de la răsturnarea regimului lui Ceaușescu s-a înființat o *Asociație a istoricilor români liberi*, alcătuită din istorici care nu-și trădaseră vocația²⁷.

Libertatea părea să asigure un mare avânt în domeniul cercetării și al predării istoriei, ca de altfel în întreaga viață intelectuală. Forțele conservatoare, care au moștenit întregul aparat represiv al fostului regim, au reușit însă să preia puterea, în ciuda opoziției maselor entuziaste, paralizate de o lipsă totală de organizare și de mijloace de acțiune. Pe plan intelectual și politic, libertății nu i s-a îngăduit să meargă decât până acolo unde nu amenința structurile existente. Când țara și mai ales capitala au încercat să forțeze noul regim în direcția acordării unor concesi, care ar fi periclitat cu adevărat ordinea socială și politică, reacția noilor autorități nu s-a lăsat așteptată. În lunile ianuarie și iunie 1990, intenția noului regim de a da o lovitură finală opoziției, pe care nu intenționa să o tolereze, a devenit manifestă. Aversiunea față de pluralismul de stil occidental s-a făcut simțită încă din momentul venirii la putere a regimului neocomunist, care s-a străduit să restrângă libertatea politică la pluralismul de opinii în cadrul aceluiași partid. Drept consecință, *Frontul Salvării Naționale* – mai ales după victoria în alegerile din mai 1990 – a încercat să retragă concesiile pe care le acordase, situându-se din nou, cu fermitate, pe pozițiile pe care comunismul fusese nevoit să le abandoneze odată cu prăbușirea regimului Ceaușescu.

Un progres de necontestat în viața politică și intelectuală l-a constituit reinstaurarea libertății presei, după peste patru decenii de control absolut exercitat de regimul totalitar. Însă Televiziunea Română, cu cel mai mare impact asupra opiniei publice, a rămas sub stricta supraveghere a autorităților, care au utilizat-o fără scrupule spre a-și atinge scopurile politice. Principalele probleme de istorie recentă, pornind de la instaurarea comunismului și până la prăbușirea sa, teme pe care istoriografia comunistă le distorsionase sau le trecuse sub tăcere, vor fi de aici încolo dezbătute în ziare și reviste.

²⁷ *Declarație a Comitetului istoricilor liberi din România*, în „Revista de istorie”, vol. 42, 1989, nr. 12.

Lucrările interzise și-au reluat locul în bibliotecile publice. Contactul cu străinătatea a devenit liber, dar greu de realizat din lipsă de fonduri. Cenzura s-a desființat și lungul periplu al scrierilor înainte de publicare a dispărut. Au dispărut constrângerile ideologice, împreună cu imixtiunea propagandei care distorsionase cercetarea istorică în anii comunismului. Principala revistă de istorie din țară, publicată de *Institutul de istorie „Nicolae Iorga”*, pe care regimul comunist o transformase în unul din instrumentele sale propagandistice, a revenit la vechea denumire pe care o avusese pe timpul fondatorului institutului – „*Revista istorică*” –, și-a reînnotat tradiția dezbaterilor libere pe principalele teme din istoria României.

Dar limitele libertății nou redobândite nu au pregetat să se arate. Cea mai severă dintre acestea, impusă, sau mai bine spus menținută ca atare de către autorități, privea statutul arhivelor, respectiv problema accesului la arhivele principalelor instituții ale regimului prăbușit: Comitetul Central al P.C.R., Ministerul Afacerilor Externe, Securitatea etc. Arhivele de Stat, eliberate de sub control militar la inițiativa directorilor nou aleși ai principalelor institute de istorie, au constituit obiectul unui contraordin, care le-a reșezat sub autoritatea Ministerului Afacerilor Interne. Cele mai importante surse documentare pentru studiul perioadei comuniste – o prioritate în istoriografia română – au rămas astfel inaccesibile. Deși arhivele unora din principalele instituții din perioada comunistă au revenit Arhivelor de Stat, accesul la acestea este în continuare dificil. În afară de informații documentare, întâmplător publicate, istoria comunismului în România se face în prezent pe baza acelorași surse aflate la dispoziție și în vremea regimului comunist, în special presa timpului. Dat fiind caracterul oficial și total aliniat al presei, și în general al publicațiilor politice din perioada comunistă, cercetătorii au fost nevoiți să aplice metodele tradiționale, de analiză „din exterior” a regimurilor totalitare, de tipul „Kremlinologiei”. Pentru a putea analiza mecanismele de guvernare ale P.C.R., relațiile dintre figurile cele mai marcante ale regimului comunist, istoricii vor trebui să aștepte cu răbdare până când dosarele ținute sub cheie vor deveni accesibile.

În ceea ce privește evoluția relațiilor dintre partidul comunist din România și cel al Uniunii Sovietice, și cu Uniunea Sovietică în general, aceasta va reieși fără nici o îndoială din informațiile puse la dispoziție de arhivele sovietice recent deschise. Dar și în acest caz istoricii vor trebui să facă dovadă de răbdare. Deși o echipă de specialiști români a primit acces liber la arhivele sovietice și a reușit să aducă un număr important de documente ale Cominternului, rezultatele misiunii lor nu vor fi dezvăluite prea curând comunității istoricilor din România.

Foarte elocvent din punct de vedere al politicii noului regim cu privire la adevărul istoric este vâlul ce încă acoperă evenimentele din decembrie 1989 care au dus la prăbușirea lui Ceaușescu și la preluarea puterii de către dizidenții din cadrul P.C.R. Prin refuzul autorităților de a dezvălui ceea ce știu despre evenimentele sângeroase din ultimele zile ale lui decembrie 1989, „*Revoluția Română*” s-a transformat într-o nouă enigmă istorică. Toate încercările de elucidare, îndeosebi a acțiunii forțelor externe și a Uniunii Sovietice, a rolului și identității teroriștilor care

au deschis focul asupra mulțimii, a condițiilor instaurării noii puteri și a alegerii principalilor săi reprezentanți, s-au izbit de zidul de tăcere al noului regim²⁸.

La sfârșitul epocii comuniste, situația istoriografiei române este dramatică. Eforturile regimului comunist de a transforma istoriografia într-un instrument propagandistic, ostilitatea manifestată față de „obiectivitatea istorică”, și implicit față de istoricii profesioniști, ridicarea sistematică de bariere între istoricii români și cei din străinătate, au dus la apariția unor mari goluri în cercetarea istorică. Catedrele universitare ale Facultății de istorie au fost în general încredințate activiștilor de partid, în institutele de cercetare criteriile politice au prevalat și au compromis formarea de noi specialiști. Din lipsa unor cercetători calificați, s-au abandonat multe domenii de cercetare istorică. Pe motivul unei lipse de mijloace financiare, regimul a sistat achiziția de cărți și reviste din străinătate și a împiedicat schimbul de informații prin contactul cu publicațiile străine. Ostilitatea regimului față de progresul tehnologic s-a manifestat prin prohibirea utilizării xeroxurilor și computerelor în institutele de cercetare. Chiar și mașinile de scris erau supuse unui control riguros de către autorități în ultimii ani de dictatură a lui Ceaușescu. Moștenirea lăsată istoriografiei române a fost un imens vid tehnologic și intelectual.

În aceste condiții, prima preocupare a conducerilor alese în mod democratic de membrii institutelor de istorie în primele luni ale lui 1990 a fost pregătirea unei noi generații de istorici, începând cu o serie de proaspeți absolvenți selectați pe baza vocației lor profesionale. În cadrul *Institutului de istorie „Nicolae Iorga”* din București s-a inițiat un program vizând dezvoltarea istoriografiei române prin revigorarea domeniilor tradiționale și deschiderea de noi domenii de cercetare. Specializarea în străinătate, extrem de importantă pentru istoriografia română, a devenit posibilă mai ales datorită burselor acordate de organizații din străinătate.

E de la sine înțeles că principala preocupare a istoricilor și a unei opinii publice care începe să prindă contur după holocaustul moral și politic al perioadei comuniste este istoria contemporană. O societate devastată prin teroare și propagandă se străduiește să înțeleagă evenimentele care s-au succedat în aproape jumătate de secol de dominație exclusivă a P.C.R. și circumstanțele care le-au favorizat. În prezent și în anii ce vor veni, istoria comunismului va absorbi în mare parte interesul istoricilor români.

Preluarea puterii politice de către P.C.R., o minoritate neglijabilă, fără nici un suport real în societatea românească, cât și factorii interni și externi care au favorizat acest eveniment se numără printre principalele probleme dezbătute de istoricii români, din nefericire în absența unor surse documentare detaliate. Cursurile speciale inaugurate de Facultatea de istorie din București cu privire la începuturile regimului comunist, cât și o dezbatere academică organizată de *Institutul de istorie „Nicolae Iorga”* au deschis drum nou cercetării acestui

²⁸ S-au organizat două comisii parlamentare pentru investigarea evenimentelor din decembrie 1989, dar până în prezent nu s-a ajuns la nici un rezultat clar. Principala întrebare, „revoluție sau lovitură de stat?”, rămâne neelucidată.

domeniu de predilecție al istoriografiei române²⁹. „Adevărurile” promovate de propaganda comunistă cu privire la originile revoluționare și de masă ale puterii regimului, cât și versiunile ulterioare, adesea contradictorii, s-au spulberat unul după altul. Noile generații, a căror memorie istorică, fapt lesne explicabil, nu se extinde la perioada instaurării comunismului în România, au în prezent ocazia de a învăța că, nefiind nicidecum rezultatul unei „revoluții populare” împotriva regimului „burghez” și a exploatării capitaliste și imperialiste, regimul comunist a fost de fapt produsul autentic al ocupației militare sovietice, al voinței lui Stalin de a transforma România și alte țări în state satelit și de a le impune sistemul social, economic și politic sovietic. O serie de eforturi individuale, care dau semne de transformare într-un efort de cercetare permanent, au oferit deja elemente de înțelegere a diverselor aspecte ale introducerii modelului sovietic în viața economică, politică și culturală a României în educație, publicistică etc. În ciuda marilor lacune documentare, studiul începuturilor regimului comunist începe să dea la iveală o serie de realități fundamentale.

Deși principalele documente din arhivele partidului, ale Securității și ale altor instituții de stat comuniste nu apar în prezent decât accidental, memoriile supraviețuitorilor regimului de detenție din închisorile comuniste și lagărele de concentrare sunt publicate. În ciuda unei firești subiectivități, ele constituie o bază excelentă pentru înțelegerea mecanismelor terorii de masă, a condițiilor de detenție a prizonierilor politici, a „reeducării” din închisoarea de la Pitești, a sistemului de deportare în masă etc.³⁰

Pentru a putea da dușmanilor săi lovitura de grație, regimul comunist a trebuit să înfrângă nu numai rezistența celorlalte forțe politice din țară, care au rămas o amenințare la adresa sa până în 1947, ci și cea a partizanilor, care a continuat până în anul 1956, când înăbușirea revoluției ungare a lipsit de sens rezistența armată. Memoriile recent publicate încep să arunce o lumină asupra acestui capitol trecut sub tăcere de istoriografia comunistă³¹.

Rezistența din munți a fost posibilă datorită ajutorului acordat partizanilor de țărani, dovadă a ostilității acestora față de noul regim. Abordarea colectivizării, proces în care măsurile regimului totalitar au fost de maximă brutalitate și unul dintre aspectele cele mai sumbre ale epocii comuniste, va trebui amânată până la deschiderea arhivelor. În acest sens, accesul la arhivele partidului și Securității constituie cheia înțelegerii suferințelor țărănimii, care alcătuiește marea majoritate a populației României.

²⁹ „Revista de istorie”, vol. 4, 1993, nr. 7–8

³⁰ N. Mărgineanu, *Amfiteatre și închisori: mărturii asupra unui veac sbuciumat*, Cluj-Napoca, 1991; A. Georgescu, *La început a fost sfârșitul: dictatura roșie la București*, București, 1992.

³¹ C. Ionițoiu, *Rezistența anticomunistă din munții României*, București, 1993; F. Verca, *Parașutați în România vândută; mișcarea de rezistență 1944–1948*, Timișoara, 1993; I. Gavrila-Ogoranu, *Brazii se frâng dar nu se îndoiesc. Din rezistența anticomunistă în munții Făgăraș*, Timișoara, 1993.

Cercetarea trecutului comunist se desfășoară paralel cu aprofundarea unor realități politice dinainte de venirea la putere a comuniștilor. O serie de astfel de probleme decurg din polemicile istoriografice în spatele cărora se pot ascunde motivații politice: mișcarea de extremă dreaptă, Garda de Fier, dictatura militară a mareșalului Ion Antonescu și semnificația sa istorică³², rolul jucat de România pe frontul de est de partea armatelor celui de al treilea Reich³³, soarta evreilor români și dimensiunile holocaustului în spațiul politic al României³⁴, rolul monarhiei constituționale în dezvoltarea societății românești și, în special, actul de la 23 August 1944, realizat la inițiativa Regelui Mihai I, prin care s-a pus capăt alianței cu Germania nazistă³⁵. În ciuda depărtării lor în timp, aceste teme au fost intens abordate în multe publicații, devenind probleme de actualitate și subiect de controverse politice contemporane.

Terenul politic pe care se plasează dezbateră acestor probleme este cel al naționalismului, în versiunea promovată sistematic de propaganda comunistă din timpul lui Ceaușescu. La început, acest neonaționalism de sorginte comunistă a exploatat simbolurile națiunii române și figurile din istoria României din epocile străvechi și până în epoca modernă. Inspirat de unele cercuri de emigranți legionari (Garda de Fier), regimul Ceaușescu a redescoperit treptat valoarea propagandistică a personalității lui Ion Antonescu, o figură foarte controversată în timpul guvernării sale, dar bucurându-se de o considerabilă popularitate postumă, în special datorită politicii sale antisovietice.

În ochii opiniei publice, Antonescu a devenit foarte curând simbolul luptei împotriva comunismului și a Uniunii Sovietice, ca și al aspirațiilor generale de recâștigare a Basarabiei și a nordului Bucovinei, regiuni ocupate de Uniunea Sovietică în urma pactului dintre Stalin și Hitler din 1939. Propaganda regimului lui Ceaușescu și argumentele celor care i-au urmat la conducerea țării s-au străduit să exploateze la maximum această simpatie postumă, ca armă împotriva Regelui Mihai I, acuzat de a fi ordonat arestarea Mareșalului și predarea sa Sovietelor, și devenit astfel autorul moral al condamnării și executării lui Antonescu. Exaltarea personalității lui Antonescu și exagerarea meritelor sale politice, alături de minimalizarea aspectelor negative ale regimului său, au constituit o armă propagandistică folosită atât de autoritățile comuniste, cât și de succesorii acestora împotriva monarhiei constituționale și a forțelor democratice în general. Apariția unui bogat material istoriografic de nouă sorginte se datorează mai ales disputelor vii și extrem de interesante inspirate de figura Mareșalului și este de așteptat ca

³² Pentru un punct de vedere negativ asupra regimului Antonescu, vezi E. Mezincescu, *Mareșalul Antonescu și catastrofa României*, București, 1993; pentru un punct de vedere favorabil, vezi Gh. Magherescu, *Adevărul despre mareșalul Antonescu*, București, 1991.

³³ Fl. Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și pactul Ribbentrop-Molotov*, București, 1991.

³⁴ *Martiriul evreilor din România 1940–1944. Documente și mărturii*, București, 1991.

³⁵ C. Coposu, *Armistițiul din 1944 și implicațiile lui*, București, 1990; M. Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, București, 1991; M. Ioanițu, *Amintiri și reflecțiuni*, București, 1993.

aceste documente să contribuie la o mai bună înțelegere a regimului Antonescu și a semnificației sale istorice.

Dezbaterile cu privire la istoria contemporană a României nu au împiedicat eforturile de reînnoire a istoriografiei române, de recuperare a unei tradiții autentice și de inițiere a unor noi direcții în conformitate cu tendințele istoriografiei pe plan european și mondial. Tinerii specialiști din institutele de cercetare și studenții facultăților de istorie au fost îndrumați spre studiul elitelor medievale și moderne, iar sprijinul acordat de școala franceză de istorie a avut un impact fundamental asupra pregătirii unui grup de tineri specialiști în domeniul cercetării istoriei sociale. Aceste domenii de cercetare promit să dea rezultate valoroase cu privire la trecutul mai vechi sau mai recent al României.

Metodele cantitative și-au găsit și ele locul convenit în studiul fenomenelor sociale și economice, din nefericire cu o mare întârziere. În prezent se fac eforturi pentru realizarea bazei materiale necesare și familiarizarea cercetătorilor cu aplicațiile metodelor cantitative în domeniul istoriei.

Au fost reluate o serie de direcții de cercetare cu vechi tradiții, care în epoca comunistă fuseseră neglijate sau complet abandonate. S-au creat nuclee de cercetare interdisciplinară pentru studiul Mării Negre și al rolului său în istoria universală; se fac eforturi pentru reorganizarea unor echipe de specialiști în domeniile istoriei universale, considerate ca fiind esențiale pentru o mai bună înțelegere a istoriei României; studiile otomane au cunoscut o nouă dezvoltare; cercetări sunt în plină desfășurare cu privire la Europa centrală și tendințele expansioniste ale puterilor central-europene în direcția Europei de sud-est; se pregătesc tineri specialiști pentru studiul istoriei Rusiei moderne și al expansiunii sale în direcția Mării Negre și a Europei de sud-est (în acest domeniu, colaborarea dintre specialiștii din România și din Republica Moldova va oferi cu siguranță rezultate valoroase); de asemenea, se are în vedere pregătirea unor tineri specialiști în istoria Statelor Unite, cu accent pe politica externă a acestei supraputeri.

Odată eliberată, istoriografia română cunoaște în prezent o dezvoltare accelerată. Viitorul ei depinde în esență de viitorul încă nesigur al libertății în sine.

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA” ÎN PERIODADA 1948–1952

PAUL CERNOVODEANU

Actualul Institut de Istorie „N. Iorga” al Academiei Române, întemeiat ca centru pentru studiul istoriei universale de către ctitorul său în 1936, dar inaugurat oficial peste un an, a suferit – ca orice instituție de cultură din țara noastră, în perioada imediat următoare încheierii celui de-al doilea război mondial – profunde transformări impuse de instaurarea regimului comunist în România, instalat prin forța militară a ocupanților sovietici. Ctitoria lui N. Iorga a fost desființată și contopită prin decretul nr. 145 din 15 iulie 1948 cu celelalte institute de profil: Institutul de Istorie Națională, cel Sud-Est European, de Bizantinologie, de Studii și Cercetări Balcanice și „A.D. Xenopol” din Iași, dând naștere unui Institut unic intitulat Institutul de Istorie a R.P.R.¹ În conformitate cu prevederile decretului amintit, noul institut urma să asigure dezvoltarea cercetărilor în domeniul istoriei naționale și universale, să conducă și să controleze activitatea științifică în domeniul istoriei, să răspândească cunoștințele de istorie în marele public, să publice lucrări și reviste de specialitate, să organizeze și să dezvolte o bibliotecă de profil². Ceea ce nu specifica decretul, dar avea să fie lămurit cu precizie de primul director al Institutului, prof. univ. Petre Constantinescu-Iași, vechi militant comunist, membru al proaspăt înființatei Academii a R.P.R. (9 iunie 1948) și vice-președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale, în cea dintâi dare de seamă susținută asupra activității institutului în primul trimestru al anului 1949, consta în faptul că în munca lor toți cercetătorii trebuiau să fie călăuziți „de concepția clasei muncitoare, știința cea mai înaintată pe care o cunoaște omenirea, știința marxist-leninistă”³.

Primele angajări de personal științific ca sub-directori de secție, șefi de lucrări și asistenți s-au făcut chiar din toamna anului 1948 nu numai din rândurile cadrelor universitare și ale unor specialiști consacrați⁴, dar și ale unor tineri începători⁵, pentru

¹ P. Constantinescu-Iași, *Dare de seamă asupra activității Institutului de Istorie și Filozofie al Academiei R.P.R. pe lunile ianuarie–martie 1949*, în „Studii. Revistă de științe și filozofie”, II (1949), nr. 3, p. 45.

² Ștefan Ștefănescu, *Scurtă privire asupra istoriografiei românești*, în *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 17, nota.

³ P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 37.

⁴ Dintre care amintesc pe prof. Ion Nestor, Dumitru Berciu, Gheorghe Ștefan, Bucur Mitrea, Vasile Mihordea, Virginia Sacerdoțeanu ș.a. cf. „Monitorul Oficial”, partea I B, nr. 294 din 17 dec. 1948, p. 10 136.

⁵ Citez pe Ion Matei, Dan Berindei, Vladimir Diculescu, Lia Lehr, Paul Cernovodeanu etc., cf. *ibidem*.

secțiile de istorie națională, medie, modernă și contemporană, universală și a celei de istoria popoarelor slave și Bizanț; împreună cu personalul administrativ și de serviciu numărul lor se ridica la 79 salariați⁶.

Începând de la 28 decembrie 1948, institutul, care aparținuse până atunci Ministerului Învățământului Public, a fost trecut în subordinea Secției de Istorie și Arheologie a Academiei R.P.R., modificându-și titulatura în Institutul de Istorie al Academiei R.P.R.⁷. În sfârșit, deoarece în proiectul său de regulament s-a prevăzut și înființarea unei secții de Filozofie, care s-a organizat și a început efectiv să lucreze de la 1 martie 1949, s-a impus o nouă modificare a titulaturii instituției, care s-a stabilit pentru o perioadă de câțiva ani la denumirea de Institutul de Istorie și Filozofie al Academiei R.P.R.⁸. Numerosul personal, ridicându-se la sfârșitul primului trimestru al anului 1949 la cifra de 179 colaboratori, dintre care 57 în schemă și 122 în acord, și-a repartizat activitatea în patru localuri: sediul central în cel din bulevardul I.V. Stalin (fost Jianu, azi Aviatorilor), nr. 1, Secția de Arheologie și Istorie Veche la Muzeul Național de Antichități pe str. I.C. Frimu (fostă Victor Emanuel), nr. 11, Secția de Istoria Popoarelor și Bizanț tot pe str. I.C. Frimu, nr. 9, în fostul local al Institutului de Studii și Cercetări Balcanice, iar secția de Filozofie în B-ul Ilie Pintilie (fost Bonaparte), nr. 6, vechea proprietate a Institutului de Studii Sud-Est Europene înființat de N. Iorga în 1914⁹. Totodată, Institutului Central din București îi era anexată și secția de la Iași (dr. adjunct conf. univ. Valerian Popovici), având doar ca subordonat Institutul de istorie și arheologie din Cluj (director acad. C. Daicoviciu), precum și colaboratori individuali de la centrele din Alba Iulia, Arad, Brașov, Craiova, Sibiu, Sf. Gheorghe și Timișoara¹⁰. Excepție de la această unificare a făcut-o doar „Institutul de istorie a Partidului”, depinzând direct de C.C. al P.M.R. și înființat la 26 martie 1951, având ca director pe militanta comunistă Clara Cușnin-Mihailovici¹¹. Numărul maxim de colaboratori pe schemă, în acord și cu cei din provincie, gravitând în jurul Institutului Central din București, s-a ridicat la 1 decembrie 1950 la 285¹², cifră rămasă nedepășită până la fracționarea instituției în elementele componente cu începere din 1955.

Institutul de Istorie și Filozofie al Academiei R.P.R. a fost condus după reorganizarea de la sfârșitul anului 1948, de un Comitet de Direcție alcătuit din Directorul Institutului și directorii secțiilor: pentru istoria României (conf. univ. Laetiția Lăzărescu-Ionescu), o activistă cu puțină știință de carte, pentru istoria popoarelor slave și Bizanț (acad. E. Condurachi), pentru istoria veche (acad. C. Balmuș, filolog, clasicist), pentru istoria generală (acad. A. Oțetea), pentru

⁶ P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 45.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 38 și 48.

¹⁰ *Ibidem*, p. 38.

¹¹ *Enciclopedia istoriografiei românești*, p. 367.

¹² Arhiva Inst. de Ist. „N. Iorga” (prescurtat AIINI), dosar (prescurtat dos.) *Colaboratorii Academiei – Tablouri nominale – 1950*, tabel *Situația membrilor colectivelor*, p. 8.

filozofie (acad. Mihai Ralea); rolul de observator vigilent al purității doctrinar-ideologice a activității colectivelor de lucru ale cercetătorilor a revenit faimosului activist de partid, Mihai Roller, promovat profesor la Academia militară din București și academician, deținând titlul de reprezentant al Secției de Istorie, Filozofie și Științe Economico-Juridice a Academiei R.P.R.¹³. Pe măsura sporirii colectivelor de muncă și a diversificării temelor, numărul membrilor Comitetului de Direcție s-a mărit incluzând noi directori, ca de pildă conf. univ. Vasile Maciu, pentru istoria modernă și contemporană a României și prof. univ. Constantin Ionescu-Gulian, pentru filozofie, ambii marxiști cu vederi înguste. În 1950 Comitetul primește și pe Alexandru Marinaș, director-adjunct iar din septembrie al aceluiași an pe conf. univ. Barbu Cămpina, director-adjunct al secției de istorie medie a României, socotit cel mai luminat dintre tinerii istorici marxiști și pe conf. univ. Valeria Costăchel, fosta bibliotecară a Institutului de Istorie Universală (1937–1947), devenită șef al noii secții privind istoria relațiilor româno-ruse¹⁴. Paralel cu Comitetul de direcție mai restrâns ia naștere din 1950 și Consiliul științific¹⁵ în care se discutau mai amănunțit problemele de producție pe colective și în care sunt înglobați, pentru problemele Muzeului de Antichități, prof. univ. Gh. Ștefan, decan al Facultății de Istorie a Universității din București, fidel colaborator al regimului, și pentru secția de istorie modernă și contemporană, conf. univ. Solomon Știrbu, profesor la Școala superioară de științe sociale „Andrei Al. Jdanov” de pe lângă C.C. al P.M.R., un activist ignorant. În 1951 Consiliul științific, îndeplinind acum un rol predominant, mai primește în rândurile sale pe conf. univ. Dumitru Berciu, referent științific pentru secția de istorie veche și pe conf. univ. Ion Ionașcu, referent apoi consilier științific pentru secția de istorie medie a României, ambii câștigați la marxism, numărul membrilor săi ridicându-se la 15¹⁶; în sfârșit, ultimul admis, la 3 iulie 1952, a fost turcologul Mihail Guboglu, șef de lucrări, îndeplinind puțin de invidiata funcție de secretar al Organizației de bază a institutului¹⁷; deci, în forma sa lărgită, Consiliul științific a atins cifra de 16 membri: 4 pentru secția de istorie veche, câte trei pentru secțiile de istorie medie, modernă și contemporană a României, doi pentru secția de filozofie și psihologie, unul pentru secția relațiilor româno-ruse, în afara directorului, responsabilului Secției de Istorie a Academiei R.P.R. și a secretarului Organizației de bază a P.M.R.

Dacă numărul intelectualilor autentici, chiar dacă unii dintre ei au fost oportuniști, a predominat atât în Comitetul de direcție, cât și în Consiliul științific, nu e mai puțin adevărat că adevărata putere de decizie în activitatea institutului a stat totdeauna în mâna activiștilor suspuși în posturi de răspundere și în ultimă

¹³ P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 46.

¹⁴ AIINI, dos. *Rapoarte de producție. Consilii științifice 1950*, tabel *Ședințele Consiliului științific, ale Comitetului de Direcție, ale responsabililor de colective și pentru studenți. B. Comitetul de direcție*, p. 2.

¹⁵ Ibidem, A. *Consiliul științific*, p. 1.

¹⁶ AIINI, dos. *Rapoarte de activitate pe secții-generale 1952*, adresa nr. 886/29 apr. 1952.

¹⁷ Ibidem, adresa nr. 1704/20 iunie 1952.

instanță a revenit reprezentantului C.C. al P.M.R. pe linie de propagandă și știință, Mihai Roller. Acesta a imprimat direcția generală a activității istorice, încorsetată în chingile unui dogmatism marxist-leninist împins până la extrem, promovând supremația luptei de clase și cultul personalității lui I.V. Stalin până la divinizare, ca un executant zelos al directivelor P.M.R., cu totul aservit Moscovei. În comunicarea programatică ținută în ședința plenară a Institutului de istorie și Filozofie al Academiei R.P.R. din 19 septembrie 1949 Roller declara ritos: „Zi de zi trebuie să dăm dovadă că știm să învățăm și să ne desvățăm; zi de zi, trebuie să dăm dovadă că ne concentrăm efortul și puterea de muncă pentru a aplica în viață sarcina de cinste pe care Partidul a încredințat-o istoricilor, de a studia și lămuri pe baza învățăturilor lui Marx, Engels, Lenin, Stalin, lupta poporului pe teritoriul R.P.R. din vremurile cele mai îndepărtate până azi, de a combate influența cosmopolită a școalei istorice burgheze, de a transforma științele istorice din țara noastră într-o puternică armă ideologică, pusă în slujba poporului muncitor, în slujba educării constructorilor socialismului, folosind la maximum marile cuceriri ale științei sovietice”¹⁸. Trebuie, însă, recunoscut faptul că Roller a fost ajutat în opera sa de supraveghere politică și îndoctrinare ideologică a membrilor institutului și de către fideliile săi executanți, în rândul cărora s-au evidențiat L. Lăzărescu-Ionescu, S. Știrbu, C. Ionescu-Gulian și într-o anumită măsură C. Balmuș, E. Condurachi și V. Maciu, cu toții beneficiind de încrederea directorului Petre Constantinescu-Iași.

Opera de restructurare pe secții a institutului se desăvârșește în cursul primului trimestru al anului 1949 când se fac angajări masive de personal, în special colaboratori externi (cu titlul de referenți științifici) cu munca în acord, recrutați din rândurile celor mai buni specialiști, spre a corespunde sarcinilor profesionale ambițioase și dificile pe care și le-a propus. Este drept că în această perioadă s-a făcut abstracție de originea socială a angajaților, în dorința de a fi „recuperați” și puși să-și arate cunoștințele; proveneau din foste cadre universitare epurate, din învățământul secundar și chiar din diplomație. Alți colaboratori au făcut parte din corpul de elită al Școlii superioare de arhivistică și paleografie, din personalul curent de la Universitate, Arhivele Statului și Biblioteca Academiei R.P.R. și, în sfârșit, ultimii au fost selectați din rândul absolvenților sau studenților meritoși. Principala sarcină a institutului a constat din rescrierea istoriei României în noul spirit partinic marxist-leninist, toți cercetătorii urmând a împărtăși necondiționat această ideologie. Tezele prevalente în epocă diminuau rolul elementului latin constitutiv al poporului nostru, reliefând în mod exagerat ponderea slavilor, prezentau eronat istoria social-politică a românilor ca o succesiune neîntreruptă de conflicte izvorâte din lupta de clasă și subliniau cu pregnanță ajutorul constant primit de-a lungul veacurilor de poporul nostru de la marele nostru „frate” și vecin de la răsărit, Rusia și apoi Uniunea Sovietică. Modelul obligatoriu de urmat a fost acel al manualului standard pentru învățământul mediu de *Istoria R.P.R.* alcătuit de M. Roller, în spiritul celei

¹⁸ M. Roller, *Realizări și sarcini noi pe tărâmul științelor istorice*. în „Studii...”, II (1949), nr. 4, p. 24.

mai flagrante falsificări, diminuări și distorsionări a adevărului istoric (ed. 1948 și cea adăugită din 1952). Pentru înfăptuirea dezideratului de a alcătui tratatul de istorie a patriei s-a ridicat chestiunea fundamentală a editării unui repertoriu arheologic pentru istoria veche, a unui corpus național de izvoare și instrumente de lucru pentru istoria medievală, a repertoriului periodicelor, a bibliografiei secolului al XIX-lea ca și a unor colecții de documente tematice (asupra Războiului de Independență 1877–1878, mișcării muncitorești, răscoalelor țărănești din 1888 și 1907, ș.a.), pentru istoria modernă și contemporană iar pentru secția de filozofie alcătuirea bibliografiilor în vederea alcătuirii istoriei filosofiei românești și a tratatului de psihologie¹⁹.

În cele de mai jos nu mă voi ocupa decât de activitatea secțiilor de istorie medie, modernă și contemporană a României care au constituit nucleul principal al activității Institutului de Istorie și Filosofie din sediul central, lăsând de o parte secția de istorie veche și arheologie și cea de filozofie care au evoluat după alte coordonate până la separarea lor și transformarea în institute de profil. De asemenea, voi aminti doar în treacăt activitatea filialelor din Iași și Cluj devenite ulterior, la rândul lor, institute independente, numai în măsura în care membrii lor au fost angrenați în munca colectivelor Institutului Central din București, pentru istoria medie, modernă și contemporană.

Activitatea secției de istorie medie s-a desfășurat începând cu 1 ianuarie 1949 în cadrul următoarelor colective:

1) *Indicele de persoane, locuri și materii a celor 45 de volume (serie veche) din colecția „Hurmuzaki”*, sub direcția prof. A. Oțetea până la 1 oct. 1950, iar de la această dată până la sistarea lucrării, la sfârșitul primului trimestru al anului 1951, sub conducerea activistei Laetitia Lăzărescu-Ionescu.

Operația de indexare a fost începută cu 14 colaboratori, al căror număr a fost ridicat treptat, în cursul anilor 1949–1950, la 33, dintre care 23 la București, 3 la Iași și 7 la Cluj. În rândul acestora merită să amintim ca reputați specialiști pe prof. N. Banescu, prof. Mihai Berza, prof. Constantin Andreescu, prof. Maria Holban, pe lângă alți cercetători meritoși ca soții Ariadna Camarino-Cioran și Gh. Cioran, N. Ghinea, conf. Adelina Piatkovski, conf. M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, genealogis 1 George D. Florescu, Petre Ș. Năsturel, Ion Totoiu, Gh. Cronț, Adonis Popov, Maria Vulcu sau debutanți ca T. Sotirescu (ulterior strămutat la secția de istorie modernă și contemporană), fratele meu Ștefan Cernovodeanu (decedat prematur la 30 martie 1951) și cu mine²⁰. Tot vremelnic a lucrat în acest colectiv și prof. Victor Papacostea, angajat consilier științific de la 19 ianuarie 1949,

¹⁹ P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 37–38.

²⁰ AIINI, dos. *Rapoarte de activitate Dări de seamă 1949*, tabel *Situația membrilor Colectivelor*, dec. 1949, p. 1–2; dos. *Colaboratorii Academiei – Tablouri 1950*, tabel *Situația colaboratorilor repartizați pe colective 1950*, p. 2; tabelul *Situația membrilor colectivelor*, dec. 1950, p. 2–3, 7 și 8.

strămutat apoi la Secția de Istoria Popoarelor Slave și Bizanț, până la arestarea sa din 5 mai 1950, împreună cu prof. Constantin Giurescu, membru al colectivului de bibliografie a sec. XIX, făcând parte din lotul demnitarilor regimului anterior dictaturii comuniste, arestat de către Securitate și înțemnițat la Sighet. Colaboratori la *Indicele Hurmuzaki* au mai fost – printre alții – la Iași, prof. N. Corivan, prof. D. Ciurea, Rodica Ciocan, iar la Cluj prof. Șt. Pascu, Coriolan Suciu, Bela Cselény, Camil Mureșan²¹ ș.a. Principiile adoptate au fost cele curențe din istoriografia universală, luându-se ca model specific indicele alcătuit de prof. Berza la lucrarea sa *Amalfi preducale* (596–957), apărută în 1938 în publicația Școlii Române din Roma.

În decursul a aproape doi ani de muncă, colectivul a încheiat operația de despuire a materialului din volumele „Hurmuzaki” la 30 iunie 1950, alcătuiind în total 824 495 fișe, identificând – cu toate dificultățile legate de lipsa instrumentelor de lucru adecvate – personajele istorice, localitățile și instituțiile, de multe ori greu de recunoscut sub formele latine, slavone, germane și maghiare²². A urmat apoi operația de verificare a fișelor, pentru unificare și alfabetizare, în vederea redactării *Indicelui*. Dar conducerea comunistă a institutului n-a privit cu ochi buni această lucrare, considerată ca „tehnicistă” și alcătuită de către elemente aparținând burgheziei insuficient reeducate – și de aceea colectivul a fost scos la 1 octombrie 1950 de sub conducerea prof. Oțetea și transferat de la secția de istorie generală la cea de istorie medie, sub autoritatea activistei Laetiția Lăzărescu-Ionescu. Servilă adeptă a regimului comunist și aplicând simplist doctrina marxist-leninistă, mai ales în cadrul ședințelor de lucru, noua conducătoare a tolerat cu greu continuarea operațiilor de verificare a fișelor alcătuite din volumele Hurmuzaki, nefiind bazate pe principiul luptei de clasă și a sistat trecerea la faza ultimă a redactării indicelui, trecând în bloc tot colectivul la desăvârșirea indicelui altei colecții, „Acte și fragmente” ale lui Nicolae Iorga, a cărei fișare începuse din ianuarie 1949 sub conducerea ei. Munca folosită de un grup de specialiști a fost irosită în mod tragic, deoarece fișele Hurmuzaki legate în pachete și mutate din depozit în depozit, în condiții necorespunzătoare, s-au degradat și au fost distruse în anii ’70. Unul dintre primele obiective științifice ale institutului s-a încheiat așadar cu un răsunător eșec.

Al doilea colectiv de „Indici” a fost cel toponomastic și de materii alcătuit pentru *Colecțiile de documente „Uricariul”* (25 volume) ale lui T. Codrescu, *Studii și Documente* (31 vol.) și *Acte și fragmente* (3 vol.) ale lui N. Iorga, pus sub conducerea aceleiași Laetiția Lăzărescu-Ionescu, director al Secției de Istorie Medie a României. Din 1949 până în 1950 au lucrat 21 de persoane, mai cu seamă la „Uricariul” încheiat în februarie 1950 și „Acte și fragmente”, dintre care menționez pe conf. Ion Ionașcu, Barbu Cămpina, C. Grecescu, I. Donat, Gh. Cioran,

²¹ Ibidem.

²² AIIPI, dos. *Rapoarte de producție – Consilii științifice, 1951*, raportul acad. A. Oțetea privind III Colectivul „Indicele Hurmuzaki”, oct. 1950; raportul aceluiași din 1950 privind *Indicii marilor colecții de documente*.

Gh. Cardaş, N. Stoicescu, Ion Matei, Lia Lehr, Aurel Barbier ș.a.²³ De la 1 octombrie 1950, după terminarea despuierii fișelor din „Uricariul” și „Acte și fragmente”, colectivul s-a dezmembrat, o parte trecând la corpul de documente, alta la tema „Lupta poporului român împotriva jugului otoman”, iar restul s-a alăturat colectivului de la indicele „Hurmuzaki”, trecut – cum s-a mai spus – de la secția de istorie generală la cea de istorie medie a României. După sistarea lucrului la indicele Hurmuzaki, întreg colectivul rămas în cadrul acestei teme a trecut din iarna 1950 la redactarea și verificarea indicelui colecției „Acte și fragmente”, precum și la fișarea intensivă a colecției „Studii și documente”. La 20 martie 1951, o parte din membrii colectivului, în frunte cu prof. M. Berza, P.Ș. Năsturel și I. Totoiu, sunt strămutați și ei la tema „Lupta poporului român împotriva jugului otoman”²⁴. În aprilie 1951 a fost încheiată redactarea indicelui „Acte și fragmente”, iar la 6 mai acesta a fost predat Direcției spre publicare. După cum se știe, el a rămas până astăzi netipărit, păstrându-se doar în manuscris dactilografiat, deoarece conducerea institutului n-a căpătat avizul secției de istorie a Academiei și al C.C. al P.M.R. de a-l publica, fiind socotit o lucrare cosmopolită, cu prea multe nume de regi, prinți, generali și diplomați străini, nefiind de folos studiului istoriei patriei pentru „clasa muncitoare”; în plus, prefața era semnată de prof. C. Andreescu, Gh. Cardaş și de către mine²⁵, nici unul dintre noi nefiind membri de partid. În ultima fază de existență a colectivului „Indici”, din mai 1951 până la sfârșitul anului 1952, activitatea a fost concentrată numai pentru încheierea fișării și redactării indicelui colecției de „Studii și documente”, procedându-se la toate identificările necesare și la alcătuirea rubricilor subdivizionare. Colectivul, ce a suferit durerea încetării din viață a prof. C. Andreescu la 11 august 1951, a fost întărit prin cooptarea la 19 și 22 octombrie a tânărului absolvent Șerban Papacostea și a bibliotecarelor Elisabeta Marian și Irina Olșevski²⁶; în schimb, prof. Maria Holban a fost detașată la colectivul „Documente”, secția latină. Revizuirea finală a fost atribuită în ianuarie 1952 prof. N. Bănescu, Ariadnei Camariano-Cioran, Gh. Cronț și Gh. Cardaş²⁷. Până în cele din urmă, indicele colecției „Studii și documente” – la care în ultima fază de execuție L. Lăzărescu-Ionescu preconiza să se ia ca model articolele din „Marea Enciclopedie Sovietică”(!) – a rămas tot în stadiul de manuscris dactilografiat, nefiind socotit oportun, de către „culturnici”, a fi tipărit. Opoziția conducerii institutului față de această temă, pe măsura adâncirii comunizării și sovietizării țării, a reieșit pregnant

²³ AIINI, dos. *Rapoarte de activitate – Dări de seamă 1949*, tabel *Situația membrilor Colectivelor dec. 1949*, p. 2–3, 6; dos. *Colaboratorii Academiei – Tablouri nominale 1950*, tabel *Situația colaboratorilor repartizați pe colective 1950*, p. 3, tabel *Situația membrilor Colectivelor*, dec. 1950, p. 2.

²⁴ AIINI, dos. *Rapoarte de activitate pe secție 1951*, raport pe luna martie, colectiv *Indici*, 1951.

²⁵ Ibidem, rapoarte pe lunile mai și iunie, colectiv *Indici*, 1951.

²⁶ Ibidem, raport pe luna octombrie, colectiv *Indici*, 1951.

²⁷ AIINI, dos. *Rapoarte de activitate pe secții 1952*, raport pe luna ianuarie, colectiv *Indici*, 1952.

în ședința de producție a secției de istorie medie din 30 nov. 1951, când prof. a. Oțetea a susținut ideea că „în problema indicelui *nu avem nevoie de marxism*, ci avem nevoie de erudiție”, doar „munca de interpretare trebuind să țină seama de materialismul istoric”²⁸. Această afirmație curajoasă a unui istoric autentic a provocat explozia de mânie a L. Lăzărescu-Ionescu, care a protestat vehement împotriva autorului ei, muștrându-l pentru atitudinea sa socotită incompatibilă cu aceea a unui membru al Consiliului științific. Efectele n-au întârziat să apară când, din director de secție, prof. Oțetea a fost retrogradat director de sector la istoria modernă și contemporană a României, subordonat lui V. Maciu, desființându-se secția de istorie generală.

Dacă în problema indicilor marilor colecții de documente, activitatea secției de istorie medie a României s-a dovedit neproductivă, colectivul trecând din 1953 la alte sarcini, în schimb, singurele progrese notabile – deși discutabile din anumite puncte de vedere ale calității științifice prin criteriile impuse de nespecialiști – s-au înregistrat la colectivul de *Documente, secolele XVI–XVII* patronat direct de Mihai Roller și în care conducerea a aparținut de fapt prof. P.P. Panaitescu. Alcătuit inițial doar din 10 membri la București, printre care prof. Al. Elian, Damian Bogdan, Pande Olteanu, Aurora Ilieș, Traian Ionescu-Nișcov, conf. Gh. Georgescu-Buzău, la care au fost adăugați 18 membri de la Arhivele Statului în frunte cu prof. A. Sacerdoțeanu, E. Vârtosu, H. Chircă, Radu Greceanu, M. Regleanu, I. Leonte, Ion Sabău, Veronica Secărescu, de la Brașov C. Stoide, de la Cluj prof. David Prodan, Fr. Pall, Sigismund Jáko, Mihai Dan, Ion Moga ș.a., de la Iași M. Costăchescu, C. Ciuhodaru²⁹ etc. atrăgând în dec. 1949 cifra de 41 de colaboratori încadrați sau cu muncă în acord, colectivul a fost împărțit în două sub-secții: de limbă și paleografie slavă, de limbă și paleografie română, depistând, transcriind și traducând documente slave și române din fondurile Arhivelor Statului, Academiei R.P.R. și altele din restul țării; sub-colectivele din Iași și Cluj s-au ocupat cu editarea documentelor din centrele respective. Cifra maximă de colaboratori la documente, la București, Iași și Cluj, s-a ridicat la 52; printre ei au mai figurat E. Stănescu, Lia Lehr, C. Velichi, D. Mioc³⁰. Problemele de fond care s-au dezbătut atât în ședințele de secție, cât și în plenare, s-au axat pe structura și modul de editare al colecției de documente, sec. XVI–XVII. În pofida criticilor specialiștilor P.P. Panaitescu, D. Bogdan, C. Andreescu, care au susținut cu tărie necesitatea publicării documentelor în originalul grec, latin, slav, pe lângă traducere, s-a impus punctul de vedere al lui M. Roller, care a hotărât publicarea

²⁸ AIINI. dos. *Rapoarte de producție – Consilii științifice 1951, Istoria Medie. Ședință lărgită de secție din ziua de 30 noiembrie 1951*, p. 2.

²⁹ AIINI, dos. *Rapoarte de activitate – Dări de seamă 1949*, tabel *Situația membrilor Colectivelor dec. 1949*, p. 3, 5, 6; dos. *Colaboratorii Academiei – Tablouri nominale 1950*, tabel *Situația colaboratorilor repartizați pe colective 1950*, p. 3–4; tabel *Situația membrilor Colectivelor*, dec. 1950, p. 3–4, 7 și 8.

³⁰ Ibidem.

lor doar în românește, pentru a fi puse mai ușor la îndemâna „poporului muncitor”. În urma unei întâlniri avute cu istorici sovietici în frunte cu acad. B.D. Grekov, care i-au atras atenția asupra utilității publicării originalelor, Roller s-a lăsat convins doar parțial, luând decizia de a publica originalele, dar numai în fotocopii și în mod selectiv. La obiecția specialiștilor români, că unele documente nu sunt „fotogenice”, că fotografiile ridică prețul de producție și că mulți filologi nu cunosc și paleografie veche, el s-a arătat neînduplecat. Totuși, datorită volumului imens de muncă depus de cei 52 de colaboratori timp de doi ani, s-a reușit a se iniția, cu începere din 1951, publicarea colecției *Documente privind istoria României*, în trei serii, corespunzând celor trei provincii istorice românești; în anii 1951–1952 s-au publicat din seria A. *Moldova*, vol. II și IV din veac. XVI și I din veac. XVII; din seria B. *Țara Românească*, vol. I–V din veac. XVI și I–III din veac. XVII și din seria C. *Transilvania*, vol. I–II, veac. XI–XIII, în total 14 volume, într-un ritm mai mult decât satisfăcător³¹. Totuși, neajunsului major de a nu fi publicate originalele, li s-au adăugat și altele constând din lipsa de unitate în ceea ce privește traducerea aceluiași termen sau chiar traduceri inexacte, descrierea arhivalică incompletă, absența indicilor din volum și supărătoare greșeli de tipar. De asemenea, a fost trecut pe foaia de titlu doar comitetul redactorilor (Ion Ionașcu, L. Lăzărescu-Ionescu, Barbu Cămpina, Eugen Stănescu, David Prodan), dintre care cel responsabil, M. Roller, era pur fictiv, omițându-se în schimb menționarea numelor adevăraților editori în cap cu P.P. Panaitescu. Datorită dificultăților semnalate, publicarea colecției a fost întreruptă în 1957, după ce au mai fost tipărite încă alte 13 volume. Ea a fost reluată în 1965 într-o nouă colecție, dând naștere la actualul corpus *Documenta Romaniae Historica*.

Secția de istorie medie a României din Institut a mai inițiat și alte teme la care au lucrat fie membri detașați de la colectivele „Indici” și „Documente”, fie de la secția de istorie modernă și contemporană. Astfel, a fost pusă în lucru la 7 oct. 1950 tema „Lupta poporului român împotriva jugului otoman”, pusă sub conducerea lui Barbu Cămpina, director de secție adjunct, la care au lucrat inițial 7 membri (M. Berza, M. Guboglu, I. Totoiu, C. Șerban, Al. Elian, A. Balotă și Claudia Mihăilescu), cărora li s-au mai adăugat pe parcurs P. Năsturel, Gh. Diaconu, E. Stănescu, N. Stoicescu și Lia Lehr³². Menirea acestui colectiv a fost aceea de a pregăti pentru tipar o monografie ilustrând formele de rezistență armată a Țărilor Române împotriva exploatarei economice și politice a Imperiului Otoman, viața în Dobrogea, Banat și pașalâcul de Oradea sub ocupația directă a Porții, atitudinea marilor puteri față de lupta poporului român contra asupritorilor, în care trebuia să fie evidențiată asistența frățească a Rusiei „dezinteresate” și poziția ostilă a Austriei, Franței și Angliei, puteri „imperialiste”. S-a propus examinarea subiectului circumscris în perioada 1456–1821 cu trei subdiviziuni:

³¹ *Documente privind istoria României*, în cap. Izvoare din *Enciclopedia istoriografiei românești*, p. 405.

³² AIINI. *Rapoarte de activitate pe secții 1951*, Secția de Istorie Medie. colectiv *Lupta împotriva jugului otoman* (membri, activitate, 1 sept. 1951).

1456–1542 să fie tratată de B. Câmpina și I. Totoiu; 1542–1711 să intre în responsabilitatea lui I. Ionașcu și I. Totoiu, iar din 1711 până la 1821, a lui E. Stănescu. Aceștia urma să li se pună la dispoziție izvoare otomane, grecești și slave prelucrate de M. Guboglu, A. Elian, P. Năsturel și P.P. Panaitescu, alte izvoare externe, rusești de către C. Șerban, occidentale de către M. Berza și Cl. Mihăilescu și cele interne de către B. Câmpina, Gh. Diaconu, Lia Lehr și N. Stoicescu; materialul folcloristic (culegere de balade, legende, colinde etc.) urma să fie cules de A. Balotă³³.

Activitatea acestui colectiv, desființat după 1952, n-a cunoscut o finalizare printr-o lucrare monografică, fie ea redactată și în manuscris. Unele materiale strânse de membrii săi au ajuns ulterior a fi folosite în cadrul altor colecții de izvoare: *Fontes historiae Daco-Romanae*, *Cronicile medievale ale României*, *Cronici turcești privind Țările Române*, ce au văzut mai târziu lumina tiparului.

Din iulie 1951 a luat naștere colectivul *Culegeri de inscripții și însemnări istorice* condus de prof. Ion Ionașcu, consilier științific, în care au figurat G. Vlășceanu, Olimpia Diaconescu, V. Brătulescu, Lucia Sadoveanu-Donea, Simona Teodorescu-Ionașcu și Ioachim Crăciun de la Cluj³⁴. Nici activitatea acestui grup n-a fost finalizată în perioada pe care o tratez, găsindu-și parțial valorificarea mult mai târziu, în volumele *Inscripțiile medievale ale României* și *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV–XVIII privind istoria României*.

În sfârșit, un ultim colectiv al Secției de Istorie Medie a României a fost cel de *Instituții feudale*, inițiat în 1951 și condus de către conf. universitar Valeria Costăchel, bibliotecara șefă a Institutului, și care a numărat în rândurile sale distinși juriști și istorici ai dreptului ca Dinu Arion, Aurel Cazacu și Aurel Sava³⁵. Activitatea acestui colectiv n-a depășit nici ea stadiul de documentare, membrii săi limitându-se la strângerea de materiale extrase din cronici, documente și codice de legi medievale care au folosit ulterior muncii sectorului de istoria vechiului drept românesc.

Așadar, din cele 6 colective ale Secției de Istorie Medie, cel privind Documentele din sec. XVI–XVII, de care a răspuns direct „vigilența revoluționară” a lui M. Roller, a putut să-și vadă munca din perioada 1948–1952 beneficiind de lumina tiparului într-o epocă de exacerbare a dogmatismului marxist-leninist și de aservire politică ideologică completă a comuniștilor români față de U.R.S.S. și tiranicul ei conducător I.V. Stalin.

Cea de a doua secție importantă a Institutului de Istorie și Filosofie al Academiei R.P.R. a fost cea de istorie modernă și contemporană a României, aflată sub conducerea prof. Vasile Maciu, director de secție. Colectivele constitutive au fost următoarele:

Lucrări 1800–1900 sau Bibliografia istorică a României – sec. XIX, având ca responsabil pe acad. A. Oțetea. La această temă, unde au fost despuiate și

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem, Secția de istorie medie, colectiv *Cronici și inscripții* (1951).

³⁵ Ibidem, Secția de istorie medie, colectiv *Instituții feudale* (1951).

clasate pe domenii toate titlurile lucrărilor cu caracter istoric relative la România apărute în secolul XIX, au lucrat 29 cercetători, dintre care prof. Gh. Zane, Marina Vlasiu, Cornelia Bodea, Vl. Diculescu, Horia Ursu, Pirin Boiagiev, Venera Tuliu, Ion Raul Neacșu, Marcel Romanescu, Elisa Barnovschi, Dumitru Ionescu, Popescu Pion ș.a. la București, Ioachim Crăciun, Teodor Onișor, Liviu Patachi, Elena Mosora ș.a. la Cluj și Ștefan Lupșa, Veturia Jugăreanu, Eda Horedt³⁶ ș.a. la Sibiu. Între 1948–1952, activitatea în acest colectiv s-a mărginit doar la despuierea și clasarea materialului fișat, fără a fi încredințat nimic tiparului; de abia peste două decenii au apărut doar volumele privind *Cadrul general. Țara și locuitorii* (îngrijit de C. Bodea) și *Biografii* (îngrijit de Vl. Diculescu).

Periodice 1800–1900 sau Bibliografia analitică a periodicelor românești a constituit un colectiv condus de V. Maciu și alcătuit din 8 membri, anume Nestor Camariano, Dan Berindei, Gheorghe Bezviconi, Claudia Mihăilescu, Slavca Diamandi, Nicolae Lupu, Ovidiu Papadima și Trifu Selea³⁷, a cărui activitate s-a limitat tot la operațiile primare de depistare, despuiere, strângere și alcătuire de fișe clasate pe materii din periodicele apărute în Țara Românească, Moldova și Transilvania, numai în perioada 1850–1858; ca și în alte cazuri, perfectarea lucrării și apoi valorificarea pe calea tiparului au avut loc mai târziu, cu începere din 1966.

Războiul pentru Independență a reunit într-un colectiv de 16 membri, condus tot de V. Maciu – din rândul căruia amintim pe prof. V. Mihordea, Corina Buniș, Petre Dimitriu, Adonis Popov, Victor Ionescu, Eugenia Chișcă, Ion Beiu³⁸ ș.a. – cu sarcina de a depista, transcrie și organiza cronologic cele mai importante documente figurând în arhivele și bibliotecile din România privitoare la istoria militară, politico-diplomatică și socio-economică din timpul războiului din 1877–1878. Deși selecția documentelor n-a fost întotdeauna judicioasă, totuși lucrarea a constituit cea mai amplă culegere de izvoare referitoare la acest eveniment. În perioada anilor 1948–1952 n-a văzut lumina tiparului decât un singur volum, anume vol. II (1 ianuarie – 9 mai 1877), pentru ca după 1953 și până în 1955, într-un ritm accelerat, să fie publicate restul celor 8 volume, colecția totalizând 9, deoarece la al 10-lea, care trebuia să cuprindă indicele general, s-a renunțat³⁹.

Un alt colectiv menit a reuni într-un corpus documentele perioadei moderne între 1800–1821, condus alternativ de V. Maciu și acad. A. Oțetea și reunind 7

³⁶ AIINI, dos. *Rapoarte de activitate – Dări de seamă 1949*, tabel *Situația membrilor Colectivelor*, dec. 1949, p. 4, 5; dos. *Colaboratorii Acad. – Tablouri nominale 1950*, tabel *Situația colab. repartizați pe colective 1950*, p. 4–5, tabel *Situația membrilor Colectivelor*, dec. 1950, p. 4 și 8.

³⁷ Ibidem, tabel *Situația membrilor colectivelor*, dec. 1949, p. 4; tabel *Situația colaboratorilor repartizați pe colective 1950*, p. 5; tabl. *Situația membrilor colectivelor*, p. 4–5.

³⁸ Ibidem, tabl. *Situația membrilor colectivelor*, dec. 1949, p. 4–5; tabl. *Situația colaboratorilor pe colective 1950*, p. 5; tabl. *Situația membrilor Colectivelor*, dec. 1950, p. 5.

³⁹ *Documente privind istoria României. Războiul de Independență* în cap. *Izvoare* din *Enciclopedia istoriografiei românești*, p. 406.

membri, printre care Emil Vârtosu, Sava Iancovici, Maria Marinescu-Himu și N. Predescu⁴⁰, a funcționat ca atare doar între 1948–1953, pentru ca după această perioadă să fie restructurat și menit a face cunoscute doar documentele privitoare la răscoala lui Tudor Vladimirescu din 1821. În felul acesta au început să fie încredințate tiparului, cu începere din 1959, cele cinci volume consacrate evenimentului istoric major amintit.

Cea mai inconsistentă, perisabilă și nocivă – lipsită de orice obiectivitate științifică – s-a dovedit însă activitatea sectorului de istorie contemporană, supus între 1948–1952 unei totale politizări și subjugări ideologice, patronate de M. Roller și S. Știrbu. Prin adresa 1924 din 8 iulie 1952 a institutului, conf. univ. Elisa Campus, care a funcționat până atunci doar ca referent științific în acord, a devenit responsabilă colectivului. Sub titlul irelevant de *Probleme actuale* a fost încredințată unui colectiv hibrid, alcătuit din specialiști și activiști, strângerea de material în vederea realizării temei *Lupta poporului român pentru asigurarea independenței și suveranității naționale împotriva politicii de cotropire a imperialismului american și englez*. S-a început colectarea documentației la capitolele constitutive, cu desemnarea autorilor respectivi: *Acțiunile englezilor și americanilor în România între 1856–1914* (T. Sotirescu); *Uneltirile imperialiștilor anglo-americani între 1914–1923* (H. Ursu); *Întărirea pozițiilor capitalului englez și american în industrie și bănci după primul război mondial* (Tr. Udrea și Vasile Feraru); *Capitalul englez și american în timpul crizei economice din 1929–1933* (Radu Paul); *Rolul imperialiștilor americani și englezi în formarea diferitelor guverne din România interbelică* (Eugen Munteanu); *Rolul imperialismului american și englez în împingerea României în criminalul război antisovietic* (Constantin Dumitrescu și Toma Vasilescu) și *Manevrele imperialiștilor americani și englezi în scopul asigurării stăpânirii României (în timpul și după eliberarea României de către armata sovietică)* (Nichifor Inescu). Totodată, a fost afectat pentru nevoile colectivului un grup de traducători pentru limbile engleză (fostul diplomat Virgil Zaborovschi și Georgeta Popovici) și franceză (Paula Nicolau Golfîn, Petre Dimitriu)⁴¹. Traducerile din limba rusă reveneau colectivului special desemnat din cadrul secției *Relațiile româno-ruse*. În esență, între 1948–1952, activitatea membrilor colectivului s-a redus doar la strângerea de material și la prezentarea unor referate, rămase în majoritatea cazurilor în arhiva Secției. Lumina tiparului a văzut doar materialul publicat de Radu Paul în revista „Studii”, IV (1951), nr. 3, p. 149–167, intitulat *Date asupra acapărării și jefuirii petrolului românesc de către imperialiștii anglo-americani*, care, însă, nu face nici o cinste autorului.

⁴⁰ AIINI, dos. *Rapoarte de activitate – Dări de seamă 1949*, tabl. *Situația membrilor Colectivelor*, dec. 1949, p. 4, dos. *Colaboratorii Acad. - Tablouri nominale 1950*, tabl. *Situația colaboratorilor repartizați pe colective 1950*, p. 5; tabl. *Situația membrilor Colectivelor*, dec. 1950, p. 5.

⁴¹ AIINI, dos. *Rapoarte de activitate pe secții 1952*, Colectivul „Probleme actuale”, Plan de muncă pe ianuarie, februarie, martie 1952 din 3 ian. 1952; Raport de activitate pe martie 1952, Raport de activitate din 19 iulie 1952.

Elisa Campus a publicat de asemenea un material *Despre politica externă antinațională a guvernelor burghezo-moșierești din România în timpul politicii imperialiste de așa-zisă „neintervenție”* (1936), tot în „Studii”, V (1952), nr. 3, p. 24–57. Prin lipsa oricărui criteriu științific autentic, îndoctrinarea ideologică împinsă până la exces și servilitatea josnică arătată față de ocupații sovietici, valoarea lucrărilor Secției de istorie contemporană a Institutului de Istorie și Filozofie a Academiei R.P.R. între 1948–1952 este nulă și constituie doar un studiu de caz pentru ilustrarea degenerării în care a fost adusă o parte a istoriografiei române, în timpul exercitării dictaturii comuniste de esență stalinistă în formele ei cele mai opresive și brutale.

În sfârșit, mai trebuie relevat că prin restructurarea institutului de la 1 octombrie 1950, ilustrând accentuarea comunizării și sovietizării științei istorice românești, a fost creată și o secție de *Relații româno-ruse*. Conduasă de conf. Valeria Costăchel, convertită la marxism, secția s-a ocupat cu predarea limbilor slave și orientale în institut și în special de rusă, încredințate unui fost preot basarabean răpopit, Alexandru Severin, și traducerilor de texte din literatură istorică sovietică efectuate de același Severin, Eugenia Chișcă, A. Goian și E. Telnik, necesare lecturii obligatorii pentru membrii institutului⁴².

Reeducarea membrilor institutului și îndoctrinarea lor ideologică a fost concepută după un program psihologic menit a contribui la depersonalizarea și deprofesionalizarea autentică a cercetătorilor, adică anihilarea spiritului critic prin aplicarea unor metode repetitive folosite în ședințe săptămânale de producție, în colectivele de lucru lunare, de secție și plenary, cursuri săptămânale de marxism-leninism predate alternativ de către C. Ionescu-Gulian, V. Liveanu, Gheorghe Chepeș și Roland Rapaport, aceștia din urmă de la Institutul de Istorie al Partidului, înființat în 1951 și Școala Superioară de Științe Sociale „A.A. Jdanov” de pe lângă C.C. al P.M.R., lecturi individuale din clasicii marxism-leninismului pe bază de planuri prestabilite⁴³, cursuri săptămânale de limbă rusă pentru începători și avansați, cu Alex. Severin și Tatiana Golim, ședințe sindicale bilunare și cursuri sindicale pentru elementele tinere; în sfârșit, pentru elementele avansate și cele cu origine socială sănătoasă, cursuri la Universitatea serală de marxism-leninism, cu o durată de trei ani. Fiecare cercetător era obligat să înainteze lunar secției de care aparținea un raport amănunțit de producție, inserând atât problemele

⁴² AIINI, dos. *Rapoarte de activitate pe secții 1951*, Secția de relații româno-ruse; dos. *Rapoarte de activitate – secția de istoria relațiilor româno-ruse 1952*, passim. Și în această secție s-au ținut comunicări pe teme de istorie medie, modernă și contemporană; menționăm pe acelea din 1950 ale acad. E. Condurachi (*Vechi monede poloneze în Moldova și Sudul Dunării*), P. Năsturel (*Vechi tipărituri românești la Patriarhia din Alexandria*), P. Olteanu (*Slavii de pe Tisa superioară în lumina toponimiei*), Tatiana Golim (*Herzen și Apusul*), Pirin Boiagiev (*Un proiect de societate româno-greco-sârbă de navigație dunăreană la 1867*), Claudia Mihăilescu (*Lupta lui Lenin împotriva curentului narodnic*) etc.

⁴³ AIINI, dos. *Comunicări – Referate ideologice 1950–1951*, foi volante: *Rapoarte individuale autografe asupra lecturilor pentru ridicarea nivelului ideologic pe luna noiembrie 1950*.

profesionale, cât și cele ideologice, respectiv îndeplinirea normei de lucru (alcătuirea unui anumit număr de fișe sau de copiere, transcriere și traducere de documente a unui anumit număr de pagini) și indicarea cursurilor de marxism-leninism și a celor de limbă rusă frecventate, lecturi individuale de marxism, alte activități sindicale, obștești etc.).

Activitatea științifică a institutului, pe lângă munca depusă în colective, a constat și din susținerea unor comunicări pe secții și în plenare sau a unor referate pe marginea unor lucrări din istoriografia sovietică în spiritul celui mai îngust dogmatism. Structura unor asemenea comunicări trebuia să țină seama de următorul șablon: poziția clasicilor marxism-leninismului (cu precădere Lenin și Stalin) față de subiectul enunțat; prezentarea și interpretarea subiectului prin prisma învățaturii marxist-leniniste, aportul istoriografiei sovietice și combaterea pozițiilor istoriografiei burgheze în problemă. Desigur nu toți specialiștii autentici au respectat aceste canoane, expunându-se criticilor acerbe ale activiștilor, dar urmările s-au văzut mai târziu când au figurat în listele de epurați pe criterii politice și ideologice întocmite și puse în aplicare în 1952. Comunicările au fost fie de ținută științifică, cu concesiuni făcute marxismului în diferite grade până la minimum sau chiar deloc, fie de serviciu, de adulare a comunismului și a lui Stalin într-un stil ditirambic, total neproductiv. În arhiva institutului figurează lista completă a comunicărilor iar uneori textul sau rezumatul cu discuțiile purtate pe marginea lor – totalizând numărul celor ținute în secții sau în plenare între 1948–1952. De pildă în 1948, cu începere de la 28 noiembrie, s-au ținut 5 comunicări în 3 ședințe plenare pe institut, dintre care cea din 28 decembrie a fost firește închinată lui I.V. Stalin de către Petre Constantinescu-Iași. În 1949 au fost expuse 27 de comunicări în 19 ședințe plenare pe institut, dintre care 10 de istorie veche, 4 de istorie medie, 5 de istorie modernă, 3 de filosofie și 5 de ideologie și politică. Remarcăm – în rândul celor mai valoroase – ținute cu subiecte de istorie medie, pe acele ale lui P.P. Panaitescu („Bulgarii în nordul Dunării în sec. IX și X”), A. Oțetea („Reforma lui Constantin Mavrocordat”) sau Petre Năsturel („În jurul lui „Io” al țărilor bulgare și al domnilor români”). Dintre comunicările cu subiecte de istorie modernă putem reține pe acelea prezentate de N. Camariano („Contribuția grecilor la revoluția de la 1848 în Țara Românească”), Dan Berindei („Mihail Kogălniceanu și emigrația ungară între 1860–1861”) și V. Mihordea („Răscoala grănicerilor din 1866”). Pentru sectorul politico-ideologic numai titlul a două comunicări din totalul celor susținute pe această temă este edificator: „Știința istorică sovietică, adevărata știință a Istoriei” (P. Constantinescu-Iași) și „Previziunea științifică în opera lui I.V. Stalin” (M. Frunză)⁴⁴. Ca să nu mai obosim cititorul cu o înșirare fastidioasă, ne mărginim să mai relevăm din rândul ședințelor prezentate în plenarele institutelor pe cele antologice prin stupiditatea lor,

⁴⁴ AIINI, dos. *Rapoarte de activitate – Dări de seamă pe secții 1949*, tabel *Comunicările ținute de Institutul de Istorie și Filozofie al Academiei R.P.R.*; dos. *Rapoarte de producție – Consilii științifice 1951*, tabel, *Comunicările prezentate în plenarele Institutului în cursul anului 1950*.

din 1950 și 1951, anume „Legătura între decembriști și răscoala condusă de Tudor Vladimirescu” și „Uneltirile agenților burgheziei engleze împotriva răscoalei conduse de Tudor Vladimirescu” produse ale fanteziei delirante ale lui S. Știrbu.

Din problematica atinsă în cuprinsul celor 14 comunicări ținute în secția de istorie medie a României în 1950, 18 în 1951 și 11 în 1952, putem reține pe cele de *istorie economică* privind exploatarea ocnelor (N. Ghinea; N. Stoicescu), arendarea moșiilor și exploatarea agricolă (Gh. Ionescu, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru), baterea de monedă (O. Iliescu), manufacturile (C. Șerban); *istorie socială*: frământări țărănești (I. Totoiu, P. Cernovodeanu, Gh. Cardaș), vânzări de rumâni (Letiția Lăzărescu-Ionescu); clasa boierească (Gh. Georgescu-Buzău; C. Andreescu); *istorie politică, militară și diplomatică*: constituirea statelor feudale românești (P.P. Panaitescu), relații româno-bizantine, româno-otomane, bătălii, politica marilor puteri la Poartă ș.a. (P. P. Panaitescu, P. Năsturel, A. Camariano Cioran, V. Mihordea, C. Șerban); *istorie administrativă* (A. Sacerdoțeanu și Lia Lehr); *istoria culturii*, cronicari, activități culturale (C. Grecescu, M. Berza, Gh. Cardaș). O notă discordantă în tematica secției a reprezentat-o comunicarea Letiției Lăzărescu-Ionescu, ținută la 24 februarie 1951, despre „Interview-ul acordat de I.V. Stalin corespondentului ziarului „Pravda” ”⁴⁵. De asemenea – pentru atmosfera din secție – sunt demne de reținut criticile aduse de dânsa pe marginea comunicării prof. Berza din 30 martie 1951 „Ideile politice și sociale reflectate în cronica lui Miron Costin” și reținute în procesul verbal al secției, prin care atrăgea atenția conferențiarului că n-a accentuat problema antagonismelor din societatea feudală, cronicarul moldovean dovedind o poziție reacționară de clasă – neînfierată de către autorul conferinței –, iar mila față de țărani obidiți fiind ipocrită; și Letiția Lăzărescu-Ionescu adăoga textual: „Miron Costin avea milă de țărani cum aveau milă doamnele americane în timpul războiului de secesiune față de sclavii negri”. Recomandă conferențiarului să citească „Coliba lui Moș Toma” în care se vede cum doamnele americane aveau milă de sclavi⁴⁶! Totodată, Petre Năsturel, autorul comunicării „Un izvor bizantin despre Vlad Țepeș și politica acestuia față de turci înainte de 1462”, susținută la 20 iunie 1951, era muștrat, recomandându-i-se „să renunțe la interpretări individualiste și să înlăture subiectivismul de care a dat dovadă, prin interpretarea materialului în lumina justă a materialismului istoric”!⁴⁷

Comunicările ținute în secție au fost aproape întotdeauna însoțite de referate alcătuite de membrii ei asupra unor lucrări din literatura istorică sovietică sau de ideologie. Evidența lor precisă ca și aceea a lecturilor obligatorii din „clasicii” marxism-leninismului au fost păstrate cu grijă în arhiva secției de istorie medie a

⁴⁵ AIINI, *Rapoarte de activitate pe secții, 1951 (texte de comunicări și referate)*, tabel *Lista comunicărilor ținute în secțiile Institutului în cursul anului 1950*; II, *Secția de Istorie Medie*, p. 1–2; tabel *Secția de istorie medie a României. Comunicări și referate (1951)*; Dos. *Rapoarte de activitate pe secții – generale 1952*, Secția de istorie medie. *Comunicări și referate (1952)*.

⁴⁶ AIINI, *Rapoarte de activitate pe secții 1951 (texte de comunicări și referate)*; tabel *Secția de istorie medie a României. Comunicări și referate (1951)*; comunicare M. Berza din 30 martie 1951.

⁴⁷ Ibidem. comunicare P. Năsturel din 20 iunie 1951.

institutului, oglindind gradul de umilință și servitute la care au fost supuși cercetătorii pe linie politică și ideologică⁴⁸.

Tematica comunicărilor secției de istorie modernă și contemporană a atacat aceeași problemă economică-socială și politică legată aici de revoluția de la 1848, frământările din epoca lui Cuza, Războiul Independenței, lupta împotriva imperialismului anglo-american ș.a. (Sava Iancovici, I.R. Neacșu, D. Berindei, V. Mihordea, Popescu-Pion, N. Inescu, P. Dimitriu, etc.)⁴⁹, toate însoțite de referate obligatorii recenzând materiale din istoriografia sovietică.

Din toate comunicările prezentate de cercetătorii institutului în ședințe plenare sau de secție între 1948–1952, foarte puține au văzut lumina tiparului în „Studii. Revistă de istorie și filozofie”, care în primele sale numere a avut caracterul general de „Revistă de știință-filozofie-arte” (nr. 1–4, 1948) sau „Revista de știință și filozofie” (nr. 1–2 din 1949). S-a dat precădere materialelor de directivă și comunicărilor cu profil ideologic ori politic susținute de activiști cu greutate ca Leonte Răutu, N. Popescu-Doreanu, M. Roller, P. Constantinescu-Iași, S. Știrbu, general maior Valter Roman sau de colaboraționiști notorii ca Mihail Sadoveanu, Scarlat Callimachi, G. Călinescu, Barbu Lăzărescu și Traian Săvulescu⁵⁰. Comitetul de redacție al revistei a cuprins la început un număr mai mare de membri, fixându-se apoi, în 1950, la următoarea componență: a) membri: acad. C. Balmuș, P. Constantinescu-Iași, Mihai Frunză, V. Maciu, Mihai Ralea, S. Știrbu; b) secretari de redacție: C. Ionescu-Gulian, L. Lăzărescu-Ionescu; c) redactor responsabil: M. Roller. Comitetul a procedat în mod abuziv și discreționar în legătură cu materialele încredințate spre tipar. Majorității cercetătorilor institutului nu li s-a îngăduit accesul la revistă, iar dintre cei puțini și selectați de către redactori, câțiva au trebuit să semneze sub pseudonim sau numai cu inițialele;

⁴⁸ AIINI, dos. *Rapoarte de activitate pe secții 1951 (texte de comunicări și referate)*, tabel *Secția de istorie medie a României. Comunicări și referate (1951)*; dos. *Rapoarte de activitate pe secții generale 1952*, Secția de istorie medie, *Comunicări și referate (1952)*; dos. *Comunicări. Referate ideologice 1950–1951, Dare de seamă cu privire la referatele asupra lucrărilor sovietice în domeniul științelor istorice și filozofice*, p. 3–5; vezi și ms. orig. ale rapoartelor individuale asupra lecturilor efectuate pentru ridicarea nivelului ideologic pe luna nov. 1950, în ordinea păstrării lor; de la Al. Elian, Ștefan Cernovodeanu, Traian Ionescu-Nișcov, Gh. Cronț, Paul Cernovodeanu, Gh. Cardaș, M. Berza, C. Andreescu, N. Bănescu, T.V. Sotirescu, Maria Holban, C. Grecescu, George D. Florescu (lecturi din K. Marx, *Capitalul*, Fr. Engles, *Războiul țărănesc german*, V.I. Lenin, *Materialism și empiriocriticism*, I.V. Stalin, *Anarhism sau socialism?*, *Problemele leninismului*, M.I. Kalinin, *Despre educația comunistă*, G.V. Plehanov, *Questions fondamentales du marxisme* etc.).

⁴⁹ AIINI, dos. *Rapoarte de activitate pe secții 1951 (texte de comunicări și referate)*, tabel *Lista comunicărilor ținute în Secțiile institutului în cursul anului 1950*; III *Secția de Istorie Modernă și Contemporană*, p. 2; Dos. *Rapoarte de activitate pe secții 1951*, Secția de Istorie Modernă și Contemporană, *Comunicări și referate (1951)*; *Rapoarte de activitate pe secții 1952*, Secția de Istorie Modernă și Contemporană, *Comunicări și referate (1952)*.

⁵⁰ S. Columbeanu și P. Simionescu, *Studii. Revistă de istorie. Supliment bibliografic (1948–1957)*, București, 1958, *sub voce*.

altora li s-au furat pur și simplu materialele care au fost publicate anonim. Șefii de șantiere arheologice, ca acad. E. Condurachi, C. Daicoviciu, I. Nestor și D. Berciu, au fost lăsați să-și publice rezultatele săpăturilor în revistă până în 1950, când a fost înființată revista specializată „Studii și cercetări de istorie veche”. Tematica articolelor de istorie medie a înglobat răscoalele țărănești, înființarea manufacturilor, relațiile româno-ruse, jugul otoman. Pentru istoria medie cel mai asiduu autor între 1948–1952 s-a arătat prof. P.P. Panaitescu, dar care n-a fost autorizat să semneze cu numele propriu, ci doar cu pseudonimul Al. Grecu sau chiar cu inițialele A.G. apoi L. Lăzărescu-Ionescu și Constantin Șerban cu semnătura întreagă; în schimb, Gh. Cardaș și Eugen Comșa au semnat – câte un studiu – doar cu inițialele Gh. C. și C. iar contribuțiile inedite ale lui Damian Bogdan (*Legăturile Țărilor Române cu Georgia – Antin Ivireanu*; nr. 4/1951, p. 131–163) și Petre Năsturel (*O inscripție despre Mircea cel Bătrân (1408)*; nr. 3/1952, p. 210–212) au apărut anonim printr-un procedeu cu totul reprobabil și lipsit de scrupule. Subiectele articolelor de istorie modernă au atins răscoala lui Tudor Vladimirescu, relațiile socialiștilor români cu revoluționari ruși și bulgari, luptători români în Comuna din Paris ș.a. În domeniul istoriei moderne au publicat doar membrii comitetului de redacție (P. Constantinescu-Iași, V. Maciu, M. Roller, S. Știrbu) cu două excepții, Gh. Georgescu-Buzău și V. Mihordea, lăsați să-și semneze câte un studiu. Printr-un abuz de putere, P. Constantinescu-Iași a publicat sub semnătura proprie în nr. 3/1952, p. 213–214 materialul privind *Înscrierea lui Hristo Botev ca student al Facultății de medicină din București*, cules în întregime de Vl. Diculescu și de mine, fără a ni se cita numele. Majoritatea articolelor de istorie contemporană s-au mărginit să înfiereze în termeni penibili și lipsiți de orice obiectivitate științifică „imperialismul americano-englez, dușman de moarte al poporului român” și să aduleze în mod slugarnic Uniunea Sovietică și pe I.V. Stalin. Articolele de istorie contemporană au fost semnate, în afara lui P. Constantinescu-Iași, V. Maciu și S. Știrbu, și de către Elisa Campus, Radu Paul și Eugen Stănescu. La alcătuirea recenziilor – cu precădere a lucrărilor din literatura sovietică – au contribuit P.P. Panaitescu (sub pseudonimul Al. Grecu), Valeria Costăchel, Radu Manolescu, Damaschin Mioc, C. Ionescu-Gulian, Gh. Diaconu cu inițialele Gh.D. și Constantin Șerban cu inițialele C.S.⁵¹

În afară de „Studii. Revistă de istorie și filozofie” și „Studii și cercetări de istorie veche”, institutul a mai editat ca periodic pentru scurtă vreme și „Studii și cercetări de istorie medie”, care a apărut doar în două numere în anii 1950 și 1951, funcționând cu un comitet de redacție având ca membri pe acad. David Prodan, conf. Barbu Cămpina, Ion Ionașcu și L. Lăzărescu-Ionescu iar ca redactor responsabil pe prof. univ. Grigore Preoteasa, membru al C.C. al P.M.R. (viitor ministru de externe). În această revistă, în afara inserării unor materiale ideologice de circumstanță, cu totul perisabile, s-au putut întâlni și studii serioase, interesante, chiar dacă puțin diminuate prin marxizarea lor obligatorie, datorate numismatului

⁵¹ Ibidem.

O. Iliescu, prof. E. Vârtosu, I. Corfus, Al. Doboși și Samuel Goldenberg (sub pseudonimul G.S. Ardeleanu) din Cluj. Tematica contribuțiilor aduse a cuprins atât studii de factură arhivistică, cât și cu substrat economic (inclusiv monetar) și de istorie politică și diplomatică. Revista și-a încetat apariția în anul de grele încercări 1952, pentru a renaște apoi într-o formă mult îmbunătățită în 1956, sub un alt comitet de redacție și cu titlul schimbat în „Studii și materiale de istorie medie”.

Într-adevăr, anul 1952, cu care se încheie o etapă din istoria institutului, s-a caracterizat prin transformările profunde suferite în structura sa datorită epurărilor masive de cercetători ce au afectat activitatea multor colective de muncă și chiar a secțiilor. Acest fenomen s-a produs în urma înăsprii regimului de dominație comunist de tip stalinist din țara noastră și a exacerbarii ideologice provocată de luptele interne din sânul C.C. al P.M.R. pentru putere. Plenara partidului din 26–27 mai 1952, care a dus la scoaterea Anei Pauker din biroul politic și eliminarea lui Teohari Georgescu și Vasile Luca din C.C., au slujit ca pretext grupării din jurul lui Gh. Gheorghiu-Dej, devenit premier la 2 iunie⁵², de a declanșa isteria purificărilor politice și ideologice la toate nivelele, ajungând și în rândul universitarilor și oamenilor de știință din institute de cercetare ale Academiei R.P.R. Atunci a căzut și Institutul de Istorie și Filozofie, victimă a „mariei epurări” cu conotații politice care de-a lungul a câteva luni a subțiat rândul personalului de cercetare, fiind concediați cu brutalitate vârstnici și tineri – încadrați sau colaboratori externi – cu origine socială nesănătoasă și inadaptați învățaturii marxisto-leniniste-staliniste în formele exacerbate în care a fost promovată precum și unii membri de partid sau uteciști, care au fost considerați „deviaționiști” de la „linia sănătoasă” a partidului. Eliberările din serviciu au fost efectuate în majoritatea cazurilor prin prevederile art. 20, aliniatul e din „Codul Muncii” (scoaterea din „câmpul muncii”, fără preaviz și îndeplinirea concediului de odihnă). Ulterior, în urma primirii de numeroase cereri din partea cercetătorilor în cursul verii și al toamnei 1952 pentru modificarea condițiilor de epurare, s-a revenit în majoritatea cazurilor, aplicându-se prevederile aliniatului d ale art. 20, cu drept de preaviz și concediu.

Un „Tablou de funcționari științifici și referenți în acord eliberați în ultimul timp de la institut”⁵³, datând din 5 octombrie 1952, conține numele și prenumele celor epurați, funcția și colectivul unde au lucrat, nr. deciziei și data scoaterii din serviciu. Din acest tablou reiese clar că epurarea s-a efectuat în 9 valuri succesive între 1 iunie și 1 octombrie 1952, atingând un număr de 30 de cercetători. Înainte de a examina această listă, trebuie să precizăm că epurarea a început mai devreme de 1 iunie și s-a încheiat nu în octombrie, ci la sfârșitul anului 1952. În „Raportul de activitate” al institutului pe luna februarie 1952 s-a precizat următoarele: „Constatându-se că la Secția de istorie modernă și contemporană doi colaboratori au avut: unul o activitate neconformă cu ideologia marxist-leninistă (V. Zaboroschi) și

⁵² Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, București, 1994, p. 243–247.

⁵³ AIINI, dos. *Rapoarte de activitate pe secții 1952*, tabel citat.

al doilea a prezentat un randament științific slab (M. Romanescu) au fost eliberați din muncă”⁵⁴. Concret, numai V. Zaboroschi a fost concediat la 15 martie 1952⁵⁵, pe când M. Romanescu a făcut parte din lotul celor epurați la 7 iulie. Totodată, L. Lăzărescu-Ionescu înfiera și activitatea specialiștilor medievști: „O poziție antiștiințifică, obiectivistă o denotă și tehnicitatea manifestată în cadrul Secției de istorie medie”⁵⁶, prefigurând viitoarele epurări. În raportul de activitate al institutului pe luna iulie 1952 se arăta că „în cadrul lucrărilor de restructurare a personalului institutului, au avut loc șase ședințe speciale conduse de directorul institutului, la care au luat parte responsabilii colectivelor, secretarul organizației de bază, președintele sindicatului, șeful cadrelor și directorul adjunct administrativ. În aceste ședințe, analizându-se situația fiecărui funcționar și referent științific în parte, s-a stabilit lista persoanelor care vor fi propuse Academiei R.P.R. pentru a fi eliberate din muncă, nefiind corespunzătoare”⁵⁷. Valurile de epurări se succed ritmic cu începere de la 1 iunie 1952, când sunt înlăturați prof. Gh. Zane, consilier științific și Marina Vlasu, șef de lucrări, ambii de la colectivul „Bibliografia lucrărilor din sec. XIX”, urmați la 13 iunie de alți doi membri ai secției de istorie modernă și contemporană, la 15 iunie de Gh. Bezviconi (colectiv: Relații româno-ruse), la 1 iulie de alți trei cercetători – printre care Dan Bădărău, consilier științific la secția de Filozofie, la 7 iulie de un lot de 9 persoane, printre care Ilie Corfus, asist. II (colectiv: Acte și Documente 1821), Claudia Mihăilescu, asistent II (colectiv: Jugul otoman), Marcel Romanescu, referent științific (colectiv: Acte și Documente 1821), N. Inescu, asistent II, și Popescu Pion, referent științific (colectiv: Războiul din 1877–78) și cu mine, asistent II (colectivul Indici), la 15 iulie prof. N. Bănescu (colectiv Indici) și Petre Năsturel (colectivul Culegere de cronică), la 1 august Ovidiu Papadima și prof. Vladimir Dumitrescu, ambii referenți științifici (colective: Periodice sec. XIX și Repertoriul Arheologic), la 1 septembrie Mircea Florian, consilier științific la secția Filozofie, cu alți doi cercetători și, în sfârșit, la 1 octombrie 1952 – după numirea în aceeași zi a sinistrului activist Aurel Roman ca director adjunct – un ultim grup de 6 membri, printre care prof. Mihai Berza, consilier științific (colectiv: Jugul otoman), Radu Paul, șef de lucrări (colectiv: Probleme actuale), Dan Berindei, asistent II (colectiv: periodice sec. XIX) și Horia Ursu, asistent II (colectiv: Războiul din 1877–78)⁵⁸. Seria de epurări cunoscută nouă se încheie cu eliberarea lui Șerban Papacostea, referent științific (colectiv: Indici) la 15 decembrie 1952⁵⁹. Numărul celor care n-au

⁵⁴ Ibidem, *Rapoarte lunare pentru Academia R.P.R. Raport de activitate pe luna februarie 1952*.

⁵⁵ AIINI, dos. *Rapoarte administrative (1 ianuarie–1 august 1952)*, cererea nr. 2 051/18 iulie 1952.

⁵⁶ *Dare de seamă asupra ședinței lărgite a Secțiunii de Științe Istorice, Filozofice și Economico-Juridice a Academiei R.P.R., consacrate prelucrării Hotărârii sesiunii generale științifice a Academiei R.P.R. din 17–23 martie 1952*, în „Studii ...”, V (1952), nr. 3, p. 138.

⁵⁷ AIINI, dos. *Rapoarte de activitate pe secții 1952*, raport de activitate pe luna iulie 1952, p. 5.

⁵⁸ Ibidem, *Tablou de funcționari științifici și referenți în acord eliberați în ultimul timp*.

⁵⁹ AIINI, *Rapoarte administrative – leșiri 2 august–31 decembrie 1952*.

mai lucrat în institut s-a ridicat la 70, din totalul de 225, după cum rezultă din adresa nr. 2 864 din 29 septembrie 1952 a conducerii, prin care se cerea urgentarea numirilor în posturi a noului personal solicitat în 7 adrese anterioare (nr. 1 924, 1 950, 1 954, iulie, 2 470, 2 521, august; 2 707, septembrie), menit a înlocui pe cel concediat⁶⁰. Printre cei selectați a umple golurile create în colective s-au numărat Ștefan Ștefănescu, Matei Vlad, Nichita Adăniloie, ca bugetari, și Virgil Căndea, Gabriel Ștrempel, Paul Simionescu, Haym Culer și Traian Lungu ca referenți științifici în acord⁶¹. Totuși activitatea institutului s-a resimțit după epurarea atâtor cercetători, cei nou veniți inițiindu-se treptat în munca ce le revenea. Afirmatia noastră este întărită și prin mărturiile extrase din rapoartele generale de activitate ale institutului. Astfel, în cel de pe luna septembrie 1952 „s-a analizat din nou situația grea în care se găsesc mai multe colective, care în urma reducerilor de personal și-au încetinit simțitor munca ... Din cauza acestor reduceri de personal institutul nu a putut răspunde sarcinilor trasate de Academie de a prezenta profilarea activității institutului, rămânând ca această profilare să se facă după ce se vor completa locurile vacante și deci munca colectivelor va reveni la normal”. Concluzia desprinsă era următoarea: „În general se constată activitate mai slabă din motive obiective, datorită încetinerii produse în procesul muncii științifice de reducerile și schimbările de personal din ultimele luni. Secția de istorie medie nu a ținut nici o ședință plenară de secție, mărginindu-se numai la ședințele de lucru ale colectivelor”⁶². Deoarece în luna septembrie 1952 s-a încercat readucerea mai ales a unor tineri la Secția de istorie medie din rândul celor epurați (este cazul lui Petre Năsturel și al meu) care am lucrat la încheierea lucrărilor de revizuire a indicelui colecției „Studii și documente”, această efemeră rechemare a durat numai o lună, stârnind indignarea Secției de Istorie a Academiei, care a reacționat prompt în Consiliul științific prin reprezentantul ei M. Roller la încălcarea dispozițiilor de partid, interzicându-se pe viitor o astfel de reangajare sub orice formă. În raportul de activitate al institutului pe luna octombrie 1952 se specifica textual: „S-a hotărât ca cei eliberați de la institut prin hotărârea Academiei să nu mai fie angajați în acord pentru munca științifică”⁶³. Încercările de reangajare dovedesc o dată în plus că dispozițiile de concediere a unor membri ai institutului n-au fost luate din inițiativa conducerii, ci au constituit efectele deciziilor politice luate la nivel înalt în C.C. al P.M.R. și transmise Academiei care,

⁶⁰ AIINI, dos. *Rapoarte de activitate pe secții 1952, Borderou de adrese trimise de institut Academiei R.P.R. cu recomandările pentru numiri de funcționari bugetari și referenți științifici la institut în locurile vacante, de la 8 iulie 1952 și până la data de 18 octombrie 1952.*

⁶¹ Ibidem, adresa nr. 2 470 din 28 august 1952 (*Tablou cu propunerile de numiri în posturile rămase vacante prin ultimele eliberări*); adresa nr. 2 521 din 29 august 1952 (*Tablou cu propuneri de referenți științifici*); adresa nr. 2 546 din 2 sept. 1952 (*Tablou cu referenți științifici propuși prin adresele nr. 2 470 din 28 august 1952 și nr. 2 521 din 29 august 1952, cu mențiunea salarizării corespunzătoare*).

⁶² Ibidem, *Raport de activitate pe luna septembrie 1952*, p. 5 și 6.

⁶³ Ibidem, *Raport de activitate pe luna octombrie 1952*, p. 5.

în calitate de for tutelar, le-au înaintat directorului Petre Constantinescu-Iași și Consiliului științific spre executare. Regretul pentru epurările efectuate prin hazardul originii sociale și a antipatiilor politice a reieșit și din luările de cuvânt în ședința Consiliului științific din 6 noiembrie 1952, unde P. Constantinescu-Iași, susținut de A. Oțetea și I. Ionașcu, a recomandat „să nu se înlăture elementele capabile, cu tot trecutul lor, dacă se adaptează ideologiei marxiste – conform hotărârii Partidului – ceea ce nu s-a aplicat întocmai de către cadrele Academiei cu privire la ultimele eliberări de la institut și din cauza căror munca a fost stingherită; se fac eforturi să se împlinească planul”⁶⁴. Îndemnul „împăciunitorist” – conform terminologiei epocii – al directorului institutului, a cărui autoritate a fost mult micșorată prin flancarea lui de către vigilentul A. Roman ca director adjunct, n-a fost totuși respectat, deoarece epurările au continuat, ultimul dintre cei îndepărtați din institut fiind, după cum am amintit, Șerban Papacostea, la 15 decembrie 1952. Totuși specialiști de renume aparținând așa-zisei înfierate „burghezo-moșierimi”, ca Maria Holban, Cornelia Bodea, Al. Elian, O. Iliescu, George D. Florescu, Nic. Ghinea – de pildă – au fost salvați și lăsați să-și continue munca dar, în condiții dintre cele mai ingrate.

Bilanțul științific a înregistrat – prin măsurile administrative adoptate – renunțarea la colectivul de Indici, ce a fost desființat în cursul anului următor 1953, fără a fi dat nici o lucrare la tipar, diminuarea activității la colectivele de cronici medievale, bibliografia sec. XIX și bibliografia periodicelor sec. XIX, unde colectivul a fost decimat, fiind redus doar la 3 membri, și îngreunarea, în general, a muncii științifice în ansamblu. În curând de altfel, Petre Constantinescu-Iași a fost înlocuit în 1953 la direcția institutului de către Victor Chereșteșiu, profesor la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj, adevărata putere de decizie revenind, în fapt, directorului adjunct Aurel Roman. Cu plecarea lui Constantinescu-Iași s-a încheiat de altfel etapa de debut a Institutului de Istorie și Filozofie al Academiei R.P.R.

În concluzie, cu toate limitele politice și servituțile ideologice impuse cercetătorilor, până în 1952 mersul institutului a fost ascendent, reușindu-se a se elabora prețioase instrumente de lucru, ca și importante colecții de documente de istorie medievală și modernă pentru istoria națională, a se înregistra o anumită emulație a vieții științifice prin numeroasele conferințe și comunicări, dintre care multe au prezentat o certă valoare științifică, deși majoritatea au rămas doar în manuscris; doar activitatea sectorului de istorie contemporană a României a fost sub orice critică. Secția de istorie generală, funcționând până în 1950, a fost dezafectată prin transferarea colectivelor ei la Secțiile de istorie medie a României și a relațiilor româno-ruse. Carența majoră a anilor 1948–1952 a constituit-o însă nevalorificarea pe calea tiparului – cu excepția unor volume din colecțiile *Documente privind istoria României*, seriile A,B,C și *Războiul pentru Independență*, care au început să apară în acea vreme – a nici unei alte realizări științifice a institutului. În schimb, au fost publicate cu precădere, în singura

⁶⁴ Ibidem, *Raport de activitate pe luna noiembrie 1952*, p. 5.

revistă de istorie a institutului existentă pe atunci, „Studii” și în efemera „Studii și cercetări de istorie medie”, materiale de directivă inapte, reproduceri din „Pravda” și „Scânteia”, dări de seamă anoste sau articole cu o încărcătură politică respingătoare, de adulare fără rușine a Uniunii Sovietice și a lui Stalin și de stigmatizare a „imperialiștilor” anglo-americani.

Totuși, cu toate carențele și stridențele acelei epoci, trebuie recunoscut că atunci, prin munca devotată și fără preget a specialiștilor din perioada interbelică care au format, la rândul lor, generația tinerilor absolvenți în istorie, s-au pus în institut bazele marilor înfăptuiri de mai târziu fructificate prin apariția în anii '60-'70 a colecțiilor *Cronicile medievale ale României*, *Fontes historicae Daco-Romaniae*, *Cronici turcești privind istoria României*, *Inscripțiile medievale ale României*, *Bibliografia istorică a României. Secolul al XIX-lea* și *Bibliografia analitică a periodicelor 1790–1858*, cu care ne mândrim și astăzi.

COMUNISMUL NAȚIONAL ȘI ISTORIOGRAFIA. MIT IDEOLOGIC ȘI ADEVĂR ISTORIC

APOSTOL STAN

Naționalismul se configurează ca o tendință politică în interiorul blocului comunist în conjunctura schismei ideologice dintre China și Uniunea Sovietică, în fapt un paravan al luptei dintre cei doi giganți pentru dominație în cadrul mișcării comuniste internaționale. El se inspiră teoretic din teza admisă formal a construcției noii societăți potrivit condițiilor concret istorice. Naționalismul este o reacție împotriva nu atât a legăturilor și interpenetrărilor doctrinare și de practică politică efectivă, ci a modului în care Moscova folosea dogma politică în scopul dominației absolute într-un spațiu geopolitic mondial aflat în grade diferite de influență sau dominație efectivă¹.

În Europa răsăriteană, după eșuarea războaielor sângeroase din 1956 din Polonia și Ungaria, de desprindere de sub tutela sovietică, naționalismul evoluează ca o mișcare prudentă în sânul unor partide comuniste de apărare a unor elemente de identitate, mai puternică sau mai slabă în funcție de gradul de dezvoltare economică, culturală și civilă a diferitelor societăți. Naționalismul dobândește aspectul reformismului, ca o încercare de abatere de la modelul sovietic rigid. Dar dacă dinspre Occident – din partea comuniștilor italieni îndeosebi – se simțea încurajat, dinspre Moscova era blamat. Reformismul prindea, totuși, rădăcini în statele comuniste din centrul Europei, încununarea lui fiind dezvoltarea pașnică a fenomenului cunoscut sub numele de „Primăvara de la Praga”, din 1968.

În România, încă de la finele domniei lui Gh. Gheorghiu-Dej, naționalismul se configurează ca o doctrină ideologică și politică, o reacție față de rusism și rusificare culturală, dar nu și față de sovietism ca sistem de organizare politico-socială². De aici o deschidere extrem de prudentă spre o politică urmărind îmbrăcarea aceluia sistem într-o haină națională, pornind de la limba care fusese îmbibată de rusism și slavonism timp de circa un deceniu și jumătate și ajungând până la forma supremă de afirmare a unei națiuni, cultura. Aceasta trebuia să fie – potrivit cunoscutului principiu leninist – socialistă în conținut, internaționalistă deci, și națională ca expresie. Naționalismul însemna, în ultimă instanță,

¹ Vlad Georgescu, *Politică și istorie – cazul comuniștilor români, 1944–1947*, ed. a 2-a, München, 1983.

² Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, 1991.

autonomizarea conducerii de partid și de stat față de suzeranul moscovit care, erijat în arbitru suprem al dogmei comuniste, își crease o marjă ideologică de imixtiune în treburile interne ale întregului bloc, în caz de insubordonare, o formă voalată de acoperire a unei dominații nelimitate sinonimă cu o veritabilă ocupație militară.

După 1956 – după intervenția brutală și sângeroasă a Armatei Roșii în Ungaria –, pentru a-și putea guverna țara în mod absolut, necontestată de capriciile Moscovei, conducătorii din România își aleg drept model de urmat Iugoslavia lui Tito. Dar identificarea cu aceasta se referea la relațiile statale cu Moscova, nu și la depășirea ortodoxiei ideologice și a practicii politice. Comuniștii români nu numai că înăspresc controlul politic și teroarea, ci mențin aceleași dogme în care închid întreaga societate³. Naționalismul lor este antagonic reformismului de tipul socialismului cu față umană sau al „gulașului”, conturat în Cehoslovacia și Ungaria, de pildă. Grefate pe o structură politică, de stat și de societate de esență stalinistă, schimbările din România urmăresc declarativ promovarea unor particularități care, în fapt, se caracterizează prin forțarea socializării până și în micile spații social-economice și culturale rămase ca oaze de libertate.

Naționalismul comunist se plasează cronologic în răstimpul aprilie 1964 – decembrie 1989. El are o primă perioadă de relativă liberalizare deschisă de Dej în 1964 și accentuată de Ceaușescu până în 1971, după care revine brutal la normele rigide staliniste în care se învâluie. Acestea nu par suficiente, ci sunt infuzate cu modele asiatice etatist-colectiviste maoist și kim-ir-senist, surogate de reformism. În ultimii ani de domnie ai lui Ceaușescu, naționalismul lui atinge forma paroxistică și aberantă a izolaționismului extern, un instrument brutal de combatere a tot felul de pericole împotriva statului absolutist. Considerând țara o cetate asediată din toate direcțiile, inclusiv dinspre lumea comunistă, Ceaușescu o închide în dogmele ideologice ale societății multilateral dezvoltate, chipurile o contribuție originală la dezvoltarea gândirii marxiste.

Naționalismul comunist are implicații puternice în istoriografie, constituind un substitut la internaționalismul socialist. Acesta din urmă, experimentat pe plan cultural timp de circa un deceniu și jumătate, devenise un instrument nu numai de sovietizare, ci și de rusificare. În atari condiții, intelectualitatea română, după ce fusese decimată prin epurări, arestări și întemnițări, pusă sub un strict control ideologic, părea a-și fi pierdut rațiunea de a fi. Creația acesteia, devenită o comandă a statului totalitar, era în contradicție cu însăși identitatea națională.

Dar primele manifestări ale naționalismului se vădesc în sfera politică. Un grup de lideri din jurul lui Dej iau inițiativa de a se debarasa de acele forțe invizibile ale ocupantului moscovit formate din tot felul de consilieri și așa-ziși experți, aproape toți agenți NKVD-iști, cu care erau împănate nu numai

³ Apostol Stan, *România sub regimul comunist, 1944–1989*, în „Revista istorică”, t. V, 1994, nr. 9–10, p. 1 029–1 053.

ministerele, ci și principalele instituții publice de jos până sus⁴. Procesul acesta era facilitat de retragerea armatei sovietice din România, în 1958, după circa 14 ani de ocupație efectivă, urmată de eliminarea diverșilor consilieri sau agenți ruși cunoscuți din principalele instituții ale statului. Concomitent survine o acțiune lentă, dar sigură, de derusificare a culturii, ajunsă până la finele anilor '50 un apendice al aceleia rusești.

În conducerea de partid și de stat, naționalismul aduce o primenire substanțială de cadre. Dacă în anii de început ai comunismului, cu excepția unei fațade firave de lideri naționali, ea era alcătuită din elemente aparținând minorităților etnice, îndeosebi evrei, în anii '60 chiar Dej deschidea un proces de „românizare”. Survine astfel o modificare radicală a nomenclurii – ilegaliștii din perioada interbelică proveniți dintre minoritari și transformați în clasă politică conducătoare – prin infuzarea acesteia cu noi convertiți dintre români⁵. Sub Ceaușescu avea loc spargerea unității de castă a acesteia și, apoi, reconfigurarea unei alte nomenclaturi, pe principii naționaliste. Aceasta era mai puțin ermetică și ceva mai deschisă spre elementele clientelare legate de clanul de familie al lui Ceaușescu. Ca atare, în sfera politică, naționalismul însemna un transfer de funcții și responsabilități dinspre foștii ilegaliști cu origine etnică minoritară – internaționaliști prin identificarea totală cu cultura și mentalitatea rusească – spre români. Este, în fapt, o luptă surdă pentru întâietate în sânul unor privilegiați care se plasau diferit față de sursele puterii: Moscova sau București. Această înfruntare în sânul nomenclurii comuniste poate fi comparată cu un fenomen relativ similar din istoria noastră medievală, când grecilor parveniți la cârmă prin relații directe cu Istanbulul li s-au opus boieri autohtoni marginalizați.

Naționalismul, fie și sub forma luptei pentru posturi de conducere, a atins și instituțiile de cultură, inclusiv Academia Română, care subordona și coordona o rețea întinsă de institute de cercetare științifică. La Secția de Științe Istorice, de pildă, se face o translație dinspre politrucii internaționaliști, ca Mihail Roller, spre specialiști, în ordine succesivă, Constantinescu-Iași, Constantin Daicoviciu, Andrei Oțetea și, în fine, Ștefan Pascu. Dar factorul decizional al directivării cercetării istoriografice nu era atât Academia Română, cât mai ales Secția de Propagandă a PCR, care, în 1975, își anexa institutele umaniste sub forma reunirii lor în Academia de Științe Sociale și Politice. De aici, în fapt, de la Secția de Propagandă, unde rolul principal îl jucau Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, se tutelau toate importante manifestări istoriografice legate de adevărul istoric sau mitul ideologic în funcție de oscilația atitudinii politice a conducerii de partid și de stat. Căci în anii de reorientare naționalistă, timp de mai bine de un deceniu, institutele academice se consolidaseră ca entități relativ autonome, infuzate de elemente tinere pregătite în universități chiar sub regimul comunist. Acestora li se

⁴ Georges Haupt, *La genèse du conflit soviéto-roumain*, în „Revue française de science politique”, t. XVIII, 1968, nr. 4, p. 669–684.

⁵ Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, ed. a 2-a, București, 1995.

adăugaseră o parte din „cadrele vechi” recuperate politic și ideologic. Toate aceste elemente se conturau ca un potențial pericol pentru dogmele comuniste. De aici subordonarea lor directă de către partid.

Naționalismul este îndeosebi o ideologie. Scopul promovării ei în toate sferele culturii, dar mai ales în istoriografie este nu atât stimularea cercetărilor autentice. Pe fondul unei dominații de necontestat a partidului unic și a unei nomenclaturi birocratice în jurul secretarului general cu puteri de monarh absolut, se urmărește făurirea unui anume trecut. Cu alte cuvinte, în chip aprioric și fără discernământ critic se pornește de la ideea că cercetarea istorică este menită să umple cu date și fapte așa-numitele legități istorice, adică succesiunea modurilor de producție care se încheia cu triumful aceluia communist. Acest tip de orânduire nu era un accident al istoriei, o prelungire prin cucerire a unui model asiatic de stat și societate, impuse împotriva voinței unei națiuni, ci o dezvoltare chipurile naturală. Nu reprezenta nici măcar o manifestare voluntară și întâmplătoare a oamenilor, ci o încununare a unor condiționări obiective care îi împingeau pe aceștia într-o unică direcție. Românii erau deci predestinați de legile istoriei să trăiască în comunism, acesta impunându-se ca o fatalitate, indiferent de voința și dorința oamenilor.

Ideologii comuniști – atât sub Dej, cât și sub Ceaușescu – văd în cercetarea istorică un laborator de acreditare a unui șir de idei preconcepute. Acestea erau proiecții ale gândirii lor politice care, chipurile, veneau din adâncurile istoriei. Se acreditau deci ideologic diferite mituri care se schimbau în funcție de conjunctura politică. Dacă așa-numita epocă internaționalistă devenirea noastră istorică era subordonată exclusiv relațiilor cu slavii, cu Rusia kieveană, Rusia țarilor și Uniunea Sovietică, inclusiv dezvoltarea mișcării naționale și a celei socialiste și comuniste fiind văzute ca prelungiri ale unor influențe rusești, în perioada naționalistă miturile se schimbă. Elaborându-se o formulare aparent mai științifică, prin accentuarea rolului determinant al factorului intern al dezvoltării oricărui fenomen istoric, teoria și practica istoriografică păreau ceva mai atractive. În această ipostază, de la o imagine a unei istorii românești văzută ca un lanț de interferențe slave și rusești, se ajunge la o negare aproape totală a oricăror legături, unele dintre acestea, mai ales cu rol negativ, fiind neîndoelnice. Dar scopul era nu căutarea adevărului, ci proiectarea pe plan istoriografic a însăși politicii partidului communist. Acesta, spre a-și justifica balansul în politica externă, căuta legitimare istorică. Se dau astfel directive ca cercetarea trecutului românesc să se efectueze prin deconectarea pe cât posibil de ariile de cultură și civilizație în spațiul cărora românii au gravitat și s-au dezvoltat din antichitate până în epoca contemporană. Din această perspectivă, istoriografia este menită să descopere și să înfățișeze nu procesele rezultate din investigarea critică a izvoarelor și mărturiilor diferitelor epoci, ci pe acelea deduse din proiecțiile ideologice.

Acest naționalism cu accente mitologice ar putea fi comparat cu începuturile romantice ale istoriografiei noastre, dacă scopurile urmărite n-ar merge împotriva identității proprii. În timp ce primii noștri istorici, mai ales aceia care prin plâsmuirile lor înfrumusețau trecutul spre a impulsiona o conștiință națională

amortită de secole de dominația străină, naționalismul comunist mergea într-un sens contrar. În afară de faptul că era unicul mod admis de reflectarea istoriografică, mitul viza îndeosebi instituțiile noastre constitutive. Pe o asemenea cale se răspândea în societate nu numai confuzie, ci misticism și obscurantism. Se ajungea, astfel, la pierderea memoriei trecutului și, prin aceasta, la ștergerea identității noastre naționale.

Adevărul, ținta urmărită de către orice istoric ce se consideră ca atare, este alterat chiar prin definirea lui. Deși se recunoaștea în general că are un caracter obiectiv, i se atribuia partinitate. Și pentru a se demonstra că între cele două concepte nu există contradicție, se afirmă că partinitate înseamnă situarea istoricului pe pozițiile maselor populare și, mai ales, în epoca contemporană, ale clasei muncitoare care ar fi devenit forța politică conducătoare, îndreptățită la un asemenea rol nu numai de eroismul ei în cucerirea puterii politice, ci și de poziția progresistă față de dezvoltarea mijloacelor de producție.

Între mit și adevăr istoric există o relație în care accentele se schimbă. Naționalismul nu poate anihila total adevărul, mai ales că oficialitățile comuniste afirmă unele tendințe nu prin declarații explicite, ci prin promovarea în câmpul cercetării istoriografice a unui grup de teme chiar generoase ca formulare. De regulă însă, mitul, dacă nu învinge, în multe situații îngenunchează adevărul istoric. Se pun în mișcare o energie intelectuală extraordinară și mijloace materiale pentru rescrierea istoriei printr-o asemenea optică. Sunt formulate astfel teze aberante – acoperite de numeroase lucrări – prin care să se demonstreze că devenirea românilor n-a putut fi influențată de conjuncturile istorice nefavorabile. Dacă latinitatea nu este total repudiată, deși i se minimizează însemnătatea tocmai pentru că semnifica rădăcinile noastre occidentale, ea este diminuată până la caricatură. Elementului roman i se contrapune acela autohton geto-dacic, văzut ca hotărâtor în etnogeneza românească. În această lumină, poporul român era deja format în secolele III–IV, înainte deci de a fi trecut proba contactelor cu populațiile migratoare, inclusiv cu slavii. Întemeierea statelor românești apare ca o creație care nu are nimic a face cu unele conjuncturi externe, ca de pildă legende despre descălecat. Epoca medievală și îndeosebi marii voievozi dobândesc dimensiuni giganțice, victoriile lor parțiale configurându-se ca adevărate triumfuri. Mircea cel Bătrân, rebotezat cel Mare, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul etc. capătă dimensiuni mitologice, acestora atribuindu-li-se intenții specifice altor epoci istorice.

Istoria modernă și contemporană este în mare măsură contrafăcută, fiind cea mai expusă la reflectare mitologică⁶. Aspectele ei diversificate, cu înflorirea considerabilă a societății printr-o impetuoasă dezvoltare a economiei, prin tranziția de la proprietatea feudală condiționată la o stăpânire deplină, prin implantarea instituțiilor liberale și democratice și constituirea statului român modern ca un produs al societății, toate acestea și multe altele erau teme subordonate unui subiect dominant al istoricilor de partid: apariția și dezvoltarea proletariatului și a

⁶ Lucian Boia, *Miturile comunismului românesc*, București, 1995.

partidului de clasă. Însuși acest subiect, rupt de contextul social și politic, era extrem de dilatat în raport cu realitatea istorică și înfățișat după clișee prestabilite, sacre și de o manieră protocronistă. O mitologie întreagă s-a creat spre a se demonstra paternitatea PCR asupra lui 23 august 1944, pentru a se demonstra opțiunea României pentru comunism printr-un act istoric bazat pe o pretinsă insurecție populară.

Producția istoriografică a epocii comunismului național este vastă și compusă dintr-un șir de studii, cărți, tratate, broșuri etc. Pe baza acesteia s-au vehiculat cu lux de amănunte o serie de idei și imagini istoriografice cu totul deformatе. O armată întreagă de prețiși cercetători diseminați în diferite institute vede în tezele ideologice o modalitate comodă de a se afirma și mai ales de a face carieră și bani, într-un stat în care știința autentică era urgentă. Ca atare, un asemenea gen de producție istoriografică inundă și umple diferitele reviste de specialitate, precum și librăriile cu numeroase cărți dovedite chiar de la apariție simplă maculatură ideologică.

Comunismul național face, totuși, posibilă reluarea cercetării unor teme ale istoriografiei tradiționale. După îndelungații ani ai unor tematici exclusiv sovietice, conștiința istorică a unor generații tinere se alterase sau plutea în confuzie. Era nevoie deci de retrezirea acesteia, o expresie fiind cele 4 volume masive ale tratatului de istorie națională, încărcat neîndoiește cu multe date și mai ales sistematizat rău prin preponderența unor subiecte aride social-economice în detrimentul acelor social-politice și umaniste. Numai că, însuși acest tratat, datorită pragurilor ideologice, a fost limitat cronologic la războiul pentru independență. A-l fi dus mai departe, până în epoca contemporană, care trebuia să fie o demonstrație în favoarea forțelor comuniste, ar fi însemnat abjurarea întregii noastre evoluții sub raportul unității naționale și al instituțiilor democratice. Tentativa de a publica un nou tratat, reluată de Ceaușescu, a eșuat și mai lamentabil, constatându-se că textele elaborate, deși cu multe concesii privind adevărul istoric, contraziceau în mare măsură prejudecățile ideologice ale dictatorului.

În ciuda vicisitudinilor menționate, istoriografia se dezvoltă, totuși, cu deosebire într-o serie de domenii speciale mai puțin legate de ideologie. Se publică volume de documente, pornindu-se de la colecția *Documenta Romaniae Historica* – o reluare pe baze științifice a aceleia alcătuită amatorist de M. Roller –, în care epoca medievală se întregeste cu noi surse, inclusiv prin relatările de călători. Pentru epoca modernă se extinde informația prin punerea în valoare a surselor inedite privitoare la Revoluțiile de la 1821 și 1848, Unirea din 1859, Independența din 1877, mișcarea națională a românilor din Transilvania, Unirea din 1918 etc. Acestor contribuții documentare remarcabile li se adaugă o serie de cărți și studii privitoare la aceleași epoci menționate, unele publicate, în timp ce altele au rămas în sertare din cauza cenzurii politico-ideologice. Cu deosebire acele lucrări consacrate instituțiilor democratice și marilor personalități, realizate mai ales în institutele academice, n-au putut trece de cenzură.

Și pentru că naționalismul comunist se identifica ideologic cu gândirea ceaușistă, o compilație de teze leninist-staliniste-maoiste trecute prin filtrul unui om nu numai incult, ci și de un agramatism rar întâlnit la un șef de stat, istoriografia este înfeudată unor atari directive. Ceaușescu se voia un îndrumător al întregii dezvoltări a științei. Cu atât mai mult pe plan istoriografic avea pretenția ca ideile lui – elaborate de echipe de simbriași de la Secția de Propagandă a PCR – să fie transpuse pe plan istoriografic. De aici se dau o serie de directive, în temeiul cărora mitul coexistă în același cuprins cu adevărul sau frânturi ale acestuia. Sunt coordonatele unui fenomen în care se circumscrie întreaga cercetare, afectată mai mult sau mai puțin de mit în măsura în care autorul este conștient de menirea lui ca istoric. Multe teme însă sunt tratate de o manieră meșteșugită, pentru ca adevărul, dacă nu putea fi spus direct, să fie cel puțin conturat sub o formă vagă sau aluzivă. De cele mai multe ori, ideile sau părerile preconcepute sunt expuse nonșalant, lăsând impresia unor adevăruri axiomatice, ele articulându-se în context cu elemente reale, rezultate prin investigația critică a surselor documentare. O asemenea îmbinare de elemente care se resping antinomic, deși izbitoare, a devenit pentru unii un fel de ritual indispensabil de a se debarasa de cenzura omnipotentă.

Acolo unde nu era posibil ca tezele ideologice să se articuleze cu cercetarea de specialitate, gândirea ceaușistă – ca far călăuzitor – trebuia să transpară fie și numai sub forma unei mențiuni generale asupra obiectului investigat. Se ajunsese astfel că, nici un studiu, fără a mai vorbi de cărți, nu mai putea vedea lumina tiparului dacă nu-i insera în cuprinsul lui cel puțin un citat, indiferent de profilul tematic al subiectului abordat. Astfel se explică faptul că, exceptând unele cazuri speciale, cenzura nu îngăduia să se publice fără o asemenea condiționare. Era chiar pentru istoricii autentici un tribut care cu greu putea fi evitat, dacă voiau să-și vadă încununată prin tipar propria activitate științifică.

Anii naționalismului comunist sunt un paradis pentru istoricii de partid. Acești noi cronicari de curte, asigurați cu privilegii materiale și instalați în instituții cu fațadă științifică, beneficiari ai monopolului asupra informației, inclusiv asupra unor documente de arhivă supravegheate de Securitate, erau constituiți într-un fel de „laborator” de falsificare a istoriei. Activitatea lor era extrem de nocivă nu numai pentru că transpuneau în viață dogmele ideologice, creând astfel mituri, ci și mai ales pentru că reprezentau un barometru prin care Secția de Propagandă a Partidului comunist măsura și cenzura întreaga producție istoriografică. Efectele unei asemenea funcții erau deseori devastatoare. Nu este deci de mirare că, tutelată și controlată astfel, istoriografia trăia sub o zodie nefastă chiar în așa-zisa „epocă de aur” a naționalismului românesc. Succesele ei, multe neîndoielnice, sunt cu atât mai demne de atenție cu cât sunt în contradicție cu acele vremuri de restriște, impuse nu de străini, ci de o oligarhie comunistă națională care, pentru perpetuarea puterii politice, folosea istoria ca instrument de manipulare și legitimare.

PARADOXURILE ISTORIOGRAFIEI ROMÂNE ÎN „EPOCA CEAUȘESCU”

FLORIN CONSTANTINIU

Evoluția istoriografiei românești în anii regimului Ceaușescu (1965–1989) se integrează procesului de emancipare a unei elite politice dintr-o țară dependentă față de elita politică din metropola a cărei expansiune s-a aflat la originea apariției celei dintâi. Este un adevăr de domeniul evidenței că la originea elitelor politice din țările comuniste est-europene s-a aflat (chiar și în cazul Iugoslaviei) Uniunea Sovietică, preocupată, încă de la începutul celui de-al doilea război mondial, să-și asigure un brâu de securitate la frontierele sale vestice. În anii 1944–1945, ca urmare a operațiunilor Armatei Roșii și a concesiilor făcute de Marea Britanie și SUA Moscovei, Bulgaria, România, Iugoslavia, Albania, Ungaria și Cehoslovacia (cărora li s-a adăugat, mai târziu, RDG) au alcătuit un ansamblu de state clientelare, a căror dependență de Moscova a fost structurată în plan economic prin CAER, iar în plan politic și militar, prin Tratatul de la Varșovia.

Întocmai cum, în imperiile coloniale, capitalismul a născut o burghezie locală, care s-a situat, apoi, în fruntea luptei de emancipare națională, tot astfel, în sfera de hegemonie sovietică, elitele politice, născute prin și în timpul ocupației sovietice, au încercat, în împrejurări diverse și cu rezultate diverse, să se emancipeze de sub înăbușitoarea tutelă a „marelui frate” sovietic. Jacques Levesque, François Fejtő și Hélène Carrère d’Encausse au studiat cel mai profund acest proces.

În România, el a început, îndată după moartea lui Stalin, când Gheorghiu-Dej, simțindu-și amenințată poziția ca urmare a politicii de destalinizare, promovată de noua conducere sovietică, a început să se distanțeze de Moscova pentru a-și salva poziția de lider. Această distanțare, consacrată prin cunoscuta Declarație din aprilie 1964, a fost continuată cu vigoare sporită de Nicolae Ceașescu.

În momentul când o elită politică dintr-o țară dependentă se angajează în tăierea cordonului ombilical care o leagă de metropolă, ea trebuie să-și caute o bază de sprijin în propria-i țară.

Elita politică din România a căutat să se legitimeze istoric în fața poporului, plasându-și efortul de emancipare în descendența luptei pentru independență a românilor. Această căutare a unor rădăcini imaginare a impus rescrierea istoriei, în conformitate cu exigențele noii orientări a PCR. Întrucât fundamentul teoretic al cercetării istorice – marxism-leninismul – fusese impus în perioada de ocupație

sovietică și trimitea, cel puțin prin jumătatea ei sovietică (leninismul), la metropola moscovită, această bază a fost practic eliminată. S-a ajuns astfel la primul paradox: într-o țară comunistă, marxism-leninismul a fost estompat până la dispariție. Când, în 1976, într-un ciclu de lecții, destinat învățământului superior, secretarul cu probleme ideologice, Cornel Burtică, a întâlnit într-un text despre geneza statelor feudale, o succintă introducere consacrată teoriei lui Marx, Engels și Lenin despre apariția statului, a exclamat cu indignată surprindere: „Iarăși Marx?”. Pe măsura afirmării cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu, clasicilor marxismului li s-au substituit caracterizările secretarului general al PCR.

Dacă, așa cum s-a remarcat ironic în URSS, marxismul ajunsese drumul cel mai scurt între două citate din Lenin sau Stalin, în România nu a mai fost nici măcar nevoie de două citate din cuvântările lui Nicolae Ceaușescu; unul era suficient pentru a garanta puritatea ideologică a textului în care era introdus.

Istoriografia română din epoca Ceaușescu a păstrat foarte puțin din fundamentele teoretice ale marxism-leninismului (lupta de clasă ca motor al dezvoltării socio-politice, spre pildă, a dispărut aproape cu totul). S-a revenit, practic, la o istoriografie pozitivistă, cu toate avantajele și dezavantajele acestui tip de scriere a istoriei, care nu mai pretindea nici măcar să fie numită marxistă. Sigiliul devotamentului partinic era dat de citatul din Nicolae Ceaușescu. În timp ce, în Polonia, istorici ca Witold Kula sau Jerzy Topolski căutau căi noi de aplicare a marxismului, în România singurul care s-a angajat la o astfel de întreprindere nu era un istoric, ci un filozof, Radu Florian; el atrăgea atenția asupra contribuțiilor lui Antonio Gramsci și Georg Lukács, aflați la antipodul viziunii simplificatoare și rigide dată de Stalin marxismului.

Nevoia de legitimitate a elitei comuniste, prin autoprezentarea ei drept continuatoarea tradițiilor luptei de independență a generat adevărate performanțe de curaj politic. România a fost unica țară din Tratatul de la Varșovia, în care s-a recunoscut public existența protocolului adițional secret al Pactului Molotov-Ribbentrop. În manualul universitar de istorie a României, publicat în 1981, s-a reprodus articolul 3 al protocolului, care cuprindea acordul Germaniei pentru anexarea Basarabiei de către Uniunea Sovietică. Doi ani mai târziu, una din rațiunile publicării cărții ambasadorului de atunci al SUA la București, David B. Funderburk, *Politica Marii Britanii față de România (1938–1940)* a fost că ea reproducea același art. 3 al protocolului adițional secret cu menționarea Basarabiei. Se dorea să se arate sovieticilor, că Bucureștii nu ezita să permită abordarea problemei Basarabiei, prin pana reprezentantului diplomatic al SUA în România.

Recuperarea identității naționale a generat exaltarea autohtonismului, continuității și unității românilor. Dacă Napoleon se declara solidar cu toți monarhii Franței, de la Clovis la Ludovic al XVI-lea, Ceaușescu a operat o selecție: a coborât până la Burebista, dar a eliminat monarhia; solidaritatea sa cu familia istorică a principilor s-a oprit la Cuza. În schimb, s-a pus accentul pe unitatea tuturor forțelor social-politice în apărarea neatârării și integrității

pământului românesc. Conflictele militare dintre Țările Române în evul mediu sau confruntările dintre partide au fost prezentate sumar sau, pur și simplu, evacuate din istoria românilor. Titlul revistei de istorie militară, „Lupta întregului popor”, a sintetizat perfect această viziune. S-a ajuns la stereotipuri de genul „Armata a fost întotdeauna alături de popor”, adevărată erezie din perspectiva marxismului, care a provocat la un colocviu, unde a fost rostită, întrebarea scandalizată a unui istoric sovietic, „Atunci cine a tras în țărani răsculați în 1907?”

Un ultim paradox asupra căruia stăruim este cel al deschiderii spre istoriografia occidentală. Chiar și în ultimii ani ai regimului Ceaușescu au continuat să apară traduceri din marii istorici apuseni, mai ales francezi, precum Jacques Le Goff, Fernand Braudel, Georges Duby, Robert Mandrou și alții. Contactul ar fi putut fi și mai folositor dacă îngrădirile în contactele cu specialiștii străini (limitarea călătoriilor în străinătate, supravegherea discuțiilor, etc.) nu ar fi devenit tot mai numeroase pe măsură ce regimul se autoizola.

Laturile pozitive ale manifestării comunismului național în sfera istoriografiei au fost umbrite de exagerări și distorsiuni. PCR – grupare minusculă până la 23 august 1944 – a fost înfățișat ca motor al dezvoltării societății în perioada contemporană, episoade din biografia cuplului Ceaușescu – precum manifestația din 1 mai 1939 – au căpătat dimensiunea unor evenimente grandioase, exaltarea autohtonismului a generat reducerea până la anulare a componenței române în etnogeneza românilor și a deschis drum aberațiilor tracomane, în susținerea cărora istoricii, în principiu, comuniști, se întâlneau cu elemente ale autohtonismului și tracismului legionar.

În explicarea acestor fenomene nocive sunt de distins, după opinia noastră, directivele de partid de incompetență, oportunismul și carierismul celor care le-au aplicat. Dacă istoriografia stalinistă a stat sub semnul lui M. Roller, istoriografia ceaușistă a stat sub semnul lui M. Mușat și I. Ardeleanu. Cel dintâi, instrumentul ocupantului sovietic, cei doi, expresie a mediocrității și rapacității nomenclurii comuniste, au reprezentat cele două mari plăgi ale istoriografiei române în vechiul regim.

În România lui Ceaușescu s-a petrecut un proces similar celui din URSS: În Uniunea Sovietică, baza socială a stalinismului a constituit-o masa de țărani incultți, străini de orice cultură ideologică marxistă, veniți de la țară, ca urmare a industrializării sau a ruinării agriculturii (urmare a colectivizării) și avizi de o carieră lesnicioasă în ierarhia de partid. La fel și în România, în epoca lui Ceaușescu, fluxul masiv de elemente țărănești în structurile de partid și de stat au dus la degradarea intelectuală. Setea de pământ a țărânului român s-a convertit în setea de privilegii, oferite de admiterea în nomenclatură. În acest cadru de tot mai dens întuneric intelectual a fost posibilă activitatea lui Mușat și Ardeleanu. Este surprinzătoare discreția arătată în perioada postdecembristă față de nefasta activitate a tandemului de la Secția de Propagandă, acești siniștri „Frați Petreus” – cum li se spunea în glumă. *Mușat și Ardeleanu și-au bătut joc de istorie, de istorici și de istoriografia românească.* De o incultură incredibilă, pentru oameni cărora le trecea, totuși, prin mâini aproape întreaga

producție istoriografică a țării, de o necinste dezgustătoare – au plagiat la o scară fără precedent în istoriografia și cultura românească –, ei au poluat masiv climatul istoriografic, prin intrigi, denunțuri și calomnii, Mușat și Ardeleanu au discreditat grav filonul de adevăr și corectitudine, care l-a încorporat istoriografia română și în faza comunismului național. Făcând această afirmație știu că mă expun unei posibile critici și anume că rămân în captivitatea stereotipului medieval „Si le roi savait”, altfel spus, abuzurile sunt făcute de subalterni, conducătorul suprem le ignoră; dacă le-ar ști le-ar curma. Probabil că Nicolae Ceaușescu nu a cunoscut toate silniciile cuplului de la Secția de Propagandă. Faptul însă că Nicolae Ceaușescu a putut, spre a da un exemplu, să-l numească drept secretar al CC pe un ignorant total ca Petre Enache, marionetă și scut al celor doi impostori, face răspunzător pe secretarul general al PCR de activitatea funestă a lui Mușat-Ardeleanu. Fărădelegile lor – acesta este termenul de utilizat – nu ar fi fost posibile fără mediul nutritiv al inculturii, imoralității și indecenței nomenclurii comuniste.

În încheiere, se poate spune că istoriografia română a fost instrumentalizată în epoca N. Ceaușescu pentru a sluji efortul de emancipare al elitei politice autohtone de elita politică a metropolei. Coincidența parțială între interesele elitei și interesele națiunii a generat o serie de paradoxuri, dintre care cele mai vrednice de interes sunt următoarele:

1. o istoriografie marxistă fără Marx;
2. o istoriografie din spațiul de hegemonie sovietică, având o clară orientare antirusă și antisovietică;
3. o istoriografie controlată de aparatcici stupizi, ignoranți și profund imorali, dar capabili să păstreze, în esență, principiile de bază ale profesionalismului în cercetarea istorică, la scară națională;
4. o istoriografie într-o țară ce s-a închis progresiv contactelor cu lumea exterioară, dar care a rămas, în spirit și prin traduceri, în contact cu noile direcții de investigare din străinătate.

Paradoxurile enumerate nu s-au manifestat numai în istoriografie, ci și în conduita istoricilor. Poate că în cazul lor s-a confirmat din plin remarca ilustrului lor înaintaș: „nu sunt vremile sub om, ci bietul om sub vremi”.

PERCEPȚII GERMANE ASUPRA ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEȘTI ÎN EPOCA REGIMULUI COMUNIST

HANS-CHRISTIAN MANER

O trecere în revistă a percepțiilor germane asupra istoriografiei românești în epoca regimului comunist presupune mai întâi câteva cuvinte introductive despre știința istorică și istoriografia germană, în special cercetarea istorică germană a Europei de Est (Osteuropaforschung). Experiența istoriografiei germane sub totalitarismul național-socialist duce în parte la înțelegerea istoriografiei românești după cel de-al doilea război mondial și anume: influența ideologiilor totalitare care supun istoria unei ideologii politice și unei politici ideologice. Istoria devine sau se reduce la, cum menționează Walther Hofer (un specialist al istoriei germane contemporane), „o adevărată propagandă politică fără pretenția de a se mai numi, ceea ce este în cultura occidentală, știință”¹. Anul 1945 a fost pentru cercetarea germană a Europei de Est un început, care a însemnat mai întâi pierdere și despărțire.

În Republica Federală Germania cercetarea a fost mai întâi preocupată de elementul german în Europa de Est. Această parte a continentului interesa numai ca regiune în care germanii au jucat un anumit rol. Ascensiunea Uniunii Sovietice ca supraputere mondială a influențat cercetarea istorică, care a fost puternic politizată, devenind o adevărată „soviologie”. Treptat s-a dezvoltat, începând de la mijlocul anilor '50, o cercetare a Europei de Est, care nu s-a mai limitat la vehicularea de interese și idei, ci a privit „istoria popoarelor Europei de Est, ca parte independentă și firească a istoriei întregii Europe”². Preocuparea pentru istoriografiile naționale din Europa de Est, legătura cu forurile de specialitate internaționale, întrebări noi în domeniul istoriei sociale și constituționale au contribuit nu numai la o ridicare a nivelului științific, ci și la integrarea disciplinei speciale „Istoria Europei de Est” în știința istorică generală³.

¹ Walther Hofer, *Geschichte und Politik*, în HZ, 1952, 174, p. 300, în general vezi Walther Hofer (ed.), *Wissenschaft im totalen Staat*, München, 1964; despre Europa de Est vezi Vilmos von Zsolnay, *Die Wissenschaft in Osteuropa*, 1967, p. 19–29.

² Erwin Oberländer, *Das Studium der Geschichte Osteuropas seit 1945*, în Erwin Oberländer (ed.), *Geschichte Osteuropas. Zur Entwicklung einer historischen Disziplin in Deutschland, Österreich und der Schweiz 1945–1990*, Stuttgart, 1992 (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa, 35), p. 31.

³ *Ibidem*, p. 33.

Așa cum s-a amintit deja, a fost nevoie de un proces îndelungat până la înființarea unui curent de cercetare independent, care să se ocupe cu istoria și prezentul popoarelor și statelor Europei de Sud-Est. Cercetarea acestei părți a Europei se situează, pe baza ideologiei războiului rece și a situației politice în țările care au fost ocupate de Uniunea Sovietică, pornindu-se mai întâi de la un „bloc monolitic”. Instituții de cercetare nou înființate sau reînființate au reușit însă să schimbe încetul cu încetul această imagine. Așa de exemplu, în anul 1951 a fost reînființat Institutul pentru Cercetarea Europei de Sud-Est (Südost-Institut) din München, reluându-se activitatea celui constituit în anul 1930. Un an mai târziu, în anul 1952, a luat ființă tot la München Societatea Sud-Est Europeană (Südosteuropa-Gesellschaft) pentru cercetarea și legăturile cu sud-estul Europei. Ele au promovat și promovează până astăzi, prin intermediul a numeroase publicații, cercetarea și istoriografia țărilor din Europa de Sud-Est. În afară de câteva publicații de pe lângă alte așezăminte, instituțiile amintite constituie centrul cercetării asupra Europei de Sud-Est în Republica Federală Germania⁴.

Alături de institutele universitare de istorie est europeană trebuie amintită activitatea științifică a cercului de studii transilvane, în special a grupului Studium Transylvanicum.

În timp ce cercul de studii transilvane se preocupă în principiu cu istoria și istoriografia sașilor din Transilvania, grupul Studium Transylvanicum, care este în strânsă legătură cu cercul de studii, are o tematică mai extinsă. În centrul preocupărilor sale se află întreaga istorie a Transilvaniei, incluzând toate naționalitățile care trăiesc în această regiune⁵. Este de aceea firesc ca lucrările grupului să depășească granițele Transilvaniei și să se ocupe și de celelalte regiuni ale României.

Chiar dacă începutul cercetării în RFG și în RDG a pornit de la premise cu totul diferite, se pot constata totuși asemănări. După desființarea unor instituții renumite cum a fost „Institutul pentru Istoria și Cultura Europei de Sud-Est” (Institut für Geschichte und Kultur Südosteuropas), constituit în Leipzig în anul

⁴ Karl Nehring, *Geschichte des Südost-Instituts*, în *Südost-Institut München 1930–1990. Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag*, München, 1990; idem, *München, Südost-Institut*, în E. Oberländer (ed.), *op. cit.*, p. 298–299; Claudia Hopf, *Die Südosteuropa-Gesellschaft*, în „Berliner Osteuropa Info”, Juli 1997, Nr. 9, p. 41. În general vezi Mathias Bernath, *Südosteuropäische Geschichte als gesonderte Disziplin*, în „Forschungen zur osteuropäischen Geschichte”, 1973, 20, p. 135–144; Klaus-Detlev Grothusen, *Südosteuropa und Südosteuropaforschung. Zur Lage der Südosteuropaforschung in der Bundesrepublik Deutschland*, în Hans Lemberg ș.a. (ed.), *Osteuropa in Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Günther Stöckl*, Wien, 1977, p. 408–426; Emanuel Turczynski, *Geschichte Südosteuropas. Bilanz einer Dekade (1969–1979)*, în „Osteuropa” 30 (1980), nr. 8/9, p. 725–743.

⁵ Referitor la programatică vezi ideile principale în *Die zehnte Siebenbürgische Ferienakademie: 26. Dezember 1995 bis 2. Januar 1996 in Thalmässing/Mittelfranken; Festprogramm, Rückschau und Ausblick*, München & Gundelsheim am Neckar, 1995, p. 5.

1936, s-a dezvoltat un curent de cercetare, care trebuia să țină seama de directivele politico-ideologice ale atașărilor culturale ai administrației militare sovietice din Germania (SMAD). Pe primul plan se afla cercetarea istoriei Uniunii Sovietice. Într-un domeniu științific centralizat, România a fost menționată în cadrul „democrațiilor populare” la „Institutul pentru Istoria Democrațiilor Populare Europene” din Leipzig, înființat în anul 1955. Cu Europa de Sud-Est și în special cu România se ocupa începând din anul 1962 Margot Hegemann. De menționat mai este în acest context, că institutul din Leipzig a fost condus în perioada 1958–1964 de Basil Spuru. Ca membru fondator al Partidului Comunist Român el a emigrat în anul 1927 în Uniunea Sovietică, unde a făcut carieră ca funcționar al Cominternului⁶.

Istoriografia românească este percepută în două categorii diferite de publicații:

- în lucrări, în care istoriografia stă în centrul preocupărilor, ca de exemplu bibliografii adnotate și rapoarte de literatură în general, precum și analize asupra istoriografiei în special;
- în monografii, care reflectă numai introductiv, pe puține pagini, anumite aspecte ale istoriografiei.

Primul raport mai amănunțit a fost conceput de Hugo Weczerka în anul 1973 într-un număr special al cunoscutei „Revista istorică” (HZ). Viitorul director al Institutului de Cercetare, Johann Gottfried Herder, din Marburg, se ocupă cu istoria României până în anul 1945, ținând seama de publicațiile apărute între 1944 și 1970. Pe aproape 100 de pagini sunt prezentate bibliografii, lucrări istoriografice, ale științelor istorice auxiliare, analize generale, lucrări cuprinzând mai multe perioade istorice, istorii ale unor localități, monografii ale unor etape istorice. În afară de acestea, lucrări asupra istoriei bisericii, constituționale, dreptului economiei și organizării sociale. Cea mai mare parte însă se ocupă de ediții de izvoare și repertorii ce trebuiesc văzute, după părerea autorului Weczerka, „ca cea mai mare realizare a cercetării istorice românești după cel de-al doilea război mondial”⁷.

Weczerka împarte întreaga istoriografie a României în perioada comunistă în trei faze:⁸

- perioada 1944–1947, în care s-a continuat cercetarea și editarea de lucrări, care au fost începute încă înainte de 1944;
- perioada introducerii marxism-leninismului, din care autorul menționează în primul rând ediții de izvoare cuprinzând documente ce conțin informații despre condițiile socio-economice ale populației, conflicte sociale, războaie, revoluții,

⁶ Alexander Fischer, *Forschung und Lehre zur Geschichte Osteuropas in der sowjetischen Besatzungszone bzw der Deutschen Demokratischen Republik (1945–1990)*, în E. Oberländer (ed.), *op. cit.*, p. 326–328.

⁷ Hugo Weczerka, *Literaturbericht über die Geschichte Rumäniens (bis 1945). Veröffentlichungen 1944–1970*, în „Historische Zeitschrift”, 1973, Sonderheft 5, p. 346.

⁸ *Ibidem*, p. 329–331.

unirea Moldovei cu Țara Românească, războiul de independență, mișcarea muncitorească, istoria Partidului Comunist Român, relațiile româno-ruse și altele; – caracteristicile fazei a treia, care, după concepția autorului Weczerka, începe în prima jumătate a anilor '60, sunt deschiderea științei istorice spre occident, precum și lărgirea paletelor de teme. După părerea istoricului au fost completate nu numai „adevărate desiderate ale cercetării”, dar, în viziunea anului 1973, schimbările în cursul celei de a treia faze au fost privite „ca un semn al unei atitudini obiective față de trecut”.

Weczerka accentuează, de asemenea, că istoriografia românească încă n-a fost tema unei analize generale. Pentru istoriografia de după 1944 el remarcă scurtele informații din revista „Studii” din anii 1954, 1959 și 1962 ale autorilor Cheresteșiu, Stănescu și Ionașcu, precum și Constantinescu-Iași și Oțetea; pe lângă acestea, articolele din „Revue Roumaine d'Histoire” din 1962, 1969 și 1970 ale autorilor Lungu și coautorii, precum și Oțetea, Hurezeanu și Badea. Expunerea ultimilor doi reprezintă după părerea istoricului german o piatră de hotar în istoriografia marxistă, deoarece ei au dezbătut în mod critic folosirea ideii marxiste în istoriografia românească⁹.

Analiza lui Hugo Weczerka cu privire la istoriografia României în perioada comunistă este singura de acest gen în mediul german. Toate celelalte studii referitoare la această tematică se ocupă numai cu anumite aspecte din istoriografia românească. O oarecare asemănare cu studiul lui Weczerka se poate constata în articolele lui Manfred Stoy și Klaus P. Beer. Pe când istoricul austriac Stoy analizează istoriografia anilor 1965–1980, ce se ocupă cu perioada începând cu întemeierea Moldovei și a Țării Românești până în anul 1859, Beer analizează lucrări din anii 1945 până în 1980, ce se ocupă cu perioada cuprinsă între 1918 și 1945¹⁰. Cercetarea istoriografiei românești cu ajutorul unei metode cantitative se mărginește numai la o mică broșură a autorilor Deutsch și Schröder din anul 1976¹¹.

Cea mai cuprinzătoare contribuție a fost adusă de Dionisie Ghermani în lucrarea sa de doctorat *Reinterpretarea comunistă a istoriei românești cu referire specială la evul mediu*¹². În centrul lucrării istoricul Ghermani stă analiza primelor patru volume ale istoriei României apărute în perioada 1960–1964. La început autorul schițează drumul parcurs de știința istorică în prima perioadă

⁹ *Ibidem*, p. 344–346, în special p. 345–346.

¹⁰ Manfred Stoy, *Politik und Geschichtswissenschaft in Rumänien 1965–1980. Die Historiographie über den Zeitraum von der Gründung der Fürstentümer Moldau und Walachei bis 1859*, în „Südost-Forschungen” 1982, 41, p. 219–259. Klaus P. Beer, *Die Interdependenz von geschichtswissenschaft und Politik in Rumänien von 1945, bis 1980. Die Historiographie über den Zeitraum von 1918 bis 1945*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, t. 32, 1984, 2, p. 241–274.

¹¹ Robert Deutsch, Wilhelm Heinz Schröder, *Quantitative Analyse der rumänischen Historiographie. Eine quantitative Analyse zur Wissenschaftsforschung*, Köln, 1976.

¹² Dionisie Ghermani, *Die kommunistische Umdeutung der rumänischen Geschichte unter besonderer Berücksichtigung des Mittelalters*, München, 1967 (Untersuchungen zur Gegenwartkunde Südosteuropas, 6).

comunistă, cerințele ideologice, primele publicații și autorii lor, precum și periodicele științifice. Reinterpretării istoriei condiționată ideologic Ghermani îi acordă mare atenție – de exemplu, problema bazei și suprastructurii în „feudalismul” românesc, problema periodizării, importanța luptei de clasă, rolul maselor populare, importanța scăzută a personalităților istorice. Cu mare atenție autorul scoate la iveală factorii neideologici în istoriografie, așa cum ar fi influența imperialismului sovietic și promovarea unei viziuni ruso-centriste, precum și tradiția național-românească. În continuare Ghermani a arătat într-un articol, cu ajutorul unei prezentări sinoptice a diferitelor variante a istoriei României din anii '60, că există tendința de îndepărtare de interpretarea istorică dominată de factorul sovietic, cât și accentuarea propriilor valori național-istorice¹³. Plecând de la falsificările științei istorice sub influența Uniunii Sovietice, Ghermani vede în viziunea româno-centristă, în ciuda influenței ideologice, un anumit progres, de exemplu o mai mare obiectivitate în interpretarea oficială a istoriei Partidului Comunist precum și folosirea mai intensă a faptelor și a materialului documentar¹⁴.

Prima lucrare generală, care nu se ocupă numai cu România, este lucrarea despre Europa de Sud-Est în timpul celui de-al doilea război mondial, din anul 1962, a lui Andreas Hillgruber. Cunoscutul istoric pornește de la premisa că preocuparea în istoriografia cu privire la cel de-al doilea război mondial în așa numitele democrații populare urmează cursul ideologic conturat de dezvoltarea politică din Uniunea Sovietică doar cu unele abateri, care decurg din rolul special al țării respective în cursul războiului și în perioada de după terminarea lui¹⁵. Hillgruber a scos în evidență, ce-i drept, că evenimentele din România, de la începutul războiului până la preluarea puterii de către Ion Antonescu, au găsit un larg ecou în mai multe lucrări, dând însă la iveală marile lipsuri în istoriografia românească, pe care o judecă mai critic decât Weczerka. În ciuda cantității mari de lucrări despre rolul armatei române alături de Armata Roșie împotriva armatei germane, lipsește totuși, cum se exprimă Hillgruber, „o adevărată claritate” asupra evenimentelor. Contribuția României de partea Germaniei, precum și perioada Antonescu sunt încă neprelucrate, cum observă Hillgruber. În fine este frapant faptul că, în descrierea lui Hillgruber, istoriografia din România nu ocupă mai mult decât o treime din spațiu în lucrare, pe când istoriografiei din exil i se acordă mai mare atenție¹⁶.

Preocuparea istoriografiei românești de evenimentele din jurul celui de-al doilea război mondial a făcut obiectul mai multor analize din partea istoricilor germani. Mai multe lucrări, care oglindesc mai ales scăparea de sub tutela sovietică și care urmăreau cu o mai mare doză de realitate drumul României alături

¹³ D. Ghermani, *Wandlungen der rumänischen Historiographie im Spiegel der ersten vier Bände „Istoria României”*, în „Südost-Forschungen”, 1967, 26, p. 354–367.

¹⁴ D. Ghermani, *Die kommunistische Umdeutung*, p. 61.

¹⁵ Andreas Hillgruber, *Südost-Europa im Zweiten Weltkrieg. Literaturbericht und Bibliographie*, Frankfurt am Main, 1962, p. 28.

¹⁶ *Ibidem*, p. 30–33.

de puterile Axei, au fost percepute (printre altele, cărțile istoricilor Moiseuc, Mușat/Ardeleanu, Dandara sau Lache/Țuțui¹⁷). Mare interes au stârnit și lucrări despre sfârșitul războiului, în special despre 23 august 1944, cu importanțele transformări de interpretare în literatura românească din perioada comunistă¹⁸.

Transformarea în istoriografia românească, accentuată de Weczerka și Ghermani, a fost tema mai multor articole ale revistei Institutului Sud-Est din München, „Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa”. Istoricii germani ca Dionisie Ghermani, Manfred Stoy, Krista Zach, Klaus P. Beer sau Anneli Ute Gabanyi și-au concentrat atenția nu numai asupra progresului istoriografiei românești, ei au arătat și regresul istoriografiei naționale. Schimbarea în istoriografie a fost privită pe termen lung ca fiind ambivalentă.

Valul de reabilitare a numeroase personalități din perioada precomunistă, precum poeți, scriitori, istorici, diferiți oameni de știință, început în anul 1965 și al cărui singur criteriu a fost meritul național a fost interpretat în Germania ca tendință de desprindere de Uniunea Sovietică. Dar noua concepție național-statală a fost privită sceptic deoarece a promovat noi falsificări ale istoriei. Aspru criticat a fost de exemplu modelul istorico-patriotic al statului unitar și independent ca idee istorică veche, așa cum s-a concretizat ea în anul 1980, cu ocazia sărbătoririi a 2050 de ani de la înființarea statului dac sub Burebistă¹⁹.

Observatorii au caracterizat construcția continuității și concepția statului unitar ca interpretare istorică militantă, care a stat în slujba cerințelor politice actuale. Noile libertăți în istoriografie au fost deci obținute printr-o dependență și mai mare față de mediul politic²⁰.

Accentuarea elementului național a dus în sfârșit la o dogmatizare, la o insensibilitate și încrustare. În percepțiile germane asupra istoriografiei românești cele două faze au fost completate cu o ultimă perioadă, numită național-dogmatică²¹.

¹⁷ D. Ghermani, *Rumäniens Weg an die Seite der „Achse”*, în „Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa” (în continuare WDSOE), t. 28, 1979, p. 141–144.

¹⁸ Hans-Christian Maner, *Zeitgeschichte als Politikum. Eine Studie über die rumänische Literatur zum 23. August 1944*, în „Südosteuropa”, 41, 1992, 6, p. 388–412; D. Ghermani, *Legende und Wirklichkeit der rumänischen Kapitulation 1944*, în WDSOE, t. 14, 1965, nr. 3/4, p. 34–35; D. Ghermani, *Rumäniens „Unrecht-Frieden”* în WDSOE, t. 28, 1979, nr. 7, p. 162–168.

¹⁹ Dionisie Ghermani, *Bukarest rehabilitiert die „Gestrigen”*. *Entscheidend sind die nationalen Verdienste*, în WDSOE, t. 14, 1965, nr. 6/7, p. 89–92; idem, *Nationale Geschichte – neu gesehen*, WDSOE, t. 14, 1965, nr. 8/9, p. 123–126; Krista Zach, *Von Burebista bis Ceaușescu*, în WDSOE, t. 28, 1979, nr. 8/9, p. 200–205.

²⁰ K. Zach, *Von Burebista bis Ceaușescu*; Beer, *Die Interdependenz*; D. Ghermani, *Entwicklungen der rumänischen Historiographie*, în WDSOE, t. 23, 1974, nr. 7, p. 144–148.

²¹ Anneli Ute Gabanyi, *Der Bukarester Kulturkongress*, în WDSOE, t. 25, 1976, nr. 5/6, p. 109–116; U. Gabanyi, *Ceaușescu ideologisches Programm*, în *Ibidem*, t. 25, 1976, nr. 9/10, p. 175–177; U. Gabanyi, *Ceaușescus national-dogmatische Kulturpolitiken „dritter Weg”?*, în „Osteuropa”, t. 26, 1976, nr. 3; H.-C. Maner, *Zeitgeschichte Rumäniens*, p. 400–408.

Istoriografia național-dogmatică a anilor '80 poartă o ipotecă și o grea povară. Inovația, dialogul și pluralitatea părerilor, care nu se întrec în căutarea adevărului absolut, au în acest cadru o situație dificilă²².

De un deosebit interes în mediul german este poziția istoriografiei românești față de populația germană de pe teritoriul României. Într-o privire de ansamblu, profesorul universitar Max Demeter Peyfuss din Viena constată că periodizarea istoriografiei românești după anul 1948 se oglindește și în lucrări care se ocupă cu situația acestei minorități. În prima așa-numită „fază stalinistă” precum și în ultima perioadă, cea național-dogmatică, rolul istoric al germanilor a fost trecut sub tăcere sau negativ caracterizat. În faza de mijloc a existat, după părerea istoricului Peyfuss, o anumită varietate a părerilor cât și începuturi ale unei obiectivități istorice, care și-au găsit expresia în mai multe publicații, dar care totuși încă nu au corespuns așteptărilor²³.

Lucrarea *Repertorium transylvanicum* editată de Harald Roth este cel mai recent exemplu al unei bibliografii adnotate, care oferă, corespunzător intențiilor grupului „Studium Transylvanicum”, o introducere în literatura științifică despre Transilvania²⁴. Ea adună pe lângă bibliografii și tratate generale, lucrări de bază referitoare la istoria generală și politică. Bibliografia conține lucrări în limbile română, germană, maghiară și engleză.

Grupul „Studium Transylvanicum” editează pe lângă aceasta revista „Siebenbürgischen Semesterblätter”, care apare de două ori pe an și în articolele căreia își au locul printre altele și considerații asupra istoriografiei românești. Printre alții, Thomas Nægler se ocupă în mod concret în paginile revistei, în anul 1996, de această temă. La baza articolului său stă o conferință ținută în decembrie 1995 la sesiunea „Istoriografia la naționalitățile din Transilvania”. Istoriografia după 1945 este schițată numai în treacăt. Istoriografia națională precum și neluarea în considerare a realităților multinaționale stau în prim-planul atenției. În legătură cu aceasta se revendică și alcătuirea unei „istorii românești mai mari”²⁵.

După expunerea asupra percepției în Republica Federală Germania aş completa punctul de vedere german printr-o scurtă privire în Republica Democrată Germană. În RDG, cum s-a menționat deja, Margot Hegemann a colecționat, mai întâi ca asistent științific în Leipzig, literatura științifică din România din perioada

²² Vezi în general Jan Kren în prelegerea sa *Tschechische und deutsche Geschichtsschreibung. Annäherungen. Unterschiede, Widersprüche* și Erwin Oberländer în cuvântarea sa de mulțumire ținută cu prilejul sărbătoririi a 60 de ani în data de 10 iunie 1997 la Johannes-Gutenberg Universität Mainz.

²³ Max Demeter Peyfuss, *Die Beurteilung der Deutschen aus rumänischer Sicht seit 1945*, în „Südostdeutsches Archiv”, 1978, nr. 21, p. 118–122; vezi detalii și la Walter König, *Die deutsch-rumänischen Schulbuchkonferenzen*, în „Südostdeutsches Archiv”, 1978, nr. 21, p. 141.

²⁴ Harald Roth (Hg.), *Repertorium transylvanicum. Eine Einführung in die wissenschaftliche Literatur über Siebenbürgen*, München, 1990.

²⁵ Paul Philippi, *Plädoyer für eine grössere rumänische Geschichte*, în *Siebenbürgisch-sächsischer Hauskalender*, t. 17, 1972, p. 89–95; Thomas Nægler, *Zur rumänischen Geschichtsschreibung*, în: „Siebenbürgische Semesterblätter”, t. 10, 1996, nr. 5, p. 1–5.

1955–1961²⁶. Ca cercetător științific la Institutul Central de Istorie pe lângă Academia de Științe din RDG în Berlinul de Est de la sfârșitul anilor '60, Hegemann a publicat un articol despre „insurecția antifascistă” din 23 august 1944 precum și două recenzii²⁷.

Pentru a clarifica deosebirea dintre cele două puncte de vedere germane asupra istoriografiei românești o scurtă comparație poate fi de folos. Cartea cercetătorului Aurică Simion: *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, apărută în anul 1979, care a stârnit senzație, a fost comentată de asemenea de Hegemann în revista Academiei, ca și de Ghermani, în revista Institutului Sud-Est din München. Ghermani a scos în evidență transformarea istoriografiei, care s-a oglindit în conținutul cărții, mai ales prin reabilitarea mareșalului Antonescu. În timp ce cercetătorul din München considera tonul național-patriotic ca motiv de bază pentru succesul mare al cărții, Hegemann nu a avut o explicație pentru acest fenomen. Cercetătoarea din Berlinul de Est a acuzat mai degrabă acest ton. Ea remarcă pozitiv cantitatea mare de documente folosite de Simion, dar îi reproșează lipsa unei la fel de ample reflecții teoretice. Hegemann mai adaugă de asemenea că autorul comentează documentele prea puțin, lăsând cititorul singur cu opinia lui²⁸.

Tot în acest context, Gotthold Rhode, în articolul său *Imagine istorică și conștiință istorică în Europa de Est*, din anul 1977, dă o explicație acestei marcante diferențe. Fostul profesor universitar din Mainz, bun cunoscător al fenomenului din Europa de Est, autor al unor lucrări de referință, vede în componenta patriotică, chiar naționalistă, a conștiinței istorice, adevărata cauză pentru omagiul adus oamenilor politici și istoricilor burghezi. Prin acest context înțelege Rhode denumirea Institutului istoric din București, după mentorul istoriografiei românești, „Nicolae Iorga”. Cercetătorul german adaugă: „Trebuie să vă închipuiți că institutul istoric principal din RDG poartă numele lui Treitschke sau lui Erich Marcks, sau cel din Uniunea Sovietică numele lui Kljucevskij sau Platonov”²⁹, ceea ce după părerea lui a fost cu totul imposibil, aceasta confirmând clar atitudinea istoricilor din RDG asupra acestui aspect al istoriografiei românești.

În încheierea acestor considerații este necesar de amintit că, așa cum reiese din publicațiile de după 1989, o parte a istoricilor nu s-a raliat interpretării

²⁶ Margot Hegemann, *Bibliographie rumänischer geschichtswissenschaftlicher Literatur aus der Zeit vom 1.1.1955 bis 30.4.1961*, în „Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europa” 1962, nr. 6, p. 477–498.

²⁷ Hegemann, *Der antifaschistische Volksaufstand vom 23. August 1944 in Rumänien*, în „Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas”, t. 29, 1985, p. 29–59.

²⁸ D. Ghermani, *Marschall Antonescu historisch rehabilitiert*, în WDSOE, t. 28, 1979, nr. 10, p. 222–227; Aurică Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, în „Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas”, t. 25, 1981, nr. 1, p. 173–178.

²⁹ Gotthold Rhode, *Geschichtsbild und Geschichtsbewusstsein in Osteuropa*, în „Saeculum”, t. 28, 1977, nr. 1, p. 17. În general despre conștiința istorică vezi punctul de vedere al lui Hugo Weczerka în: Ernst Birke și Eugen Lemberg (Hgg.), *Geschichtsbewusstsein in Ostmitteleuropa*, Marburg, 1961, p. 128–130.

ideologice a istoriei dictată de politica regimului, neputându-și astfel desfășura activitatea istorică.

Din cele prezentate se desprind următoarele concluzii:

- O lucrare sistematică asupra istoriografiei românești din perioada comunistă în mediul german nu există. În ciuda expunerii, nu trebuie uitat că în centrul preocupărilor cercetării asupra Europei de Est în Germania stă, ca și înainte, istoria Rusiei și a Uniunii Sovietice;
- În toate lucrările despre istoriografia românească strânsa legătură între istoriografie și politică se află pe primul plan;
- Pe lângă orientarea ideologică, reflecțiile germane accentuează, în contextul diferitelor faze ale istoriografiei, mai ales tendința națională tot mai clară;
- Înăsprirea vederii național-centriste este privită ca un obstacol în calea unei cercetări echilibrate și a celorlalte naționalități;
- Condiționată de orientarea istoriografiei românești asupra statului național, se poate observa o discrepanță de fond între istoriografia germană și cea românească. Într-o parte a istoriografiei germane preocuparea cu probleme ale istoriei sociale a devenit, începând din anii '60, tot mai importantă, temele din istoria socială trecând peste granițele statului național. Lucrările cercetătorilor germani asupra istoriografiei comuniste românești – lăsând la o parte deosebirile ideologice – deschid orizontul unei probleme mai adânci, ca de exemplu contrastul dintre cercetarea sub idealul statului național și probleme sub aspectul istoriei sociale.

Istoricul german Ernst Schulin a scris în anul 1977, ca introducere la mai multe articole care se ocupau cu *Imaginea istorică și conștiința istorică în secolul 20*, următoarele cuvinte: „Există un acord, prin care istoria populară sau popularizată, și din această cauză adesea ideologizată, nu poate fi disprețuită de știință; istoricii poartă răspunderea pentru imaginea istorică a timpului lor și trebuie s-o controleze. Aceasta este, după ruptura continuității prin revoluția franceză și apariția conștiinței istorice naționale, în continuare preocuparea lor. Deci nu trebuie să ne cerem scuze pentru abordarea de probleme tradiționale, dar trebuie să fim sceptici față de argumente tradiționale”³⁰.

³⁰ Ernst Schulin, *Geschichtsbild und Geschichtsbewusstsein im 20. Jahrhundert. Vorbemerkung*, în „Saeculum”, t. 28, 1977, nr. 1, p. 1.

ISTORIOGRAFIA COMUNISTĂ VĂZUTĂ DE POSTUL DE RADIO EUROPA LIBERĂ

MIHAI D. STURDZA

Voi vorbi despre istoriografia română văzută de cealaltă parte a baricadei, din regiunea de vest a Cortinei de Fier.

Folosind sute de redactori, de tehnicieni și de corespondenți, monument al războiului rece, adevărat Turn al lui Babel, cu direcție americană, personal administrativ și tehnic american și german, ziariști și redactori englezi, germani, americani și, mai ales, originari din toate țările spre care erau îndreptate zilnic emisiunile ascultate clandestin de milioane de oameni, Europa Liberă și Radio Libertatea deveniseră subiectul de ură și de îngrijorare al nomenclaturilor comuniste și al dictatorilor „roșii” care calificau aceste posturi drept „cuiburi de trădători și spioni”. Am avut eu însumi ocazia, în primăvara anului trecut, la Arhivele Statului din București, să văd xerocopia textelor scrise, pregătite dinainte pentru fiecare dintre programele românești, adnotate cu grijă de mâna lui Gheorghiu-Dej, la doar câteva zile după ce fuseseră citite la microfon. Pe ce căi și prin cine îi erau comunicate aceste xerocopii, nu am avut cum să aflu.

Posturile de radio de la München erau cu atât mai supărătoare pentru călăuzele gândirii țărilor din Est cu cât Marx și Lenin, care au crezut că prevăzuseră totul, nu prevăzuseră că războiul undelor nu era oprit de sârma ghimpată a Cortinei de Fier sau de mitralierele de pe zidul Berlinului. Și pentru că programele celor două posturi de radio reprezentau o provocare zilnică îndreptată împotriva monopolului partidului unic asupra funcționării gândirii cetățenilor, „genialii” conducători ai partidelor comuniste nu au precupețit nimic pentru a reduce la tăcere vocile care dezvăluiau popoarelor din Est un alt adevăr decât cel impus de „cei mai buni fii ai poporului” cetățenilor pe care-i oropseau: înțepăturile umbrelor otrăvite și mortale aplicate ziariștilor bulgari emigrați la Londra, acțiunile de „pedepsire” contra Monicăi Lovinescu (la Paris) și altor colaboratori ai departamentului românesc, bomba aruncată în interiorul departamentului ceh (la sediul Europei Libere din München), coletele capcană, măsurile de intimidare împotriva familiilor rămase în țară ale salariaților Europei Libere, în sfârșit, infiltrările de agenți și alte acțiuni a căror execuție era uneori încredințată de Moscova, Praga sau București oamenilor celebrului terorist internațional Carlos.

Finanțate și dirijate în mod atât de eficace de puterea care avea să iasă învingătoare din războiul rece, aceste două posturi de radio au săpat din exterior

cel mai formidabil dintre cele două sisteme totalitare care au marcat secolul nostru. Europa Liberă – și de câte ori voi pronunța acest nume mă voi referi implicit și la celălalt post de radio american, Radio Liberty, instalat în aceeași clădire din München – a fost un produs direct al războiului rece și rolul ei a durat cât a durat războiul rece, încheiat odată cu prăbușirea imperiului sovietic.

La 1950, autoritățile zonei de ocupație americană a Germaniei decideau crearea unui post de radio destinat informării popoarelor din Europa Centrală și de Est. Hotărârea a fost luată după ce Washingtonul constatare că instaurarea totalitarismului comunist în țările din acea regiune reprezenta nu numai o încălcare a acordurilor încheiate de învingătorii nazismului, dar și o amenințare militară și ideologică îndreptată împotriva lumii occidentale, precum și impunerea unui uriaș sistem de aservire și de cenzură a popoarelor recompensate astfel pentru „eliberarea” lor de către Armata Roșie.

Riposta Occidentului la această stare de lucruri a avut mai multe fațete: pe plan militar – Tratatul de Apărare al Atlanticului de Nord; pe plan economic – Planul Marshall; iar pe plan ideologic și cultural – posturile de radio de la München, Europa Liberă și Radio Libertatea.

Înființarea posturilor de radio de către guvernul Statelor Unite a fost pusă sub semnul unei lozinci grăitoare, extrasă din Declarația Universală a Drepturilor Omului, și anume: „Fiecare om are dreptul să-și exprime liber părerile, fără să fie împiedicat de la aceasta prin presiune exterioară, dreptul de a cere, de a primi și de a comunica informații și idei pe orice cale, fără să țină seama de frontiere”.

Totodată, Europa Liberă își dăduse drept misiune: „să încurajeze indirect popoarele din Europa de Est să-și afirme în mod pașnic identitatea națională și individuală”. Pentru aceasta, Radio Europa Liberă și-a început activitatea călăuzită de principiul că popoarele Europei de Est aveau tot dreptul să fie informate în mod temeinic asupra realităților politice, economice sau sociale din țările lor, asupra curentelor de gândire din țările libere ale Occidentului, precum și asupra situației politice din lumea din afară.

Produs al crâncenei confruntări dintre cele două mari puteri angajate, fiecare cu aliații ei, în războiul rece, Radio Europa Liberă nu era doar întruchiparea principiului liberei circulații a ideilor și informațiilor.

Autoritățile de la Washington nu erau atât de naive spre a se mulțumi doar cu folosirea a mari și generoase declarații de principii. Ele au considerat de la bun început Europa Liberă ca o componentă ideologică, verbală, a arsenalului militar pus pe picioare împotriva adversarului comunist. O componentă auxiliară, dar din ce în ce mai influentă, și care a intrat sub controlul celor mai înalte autorități. Astfel, în Comitetul de conducere a radiourilor de la München a figurat generalul Lucius Clay, comandantul suprem al Forțelor Armate Americane în Europa, același care, așa se socotește îndeobște, fusese inițiatorul ideii de a fonda la München organismul radiofonic menit să emită, pentru fiecare din națiunile înrobite ale Europei, în limba fiecăreia dintre ele.

Nouă ani după nașterea Europei Libere, a luat ființă la Washington un comitet denumit pe scurt WEAC (West European Advisory Committee) – Comitetul Consultativ Vest European – menit să sfătuiască și să sprijine pe Președintele (adică pe directorul general) al posturilor de radio, precum și pe directorii numeroaselor departamente naționale, în scopul „să mențină vie conștiința popoarelor din Europa de Est în ceea ce privește moștenirea lor spirituală și culturală”.

Dovadă a importanței acordate acestui organism de sprijin de către autoritățile de la Washington, președintele Comitetului consultativ a fost numit Dirk Stikker, fost secretar general al Organizației Tratatului Atlanticului de Nord, iar ca președinte de onoare Paul von Zeeland, fost prim ministru al Belgiei și fost președinte al ligii Națiunilor, înainte de războiul mondial.

În virtutea acestui principiu și până în vara anului 1995 (când, în urma unei hotărâri a guvernului american, posturile de radio s-au mutat de la München la Praga, cu efective foarte reduse), comitetele oficiale, care, de la Washington, formulau directivele generale de funcționare ale posturilor de radio, au inclus mereu personalități politice de prim plan.

În prima fază a existenței posturilor de radio, la Washington se confruntau două curenți de gândire: unul al grupului care afirma că doctrina comunistă trebuie combătută pe un ton cât mai ferm, chiar polemic, celălalt susținând că ascultătorii de după cortina de fier știau prea bine cât de corupt, de inefficient și de mizerabil era regimul sub care viețuiau, și deci că n-aveau nevoie să li se repete zilnic ce tristă le era soarta.

Acest al doilea curent a fost întotdeauna minoritar și glasul său s-a făcut de neauzit după apariția, în Occident, a *Arhipelagului Gulag* al lui Soljenițin, un adevărat cutremur care a lămurit întreaga opinie apuseană asupra adevăratei naturi, carcerale, a totalitarismului sovietic.

Dovada cea mai grăitoare a importanței acordate Europei Libere de înșiși președinții Statelor Unite sunt declarații publice făcute de ei în decursul anilor. Voi cita doar două exemple: unul se găsește într-un discurs al președintelui John Kennedy: „Radio Europa Liberă dovedește zilnic celor din partea cealaltă a Cortinei de Fier că n-au fost uitați. Credința popoarelor din țările înrobite ale Europei în viitoarele posibilități ale libertății, precum și voința lor de a se împotrivi unei neconținute îndoctrinări ideologice depinde de posibilitatea lor de a avea acces la informații exacte și la știri nedeformate”.

A doua declarație citată aparține președintelui Jimmy Carter care, după conferința de la Helsinki, a dispus ca posturile de radio de la München să insiste asupra încălcărilor nenumărate ale Drepturilor Omului de care se făceau vinovate guvernele țărilor comuniste. Un argument față de care guvernele comuniste s-au dovedit neputincioase și pe care nu l-au mai putut contrazice folosind, ca în trecut, vocabularul găunos și răsuflat al luptei pentru un viitor luminos și pentru o pace trainică.

În afara patronajului moral și administrativ al celor mai înalte autorități americane, inclusiv al Casei Albe, posturile de la München se bucurau și de tutela CIA, Central Intelligence Agency, instituția serviciilor secrete americane din afara Statelor Unite, al cărei nume a devenit un simbol legat de operații răsunătoare, foarte puțin secrete, în toate continentele lumii, și soldate deseori cu tot atât de răsunătoare eșecuri. Unul ca mine a putut cunoaște, prin propria experiență uneori, înspăimântătoarea eficacitate a serviciilor secrete comuniste, constituite după modelul moscovit, și a putut măsura prin comparație, datorită, în bună parte, a însăși documentației de care dispuneam la Europa Liberă, ineficacitatea serviciilor secrete americane, chiar și față de acele ale altor puteri occidentale, o ineficacitate cu atât mai flagrantă cu cât chiar guvernul Statelor Unite îi dădea mare publicitate ori de câte ori se constata că spioni sovietici se oploșiseră de ani de zile la cele mai înalte eșaloane ale acestei celebre instituții.

Războiul undelor de radio dus în paralel de Statele Unite cu războiul rece al serviciilor secrete a făcut ca, prin asimilare, o amplă bănuială de spionaj să plutească precum o ceață în jurul posturilor de radio de la München. Cred că nu greșesc afirmând că această bănuială nu este îndreptățită decât într-o măsură neglijabilă. Bineînțeles, ea era alimentată, zi de zi, an de an, de vociferațiile, injuriile chiar, ale aparatului de propagandă comunistă, care afirma lumii întregi că Europa Liberă și Radio Libertatea erau cuiburi de spioni și trădători. Bravii locuitori ai Münchenului erau de altfel și ei cam de aceeași părere despre emigranții, disidenții și transfugii – poliglofi – atât de bine plătiți și locuind comod în apartamente închiriate de americani, posesori, înainte de toată lumea, a unor informații pe care guvernele comuniste vroiau să le țină secrete. De fapt, se făcea confuzie între natura informațiilor difuzate pe undele Europei Libere și ideea greșită pe care și-o făcea aceeași opinie publică, în general, despre modul în care aceste informații ajunseseră la München, informații ce erau cu atât mai prețioase pentru ascultătorii din spatele cortinei de fier cu cât guvernele comuniste se străduiau să le țină secrete.

De fapt, informațiile din România, precum și din celelalte state comuniste, erau adunate, nu fără riscuri, e drept, de la chiar cetățenii din țările respective, care nu erau spionii nimănui. Informațiile mai erau culese din presa românească, în cazul nostru – care sosea cu regularitate prin abonament, inclusiv din presa românească specializată, de difuzare restrânsă, cum erau publicațiile medicale sau științifice și, așa cum o face orice bună agenție de presă, din ziarele altor țări, așa cum se întâmpla, de exemplu, când un gazetar sovietic, un voiajor francez, un medic suedez, etc., își publicau impresiile după o călătorie în România sau prin orice altă țară a lagărului socialist. Informațiile mai erau înregistrate, în acest caz cu mare băgare de seamă, pentru că nu se putea ști niciodată cu cine aveai de-a face cu adevărat, dacă nu chiar cu un agent provocator – din indiscrețiile unor funcționari ai regimului trimiși în deplasare în Occident. Oricum, de spionaj nu putea fi vorba, căci o organizație de agenți secreți, oricât de mică, a Europei Libere, nu exista. Unul din exemplele cele mai grăitoare în această privință, care

de altfel a făcut senzație, a fost articolul publicat în cunoscuta revistă britanică de politologie „Survey” de către unul din colegii mei care-și luase ca pseudonim numele unei familii nobile franceze, articol care a exemplificat în Occident cazul așa-numitului comunism dinastic din România: mă refer la descrierea bogatei încrengături genealogice a rudelor lui Ceaușescu: frați, nepoți, veri, cumnați și cumnate, ocupând ca odinioară familia lui Napoleon Bonaparte în Franța, posturi de frunte în ierarhia statului român. Dacă Securitatea ar fi putut pune mâna pe inspiratul destăinuitor al acestor cumetrii foarte puțin democratice, i-ar fi intentat desigur un proces de spionaj, proces ținut secret, bineînțeles, și motivat de comiterea unui delict genealogic, genealogia fiind, așa cum știm cu toții, una din principalele științe auxiliare ale istoriei.

În legătură cu acest delict de trădare pe teme genealogice, aș vrea să reamintesc aforismul exprimat de filozoful mistic rus, Konstantin Leontiev, conform căruia „socialismul este întoarcerea la feudalism”. În cazul genealogiei familiei Ceaușescu, socialismul nu era nici atât: vechile dinastii feudale își anunțau înrudirile, noile dinastii socialiste le ascundeau, deși procedau la fel, ba chiar mult mai rău decât acelea în ale căror palate se instalaseră.

Cam același tip de delict anticeaușist îl comitea cu altă ocazie, tot la Europa Liberă, directorul Departamentului Românesc, Noel Bernard, informat desigur de către un universitar român fugit în străinătate. În cadrul emisiunii din 19 ianuarie 1979, Noel Bernard vorbea despre decăderea învățământului superior din România și despre una din dezastruoasele consecințe ale acestuia, exilul specialiștilor, plecarea, pe capete, a elitelor intelectuale. „...Birourile de pașapoarte sunt asaltate de cetățeni. E din nefericire absolut adevărat, că astăzi s-ar putea reconstitui, dincolo de hotarele României, o facultate de matematică completă, de la decan la preparatori, cu cadre în medie mult mai bune decât cele rămase în țară”. După ce dădea o listă de somități în acest domeniu, toate stabilite în Occident, Noel Bernard continua: „În medicină, arhitectură, inginerie și aproape toate celelalte profesii tehnico-științifice, exodul este comparabil cu cel din matematică (...). Nenumărați oameni de valoare au ajuns și ajung la concluzia că nimeni nu mai are nevoie de ei în România”.

Exprimându-se astfel, față de legile comuniste, Noel Bernard se făcea vinovat de defăimare și trădare. De fapt, el nu făcea altceva decât să spună, pe calea undelor, ceea ce știa toată lumea în România, dar ceea ce era și foarte periculos de spus în România.

Din aceste exemple se poate vedea că Europa Liberă, instrument de propagandă de o temută eficacitate, cel mai influent dintre posturile de radio occidentale care activau contra imperialismului sovietic și al sateliților acestuia din Europa comunistă, n-a fost o marionetă manevrată din culise de cine știe ce serviciu de informații, ci un organism autonom al cărui principal supervisor, dar nu și cenzor, a fost totuși CIA.

Dușmănită de la bun început de puternicele partide comuniste și de organizațiile pro-comuniste, așa zise „democratice și umaniste”, ale intelectualității

de stânga din Occident, finanțate de Moscova, Europa Liberă nu s-ar fi putut naște fără puternicul sprijin financiar și organizatoric al Statelor Unite, în speță al Departamentului de Stat de la Washington, fără sprijinul CIA și fără implicarea unei părți însemnate a elitei americane în conflictele ideologice și în tragedia politică a acelei jumătăți a Europei aservită comunismului.

Într-adevăr, influența stângii comuniste, fie pro-sovietică, fie antisovietică, de inspirație troțkistă, a fost după 1945 atât de puternică în Europa occidentală, încât rezistența intelectualilor anticomuniști, chiar dacă erau relativ numeroși, nu s-ar fi putut concretiza fără sprijinul american personificat de inițiativa CIA, nu numai prin cele două posturi de radio de la München – a căror istorie nu e încă scrisă – dar și prin înființarea la Berlin, în 1950, a organizației cunoscută sub numele de „Kongress für Kulturelle Freiheit” – Congresul pentru Libertatea culturală – transferată apoi la Paris, care a finanțat periodice de mare ținută și mare prestigiu: „Le Contrat social” și „Preuves” la Paris, „Der Monat” în Germania Federală, „Survey” și „Encounter” în Anglia, toate dispărute odată cu cauza care le dăduse naștere, adică odată cu sfârșitul războiului rece.

Ca toate instituțiile culturale și ideologice înființate de Statele Unite în timpul războiului rece sub logica împerecherii între propagandă și serviciile de contraspionaj, Radio Liberty și Europa Liberă erau deci finanțate de subvenții mixte, provenite în parte de la CIA și în parte de la fundații private. În frunte cu Fundația Ford.

Sistemul acesta de paralelism bipartit a funcționat perfect și foarte discret până în 1964, când presa americană a început să emită supoziții asupra rolului ocult jucat de CIA în culisele radiourilor de la München. Doi ani mai târziu, în aprilie 1966, influentul cotidian „New York Times” publica pe mai multe numere rezultatul unei anchete asupra activității CIA în cadrul organizațiilor culturale și intelectuale anticomuniste din Europa. Washingtonul a inițiat atunci un lung program de restructurare a radiourilor marcat de o serie de conflicte dintre instituțiile guvernamentale ale capitalei federale americane și de crearea în 1973 a unui Board of International Broadcasting (BIB), faimosul Comitet pentru Radiodifuziune Internațională. Acest Comitet consfințea statutul privat al postului Europa Liberă și finanțarea acestuia prin subvenții guvernamentale, care nu-și mai aveau sorginea în CIA. A urmat apoi consolidarea financiară și tehnică a radiourilor din München, decisă de președintele Jimmy Carter. altă etapă importantă în istoria mai recentă a Europei Libere, perfectând legătura dintre influența culturală americană în Europa și contra-elitele anticomuniste, al căror glas devenea din ce în ce mai auzit în spatele Cortinei de Fier.

Cu toate acestea, umbra CIA nu a dispărut cu totul din clădirea radiourilor de la München, ea fiind întruchipată la fața locului de câțiva înalți funcționari americani angajați la serviciul administrativ sau contabil. Veritabila lor răspundere era însă de notorietate publică, un secret al lui Polichinelle. Evoc cu această ocazie

plăcuta amintire a responsabilului american pentru Departamentul Românesc, un foarte amabil profesor care a funcționat un timp la o universitate din România, vorbind ardeleneste cu accent american și foarte amator de sarmale oferite din când în când în casa unuia sau altuia dintre colegii sau kolegele noastre, nelipsit, dar și mereu singurul american de la Europa Liberă prezent la aceste sindrofii românești.

Prima oară când, proaspăt venit la München, am fost invitat la o asemenea serată, prezența unicului american la fața locului m-a surprins, și am întrebat: „Cine e dânsul?”. Mi s-a răspuns cu un zâmbet plin de subînțelesuri: „Cum, nu știți? El e cu CIA!”

Întrebarea mea era motivată de faptul că toți cei de la Europa Liberă știau și constatau zilnic că, din principiu, în afara serviciului, funcționarii americani nu se vedeau decât între ei, nu-i frecventau pe colegii lor ne-americani, cel mult pe cei englezi, și de regulă, de-abia răspundeau sau nu răspundeau deloc atunci când erau salutați. Un comportament care m-a impresionat și pe mine în mod neplăcut, în contrast total cu purtarea cu care fusesem obișnuit, când lucram la un serviciu al Ministerului de Externe de la Paris, din partea superiorilor mei francezi.

Târziu de tot am avut explicația foarte simplă a acestei totale lipse de bune maniere. În cursul închiderii Europei Libere în Germania și transferului ei la Praga, mă aflu în iulie 1995 într-o confortabilă sală de așteptare a Oficiului Brațelor de Muncă din München. Printre puținii care mai așteptau să fie primiți de un responsabil cu dosarul de despăgubiri și pensie, se afla și unul dintre subdirectorii americani ai Europei Libere. Ne știam de ani de zile, și vreme de ani de zile nu schimbasem zece cuvinte unul cu altul. Am intrat în vorbă acum, doar nu exista nici un motiv de supărare între noi. L-am întrebat de ce, el și colegii din tagma sa, se feriseră ca dracul de tămâie să aibă cel mai mic contact cu noi, ne-americanii. Răspunsul m-a stupefiat, într-atât era de logic, de neașteptat, dar totodată conform unui trist adevăr: „Pentru că ne-am învățat minte. De prea multe ori, orice început de amabilitate din partea noastră antrena un exces de familiaritate din partea celuilalt, care sfârșea prin denunțarea vreunui coleg, descris fie ca agent, fie ca spion, fie ca șovin, fie ca incapabil”.

Așa se explică în bună parte atmosfera de insuportabilă tensiune care domnea între pereții radiourilor de la München, și așa se explică și rolul de paratrăsnet atribuit responsabilului CIA de către colegii săi americani: el colecta, singur, dezgustătorul hârdău de calomnii și denunțuri care au însoțit, decenii de-a rândul, istoria acestei remarcabile instituții, istorie fără de care nu se va putea scrie o enciclopedie completă a războiului rece.

Acesta fiind cadrul general, trec la cele trei moduri în care era privită și înregistrată istoria la Europa Liberă, istoria românească la fel ca și aceea a celorlalte popoare din țările aservite.

1. Istoria la Europa Liberă era în primul rând istoria la cald, la cotidian, rapidă, mobilă, trecătoare. Era istoria ziaristică, vizibilă, relatând evenimentele zilei, trăite de orișicine. Istoria ziaristică, în sens că ceea ce se întâmplase

săptămâna trecută, ba chiar alaltăieri, era ceva de foarte de demult. Emisiunile se lucrau dimineața, se înregistrau la prânz, erau difuzate după masă. La Europa Liberă nu era timp de clocit texte pentru peste câteva zile.

2. Pe un al doilea plan, mai profund, se situau comentariile, și ele legate de evenimentul imediat, dar orientate pe probleme, pe criterii tipologice, deci cuprinzând un câmp de studii mai adânc, cu rădăcini istorice dacă vreți, dar, oricum, cu rădăcini orientate după sisteme ideologice și politice foarte recente.

3. Al treilea nivel, cu adevărat istoric, nu fusese inclus cu prioritate în concepția oamenilor politici americani care au înființat posturile de radio. Dat fiind scopul, de armă ideologică, de propagandă, atribuit Europei Libere, nu putea fi loc acolo pentru istorie de tip clasic decât în cadrul unor programe culturale, în care istoria își avea locul ei, desigur, dar un loc pe care-l împărțea cu alte discipline, critica literară, programul religios, cronica artelor plastice, etc.

Un alt motiv pentru care nu i s-a acordat prea mult loc istoriei se datorează, după părerea mea, unei explicații care, poate, nu va fi împărțită de unii, dar părerea pe care mi-am făcut-o și din proprie experiență: americanii, popor nou, sunt „outsideri” față de vechea și complicata istorie a Europei, o istorie care nu e a lor și care nu-i privește nicidecum ca națiune, cel mult ca o specialitate pentru universitari. Ca și mulți dintre cei care au avut de-a face cu ziaristul american obișnuit (când spun „obișnuit”, nu mă refer la marii comentatori ai presei americane) am încercat un sentiment de disperare constatând ignoranța catastrofală, incapacitatea chiar de a înțelege cele mai elementare noțiuni de geografie și de istorie europene, despre multiplele popoare și tradiții întruchipate prin atâtea limbi, pașapoarte diferite, multiple monede, despre diferența dintre Slovacia, Slovenia și Slavonia, Ucraina de la Kiev și Craina sârbească, Moldova istorică și Moldova sovietică, etc.

Nu vreau să par intolerant și dur spunând aceasta. De aceea afirm că trebuie repetat cu tărie că trei sferturi din ceea ce s-a publicat – la nivel științific – în ultimele decenii pe mapamond despre lumea comunistă a fost publicat în Statele Unite, chiar dacă deseori de către cercetători și istorici născuți în Europa, sau cel puțin de origine europeană (cazul, identic, al secretarilor de stat americani este la fel de exemplar: Henry Kissinger născut în Germania, Zbigniew Brzezinski polonez, doamna Madeleine Albright născută la Praga). Dar, spunând aceasta, o spun cu precizarea că, dacă marile universități americane și ceea ce s-a numit sovietologia americană reprezintă excelența, perfecțiunea în domeniu, opinia publică americană, comparată cu cea din Europa, este un fel de ocean de analfabetism, care explică de ce, așa cum am spus, americanii sunt „outsideri” față de cultura europeană și care explică și afirmația făcută, în general, de marele istoric francez, Marc Bloch: „Neînțelegerea prezentului este consecința inevitabilă a ignoranței trecutului”.

Și totuși ... se poate afirma cu tărie astăzi, după prăbușirea totalitarismului comunist, că Europa Liberă, așa cum a fost condusă de americani, și nu a fost

condusă rău deloc, a avut un impact hotărâtor asupra istoriei de o jumătate de veac a Europei și asupra destinului popoarelor ei, asupra celor mai adânci și durabile transformări ale destinului modern al continentului nostru.

Istoriografia comunistă din România – ca și, de altfel, istoriografia scrisă de emigrația română (subiect care, după părerea mea, ar fi trebuit inclus în programul actualei sesiuni – căci au existat istorici necomuniști care au publicat mult în străinătate) – a fost urmărită în mod constant de redactorii Europei Libere, fie și atunci când, în cadrul unor programe istorice, se dădea cuvântul unor istorici din afara postului, în cadrul așa numitelor „colaborări externe”. Unul din titularii cvasi-permanenți ai acestui program a fost multă vreme, când eram la München, *Ion Simionescu-Zach*, un loc făcându-se uneori, pentru emisiuni într-o singură sau mai multe secvențe, lui *Mihnea Romalo* (de ex. perioada lui 23 august), lui *Matei Cazacu*, de obicei pentru probleme de istorie medievală, sau lui *Vladimir Tismăneanu*, pentru chestiuni legate, între altele, de istoria partidului comunist. Printre colaboratorii emisiunilor de istorie se numărau, mai rar, Vladimir Socor, Adolf Armbruster, Victor Eskenazy și alții. Se mai prezentau, deseori, biografii, de exemplu ale lui Ion Donat, a generalului Rădescu, a lui Lucrețiu Pătrășcanu sau a altor figuri de istorici sau de oameni politici români.

Mă voi opri însă astăzi asupra rolului jucat în critica istoriografiei comuniste de câteva personalități care s-au numărat printre figurile cardinale ale Europei Libere: *Noel Bernard*, ziarist de mare clasă, director, un timp, al Departamentului Românesc; *Virgil Ierunca*, scriitorul și criticul literar, titular, multă vreme, și al unei rubrici de politică; *Vlad Georgescu*, istoric de formație, fost mai mulți ani și el director al Departamentului Românesc; *Dionisie Ghermani*, cercetător la institutul de Cercetări Sud-Est European din München și *Constantin Sporea*, angajat al Departamentului Românesc al Europei Libere și neobosit editor de publicații literare ale exilului.

Peste diferențele de stil, de personalitate și de modul de abordare a problemelor, ei au avut cu toții în comun combaterea gândirii unice, marxiste, a distorsiunii istorice, a înlocuirii culturii adevărate prin activismul semi-doctului cultural, activismul „omului nou”, fără memorie istorică alta decât aceea pe care i-o dicta partidul, fără nevoi culturale altele decât acelea furnizate de propaganda oficială, cu o individualitate de robot aservit limbii de lemn din manualele de instrucție și din Cântarea României.

Primele comentarii critice asupra istoriografiei comuniste au apărut la München în 1959 și 1960 sub semnătura publicistului și editorului *Constantin Sporea*. Vederile exprimate în scris în cele două studii ale sale pe care le voi menționa pe scurt fuseseră expuse în prealabil pe undele postului de radio, textul imprimat nefiind astfel decât o versiune mai elaborată însoțită de note și referințe a ceea ce Sporea spusese la microfon. Primul său studiu, publicat în periodicul „*Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa*”, 8 (1959), reprezintă o trecere în revistă a *Problemelor învățământului universitar din România* și este, după câte știu,

prima analiză a reformei învățământului universitar istoric întreprinsă de comuniști între 1948 și 1957, analiză care se ocupă și de rolul revistelor „Studii” și „Lupta de clasă” în impunerea liniei partidului în sistemul educativ. Cel de al doilea studiu al lui C. Sporea, mai cuprinzător, a apărut în prestigioasa revistă de filozofie a istoriei, „Saeculum”, 11 (1960), p. 202–246 (*Die Sowjetische Umdeutung der rumänischen Geschichte*). Atunci, termenul de sovietizare însemna, de fapt, comunizare prin sovietizare pe toate planurile. Aici Sporea se ocupă primul, printre multe alte subiecte abordate, de rolul și biografia lui Mihail Roller și analizează liniile conform cărora acesta aplica istoriei României politica de sovietizare concepută la Moscova.

Urmează, cronologic, textele publicate în 1964 în revista germană „Der Monat”, 190 (1964), p. 27–48 de către politologul și profesorul universitar britanic *Jim Brown*, fost în două rânduri Director al Institutului de Cercetări al Europei Libere, institut despre care voi vorbi mai încolo. Sub titlul *Ein Ostblockstaat denkt national*, Jim Brown analizează devierea spre naționalism a istoriografiei române, precizând că această evoluție este făcută de un partid comunist care prin originile sale „a fost mereu nu numai ne-român, dar și anti-român”.

Tot în 1964 a apărut, de data aceasta în limba engleză, la Londra, New York și Toronto, sub titlul *Communism in Rumania* cunoscuta lucrare a lui *Ghiță Ionescu*, care în anii '50 fusese director pentru scurt timp al Departamentului Românesc al Europei Libere, și care de atunci părăsise München-ul pentru a ocupa o catedră universitară în Anglia. Tot așa, multe din paginile acestei lucrări fuseseră transmise în prealabil pe undele postului de radio. Lucrarea lui Ghiță Ionescu a fost considerată mult timp, și pe bună dreptate, drept clasică. Trebuie totuși spus că o afirmație a lui Ghiță Ionescu, și anume că românii s-au purtat cu pasivitate față de comunism, a fost nu numai contrazisă cu prisosință de publicațiile și documentele scoase la iveală după 1989, dar chiar imediat după publicarea ei, de către alt colaborator al emisiunilor de istorie ale Europei Libere, profesorul *Dionisie Ghermani*, cercetător la Südostinstitut din München. Axată pe cazul românesc, lucrarea sa, apărută tot în 1964, sub titlul *Die kommunistische Umdeutung der rumänischen Geschichte* (Distorsiunea comunistă a istoriei României) se adaugă altor volume asupra unei teme similare privind istoriografia altor țări din Europa devenită comunistă, deschizători de drum în această privință fiind doi istorici germani*. Lucrarea lui Dionisie Ghermani rămâne de mare actualitate și astăzi nu numai datorită bogăției surselor folosite, a informațiilor despre conducătorii acestui curent istoriografic, dar și a profunzimii și acuității analizelor. Ea ar merita să fie tradusă în limba română chiar și acum, la mai mult de 30 de ani de la apariție. Ghermani afirmă, lucru bine știut astăzi, dar greu de comunicat atunci populației românești, că deformarea istoriei noastre se făcea pe trei planuri, și anume: 1) ideologic, promovând citatele tov. Stalin. rolul maselor populare și al luptei de clasă; 2) pe plan istoric, prin

* Klaus Mehnert, *Weltrevolution durch Weltgeschichte. Die Geschichtslehre des Stalinismus*, Kitzingen. 1950; Günther Stockl, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, Nf 3 (1955), p. 1–40.

proslăvirea modelului sovietic și a tradiționalelor legături de prietenie româno-ruse (știut fiind, precizează Ghermani, că toți vechii noștri istorici au considerat Rusia, de la 1812 și până la 1944, inclusiv în 1916–19, drept cel mai mare dușman al poporului român); 3) pe planul mitologiei naționaliste, căreia îi erau anexați „precursorii progresiști” de la Decebal la Nicolae Bălcescu, o mitologie, autorul nu avea cum s-o știe în 1964, care va duce la delirul cultului personalității sub Ceaușescu. Lucrarea lui Dionisie Ghermani mai comportă multe alte aspecte de mare interes, fără să mai vorbesc de clipele de un trist amuzament procurate prin citatele prezentate, o adevărată comoară de prostii staliniste date ca exemple de înaltă gândire istorică. Un exemplu: în revista „Studii”, 8 (I) din 1955, istoricul de școală nouă Traian Udrea trata *Despre unele probleme privind știința istorică în RPR* și sfătuia: „dat fiind lipsa de cultură generală a unor istorici, docenți universitari, este mai bine ca lucrările să fie scrise în colectiv (...), astfel se asigură o mai bună uniformizare a lor”. Dionisie Ghermani mai amintește că istoria României fiind mereu modificată și redefinită cu ocazia congreselor partidului, vechea generație de istorici în frunte cu Mihai Berza și P.P. Panaitescu a fost supusă unei lupte disperate între propria conștiință și conștiința lor profesională pe de o parte, și, pe de altă parte presiunilor agramate ale partidului.

Această idee a fost reluată în alt context de ziaristul de mare talent și de mare curaj care a fost *Noel Bernard*, directorul Departamentului Românesc al Europei Libere, ale cărui texte radiofonice au fost publicate după moartea sa: «E greu de spus dacă PCR are ghinion cu istoria, sau dacă istoria are ghinion cu partidul comunist. Ce este în fond istoria astăzi în România, unde nu este scrisă de istorici, ci dictată de partidul comunist care a făcut din ea „un ghiveci istoric”, atunci când, la intervale regulate, se pregătește ediția, niciodată publicată, a ultimei versiuni a istoriei PCR?». Noel Bernard amintea cu această ocazie vorba de spirit a unui scriitor sovietic: „sub comunism, viitorul e luminos și sigur, trecutul e schimbător și imprevizibil”.

Textele lui Noel Bernard despre cultul personalității, trista contribuție a lui Popescu-Dumnezeu sau a lui Adrian Păunescu la schimonosirea adevărului, relatările sale despre greva minerilor din Valea Jiului, frigul din locuințele Bucureștiului sau magistralul portret al lui Nicolae Ceaușescu – rămân texte de antologie.

Abordez acum – iarăși foarte rapid – rolul lui Virgil Ierunca în critica istoriografiei române pe undele Europei Libere. Critic literar, eseist, lui nu i se aplică îndeobște eticheta de istoric, deși a semnat capitolul privitor la *Istoria literaturii române* din prestigioasa *Istorie a literaturilor* editată în cadrul colecției „La Pléiade” din Paris. Publicație care i-a adus, ca și numeroasele sale contribuții la emisiunile Europei Libere, invectivele scriitorilor aserviți regimului de la București, în frunte cu George Călinescu. Stilul său, inclusiv ca autor de programe radiofonice, se impune prin nota percutantă, încărcată de imagini poetice, de reminiscențe literare, cu figuri de stil și comparații istorice izvorâte dintr-un fond

de lectură mai vast și mai sistematic decât acel al lui Noel Bernard. De exemplu, Adunarea Națională a RPR – „parlamentul căderii și al căzăturilor românești”; sau referințele la istoria literară: despre Mihai Beniuc aflat, ca scriitor, „la avangarda poliției”; evocând atunci când vorbește despre suflete moarte și suflete captive numele lui Mihai Ralea și Demostene Botez; sau „George Călinescu și izmenele sale calculate de văduvă veselă”. Ierunca, evocând figura lui „Caragiale față cu Republica Populară Română”, subliniază conservatorismul scriitorului, despre care comuniștii se fereau bineînțeles să vorbească, și afirmă: „Ar trebui întocmită o adevărată fenomenologie a acestei imposturi ce împinge partidul comunist român la paradoxul de a-și căuta precursori tocmai printre scriitorii care, ca Bălcescu, Eminescu sau Caragiale, stau de-a curmezișul ideologiei stăpânitoare. Ispita e mare și va trebui să-i cedăm cândva, fie numai pentru a desluși tragicomedia unui proces dialectic pulverizând cultura în numele însuși al valorii ce o cheazășiuește”.

Aportul lui Virgil Ierunca la critica istoriografiei românești, chiar dacă nu atinge, cantitativ, contribuția sa la mișcarea de opoziție culturală și politică față de comunism, „un cadavru care stă de-a curmezișul istoriei de mai bine de 40 de ani” (citatul e din vremea lui Hrusciiov), rămâne cu totul remarcabil. Fie că se referă la aspectele sociale ale comunismului românesc, definit de el drept „neoioabăgie ideologică”, fie că evocă biografiile unor anticomuniști, personalități de frunte ale culturii române, cum ar fi Lucian Blaga, sau Alice Voinescu, arestată și anchetată de Securitate, sau George Enescu, exilat, refuzând cu semeție să ia orice legătură cu regimul de la București, Virgil Ierunca a combătut neobosit „oastea impură care administrează patrimoniul polițist al unei culturi totalitare (...).Harta căderii spirituale din România actuală e pătată de umbre, greu de localizat cu precizie. Relieful spiritual al hărții e mutilat de o neclintită poliție a conștiințelor care înțețosează totul (...) Știm cu toții că azi zac în temnițe și în pământ poeți și cărturari care, prin sacrificiul lor, pot răscumpăra oricând prăbușirea în smintire a vedetelor mai mult sau mai puțin oficiale de astăzi”.

Tonul polemic, intransigent, cu care Virgil Ierunca se adresa scriitorilor trecuți în slujba partidului comunist, i-a adus, mult mai târziu, critici provenite din chiar rândurile adversarilor comunismului. Andrei Pippidi i-a reproșat în 1991 lui Ierunca faptul că, atacându-l de exemplu pe George Călinescu, omitea să menționeze, totuși, și calitățile acestui profesor al multor generații de intelectuali. Dar, dacă Europa Liberă nu ar fi fost un organ de critică și combatere a ideologiei totalitare, atunci unde s-ar fi putut găsi o tribună beneficiind de aceeași eficacitate și prestigiu? Desigur nicăieri.

Enciclopedia istoriografiei românești a fost și ea trecută prin furcile caudine ale lui Virgil Ierunca, care a rebotezat-o „Enciclopedia imposturii”, dat fiind nu numai lacunele, pe care le-a semnalat cu exemple, dar și anexarea de către regimul de la București a istoricilor morți în exil, nu însă, bineînțeles, a istoricilor încă în viață, autori ai unor lucrări anticomuniste publicate în emigrație. „Reconsiderările” de care, în *Enciclopedia* cu pricina, beneficiază unii istorici în detrimentul altora

sunt din cauză, de ex., că St. Ștefănescu ocupă tot atât spațiu cât Dimitrie Cantemir, Traian Udrea cât Ureche Cronicarul, Emil Condurache mai mult decât Odobescu, ș.a.m.d., fără să mai vorbim de inevitabilele laude închinat pe pagini întregi lui Ceaușescu. Apoi, pe lângă *Culegera de texte social-politice* ale lui Grigore Preoteasa, activist PCR, apărută în 1974, care îi dau drept la un loc în *Enciclopedia istoriografiei*, mai apare un escadron de culturnici a căror nume era și a rămas necunoscut. De exemplu, mai precizează Ierunca, „la articolul despre Facultatea de Istorie de la Craiova, șeful catedrei de istorie este Ion Călin. Ori, care sunt opurile, sau cel puțin articolele acestui profesor din capitala banilor Olteniei? Nici unul, adică zero”. În sfârșit, afirmă Ierunca, „la Direcția generală a Arhivelor Statului, dirijată pe vremea burgheziei de un Ion Heliade Rădulescu, B.P. Hasdeu, Aurelian Sacerdoțeanu, se află acum generalul de Securitate Ionel Gal”.

Și apoi, incidental, ne putem gândi la întrebarea deseori evocată: de ce nu se deschide mai larg accesul la arhive?

Voi evoca acum amintirea bunului prieten Vlad Georgescu, datorită căruia am fost adus la Europa Liberă, deși nu în cadrul Departamentului Românesc al Radioului pe care îl dirija. Istoric de performanță, bun mânuitor al condeiului, editorialele sale constituie un material de primă importanță pentru înțelegerea corectă a istoriei noastre sub comunism. Răpus de boală năprasnică la vârsta de doar 51 de ani, deși nu poseda retorica înaripată a lui Noel Bernard sau vocația evocărilor stilistice a lui Virgil Ierunca, Vlad Georgescu a lăsat probabil amintirea cea mai vie, cea mai caldă dintre toți cei care și-au făcut renumele pe undele Europei Libere. Nu vreau să spun prin aceasta că metodele sale, ca director al Departamentului Românesc, care nu ascundeau deloc disprețul față de cei incapabili, i-au făcut doar prieteni. Ceea ce singur mai contează astăzi, Vlad Georgescu rămâne o personalitate aparte datorită curajului viguros și inteligenței sale atât de lucide. El s-a dedicat mereu unei înalte poziții morale, nefăcând nici o concesie oportunismului sau josniciilor carieriste, fie că a denunțat „politica iresponsabilă” a regimului din București, fie că a înfierat discursurile lungi, „inutile și confuze ale lui Nicolae Ceaușescu, care nu interesează pe nimeni și nu pot rezolva problemele țării”, fie menționând acțiunile protestatare din România (termenul de „disident” nu era agreat de el), sau descriind nomenclatura comunistă – „clasă conducătoare falimentară”. Ori de câte ori putea să o facă, el a evocat figurile de seamă care au marcat generația interbelică, cum au fost, de exemplu, Mircea Eliade, Brătienii trecuți prin închisorile comuniste, sau a folosit comparatismul istoric spre a trasa paralele între înalta calitate politică și morală a generației Unirii și proasta calitate morală și politică a activiștilor partidului comunist, sau spre a așeza pe aceiași activiști la stâlpul infamiei atunci când, de exemplu, vorbea despre „ce fel de Românie au visat înaintașii noștri și ce fel de Românie avem azi”. Vlad Georgescu a vorbit și el despre „noua șerbie impusă poporului nostru de totalitarismul comunist”, inclusiv atunci când, de exemplu, deplora, în septembrie 1987, decăderea morală a autorităților care impuneau înregistrarea tuturor

proprietarilor de mașini de scris, consecință a decenii de asalturi ale partidului împotriva spiritualității românești. În termeni aspri, el a denunțat pe „activiștii buni la toate, azi în fruntea culturii, mâine în fruntea economiei, poimâine în alte activități – activiști securiști, care cu toții, împreună cu Ceaușescu, poartă răspunderea pentru ceea ce se întâmplă în România acestui sfârșit de veac”...

Asemenea lui Noel Bernard, care în numeroase ocazii criticase lamentabilul nivel cultural al acelor activiști de partid ajunși academicieni, Vlad Georgescu a subliniat și el faptul că „Biblioteca Academiei a încetat să mai fie biblioteca de referință a culturii românești (...) Unde este acea gândire activă, acea imaginație și mișcare a inteligenței care caracterizau în trecut Academia Română? (...) Ce libertate și ce inteligență poate avea o Academie ai cărei membri sunt selecționați nu pe bază de valoare, ci pe indicații politice?” Vlad Georgescu a înfierat, cu pana muiată în vitriol, decăderea morală și intelectuală, caracterizând Academia Română. „În fotoliile de academicieni în care stătuseră cândva oameni de carte și de știință care au făcut gloria culturii noastre, afirma Vlad Georgescu în august 1985, se lăfăie acum Dăscălescu, Dincă, tovarășa Gâdea și alții ca ei, culturnici sau activiști care-și datoresc fotoliul numai servilismului și umilinței cu care își slujesc stăpânul (...) Noroc totuși că nimeni nu este nemuritor și că, mai devreme sau mai târziu, și această pată de pe obrazul nostru va trebui să se șteargă”.

La Europa Liberă nu se difuza numai o anumită concepție a istoriei, dar se și scriau cărți de istorie, în afara orelor de lucru, când autorul se putea desprinde de obligațiile funcției sau, după caz, chiar în orele de lucru când funcția autorului îi acorda și clipe de răgaz. Voi menționa două dintre scrierile a căror redactare a fost contemporană cu prezența mea nu departe de autorii lor. Prima a fost *Istoria Românilor* a lui Vlad Georgescu, istoric de profesie, așa cum am spus – redactată în mijlocul bibliotecii de acasă, cu fișe, cu metodă și cu ajutorul unei experiențe universitare și a întregului aparat critic de care se putea dispune într-o instituție ca Europa Liberă, atât de bine aprovizionată cu cea mai bună și întinsă documentație. Meritul lui Vlad Georgescu a fost de a scrie o lucrare de valoare, tradusă și apărută după moartea sa și în Statele Unite, cu toate că dispunea de extrem de puțin timp liber. De atunci s-a produs prăbușirea comunismului pe care Vlad Georgescu n-a mai apucat s-o trăiască, și au apărut alte istorii ale românilor, de asemenea de foarte bună calitate, scrise însă conform altor criterii și altor puncte de vedere. Astăzi, la mai mult de zece ani de la apariția ei, *Istoria Românilor* a lui Vlad Georgescu și-a pierdut din stringență, chiar dacă va rămâne o importantă lucrare de referință pentru viitorii istorici ai țării noastre.

Cealaltă lucrare la care m-am referit, a fost scrisă de cineva care nu numai că nu era un specialist în diplome universitare, nici un profesionist al scrisului, nici măcar un om cu pretenții, în sens de mofturi, intelectuale. Mă refer la *Închisoarea noastră cea de toate zilele* a lui Ion Ioanid. Pentru toți cei care-l cunoscuseră înainte de a deveni un autor consacrat, Ion Ioanid, fiul unui parlamentar al României interbelice, fusese, înainte de pușcărie, un băiat de lume bună, simpatic

și foarte prezentabil. Băiat citit, fără însă să-l omoare intelectualismul, Ion Ioanid a împărtășit, ca atâția alții din generația sa și din toate clasele sociale, soarta zecilor de mii de deținuți aruncați de comunism în infernul închisorilor și al lagărelor de muncă forțată. Reușind, după ani mulți petrecuți prin nenumărate lagăre, să plece din țară, a nimerit la München, la Europa Liberă, unde a devenit crainic la Departamentul Românesc. Crainicii, se știe, citesc textele ale căror autori fie că le-au trimis din alte locuri, fie că nu au o voce sau o dicție așa-numite radiofonice. Ion Ioanid, crainic fiind, dispunea de timp liber între programe, timp pe care-l folosea de obicei, pe o masă a cantinei radiourilor, scriind ceea ce a devenit cinci volume de amintiri redactate cu talent și cu o extraordinară memorie. *Închisoarea noastră cea de toate zilele* a devenit un clasic al genului, echivalentul pentru noi al *Amintirilor din Casa morților* a lui Dostoievski, și superior poate acestora prin valoarea de document istoric.

INSTITUTUL DE CERCETĂRI

Așa cum istoria oficială propovăduită sub directivele PCR și istoria neoficială prezentată de emigrație și de postul de radio Europa Liberă ne apar ca două fețe deosebite ale Istoriei, ca un *Janus bifrons* întruchipând versiuni opuse ale aceluiași subiect prezentat în mod diferit aceleiași populații, tot așa, în interiorul chiar al clădirii Europei Libere de la München, erau redactate zilnic două versiuni ale istoriei lumii comuniste, versiuni în cazul acesta identice prin concepția și cadrul lor, dar destinate unui public diferit. Una, în orice caz cea mai cunoscută, și probabil singura cunoscută de Dumneavoastră, a fost și mai este și azi versiunea *orală* a programelor radiofonice, ale cărei urme scrise – căci ceea ce se spunea la microfon era mai înainte scris pe hârtie și de cele mai multe ori verificat, și câteodată cenzurat, versiunea orală deci, difuzată pe calea aerului și ascultată zilnic în zeci de mii de cămine. A mai existat însă și o altă versiune scrisă a ceea ce se concepea la Europa Liberă. Față de *verba volant* a emisiunilor radio, ea a fost *scripta manent*, remanența, cronica săptămânală a frământatei istorii a fostelor democrații populare.

Într-adevăr, clădirea din München a posturilor Europa Liberă și Radio Libertatea adăpostea și un mare Institut de Cercetări, cu o direcție generală independentă de cea a radiourilor, împărțit, ca și acesta, pe departamente naționale. Aici exista însă o singură limbă de lucru, engleza, cu care toți angajații, redactorii departamentului național respectiv, trebuiau să contribuie cu textele lor, produs final al consultării unei voluminoase documentații în mai multe limbi. Directorul general al Institutului de Cercetări, „Research-ul”, era, când am sosit eu acolo în 1986, distinsul politolog britanic, George Urban, iar revista săptămânală publicată de institut – în limba engleză, cum am spus – *East European Research Bulletin*, conținea de regulă câte un articol consacrat unei teme de actualitate pentru fiecare

din țările de după Cortina de Fier: politică, economie, diplomatie, foarte rar istorie, în afară de cazul analizei unor texte sau discursuri oficiale conținând flagrante deformări ale trecutului. Aici am lucrat eu în cea mai mare parte a anilor petrecuți la München, șef al Departamentului Românesc fiind câțva timp Michael Shafir, despre care pot spune, mai ales amintindu-mi de războiul permanent care făcea ravagii în acest departament înainte de venirea sa, că a fost un coleg foarte ponderat. Chiar dacă și la Departamentul Românesc domneau mereu, ca și la celelalte departamente, din cauza structurii instituției și a metodelor de lucru proprii unei agenții de știri, o tensiune permanentă, generată de necesitatea furnizării unor informații cât mai rapide, cât mai precise și cât mai inteligibile. Împreună cu colegii mei Crisula, Vlad Socor, Ștefănescu și Dan Ionescu, și în afara contribuțiilor noastre la „Bulletin”, am fost de asemenea, pe rând, autorul rubricii *România*, integrată între rubrica poloneză și cea rusă, pe cele trei pagini duble, pe două coloane și pe hârtie verzuie, ale altui buletin informativ, în cazul acesta, cotidian, denumit „Daily Report”, conținând câte trei articole a câte 30–35 cuvinte fiecare, pentru fiecare dintre țările compunând ansamblul lumii comuniste. Un buletin, deci, reunind în acest caz, contribuțiile atât ale cercetătorilor Institutului de Cercetări de la Europa Liberă, cât și ale celor de la Radio Libertatea.

Buletinul săptămânal al Institutului de Cercetări și foile verzi ale Raportului zilnic, urmele scrise ale Europei Libere, redactate în limba engleză, erau adresate pe bază de abonament unui alt public, bineînțeles, decât acel compus din masele de ascultători anonimi ai postului de radio. Ele erau destinate acelor funcționari de la Departamentul de Stat din Washington care se ocupau de lumea comunistă, acelor universități și biblioteci americane sau europene specializate în studiul lumii comuniste, precum și ambasadelor occidentale din capitalele țărilor comuniste. Influența acestui material scris a fost considerabilă, desigur nu în sensul subminării directe a regimurilor totalitare, ci în acel al informării factorilor de decizie, mai ales americani.

CONTRIBUȚII PRIVIND BIOGRAFIA ISTORICULUI GHEORGHE I. BRĂȚIANU (ANII 1945–1953)

CLAUDIU SECAȘIU

Viața și activitatea profesorului Gheorghe I. Brătianu (1898–1953), ultimul director al Institutului de Istorie Universală „N. Iorga” (1941–1947), este, îndeobște, bine cunoscută, grație strădaniilor unor istorici¹ sau ale familiei².

Asupra ultimilor șapte ani ai vieții lui Gh. Brătianu, dintre care doi ani și jumătate au fost de arest la domiciliu (1947–1950), o sursă prețioasă de informație este dosarul său de urmărire penală, alcătuit din șase volume, păstrat în arhiva Direcției Instanțelor Militare din Ministerul Justiției.

Aceste informații inedite luminează o perioadă mai puțin cunoscută din viața savantului, când i-au fost tăiate toate legăturile cu lumea exterioară. Dincolo de limbajul sec al rapoartelor agenților de urmărire, documentele pe care le introducem în circuitul științific cu această ocazie relevă condițiile precare de viață și umilințele la care a fost supus, înainte de a fi ridicat de cadre ale Securității, în noaptea de 5 spre 6 mai 1950. Întemnițat în penitenciarul din Sighet, alături de foști demnitari și de clerici aparținând bisericii catolice, Gheorghe I. Brătianu a avut parte de un sfârșit tragic, survenit în condiții rămase încă neelucidate³.

*

Din punctul de vedere al încadrării în categoria foștilor demnitari, arestați în noaptea de 5 spre 6 mai 1950, în cadrul unei vaste operațiuni a Securității, desfășurate în întreaga țară, cazul lui Gheorghe Brătianu constituie mai degrabă o excepție sau o aparentă eroare a birocrăției Securității. Deși, începând din anul 1930 și până în timpul celui de al doilea război mondial, i se făcuseră mai multe oferte⁴, Gh. Brătianu n-a deținut nici o demnitate ministerială. Decizia arestării și încarcerării sale la Sighet n-a fost luată, deci, pe baza participării la vreunul din guverne, ca în cazul celorlalți foști demnitari de la Sighet, ci pe baza întregii sale activități, de om politic, dar și de om de știință.

¹ Victor Spinei, *Gheorghe I. Brătianu, între vocația istoriei și tentațiile vieții politice*, în vol. *Confluente istoriografice românești și europene, 90 de ani de la nașterea istoricului Gheorghe I. Brătianu*, Iași, 1988, p. 241–354.

² Maria G. Brătianu, *Gheorghe I. Brătianu, enigma morții sale*, București, 1997.

³ *Ibidem*, p. 7–36.

⁴ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 289–292, 320–321, 328.

Născut, după inspiratele cuvinte ale colaboratorului său, părintele Vitalien Laurent, „sub semnul lui Clio, într-o familie care făcea istoria”⁵, Gheorghe Brătianu a intrat în viața politică încă de la 30 de ani, remarcându-se rapid în fruntea dizidenței liberale din anii 1930–1938. Revenit în cadrul Partidului Național Liberal, Gheorghe I. Brătianu l-a secondat pe unchiul său, Constantin I.C. (Dinu) Brătianu, în toate acțiunile politice importante din preajma și din timpul celui de al doilea război mondial, fiind considerat ca un „succesor logic” al liderului P.N.L.

Cu toate că s-a dovedit „extrem de util opoziției politice ca intermediar în relațiile cu mareșalul Antonescu și a contribuit la anumite preparative politice ale loviturii de stat din august 1944”⁶ – după aprecierea diplomaților britanici de la București – în perioada postbelică Gheorghe Brătianu a traversat o perioadă de „eclipsă politică”.

Convingerile sale antisovietice, profesate atât în opera istorică, în studii privind raporturile ruso-române legate de chestiunea Basarabiei, cât mai ales în acțiunea politică, concretizate în apropierea de Germania nazistă, îl făceau pe Gheorghe Brătianu, îndată după 23 august 1944, vulnerabil în fața foștilor adversari, care instauraseră ocupația asupra căreia avertizase încă din anii '40.

Atacurile virulente la adresa lui Gheorghe Brătianu n-au întârziat prea mult. La numai o lună după actul de la 23 august 1944, comentând un articol publicat în oficiosul P.N.L. „Viitorul”, în care istoricul constatase extinderea teritorială a Uniunii Sovietice „dincolo de frontierele vechi ale imperiului țarist”, un editorialist anonim de la oficiosul P.C.R. „Scânteia” îi denunța opiniile, considerându-le o „calomnie” și o „provocare”⁷.

În articolul intitulat *Schimbarea la față a d-lui Gheorghe Brătianu* erau supuse unui adevărat rechizitoriu „declarațiile d-lui Gh. Brătianu repetate în favoarea ducerii politicii externe a României alături de Germania”, „discursul funest ținut la «Asociația Româno-Germană» a criminalului de război Killinger”, „premiile și decorațiile primite de d. Gh. Brătianu de la Hitler pentru serviciile aduse”, „rolul de instigator antisovietic care l-a jucat ani de-a rândul în Parlament”, „participarea intensă la războiul nebunesc și trădător al intereselor neamului împotriva URSS”⁸. Cu un asemenea trecut, „locul acestui domn nu este

⁵ V. Laurent, *Preface*, la G.I. Brătianu, *La Mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, Munchen, 1969, p. 6.

⁶ Raportul ministrului plenipotențiar britanic. Adrian Holman, din 11 noiembrie 1947, intitulat *Leading personalities in Roumania, 1947*, apud Gh. Buzatu, *România și războiul mondial din 1939–1945*, Iași, 1995, p. 358. De altfel, în aprilie 1945, se pregătea o întrevedere între Gh. Brătianu și John H. Le Rougetel, reprezentantul politic britanic în România, „având încredințarea că cercurile britanice apreciază rolul d-lui Gh. Brătianu în actul de la 23 august, rol pe care dl. Maniu l-a făcut cunoscut acestor cercuri”. Ministerul Justiției, Arhiva Direcției Instanțelor Militare (în continuare MJ. ADIM), dos. 10 176, vol. 3, f. 468, nota S.S.I. din 19 aprilie 1945.

⁷ „Scânteia”. 23 septembrie 1944. Vezi și alte atacuri de presă la Șerban Rădulescu-Zoner, Daniela Bușe, Beatrice Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, București, 1995, *passim*.

⁸ *Ibidem*.

în Blocul Național Democratic, ci în tagma unde singur s-a pus, alături de agenții hitleriști și legionari”.

Gh. Brătianu, în răspunsul prompt, dat a doua zi publicității în presa democratică, a precizat:

„Nu am făcut parte niciodată din «Asociația româno-germană» în care fusesem cooptat în lipsa mea (eram pe front) și fără voia mea. Am arătat aceasta la timpul său în scris și n-am avut deci prilejul să țin acolo nici un fel de discurs.

Declarațiile mele, ca și discuțiile ce le-am avut în Parlament au urmărit un scop bine definit: de a păstra, pe cât a fost posibil, neutralitatea României față de conflictul ce se apropia și în care prevedeam că țara noastră nu are nimic de câștigat și totul de pierdut.

După ce războiul a început mi-am făcut datoria de soldat, stăruind însă în repetate rânduri pentru a opri amestecul armatei noastre în luptele depărtate din Răsărit, unde nu avea ce căuta, nici din punct de vedere militar, nici din punct de vedere politic.

Am apărut, întotdeauna, așa cum o fac și acum, și o voi face cât voi trăi, interesele și drepturile României.

Vă spun acestea nu pentru că aş avea să mă justific față de atacurile unora sau altora, dar pentru a aminti doar două împrejurări care ele înseși se încheie cu o întrebare:

Cum se explică, dacă eram așa cum mă descrie articolul pe care îl amintiți, că în «Bukarester Tageblatt» din 18 decembrie 1943 eram socotit drept „un exponent important al coaliției național-țărăniști și liberale”, dușmană a politicii germane?

Cum se lămurește, că atunci când s-a alcătuit Blocul Național Democratic, primul contact al partidelor comunist și socialist cu șeful partidului național liberal s-a făcut din inițiativa lor, prin mine?”⁹.

Răspunsul lui Gh. Brătianu a fost urmat de alte două articole în „Scânteia”, din 27 și 28 septembrie 1944, care reproduceau pasaje atent culese din articole publicate în presa cotidiană, din anii 1941–1944, în tentativa de a-l prezenta pe Gh. Brătianu ca pe un „violent antisovietic și batjocoritor antiamerican”¹⁰. După ce preciza că „am lăsat să vorbească textele”, editorialistul anonim încheia: „Și alte texte vor mai vorbi. Și apoi va vorbi poporul!”¹¹.

Atacurile presei comuniste s-au răsfrânt negativ asupra poziției lui Gh. Brătianu în cadrul P.N.L. La 30 septembrie 1944, într-o notă a Serviciului de Informații (S.I.) se constata că „situația d-lui George Brătianu în partidul liberal devine din ce în ce mai grea”, unii fruntași liberali considerând că gesturile lui

⁹ „Semnalul”. 24 septembrie 1944. Mai pe larg. vezi Gh. I. Brătianu. *Memoriu prezentat comisiunii de revizuire a Universității din București*. București, 1945.

¹⁰ „Scânteia”, 2 septembrie 1944

¹¹ Ibidem.

Dinu Brătianu în favoarea nepotului său „indispon cu siguranță autoritățile sovietice”¹². Aceleași susceptibilități erau semnalate și într-o notă din 28 octombrie 1944. „Cercurile informate” de stânga considerau poziția lui Gh. Brătianu „din cele mai delicate față de sovietici și că, foarte curând, cazul d-sale va fi pus în discuție”¹³.

Poziția lui Gh. Brătianu în partid devenise, spre sfârșitul anului 1944, o temă de divergență. După cum se constata într-o notă din 19 decembrie 1944, unii frunzași liberali se pronunțau ca Gh. Brătianu „să se retragă, cel puțin provizoriu, din viața politică și din conducerea partidului liberal, pentru a nu înlesni atacuri împotriva acestuia”¹⁴. Deși se aprecia că Gh. Brătianu era „susținut de dl. Dinu Brătianu și de membrii familiei Brătianu, care socotesc că printr-o asemenea retragere s-ar înlesni unui uzurpator să ajungă la șefia partidului, deținută de familia Brătianu [...] poziția d-lui Gh. Brătianu în partid nu este însă lămurită și constituie o problemă”¹⁵.

Pe fondul disensiunilor din cadrul conducerii P.N.L., asupra atitudinii față de fostul premier Gheorghe Tătărescu, care solicitase reprimirea în partid, a survenit un nou atac împotriva lui Gh. Brătianu, de astă dată din partea unui oficios liberal.

Într-o discuție cu prietenii săi politici, Gh. Brătianu a caracterizat acțiunea lui Gh. Tătărescu ca fiind „de esență oportunistă”, prevestind că „dl. Tătărescu va putea desigur să joace un rol, însă numai la remorca altor grupări”¹⁶. Deși anunțase că „din motive strict personale [...] nu va lua atitudine publică în cazul d-lui Gh. Tătărescu”¹⁷, oficiosul grupării acestuia, „Drapelul”, a dezlănțuit, potrivit unei note a S.I. din 23 decembrie 1944, „un extraordinar atac în contra d-lui Gh. Brătianu, acuzându-l că e autor moral al asasinării lui I. Gh. Duca și că a încheiat pact cu Garda de Fier în 1937”¹⁸. Atacul din „Drapelul”, care potrivit unui agent al S.I. „a avut darul să provoace panică în rândurile partizanilor d-lui Dinu Brătianu”¹⁹, a fost reluat și în alte publicații²⁰.

Instaurarea guvernului Petru Groza, la 6 martie 1945, în urma intervenției directe și decisive a emisarului guvernului sovietic, A. I. Vâșinski, a produs, potrivit unui fruntaș liberal, „o impresie zguduitoare asupra cercurilor apropiate de conducerea oficială a Partidului Național-Liberal”, citând reacția lui Gh. Brătianu, care „nu bănuia că pozițiile URSS sunt atât de puternice încât aceasta s-a hotărât să creeze un asemenea guvern”²¹. În noua conjunctură politică, poziția lui Gh. Brătianu în

¹² MJ, ADIM, dos. 10 176, vol. 3, f. 452.

¹³ Ibidem, f. 454.

¹⁴ Arhiva Serviciului Român de Informații (în continuare ASRI), fond D, dos. 6 119, f. 549.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), fond Inspectoratul General al Jandarmeriei Central, dos. 129/1944, f. 3, nota S.I. din 23 decembrie 1944.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ MJ, ADIM, loc. cit., f. 456.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ „Ediția”, 31 decembrie 1944.

²¹ Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, Institutul de Slavistică și Balcanistică, Arhiva de Stat a Federației Ruse. *Misiunile lui A. I. Vâșinski în România (Din istoria relațiilor româno-sovietice, 1944–1946), Documente secrete*, București, 1997, p. 151.

P.N.L. era mai mult amenințată. Unul din fruntașii „aripii de stânga”²² a P.N.L., care avea să treacă în gruparea lui Gh. Tătărescu, prof. Anton Dumitriu, îi dezvăluia prim-adjunctului consilierului politic (sovietic) al Comisiei Aliate de Control, Sava A. Dangulov, frământările din P.N.L. și tentativele de marginalizare a lui Gh. Brătianu. Anton Dumitriu îi declara interlocutorului său sovietic că într-o discuție avută cu secretarul general al P.N.L., Bebe Brătianu, acesta „a lăsat să se înțeleagă că în dorința sa de a face ordine în partid, el nu se va opri în fața înlăturării din conducere a lui Gheorghe Brătianu, cunoscut pentru vederile sale reacționare”²³.

Resimțind din ce în ce mai puternică „prezența sovietică în România” și influența acesteia asupra vieții politice, Gh. Brătianu s-a hotărât „să se mențină deocamdată în rezervă”, până la „trecerea «momentului sovietic»”²⁴.

Tonul dat de oficiosul comunist și avertismentul nevoalat: „Jos masca, domnule hitlerist, Gheorghe Brătianu! Și trage consecințele!”²⁵, au conturat destinul istoricului și omului politic în ultimii ani ai vieții, determinându-l să se consacre, aproape exclusiv, studiilor istorice, la catedra de istorie universală de la Facultatea de Litere și la conducerea Institutului de Istorie Universală „N. Iorga”.

Dacă, la 26 mai 1945, organele Serviciului Special de Informații (S.S.I.) raportau că, „într-un grup de amici”, Gh. Brătianu afirmase „că intenționează să se dedice, pentru un timp oarecare, studiilor științifice”²⁶, la 25 iulie 1945, o notă a Direcțiunii Generale a Poliției consemna preocupările istoricului. Astfel, Gh. Brătianu pregătise un articol intitulat „La Bessarabie – une terre roumaine”, destinat presei elvețiene, constituind „o replică la argumentele Sovietelor, căutând a se dovedi că Basarabia aparține României”²⁷. Aceeași notă a Siguranței semnală că, mai înainte cu câteva zile, Gh. Brătianu declarase studenților săi de la Facultatea de Litere că „problema Basarabiei va fi repusă în discuție și la conferința de pace, în alte condiții ca în trecut”. La 26 mai 1945, profesorul își începuse cursul „Formule de organizare a păcii în istoria universală”, la Școala Superioară de Război, pe care l-a susținut și la Universitate, ducându-l până în actualitate („Ordinea nouă și Charta Atlanticului”)”²⁸.

²² Considerată ca atare atât în documentele sovietice, cât și în cele ale S.S.I.-ului. Cf. ASRI, fond D, dos. 8 180, vol. 101, f. 62–63.

²³ Ibidem. În fondurile accesibile, provenind de la serviciile românești de informații, nu am identificat documente similare celui sovietic. Pe de altă parte, Anton Dumitriu, care în fruntea grupului său „Libertate și Reformă” susținuse realizarea P.N.L. unic, a părăsit partidul condus de Dinu Brătianu și postul de director al revistei de doctrină liberală „Democrația”, alăturându-se, în vara anului 1945, grupării lui Gh. Tătărescu. În luna august 1945, a primit postul de administrator unic al „Societății de Cultură Național-Liberală” și al imprimeriei „Independența”, care asigurau apariția oficiosului P.N.L. „Viitorul”, iar în luna noiembrie 1945 a fost numit administrator unic al societății „Creditul Minier”.

²⁴ MJ, ADIM, loc. cit., f. 497.

²⁵ „Scânteia”, 23 septembrie 1944.

²⁶ MJ, ADIM, loc. cit., f. 498.

²⁷ Ibidem, f. 470.

²⁸ Col. Aurel Pentelescu și lt. col. Petre Otu, *Repere cronologice*, la Gh. Brătianu, *Originile și formarea unității românești*, București, 1994, apud Maria G. Brătianu, op. cit., p. 50–51.

Deși evita manifestările publice care l-ar fi adus în prim planul vieții politice, Gh. Brătianu și-a onorat obligațiile ce-i incumbau, ca membru în Delegația Permanentă a P.N.L. și în Biroul Politic al P.N.L., unde, potrivit lui George Fotino, „se discutau problemele de politică generală”²⁹. La sfârșitul lunii septembrie 1945, când unii fruntași liberali își exprimau nemulțumirea față de modul în care Dinu Brătianu conducea partidul, acuzat fiind de slăbiciune, „în fața posibilității de debarcare a familiei Brătianu de la șefia partidului”³⁰, organele S.S.I. semnalau poziția altor liberali, care îl susțineau pentru șefie pe Gh. Brătianu (între alții, în afara familiei, G. Fotino și Gh. Slama).

O constantă în preocupările omului politic Gh. Brătianu a fost asigurarea viitorului P.N.L., atât prin îndrumarea activității tineretului liberal³¹, cât și prin racordarea doctrinei liberale la principiile liberalismului modern european. În cadrul pregătirii noului program al P.N.L., la 17 octombrie 1945, Gh. Brătianu a ținut în sala clubului central al partidului, din str. C.A. Rosetti, conferința intitulată „Temeiurile unei renașteri a liberalismului român”, explicând cele două noțiuni care stau la baza doctrinei. Iată relatarea unui agent al organelor de informații: „Noțiunea de «liberal», spune el, este strâns legată de ideea libertăților în toate domeniile, întemeindu-se pe declarațiile de drepturi ale revoluțiilor moderne și presupunând libera dezvoltare a capacității individuale. Prin noțiunea de «național», se înțeleg „împrejurările specifice” ale vieții poporului român, având în vedere situația geografică și condițiile istorice de dezvoltare”³². În încheierea conferinței, Gh. Brătianu a ținut să avertizeze că „liberalismul și democrația în România nu se va <sic!> putea instala, decât atunci când țara va fi scoasă de sub influența puternicilor ei vecini, pentru a lăsa loc pătrunderii intereselor pașnice ale tuturor puterilor”³³.

Printr-o fericită coincidență, în ziua în care Gh. Brătianu și-a susținut conferința asupra liberalismului, avusese loc și o ședință festivă a Tineretului Liberal, „cu care ocazie s-a făcut intrarea oficială <în partid – n.n.> a unui grup format din 15 tineri”, dintre care sursele organelor de informații i-au menționat pe Popescu-Uimu, Brăiloiu, Pollak și Orenstein³⁴. Luând cuvântul din partea „seniorilor”, Gh. Brătianu a atacat doctrina partidelor de stânga, care „au înăbușit libera manifestare, provocând dezordine în viața statului”, cerând, totodată, „unirea tineretului, pentru a putea duce lupta cu folos împotriva comunismului”³⁵. Țintind spre satisfacerea orgoliilor șefilor cărora le raportau, informatorii S.S.I.-ului

²⁹ MJ, ADIM, dos. 11 087, vol. 1, f. 44(v)

³⁰ ASRI, fond D, dos. 8 180, vol. 44, f. 341.

³¹ Ș. Rădulescu-Zoner și col., *op. cit.*, p. 15. La 14 septembrie 1944, presa relatea desfășurarea adunării generale a Tineretului Liberal, la care a fost reales în funcția de președinte Mihail Fărcășanu, la propunerea lui Gh. Brătianu.

³² ASRI, fond D, dos. 8 180, vol. 25, f. 282.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem, f. 289.

³⁵ Ibidem.

care au relatat evenimentele au pus accentul pe presupusa nemulțumire a participanților, „atât tinerii cât și bătrânii [...] împotriva faptului că Gh. Brătianu, care are atâtea păcate la activul său, este scos din nou în arenă, neglijându-se în felul acesta interesele partidului”³⁶.

Campania de presă, începută la finele anului 1944, a continuat și sub forme noi. În anul 1945, profesorul Gh. Brătianu a fost nevoit să răspundă acuzațiilor aduse activității sale politice, în fața unei comisii de revizuire a cadrelor didactice ale Universității din București. Chestiunilor aflate în discuția comisiei, profesorul le-a răspuns prin capitole speciale, în „Memoriul” său justificativ: „Relațiile cu Germania înainte de război”, „Relațiile cu guvernul generalului Antonescu (1940–1941)”, „Relațiile cu guvernul Antonescu în timpul războiului, 1941–1944”, precum și printr-o anexă, în care a reprodus un interviu al său din 11 februarie 1938, intitulat „Pericolul mișcării revoluționare a «Totului pentru țară»”. Datorită poziției sale proeminente în P.N.L., Gh. Brătianu nu a fost îndepărtat din corpul profesoral universitar nici în prima³⁷, nici în a doua serie³⁸, guvernul Groza evitând astfel un nou motiv de protest din partea partidelor tradiționale.

Cu toate acestea, atacurile prin presă au fost dublate de măsuri administrative, din ce în ce mai stânjenitoare, cu efecte nefaste asupra vieții personale și activității științifice a profesorului.

La scurt timp după declanșarea, la sfârșitul lunii martie 1945, a unui val de arestări în rândul fruntașilor partidelor de opoziție și al altor categorii de persoane cu opinii politice potrivnice guvernului Groza, potrivit unei note a S.S.I.-ului din 19 aprilie 1945, Gh. Brătianu a informat Misiunea Britanică din București că „a primit o înștiințare, după care ar urma să fie ridicat de sovietici” și că de atunci „nu mai doarme seara la locuința sa din str. Popa Chițu 20 și că se adăpostește, în fiecare seară, în altă parte”³⁹.

În toamna aceluiași an, Ministerul Agriculturii anunța exproprierea moșiei sale de la Rătești, jud. Argeș⁴⁰, „ca unul care s-a înscris voluntar împotriva Națiunilor Unite” și a făcut „propagandă hitleristă”⁴¹. În contestația pe care a depus-o, Gh. Brătianu arăta că nu a fost voluntar în războiul împotriva U.R.S.S., ci

³⁶ MJ, ADIM, *loc. cit.*, f. 500, nota din 19 octombrie 1945.

³⁷ „Avântul” (Brașov), 29 ianuarie 1945. Erau epurați din învățământ: Mihai A. Antonescu, Gh. Alexianu, Nichifor Crainic, dr. Petre Tomescu, P.P. Panaitescu, Ion Petrovici, Al. Marcu, N.I. Herescu, Virgil Nițulescu, Ovidiu Vlădescu și Radu Meitani.

³⁸ „Jurnalul de dimineață”, 28 mai 1946. Cei îndepărtați atunci erau: Mihail Manoilescu, Eugen Chirnoagă, Ion Plăcineanu, Gh. A. Cuza, Petre Dragomirescu, Gh. Drăgănescu, D. Găzdaru, Ion Claudatus, C. Vasilescu, C. Tomescu, Ioan Gheorghiu, Al. N. Florescu și D. Gherasim.

³⁹ MJ, ADIM, *loc. cit.*, f. 468.

⁴⁰ Moștenită de la tatăl său, Ion I.C. Brătianu: Ibidem, vol. 4, f. 457, declarație olografă, din timpul detenției, purtând data de 19 sept. 1950.

⁴¹ „Scânteia”, 24 septembrie 1945.

doar mobilizat, solicitând o audiență premierului P. Groza, „pentru a-i demonstra această situațiune și pentru a cere să se revină asupra exproprierii sale”⁴².

După cum constatau organele S.S.I.-ului, la 25 septembrie 1945, „exproprierea d-lui Gh. Brătianu a provocat vii comentarii în cercurile politice”, care, deși apreciau că măsura autorităților era conformă spiritului legii, considerau că „actul de expropriere a d-lui Gh. Brătianu este supus revizuirii”⁴³. Opinia cercurilor liberale ținea cont de faptul că Gh. Brătianu „a declarat public și a făcut un memoriu în care a arătat că armata română nu avea ce căuta pe teritoriul sovietic”, precum și de „rolul său important în pregătirea actului de la 23 august, prin pregătirea atmosferei din armata română și atragerea mareșalului Antonescu în cursă”⁴⁴. În pofida contestației și a comentariilor negative ale opoziției, măsura a rămas definitivă⁴⁵.

Anul 1946, marcat de pregătirea și desfășurarea alegerilor parlamentare, a prilejuit adversarilor P.N.L. noi atacuri la adresa lui Gh. Brătianu. Cu ocazia procesului mareșalului Ion Antonescu, la 9 iunie 1946, a fost citat ca martor și audiat timp de aproape două ore și jumătate, asupra relațiilor sale și ale P.N.L. cu regimul mareșalului Antonescu⁴⁶.

Cele mai multe întrebări i-au fost puse de fostul său partizan politic, apoi vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, Mihai Antonescu, ale cărui declarații la proces secretarul general al P.N.L., Constantin (Bebe) Brătianu, le considera „dinainte dictate, iar acum el le repetă, nădăjduind că în acest fel își va ușura situația”⁴⁷. Frunzașul liberal, „referindu-se la aceste declarații, prin care se încearcă implicarea lui Dinu Brătianu și a finanței liberale în acest proces”, le caracteriza drept „manevre ale guvernului, făcute în scopul de a compromite partidul liberal”⁴⁸.

Încă înainte de pronunțarea sentinței, presa progubernamentală începuse să-i acuze pe liderii partidelor tradiționale de colaborare cu regimul Antonescu, considerându-i „democrați colaboraționiști care au făcut numai opoziție

⁴² MJ, ADIM, *loc cit.*, f. 473, nota S.S.I. din 26 septembrie 1945.

⁴³ Ibidem, f. 472.

⁴⁴ Ibidem. Aceeași opinie asupra rolului său la 23 august 1944 o aveau și diplomații britanici, care scriau că „a fost folosit fără știința sa de către Regele Mihai să-l aducă la Palat și să-l aresteze pe mareșalul Antonescu, care a însemnat începutul loviturii de stat de la 23 august 1944”. Apud Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 353.

⁴⁵ MJ, ADIM, *loc. cit.*, f. 545–546. Din nota Serviciului Economic al S.S.I., din 18 mai 1946, rezultă că, în afară de moșia de la Rătești, „expropriată în întregime, pentru motivul că a fost voluntar în campania din Răsărit”, Gh. Brătianu „a avere vizibilă posedă o proprietate în diviziune din moșia Florica din succesiunea defunctului său tată”, precum și „25 pogoane vie la Valea Călugărească”.

⁴⁶ *Procesul mareșalului Antonescu. Documente*, ediție prefăcută și îngrijită de Marcel-Dumitru Ciucă, vol. I, București, 1995, p. 342–388.

⁴⁷ MJ, ADIM, *loc. cit.*, f. 504, nota S.S.I. din 8 mai 1946.

⁴⁸ Ibidem.

«memorialistică»⁴⁹. Accentul însă, l-a pus „Graiul Nou”, „ziarul Direcțiunii Politice a Grupului de Trupe ale Armatei Roșii”, unde, sub titlul „Ce a arătat procesul Antoneștilor”, A. Tanin scria: „Filă cu filă, procesul dezvăluie sprijinul «istoric», pe care regimul Antonescu l-a avut din partea conducătorilor național-tărăniști și liberali în războiul împotriva Uniunii Sovietice»⁵⁰. Pentru aceeași publicație, în editorialul redacției, intitulat „Verdictul poporului român”, sentința Tribunalului Poporului reprezenta „condamnarea definitivă a politicii antisovietice, antidemocratice și de încurajare a mișcărilor fasciste. Adică a acelei politici pe care au promovat-o întotdeauna cu cea mai mare consecvență partidele istorice [...]. Exponenții acestor partide au făcut tot posibilul pentru ca prin depozitiile lor în fața Tribunalului Poporului să ușureze situația lui Antonescu și să-l reabiliteze. Procedând astfel, Iuliu Maniu și Brătienii urmăreau de fapt nu numai să dea o mână de ajutor lui Antonescu, dar – și în primul rând – de a se reabilita pe ei înșiși, de a «justifica» politica lor atât în fața poporului român, cât și în fața opiniei publice mondiale»⁵¹.

Însă momentul procesului Antonescu a fost speculat și de colegi de partid, din grupul N. Guranda–R. Zăgănescu, nemulțumiți de rolul determinant pe care îl aveau în conducerea P.N.L. Gh. Brătianu, Bebe Brătianu, Mihail Romniceanu și Constantin C. Zamfirescu, despre care afirmau că aceștia „conduc în realitate partidul”⁵². Campania grupului împotriva lui Gh. Brătianu se baza pe considerentul că „este acel care influențează foarte mult pe Dinu Brătianu” și că „este cel mai vulnerabil în momentul de față, ca unul ce a colaborat strâns cu nemții”⁵³. Deși inițial încercase să speculeze intenția declarată a grupului nemulțumiților, de a contracara „atitudinea atotstăpânitoare a familiei Brătianu”, cu timpul, conducerea S.S.I.-ului a realizat că grupul „nu urmărește să se rupă de partid <eventualitatea dorită și încurajată de autorități – n.n.>, ci să îmbunătățească situațiunea lor în această organizație”⁵⁴.

Pe fondul înăspriirii atmosferei politice și al înmulțirii atacurilor la adresa opoziției, organele S.S.I.-ului semnalau că la 20 mai 1946, „Elena Brătianu, soția lui Gh. Brătianu, a fost informată că ordinul de ridicare a lui Gh. Brătianu, pentru trimiterea în judecata Tribunalului Poporului, a fost semnat”. Contactându-l pe reprezentantul P.N.L. în guvern, Mihail Romniceanu, s-a stabilit „ca acesta să facă – înainte de consumarea faptului – un demers, în acelaș timp amical și drastic, pe lângă dl. dr. Petru Groza. În acest demers, M. Romniceanu va arăta că situația

⁴⁹ „Libertatea”, 13 mai 1946.

⁵⁰ „Graiul nou”, 18 mai 1946.

⁵¹ Ibidem, 20 mai 1946.

⁵² ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri – Serviciul Special de Informații, Partide politice – P.N.L., dos. 8, f. 18.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem, f. 19.

internațională nu este sigură, că oricând o schimbare poate interveni și că nu este prudent și nici politic ca d-sa să rupă astfel toate punțile, deoarece Brătienii sunt solidari și partidul dinist nu va abandona pe Gh. Brătianu, cu toată situația sa dificilă”⁵⁵. Cu toate că „M. Romniceanu nu are mari speranțe cu privire la acest demers”, Gh. Brătianu nu a fost trimis în judecată nici atunci, nici mai târziu, arestul la domiciliu și mai apoi înțemnițarea la Sighet fiind măsuri exclusiv administrative⁵⁶.

Pe de altă parte, deși au considerat organizarea procesului Antonescu la începutul campaniei electorale drept „o încercare a guvernului de a căuta să compromită pe șefii partidelor istorice”, conducătorii P.N.L. au depus eforturi în apărarea lui Gh. Brătianu. Unele informații parvenite S.S.I.-ului imediat după proces semnalau că „Brătienii ar fi mulțumiți acum, să-l scoată din arena politică, numai ca să-l salveze”⁵⁷.

Odată cu apropierea alegerilor, atacurile împotriva adversarilor politici ai coaliției guvernamentale s-au intensificat. La 25 mai 1946, în viziunea lui Zaharia Stancu, Gheorghe și Dinu Brătianu erau „două fanteze, din care una în plină maturitate și alta în amurg, purtând nume grele pe umeri, fanteze lipsite de orice seriozitate”⁵⁸, iar trei luni mai târziu, Dinu, Gheorghe și Vintilă V. Brătianu erau acuzați de Tudor Olaru, în oficiosul comunist „Scânțtea”, că ar fi dus familia „tot mai la fund în mlaștina dezgustătoare a fascismului trădător de patrie”⁵⁹.

⁵⁵ MJ, ADIM, *loc. cit.*, f. 505.

⁵⁶ Între timp, însă, autoritățile continuau să strângă la dosar probe considerate compromițătoare împotriva sa, precum această scrisoare adresată, la 17 septembrie 1941, lui Mihai Antonescu și înregistrată la dosarul lui Gh. Brătianu la 1 noiembrie 1946, cu mențiunea: „1 exempl. foto-copie predat d-lui secret. g-ral Bunaciu” <Avram, de la Ministerul de Interne – n.n.>:

„Scumpe Domnule Antonescu

Am ajuns la destinație și m-am grăbit să transmit generalului Racovitză <Mihail, comandantul Corpului de Cavalerie – n.n.> propunerea ce i-ai făcut-o prin mine.

Mă însărcinează să-ți transmit toate mulțumirile sale; e dispus să primească ce i-ai oferit – Comandamentul militar al Capitalei – firește conștient de toate răspunderile ce le implică acest post. Rămâne deci să hotărască mareșalul momentul cel mai favorabil pentru ca să treacă la noua comandă <generalul M.R. a deținut comanda C.M.C. între 20 martie și 1 noiembrie 1943 – n.n.>.

Plecând în inspecție pe front, n-a avut timpul să-ți scrie până la plecarea ofițerului căruia îi încredințez aceste rânduri și de aceea l-am înlocuit, pentru ca răspunsul să-ți ajungă mai repede.

Aci văd că mergem înainte. Desigur, mareșalul va fi având motivele sale, dar te rog încă o dată să te gândești la ce ți-am scris tot de aci, acum 12 zile și mai ales la partea finală: nevoia de-a păstra trupele specializate pentru unele nevoi ale viitorului <aluzie la utilizarea lor la eliberarea Transilvaniei – n.n.>, cari rămân aceleași în toate ipotezele <subliniere în text – n.n.>.

Cu cele mai alese și prietenești sentimente, Gh. I. Brătianu”. MJ, ADIM, *loc. cit.*, f. 308 (r-v).

⁵⁷ ANIC, *loc. cit.*, f. 23.

⁵⁸ „România liberă”, 25 mai 1946.

⁵⁹ „Scânțtea”, 23 august 1946.

Scurt timp după procesul mareșalului Antonescu, la 8 iunie 1946, un informator al Siguranței Capitalei semnală o presupusă intenție a lui Gh. Brătianu de a părăsi țara, mai întâi, cu destinația Elveția, „de acolo fiindu-i mai ușor să-și aranjeze o deplasare în America unde dorește să se aranjeze definitiv⁶⁰”. Dispunându-se verificarea, prin Corpul Detectivilor din D.G.P. și prin S.S.I., informația s-a dovedit greșită⁶¹. După cum a reținut unul din colaboratorii săi apropiați, care îl îndemnaseră să-și salveze viața, refugiindu-se în Occident, Gh. Brătianu respingea însăși ideea plecării, prin cuvintele: „Brătienii nu dezertează din România!”⁶².

Lipsită de valoare s-a dovedit și nota unui informator al D.G.P., din 3 decembrie 1946, care pretindea că Gh. Brătianu „va cere în mod oficial să i se admită plecarea din țară și, în caz de nereușită, va solicita concursul Misiunii engleze pentru a-și pune planul în aplicare”⁶³. Respectiva sursă, considerată „serioasă”, mai preciza că „și numita Cornelia Bodea, asistenta lui George Brătianu, și-a format convingerea că acesta intenționează să fugă din țară”.

Dacă în privința lui Gh. Brătianu nota nu a avut nici o urmare, întrucât informația nu s-a verificat nici de acea dată, asupra domnișoarei Cornelia Bodea, șefii Direcției Poliției de Siguranță au cerut Corpului Detectivilor „date complete”⁶⁴. Rezultatul primelor investigații a fost dezamăgitor. Conform notei din 10 decembrie 1946, domnișoara Bodea era necunoscută în toate arhivele organelor de informații ale timpului: fișele și cazierele Prefecturii Poliției Capitalei, Corpului Detectivilor, Arhivei Siguranței și ale S.S.I.-ului⁶⁵. La 18 decembrie 1946, comisarul ajutor, căruia i se încredințase lucrarea, raporta că „identificarea susnumitei nu se poate face”, solicitând superiorilor să ceară „informatorului date mai complete, fără de care lucrarea nu poate fi executată”⁶⁶. Datorită precizărilor informatorului și în baza propriilor investigații, comisarul de siguranță și-a putut finaliza referatul, la 11 ianuarie 1947: „Din informațiunile obținute, am stabilit că susnumita a fost secretară particulară și asistentă a lui George Brătianu, fostul titular de «istorie universală», încă din anul 1941, afirmându-se ca un element foarte bine pregătit, serioasă și apreciată ca atare în cercurile universitare. În prezent, lucrează alături de prof. Ion Hudiță, care deține ca titular catedra de curs diplomatic. Este membră în P.N.L.-Brătianu încă de pe vremea când era studentă și când afirma că are o mare admirație pentru familia Brătianu”⁶⁷.

⁶⁰ MJ, ADIM, *loc. cit.*, f. 507.

⁶¹ Ibidem, f. 506, rezoluția unui funcționar S.S.I.: „Nu se verifică”.

⁶² V. Laurent, *op. cit.*, p. 6.

⁶³ MJ, ADIM, *loc. cit.*, vol. 4, f. 323.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem, f. 324.

⁶⁶ Ibidem, f. 328.

⁶⁷ Ibidem, f. 331. Colaborarea cu profesorul Gh. Brătianu a cântărit greu în „dosarul” domnișoarei academician Cornelia Bodea. În luna noiembrie 1958, fiind „propusă de Academia

La 1 noiembrie 1946, o echipă formată din trei funcționari ai Brigăzii II Siguranță din cadrul Prefecturii Poliției Capitalei i-au făcut o percheziție domiciliară, „în scopul de a găsi material ce interesează ordinea și siguranța statului”⁶⁸.

Cu acea ocazie, au confiscat, între altele, „două manuscrise ale Dlui Gh. Brătianu în legătură cu U.R.S.S., datând din anii 1935/1936 (interpelări în Cameră)”, diferite materiale documentare privind campania din U.R.S.S. (reviste, broșuri, fotografii), precum și un „program pentru pregătirea materialului documentar de informare și propagandă în vederea conferinței de pace”⁶⁹.

Semnificația politică a percheziției din 1 noiembrie 1946, cu mai puțin de trei săptămâni înaintea alegerilor de la 19 noiembrie, la care Gh. Brătianu își depusese candidatura, în mod simbolic⁷⁰, a fost subliniată de Șerban Nicolau, secretarul lui Dinu Brătianu. Conform unei note S.S.I. din 4 noiembrie 1946, în protestul pe care P.N.L. intenționa să-l înainteze misiunilor americană și britanică, față de perchezițiile făcute unor fruntași liberali, Ș. Nicolau afirma că „se va insista asupra percheziției făcută la domiciliul lui Gheorghe Brătianu, în ziua de 1 noiembrie a.c., care a durat de la ora 8 dimineța până la orele 20”⁷¹, și se va specifica faptul că ea a fost făcută în scopul de a găsi acte compromițătoare împotriva acestuia, deoarece candidatura sa nu poate fi contestată”⁷².

După consolidarea regimului Groza, prin vicierea pe scară largă a rezultatelor reale ale alegerilor și după semnarea tratatului de pace, autoritățile comuniste au trecut la lichidarea opoziției politice, prin anihilarea partidelor tradiționale.

Dizolvarea P.N.Ț., în urma „capcanei de la Tămădău” din luna iulie 1947, a determinat, ca un reflex de autoapărare, încetarea activității politice propriu zise a P.N.L.. Cu toate acestea, în luna august 1947, lui Gh. Brătianu i s-a impus domiciliul obligatoriu, explicat ca fiind impus „de împrejurări pentru asigurarea securității sale”⁷³.

R.P.R. să plece în R.P. Ungaria, pentru cercetare de materiale arhivistice”, din verificările întreprinse, organele de securitate reținuseră că „a fost secretară particulară și asistentă a lui George Brătianu, încă din 1941. A lucrat alături de profesorul Ioan Hudiță, a făcut parte din P.N.L. și își afirmă admirația față de familia Brătianu”, în ansamblu, apreciind că „este un element oscilant și nu prezintă încredere”. Pe baza acestor referințe negative, Comisia de vize și pașapoarte din M.A.I. i-a respins cererea de viză de ieșire din țară. Cf. Serviciului Român de Informații, *Cartea Albă a Securității*, vol. III (1958–1968), București, 1995, p. 156.

⁶⁸ MJ, ADIM, *loc. cit.*, vol. 6, f. 292 (r), procesul-verbal de percheziție.

⁶⁹ Ibidem, f. 292(v)–293(r).

⁷⁰ Numele lui Gh. Brătianu a fost înscris la poziția nr. 10, ultimul pe lista organizației P.N.L. din jud. Ilfov, al cărei președinte era.

⁷¹ De fapt, până la ora 18,30. Cf. MJ, ADIM, *loc. cit.*, f. 292(r).

⁷² Ibidem, vol. 3, f. 509. Afirmatia se referea la o prevedere a legii electorale, prin care erau socotiți „nedemni electoral”, de a vota și de a fi aleși, între alte categorii de cetățeni, acei care participaseră ca voluntari pe frontul de rășărit. Cel mai cunoscut caz, dezbătut atât în presă cât și în justiție, a fost al vicepreședintelui P.N.Ț., Ion Mihalache, al cărui nume a fost șters de pe lista de candidați din jud. Muscel. Vezi Ș. Rădulescu-Zoner și col., *op. cit.*, p. 170. Niculina Mihalache, candidând în locul soțului, a reunit adeviziunile electoratului țărănist, alegându-se deputat, la fel ca Mara Ilie Lazăr, în jud. Maramureș.

⁷³ MJ, ADIM, *loc. cit.*, vol. 4, f. 343.

Inițial, agenții Siguranței Capitalei, care, începând din data de 15 august, asigurau postul fix de la domiciliul său, i-au permis să meargă la Universitate și apoi chiar la ferma de la Florica, urmărit însă de cei aflați în „misiunea de însoțire” sau să primească vizita unor rude. Situația echivocă l-a determinat pe directorul Siguranței Generale, Nicolae I. Popescu, să curme ezitarea agenților de la Siguranța Capitalei, dispunând „măsuri pentru stabilirea domiciliului obligatoriu”, care a devenit efectiv din ziua de 20 august 1947⁷⁴.

În noua situație, Gh. Brătianu era supravegheat de agenți de siguranță, apoi subofițeri de securitate, plasați în propria locuință, care aveau consemnul de a nu-i permite să părăsească domiciliul și să ia contact cu nici o persoană străină, în afara membrilor familiei⁷⁵, domiciliați în imobilul din str. Biserica Popa Chițu nr. 26, în speță, soția profesorului, Elena Brătianu, născută Sturdza-Dieppe, întrucât copiii săi, Maria, Ion și Ioana se aflau în străinătate, din anul 1944.

De asemenea, întrucât, la începutul misiunii de urmărire, în august 1947, agenții raportau că „nu a mai avut contact cu nimeni decât telefonic, neștiind cu cine vorbește, deoarece telefonul este în biroul domniei sale”⁷⁶, i s-a blocat telefonul, iar când a esta a început să funcționeze accidental, la 12 septembrie 1947, „nu i s-a permis să aibă convorbiri telefonice”. Pe raportul zilnic asupra evenimentelor, unul din șefii Siguranței Generale a pus rezoluția: „S-au făcut cercetări la SART. Functionarul vinovat a fost pedepsit. S-au luat măsuri pentru blocarea telefonului”⁷⁷.

Spre sfârșitul verii anului 1947, după ce i-a fost impus domiciliul obligatoriu, Gh. Brătianu a fost confruntat din nou cu amenințarea unui proces, asupra colaborării sale cu regimul antonescian. După cum semnală o notă a S.S.I. din 30 august 1947, soțul sa afirma că „unul din punctele cele mai importante ale apărării sale, va fi rolul pe care l-a jucat în pregătirea loviturii militare a zilei de 23 august 1944. Astfel, el va arăta că a primit însărcinarea de a lua contactul cu șefii unităților militare care trebuiau încadrați în lovitura de stat. De asemenea, va insista asupra faptului că această misiune Gh.Brătianu a îndeplinit-o cu succes, putând lua legătura cu comandantii de unități, fără a atrage atențiunea autorităților de stat, datorită faptului că era mobilizat cu gradul de maior și purta uniforma militară. Pentru dovedirea faptelor arătate mai sus, Gh. Brătianu va propune ca martori o serie de generali, printre care și generalul Racoviță”⁷⁸.

Scurt timp după aceea, la 13 octombrie 1947, Gh. Brătianu a fost trimis, sub escortă, fiind citat să depună ca martor, la Cabinetul II Instrucție de pe lângă Tribunalul Militar al Regiunii II Militară, în cauza privitoare la un număr de 100

⁷⁴ Ibidem, f. 345.

⁷⁵ Ibidem. f. 350, raportul din 10 sept. 1947 al Inspectoratului de Siguranță al Capitalei (I.S.C.), adresat Direcțiunii Generale a Siguranței Statului (D.G.S.S.) din D.G.P.

⁷⁶ Ibidem. f. 345.

⁷⁷ Ibidem, f. 354, notă din 13 sept. 1947.

⁷⁸ Ibidem, f. 348. nota poartă ștampilele „Strict-secret” și „Se va distruge prin ardere”.

revolvere, ridicate în numele P.N.L. de Tudor Costinescu, un nepot al fruntașului liberal dr. I. Costinescu, de la depozitul de armament Târgoviște, imediat după 23 august 1944. Împreună cu Bebe Brătianu și avocatul Mărgineanu, Gh. Brătianu a declarat că „P.N.L. nu a primit aceste pistoale, după data de 23 august 1944”⁷⁹.

Deși contactele cu lumea exterioară îi erau riguros controlate, directorul N. Cârje din Direcțiunea Generală a Siguranței Statului i-a solicitat, la începutul lunii august 1948, șefului Inspectoratului de Siguranță al Capitalei, Tudor Sepeanu, să ia „măsuri să se supravegheze mai îndeaproape numitul George Brătianu, întrucât este posibil ca el să primească sau să transmită directive unor membri din conducerea P.N.L.-Brătianu”⁸⁰. Drept consecință, regimul de arest s-a înăsprit. La 18 octombrie 1948, plutonierul major care îl supraveghea raporta: „în urma dispozițiilor primite din partea dlui. Lt. Petrescu, de a pune în vedere dlui. Gh. Brătianu, să nu mai asculte postul de radio străin, decât București 1 și 2 România Liberă și alte posturi democratice, mi-a răspuns că nu se opune, dar era un singur mijloc de a avea știri și totodată o distracție după un an și două luni de domiciliu forțat și crede că nu împiedica cu nimic dacă asculta la radio, deoarece când i s-a fixat domiciliul forțat de către dl. director Bondrescu <șeful Siguranței Capitalei – n.n.> i s-a spus că are domiciliu forțat pe motivul să nu fie atentat din partea național-țărăniștilor <!?>, roagă ca forurile în drept să dea o dispoziție ca să poată asculta radio cum l-a ascultat până în prezent”⁸¹. Cererea i-a fost însă respinsă.

Deși considera domiciliul obligatoriu un „repaus involuntar”⁸², dedicându-se redactării unor lucrări „care se detașează prin dimensiuni și prin profunzimea demersului”⁸³, Gh. Brătianu a resimțit din plin constrângerile izolării de bibliotecile și atmosfera de lucru a institutelor. O parte dintre ele, i le-a împărtășit într-o scrisoare prietenului său, părintele V. Laurent, fost consilier străin al Institutului de Istorie Universală „N. Iorga” și membru de onoare al Academiei Române: „Operele de erudiție sunt acum pentru mine greu de dus la bun sfârșit din cauza neputinței de a merge în vreo bibliotecă. Toate strădaniile mele în acest sens au rămas fără rezultat”⁸⁴.

Pe o notă din 19 mai 1948, prin care se transmitea solicitarea lui Gh. Brătianu de „a i se acorda două ore în cursul acestei săptămâni, de a se transporta la Academia Română, pentru a consulta unele volume de valoare pe care Academia nu permite a fi consultate decât în bibliotecă”⁸⁵, directorul general al

⁷⁹ Ibidem, f. 362 (r-v), raportul I.S.C. din 13 octombrie 1947, adresat D.G.S.S.

⁸⁰ Ibidem, f. 369.

⁸¹ Ibidem, vol. 5, f. 12.

⁸² G.I. Brătianu, *La mer Noire...*, p. 39.

⁸³ V. Spinei, *op. cit.*, p. 345. În epoca postbelică, Gh. Brătianu a finalizat: *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele române; Formules d'organisation de la paix dans l'histoire universelle; La mer Noire. Des origines à la conquête ottomane și În jurul întemeierii statelor românești*, apărute postum, în edituri sau reviste ale exilului românesc.

⁸⁴ V. Laurent, *op. cit.*, p. 12.

⁸⁵ MJ. ADIM, vol. 4, f. 363, nota I.S.C. către D.G.S.S.

Siguranței, N.I. Popescu, a pus rezoluția „Nu se aprobă”. Cărțile necesare lucrărilor pe care le elabora erau aduse de la Biblioteca Academiei sau de la prieteni, de către soția sa, după cum consemna un raport din 2 decembrie 1948: Elena Brătianu „a plecat din nou la orele 16 cu o servietă cu 6 volume în limba franceză împrumutate de la diferite biblioteci”⁸⁶. Același răspuns negativ era dat și unei alte solicitări, „de a ieși în oraș zilnic timp de o oră, însoțit de agentul ce-l supraveghează”⁸⁷.

Între timp, Gh. Brătianu începuse să fie exclus, treptat, din viața socială. La sfârșitul lunii mai 1947, cu ocazia conferinței Sindicatelor Unite din Capitală, Sindicatul Profesorilor Universitari, denunțând că „în învățământ se află încă o serie de elemente fasciste de talia lui Gh. Brătianu, Istrate Micescu, Bordeianu, Strat și alții, dușmani ai regimului democrat, care prin conferințele ținute la aceste catedre otrăvesc sufletul tinerimii studioase”, a cerut „în mod hotărât Președinției Consiliului de Miniștri și Ministerului Educației Naționale imediata epurare a tuturor elementelor fasciste”⁸⁸.

Pe baza propunerilor Comisiei ministeriale pentru raționalizarea învățământului superior⁸⁹, printr-o decizie a Ministerului Educației Naționale au fost eliminați din universități – în formulare administrativă, „trecuți în retragere din oficiu, pe data de 1 septembrie 1947, pentru aranjarea drepturilor de pensie” – printre zeci de cadre universitare, de la facultăți din întreaga țară, istoricii Gh. Brătianu, Ion Hudiță, George Fotino, Gh. Zane, Ștefan Ciobanu, Theofil Sauciuc-Săveanu, Vasile Grecu, Silviu Dragomir, Alexandru Boldur, Romulus Căndea, Toma Bulat, Ștefan Manciușea, Victor Jinga, Maria Holban (de la Școala Superioară de Arhivistică)⁹⁰.

Gh. Brătianu nu mai profesase însă de la 19 august 1947, când i s-a fixat domiciliul obligatoriu. Deși se găsea în imposibilitatea de a mai realiza venituri, agenții fiscali l-au șicanat continuu, din 1948 și până la arestarea din primăvara anului 1950. Astfel, după ce la 5 octombrie 1948, în contul sumei de 80 000 lei reprezentând impozitul anual, îi sigilasera obiecte personale⁹¹, la 13 decembrie 1948, agenții fiscali îi pretindeau să achite impozitul profesional. În aceste condiții, soția sa exclama în fața agenților din casă că „i s-a luat totul, iar pe haine este pus sigiliul și atunci când n-o să mai aibă nici o posibilitate nu-i rămâne decât să se sinucidă” și că „nu mai poate suporta atâta mizerie, deoarece nu mai are ce vinde ca să mai trăiască”⁹².

⁸⁶ Ibidem, f. 421.

⁸⁷ Ibidem, f. 367, notă din 24 iulie 1948.

⁸⁸ „Scânteia”, 31 mai 1947.

⁸⁹ Comisia era compusă din profesorii Traian Săvulescu (ministrul Agriculturii și Domeniilor), P. Constantinescu-Iași (președintele Uniunii profesorilor universitari și secundari), C. Daicoviciu, Miron Niculescu și C. Tegăneanu (ultimii trei, subsecretari de stat, la Ministerul Muncii și Asigurărilor Sociale și respectiv la Ministerul Educației Naționale, ultimii doi). Cf. „Scânteia”, 30 septembrie 1947.

⁹⁰ Ibidem, 7 octombrie 1947 și 19 octombrie 1947, „Lista profesorilor universitari comprimați și scoși la pensie”, respectiv „Noi comprimări în învățământul superior”. Numele profesorului Gh. Brătianu figura în cea de a doua listă.

⁹¹ Ibidem, f. 384, nota Direcțiunii Securității Capitalei (D.S.C.) din 16 oct. 1948, adresată Direcțiunii Generale a Securității Poporului (D.G.S.P.).

⁹² MJ, ADIM, *loc. cit.*, f. 431 (r-v).

Acțiunea de înlăturare a tuturor elementelor ostile regimului comunist, începută cu epurarea aparatului de stat, apreciată de maiorul sovietic I. Vasiliev, de la oficiosul Armatei Roșii, drept „o adevărată binefacere pentru România”, care „o va ajuta să se poată ocupa în liniște de refacerea țării și întărirea democrației”⁹³, continuată cu epurarea din Universitate, a ajuns, la începutul anului 1948, la porțile Academiei Române. La o ședință festivă a Consiliului Național de Cercetări Științifice⁹⁴, ținută în aula Academiei, profesorul dr. C.I. Parhon, președintele Prezidiului Provizoriu al R.P.R., criticând „tradițiile” din Academia Română, a declarat că „tradițiile acestea trebuiesc revizuite. Să menținem numai ce este bun și folositor din ele”⁹⁵. Erau semnele prevestitoare ale înlocuirii venerabilei Academii Române, prin Academia R.P.R.

În noua instituție, depinzând direct de Președinția Consiliului de Miniștri, „căreia îi prezintă periodic o dare de seamă asupra activității depuse”⁹⁶, cu un statut de organizare, un prezidium și primii membri titulari și onorifici numiți prin decret al Prezidiului Marii Adunări Naționale a R.P.R., problema epurății s-a rezolvat prin admiterea din rândul membrilor vechii Academii Române doar a simpatizanților regimului „democrat-popular”.

Transformări similare, de substanță, s-au răsfrânt direct și asupra cercetării istorice. Înființarea, la 15 iulie 1948, prin decret al Prezidiului M.A.N., a Institutului de Istorie al R.P.R. a marcat sfârșitul activității Institutului de Istorie Națională, a Institutului de Istorie Universală „N. Iorga” (condus până la 1 septembrie 1947 de Gh. Brătianu⁹⁷ și de adjunctul său, prof. Mihai Berza), a Institutului de Studii Bizantine, a Institutului de Cercetări Balcanice, toate din București, precum și a institutelor de istorie națională din Cluj și Iași⁹⁸. La noul Institut de Istorie și Filosofie, activitatea cercetătorilor se desfășura pe baza unui program alcătuit de Secția de istorie și filosofie a Academiei R.P.R.⁹⁹ și se analiza în „ședințe de producție”¹⁰⁰, nelipsind nici cursurile obligatorii de marxism-leninism.

⁹³ „Graiul Nou”, 14 februarie 1946.

⁹⁴ Profesorul Gh. Brătianu a fost membru al Consiliului, în perioada 1945–1948. Cf. Ștefan S. Gorovei, *Gh. I. Brătianu – completări la „Memoriul de studii și lucrări”*, în vol. *Confluente istoriografice românești și europene, 90 de ani de la nașterea istoricului Gheorghe I. Brătianu*, Iași, 1988, p. 357.

⁹⁵ „Scânteia”, 28 ianuarie 1948.

⁹⁶ Ibidem, 13 august 1948.

⁹⁷ Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 357.

⁹⁸ Vlad Georgescu, *Politică și istorie: Cazul comuniștilor romani 1944–1977*, ediție îngrijită de Radu Popa, București, 1991, p. 10.

⁹⁹ Acad. Mihail Roller, *Pe marginea programului (proiect) de activitate în domeniul științelor istorice pe anul 1950. Realizări și sarcini noi pe tărâmul științelor istorice*, în „Studii. Revistă de istorie și filosofie”. II, 4 octombrie–decembrie 1949, p. 21.

¹⁰⁰ Ibidem, IV, 1. ianuarie–martie 1951 p. 259. Se consemna că: „în ziua de 18 ianuarie a.c. a avut loc o ședință de producție a Institutului de Istorie și Filosofie al Academiei R.P.R.”.

În primul număr al revistei „Studii”, din ianuarie–martie 1948, Mihail Roller definea misiunea istoricului în noul regim: „Meritul istoricilor noștri va fi cu atât mai mare cu cât vor ști mai bine să se încadreze în noul drum pe care țara noastră a pornit fără de întoarcere și care este drumul ce duce nu numai la cucerirea unor poziții pe frontul ideologic, ci spre totala înfrângere a obscurantismului, spre totala victorie a culturii”¹⁰¹.

Pentru Gh. Brătianu nu se mai punea problema „încadrării în noul drum”, întrucât fusese deja împins pe drumul excluderilor din Universitate, de la institut, de la Academie, din publicațiile de specialitate. Aparatul comunist de propagandă, prin „activiștii săi pe frontul istoriografiei”, cum se autointitulau cu emfază, i-au rezervat un loc proeminent lui Gh. Brătianu în campania împotriva „istoriografilor burgheziei și moșierimii, interesați mai mult în falsificarea istoriei Patriei decât în prezentarea ei științifică”¹⁰².

Tonul atacurilor la adresa operei istorice a lui Gh. Brătianu l-a dat însuși ideologul șef al partidului comunist. Leonte Răutu ataca fosta Academie Română, acuzată că ar fi fost dominată de „cosmopolitism nedeghizat”, afirmând că „la secțiunea istorică a acestei instituții figurau 27 de membri corespondenți străini și numai 22 români”. Trecând la fostul Institut de Istorie Universală, L. Răutu constata „o situație de-a dreptul scandaloasă: institutul se ocupa cu cercetări din domeniul istoriei engleze, chineze persane, dar «uitase» de istoria României”¹⁰³. Dar acuzațiile cele mai grave i-au fost adresate direct lui Gh. Brătianu: „Unul din protagoniștii științei istorice burgheze, hitleristul Gheorghe Brătianu, a emis chiar o teorie care avea menirea să justifice cosmopolitismul în știința istoriei: «întrucât intrăm în era atomică – a declarat el în 1947 – trebuie să dăm atenție istoriei universale». Precum se vede, există o perfectă concordanță între concepția atomico-cosmopolită a lui Gheorghe Brătianu și propaganda expansionistilor imperialiști, care vorbesc despre era atomică pentru a determina popoarele să renunțe de bunăvoie la suveranitatea lor în favoarea imperialismului american”¹⁰⁴.

La numai o lună după arestarea și întemnițarea foștilor demnitari la Sighet, între care s-au numărat nu mai puțin de 13 istorici¹⁰⁵, într-o comunicare prezentată

¹⁰¹ „Studii. Revistă de științe-filosofie-arte”, I. ianuarie–martie 1948, p. 133. Din comitetul de redacție făceau parte: C. Daicoviciu, Tr. Ionașcu, N. Gh. Lupu, Gh. Nicolau, Gh. Opreșcu, L. Pătrășcanu, Dim. Pompeiu, M. Roller, Al. Rosetti și Tr. Săvulescu.

¹⁰² „Studii. Revistă de istorie și filosofie”, III, 2, aprilie–iunie 1950, p. 20, „Dezbaterea proiectului de program al cursului universitar de istorie a R.P.R. la Secția de Propagandă și Agitație a C.C. al P.M.R.”.

¹⁰³ Leonte Răutu, *Împotriva cosmopolitismului și obiectivismului burghez în științele sociale*, București, 1949, p. 40.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 40-41.

¹⁰⁵ Gheorghe I. Brătianu, Silviu Dragomir, George Fotino, Constantin C. Giurescu, Ion Hudiță, Alexandru Lapedatu, Ion Lupaș, Ștefan Meteș, Ion Nistor, Victor Papacostea, Zenovie Păclișanu, Theofil Sauciuc-Săveanu, Victor Slăvescu. Dintre aceștia, Alexandru Lapedatu și Gh. Brătianu și-au aflat sfârșitul tragic la Sighet.

în cadrul sesiunii generale științifice a Academiei R.P.R., Barbu T. Cămpina ridiculiza „istoriografia Giureștilor și a altor Filiti”¹⁰⁶ (sic!), în timp ce în cuvântul de deschidere al sesiunii, acad. prof. P. Constantinescu-Iași făcuse elogiul „celui mai de seamă om de știință din vremea noastră, Tovarășul Stalin”¹⁰⁷.

Pe linia trasată de L. Răutu, acad. Mihail Roller, într-un coraport privind „activitatea pe tărâmul științelor sociale”, prezentat cu ocazia lucrărilor sesiunii generale științifice a Academiei R.P.R., la 24 martie 1951, după ce polemiza la modul general cu „regimul burghezo-moșieresc care a aservit România intereselor imperialismului englez și american”, exemplifica cu cazul „istoricilor burghezi”. Aceștia erau învinuiți că „făureau teorii cosmopolite, pline de slugărnice față de cultura decadentă din Apus” și „acordau întâietate studiului istoriei universale, în dauna studierii adevăratei istorii a României”.

Singurul „vinovat”, citat cu numele, era Gh. Brătianu: „în anul 1947, când imperialismul american declanșase isteria războinică, șantajând cu bomba atomică, reacționarul și pretinsul istoric Gh. Brătianu, care vede istoria României numai în lumina intereselor imperialismului hitlerist sau american, a susținut necesitatea accentuării studiilor cu privire la istoria universală, pe motivul că o cer interesele «erei atomice»”¹⁰⁸. În acel moment, Gh. Brătianu se afla la Sighet, după aproape un an de temniță în regim de izolare.

O nouă metodă de a hărțui și mai mult fostele elite politice sau economice a reprezentat-o recensământul clădirilor, apoi controalele Oficiului de închirieri al Primăriei. Rapoartele de supraveghere a lui Gh. Brătianu semnalau neliniștea familiei, întărită de zvonurile care circulau: „numita <soția profesorului – n.n.> a devenit într-o stare foarte nervoasă când se gândește că o să-i ia casele și o să-i bage muncitori în ele după noua lege”¹⁰⁹. O săptămână mai târziu, la 11 decembrie 1948, soția îi relatea că: „U.T.M.-iștii au luat casa lui Bebe Brătianu <fostul secretar general al P.N.L. – n.n.>, iar acesta a fost mutat într-un fost sediu al U.T.M., arătând că a găsit o mizerie mai rău ca într-un grajd”¹¹⁰. Aceleași temeri le împărtășea și istoricul: „Numitul Gh. Brătianu este îngrijorat pentru faptul că <pe> acei care nu sunt în câmpul muncii îi vor trimite la țară numai cu două geamartane și că în condițiile acestea nu se mai poate trăi”¹¹¹.

Greutățile asigurării traiului zilnic, hărțuiala funcționarilor fiscalului și ai spațiului locativ adânceau amărăciunile provocate de îndelungatul arest la domiciliu. La 12 ianuarie 1949, Elena Brătianu spunea „că dorește mai bine să fie

¹⁰⁶ Academia R.P.R., *Lucrările sesiunii generale științifice din 2–12 iunie 1950*, București, f. an, p. 1 621.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 2 004.

¹⁰⁸ Academia R.P.R. *Lucrările sesiunii generale științifice din 21–25 martie 1951*, București, 1951, p. 293–294.

¹⁰⁹ MJ ADIM, loc cit., f. 425, raportul din 7 dec. 1948 pe intervalul 4–6 decembrie.

¹¹⁰ *Ibidem*, f. 430, raportul din 13 dec. 1948.

¹¹¹ *Ibidem*, f. 431 (v).

închisă, deoarece nu mai are bani cu care să-și plătească impozitele și să trăiască. Gh. Brătianu obiectează că nu este nici un bine, deoarece nu i se trimite dentist și-l lasă să moară ca un câine”¹¹². De altfel, se pare că doar o singură dată, în cei trei ani de domiciliu forțat, conducerea Securității i-a aprobat lui Gh. Brătianu să meargă, sub escortă, la un dentist, după insistențe ce au durat nu mai puțin de opt luni, timp în care a fost silit să recurgă la amenințarea că „în momentul când nu va mai putea suporta durerile, va începe să țipe și să urle, spunând că și la Văcărești se trimit medici, dar la cineva cu domiciliu forțat ...”¹¹³.

Aceleași gânduri sumbre față de un viitor incert, răzbat și din ultima notă informativă dinainte de arestare, privind ziua de 4 mai 1950. Soția profesorului era îngrijorată de iminența naționalizării imobilelor: „nu știe ce să facă, căci dacă i se va lua din spațiul locativ și în special biroul, el nu mai are unde să studieze”¹¹⁴, în timp ce profesorul „a ascultat posturi de radio imperialiste, iar după aceea a spus că în situația internațională nu este nimic important”.

Reacția familiei Brătianu în momentul arestării, din noaptea de 5/6 mai 1950, se poate reconstitui, prin comparație, cu starea de spirit din urmă cu doi ani, când un supraveghetor relatează că soții Brătianu tresăreau „la cel mai mic zgomot întrebând cine este, percepția sau poliția”¹¹⁵. După două săptămâni de la arestarea soțului ei, Elena Brătianu apela la bunăvoința ministrului de interne, Teohari Georgescu, solicitând permisiunea de a-i trimite lui Gh. Brătianu câteva „lucruri de îmbrăcăminte, o pătură și medicamente. Motivez această cerere prin faptul că cu ocazia arestării sale în dimineața zilei de 6 mai 1950, n-am avut timpul necesar de a-i da toate aceste lucruri care îi sunt mai mult decât necesare”¹¹⁶. Singura mențiune făcută pe cerere era trimiterea „la dosar”.

Cu ocazia arestării, în urma percheziției domiciliare, s-au ridicat „dosare de partid P.N.L., agende, fotografii, diferite notițe pentru triere, una <sic!> încărcător Walter <sic!> cu 6 cartușe calibru 6,35 mm”¹¹⁷. Cinci zile mai târziu, un ofițer de Securitate constata că „în corpurile delictelor existente nu există nici un fel de material ce ar putea interesa Securitatea Poporului”¹¹⁸.

După arestare, Gh. Brătianu a fost depus într-o celulă separată (nr. 9) din arestul Ministerului de Interne¹¹⁹ și transferat la penitenciarul din Sighetul Marmăției, în ziua de 6 mai 1950. În aceeași dubă, cu nr. 16 968, au mai fost transportați Gh. Tătărescu, Constantin (Bebe) Brătianu, Petre Bejan, Gh. Vântu, I. Manolescu-Strunga, generalul Mihail Racoviță-Cehan. Dumitru Alimănișteanu,

¹¹² Ibidem, f. 435 (r-v), raportul din 17 ian. 1949, pe intervalul 10-16 ianuarie.

¹¹³ Ibidem.

¹¹⁴ Ibidem, vol. 5, f. 369.

¹¹⁵ Ibidem, vol. 4, f. 411, raportul din 19 noiembrie 1948.

¹¹⁶ Ibidem, f. 456, cererea, nedatată, a fost înregistrată la 24 mai 1950.

¹¹⁷ Ibidem, vol. 1, f. 13.

¹¹⁸ Ibidem, f. 15.

¹¹⁹ Ibidem, f. 6.

Radu Portocală, C.C. Giurescu, Tancred Constantinescu, generalul N. Samsonovici, Napoleon Crețu, Pan. Halippa și Al. Popescu-Necșești¹²⁰.

Drama familiei Brătianu, în afara bărbatilor întemnițați la Sighet, a cuprins și rudele apropiate. La scurt timp după arestarea bărbatilor, autoritățile comuniste au evacuat din case familiile celor arestați. Dintr-o notă din 27 iulie 1950, rezultă că Elena Brătianu a fost cazată în comuna Colentina, într-o cameră părăsită, fără geamuri, unde ploua înăuntru. Florica Algiu, sora lui Constantin (Bebe) Brătianu, împreună cu soacra sa, în vârstă de 92 de ani, a fost cazată într-o magazie, după ce i se refuzase cererea de a se muta în casa unei rude. Dincolo de situația precară în care fuseseră aruncate, familiile deplângeau „că nu pot întreține corespondență cu cei arestați și nici nu știu unde se află aceștia, pentru a le putea trimite pachete”¹²¹.

Ultimele mărturii scrise, rămase de la Gh. Brătianu, sunt două declarații date în penitenciarul din Sighet, una, datând din 19 septembrie 1950, privitoare la averea deținută¹²², iar a doua, nedată, referitoare la rudele apropiate¹²³.

Arestat inițial doar în baza unui ordin emis de Cabinetul ministrului de interne, motivul arestării fiind „fost președinte al P.N.L. Brătianu și deputat de Iași în 6 legislații”¹²⁴, Gh. Brătianu a fost închis peste un an de zile fără nici o bază legală. Abia la 1 august 1951, printr-o decizie a Ministerului Afacerilor Interne (M.A.I.), i-a fost aplicată pedeapsa administrativă, fără drept de apel, a încadrării într-o „colonie de muncă” pe timp de 24 de luni¹²⁵. La expirarea termenului, la 1 august 1953, deși Gh. Brătianu decedase cu trei luni înainte – la 27 aprilie 1953, în condiții rămase încă neelucidate¹²⁶ – printr-o altă decizie a M.A.I., condamnarea i-a fost majorată cu 60 de luni, respectiv 5 ani, pedeapsa urmând să expire la 1 august 1958¹²⁷.

La 16 noiembrie 1954, cumnatul său, Dimitrie Sturdza, semna o declarație, la Securitate, prin care se obliga „a păstra și a nu înstrăina nici un obiect pe care le-am primit de la organele M.A.I., conform procesului verbal încheiat astăzi 16 noiembrie 1954, semnat de predător și primitor, obiecte ce aparțin cumnatului meu Brătianu Gheorghe, iar la venirea dânsului i le voi preda. În caz de nerespectarea prezentei declarații mă fac vinovat de a fi pedepsit conform legilor în vigoare”¹²⁸.

¹²⁰ Ibidem, f. 4.

¹²¹ Ibidem, vol. 5, f. 373.

¹²² Ibidem, vol. 4, f. 457.

¹²³ Ibidem, f. 458 (r-v).

¹²⁴ Ibidem, vol. 8, f. 7-8, note nedatate, ulterioare arestării.

¹²⁵ ASRI, fond D, dos. 9 572, vol. 9, f. 35, decizia nr. 334 din 1 august 1951, semnată de ministrul adjunct al Afacerilor Interne, Pintilie Gh.

¹²⁶ Vezi Maria G. Brătianu, *op. cit.*, p. 7-36.

¹²⁷ Ibidem, decizia nr. 559 din 6 august 1953, semnată pentru președintele Comisiei Ministerului Securității Statului, de Al. Nîrșolschi. MJ, ADIM, *loc. cit.*, vol. 1, f. 2.

¹²⁸ Ibidem, vol. 8, f. 13.

Un an mai târziu, soția profesorului, Elena Brătianu, care fusese și ea arestată la 13 octombrie 1951 și încadrată în colonie de muncă pe timp de 24 luni¹²⁹, dădea o declarație, că „am preluat de la fratele meu Sturdza Dimitrie obiectele ce aparțin soțului meu, Gheorghe I. Brătianu și care mi-au fost restituite de către organele M.A.I., aceste obiecte urmând a le preda soțului meu la venirea sa acasă”¹³⁰.

La peste un an de la moarte și chiar la peste doi ani și jumătate de la decesul lui Gh. Brătianu, ofițeri de Securitate solicitau rudelor apropiate să-i restituie obiectele personale, „la venirea sa acasă”...

Epurarea din universități a istoricilor consacrați, desființarea institutelor de istorie cu tradiție și a Academiei Române, alături de apariția manualului de istorie al lui M. Roller în 1947 și de reforma învățământului din 1948, au marcat începutul comunizării istoriografiei românești, scoaterea ei din circuitul științific european.

În același timp, savantului Gh. Brătianu, ajuns la vârsta deplinei maturități de creație, i s-a frânt un destin de excepție.

¹²⁹ Prin decizia M.A.I. nr. 30 din 16 ianuarie 1952.

¹³⁰ MJ, ADIM, loc. cit., f. 14 (r). „Aceste obiecte pe care le-am primit sunt următoarele: 1) un ceas de mână, marca Longines 2) un porfoliu piele maron 3) una iconiță metal alb 4) un carnet de identitate de Academie 5) una cruciuliță de metal cu șnur roșu 6) una cravată bleu-marin uzată 7) una pereche bretele uzate 8) un t b de sticlă pentru perie de dinți 9) una per. ochelari de vedere 10) suma lei 5,75 adică cinci lei șapte zeci și cinci. Aceasta îmi este declarația pe care o dau liberă. Elena Brătianu”. Ibidem, f. 14 (r-v).

REVISTELE BISERICEȘTI – LOC DE REFUGIU AL ISTORICILOR ROMÂNI ÎN PERIOADA STALINISTĂ

ȘTEFAN ANDREESCU

Îndrăznesc să mă ocup de acest subiect întrucât începuturile mele ca istoric sunt strâns legate de revistele bisericești. Am debutat cu un mic articol în anul 1962, articol ce a apărut în „Glasul Bisericii” la recomandarea regretatului profesor Victor Brătulescu. Iar apoi, timp de câțiva ani am publicat diverse contribuții numai în paginile acestor periodice.

Am recurs la această amintire cu caracter personal deoarece ea trimite la momentul dinainte de scurta iluzie a așa-zisei „liberalizări” a regimului comunist român (1964–1971). Or, cine răsfoiește astăzi colecția revistelor „Biserica Ortodoxă Română”, „Mitropolia Olteniei”, „Glasul bisericii” sau ale celorlalte câteva, de la sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60, rămâne uimit să întâlnească o serie întreagă de nume de intelectuali „laici” din perioada interbelică, care supraviețuiseră terorii staliniste practicate de regimul Dej, dar erau în continuare puși sub interdicție în privința accesului în revistele academice sau la editurile de stat. Cu alte cuvinte, pentru viața culturală „oficială” ei încetaseră demult să mai existe. Dar iată că își găsiseră refugiu la aceste reviste, unde continuau să scrie despre istoria bisericii românești, despre relațiile româno-bizantine, despre cărți și manuscrise vechi, despre obiecte de artă și picturi. Adică despre temele și valorile autentice ale istoriei și culturii vechi românești. Și asta în total contrast cu subiectele tratate în revistele de istorie academice, unde relațiile româno-ruse și româno-sovietice sau istoria așa-zisei mișcări muncitorești și a Partidului Comunist continuau să fie preocuparea de căpetenie...

Mă grăbesc să adaug numaidecât: această „oază” nu era deloc nesupravegheată. Ba dimpotrivă! În chip evident, revistele bisericești au fost tolerate de regim în scop propagandistic, ca o ilustrare a tezei oficiale despre „libertatea cultelor” la noi. În schimb, ele erau supuse unei *duble* cenzuri, cea a Direcției presei și tipăriturilor, dar și cea a Departamentului cultelor. Există chiar și o a treia fază de control, lectura numărului de revistă tipărit, în vederea obținerii vizei pentru difuzare. Și, oricum, aceste reviste aveau o răspândire aproape confidențială. ajungeau, numai pe bază de abonament, la parohii, la centrele eparhiale, în bibliotecile seminariilor sau celor două facultăți de teologie.

Nu este, însă, mai puțin adevărat că, în fond, erau singurele publicații nemarxiste din țară. Și astfel autorii care semnav în paginile lor, fie că era vorba de

ierarhi și preoți cărturari de dinainte de război, precum Tit Simedrea, I. Lupaș – fost membru al Academiei Române! –, I. Răuțescu etc., fie de istorici și de istorici ai artei, precum Constantin C. Giurescu, N. Bănescu, Ștefan Meteș, I.D. Ștefănescu, Virgil Drăghiceanu, Aurelian Sacerdoțeanu sau Alexandru Elian, nu erau obligați să-și alinieze textele la ideologia oficială, fie din punct de vedere al tematicii studiilor, sau prin introducerea unor citate din „clasicii” marxismului.

Trebuie semnalat, totuși, un cuvânt de ordine, pe care cenzura avea grijă a-l face respectat: articolele și studiile publicate nu aveau voie să polemizeze cu pozițiile istoriografiei oficiale. De pildă, regretatul profesor Aurelian Sacerdoțeanu îmi spunea că a făcut repetate încercări zadarnice, în lungul mai multor ani, până să izbutească să tipărească, abia în ... 1968, un studiu în care combătea teza susținută de P.P.Panaitescu – sub pseudonimul Al. Grecu – în 1950, cu privire la momentul pătrunderii influenței slave în spațiul cultural românesc, în zorii evului mediu. Iar replica lui A. Sacerdoțeanu nu a putut apare decât, bineînțeles, sub titlul extrem de neutru: *Organizarea Bisericii Ortodoxe Române în secolele al IX-lea – al XIII-lea* („Studii Teologice”, 1968/3–4).

Deopotrivă este necesar să atrag atenția și asupra a cel puțin unei ambiguități legate de tematica istorică prezentă în revistele bisericești. Este vorba de problema unirii cu Roma, de la 1700, a bisericii ortodoxe române din Transilvania. Și mă gândesc acum în chip special la un excepțional studiu asupra întregului „dosar” al unirii, întocmit de distinsul istoric clujean Silviu Dragomir, fost și el membru titular al Academiei Române între cele două războaie mondiale. Acest studiu a apărut în „Biserica Ortodoxă Română” în 1962, în chiar anul săvârșirii din viață a autorului. În el sunt impecabil analizate critic documentele care au stat la baza actului unirii, demonstrându-se falsurile comise, cu implicarea directă a autorităților catolice din Transilvania, proaspăt încăpută sub oblăduire habsburgică. Dar, chiar dacă observațiile lui Silviu Dragomir sunt perfect valabile și astăzi, nu rămâne mai puțin faptul că studiul cu pricina, în BOR, care era „Buletinul oficial” al Patriarhiei, răspundea atât intereselor regimului comunist, responsabil de desființarea abuzivă a Bisericii greco-catolice în anul 1948, cât și Bisericii ortodoxe, care a fost beneficiara acestui act politic dictat de la Moscova¹.

Dincolo de aceste precizări, fără doar și poate absolut obligatorii, aș dori să mai pun în lumină un alt merit al periodicelor bisericești din epoca la care mă refer: ele au polarizat nu numai personalități marginalizate, ci și tineri – pe atunci! – cercetători, oameni de incontestabilă valoare, care au găsit astfel spațiu tipografic, altminteri greu, dacă nu imposibil de obținut pentru subiectele ce-i preocupau. De pildă, un Petre Ș. Năsturel scria în „Mitropolia Olteniei”, în 1958–1959, despre *Legăturile Țărilor Române cu Muntele Athos până la mijlocul veacului al XV-lea*

¹ De altminteri, nu întâmplător, încă din 1959, un capitol din masivul studiu al lui Silviu Dragomir a putut vedea lumina tiparului în „Studii și materiale de istorie medie” (vol. III, p. 323–339), periodic editat de Institutul de Istorie al Academiei Republicii Populare Române.

și despre *Urmările căderii Țarigradului pentru Biserica românească* (MO, 1958/11–12 și 1959/1–2). Iar Pavel Chihaiu debuta, dacă nu mă înșel, în „Biserica Ortodoxă Română”, în 1961, cu un studiu în care încerca să reconstituie planul original al vechii biserici domnești din Câmpulung-Muscel (BOR, 1961/11–12). În paranteză fie spus, acest studiu l-a „provocat” pe venerabilul arheolog Virgil Drăghiceanu – autorul binecunoscutelor descoperiri de la Curtea de Argeș – să publice, în paginile aceleiași reviste (BOR, 1964/3–4), jurnalul inedit al săpăturilor arheologice de la mănăstirea Câmpulung, întreprinse în anul 1924 de către Comisia Monumentelor Istorice.

Tot din rândul numelor cărturarilor tineri din epocă voi mai aminti pe cele ale lui Dan Zamfirescu și Virgil Cândea, ale căror începuturi erudite s-au concentrat asupra literaturii mistice a Bizanțului. Astfel, cel dintâi publica în 1958, în „Ortodoxia”, un temeinic studiu despre supranumele Sfântului Simion – „Noul Teolog”. Iar Virgil Cândea, sub pseudonimul F. Gheorghe, se ocupa în 1956, în „Mitropolia Olteniei”, de Cuviosul Pavel Everghetinos (sec. XI) și de Cuviosul Nicodim Aghioritul (sec. XVIII)².

Sigur, lista colaboratorilor revistelor bisericești din perioada discutată poate fi ușor întregită cu alte nume, de certă rezonanță în spațiul istoriografiei românești. Mă voi mulțumi să mai pomenesc doar în treacăt pe cele ale lui Emil Vârtosu, Damian P. Bogdan, Dan Simonescu, Constantin Grecescu, George D. Florescu, Ilie Corfus, Toma G. Bulat, Ion-Radu Mircea, Virgil Molin, Paul Cernovodeanu, Dinu C. Giurescu. Este de observat, însă, că uneori semnăturile sunt reduse doar la simple inițiale ori sunt abreviate, numele trecând înaintea prenumelui (cazul lui Pavel Chihaiu, care în MO, 1962/7–9 apare sub forma: Ch. Pavel). Aceasta însemna că în instituțiile în care lucrau – instituții academice sau universitare – acestor autori li s-a cerut să înceteze colaborarea cu revistele bisericești.

Mă întreb în ce măsură „deschiderea” revistelor bisericești pentru colaborările intelectualilor marginalizați la sfârșitul anilor '50 s-a datorat patriarhului Justinian Marina. Dar nu voi insista asupra acestei chestiuni, atâta vreme cât personalitatea și rolul jucat de acest înalt ierarh rămân încă a fi judecate în viitor. Oricum, cred că fenomenul pe care l-am semnalat nu poate lipsi din orice discuție asupra avaturilor istoriografiei române sub regimul comunist.

² Vezi prof. Alexandru Elian, *Bizantinologia în preocupările teologiei românești*, în „Studii Teologice”, seria II-a, an XXIII, 1971, 5–6, p. 348.

CERCETAREA ISTORIEI RAPORTURILOR ROMÂN-O- TOMANE ÎNTREPRINSĂ ÎN PERIOADA TOTALITARISMULUI

GEMIL TAHSIN

În ședința din 19 iunie 1889 a Adunării Deputaților, Mihail Kogălniceanu, atrăgând atenția asupra valorii unice pentru istoria românească a comorilor arhivistice aflate la Istanbul, cerea guvernului, ca o măsură de maximă urgență, copierea documentelor turco-osmane referitoare la țările române¹. Era poziția lucidă a unui om de excepție, în dubla sa calitate de istoric și om politic.

Semnalul de alarmă tras de Mihail Kogălniceanu pe Dealul Mitropoliei s-a auzit însă la guvernul României abia peste zece ani, când, într-adevăr, în Biblioteca Academiei Române au intrat copiile, însoțite de traduceri în limba franceză, ale unui număr de 215 documente turco-osmane, datate între anii 1558 și 1788². Cel care a înțeles cel dintâi însemnătatea aparte a acestor surse în acea vreme a fost N. Iorga; el a fost primul care a valorificat această colecție de documente, de natură să deschidă perspective noi în studierea raporturilor româno-otomane³.

Din nefericire, insistențele lui N. Iorga pentru crearea și dezvoltarea unei școli românești de orientalistă, în primul rând canalizată pe studierea surselor și istoriei turco-osmane, nu au avut ecoul dorit de către marele savant. Abia în anii treizeci ai veacului nostru au fost luate unele măsuri în acest sens, ca trimiterea, cu bursă, a regretatului Aurel Decei la specializare în Turcia, Franța și Germania, precum și înființarea, în 1940, a efemerului Institut de Turcologie de pe lângă Universitatea din Iași, sub conducerea renumitului savant german Franz Babinger. Ambele reușite erau rezultate ale demersurilor repetate ale lui N. Iorga. Dar, în raport cu importanța și vastitatea domeniului de cercetare, aceste înfăptuiri erau

¹ Vezi *Desbaterile Adunării Deputaților*, nr. 97, p. 1 747.

² Biblioteca Academiei Române – București, Secția manuscrise, pach. DLXXIX și urm. Operațiunea de copiere și traducere a acestor documente a fost ordonată de primul ministru D.A. Sturdza și transpusă în practică de i.a. la Istanbul Trandafir Djuvara, care a angajat doi cunosători de turco-osmană: Karakaş Efendi și Nişan Djivaniyan. Aceștia au selectat documentele nu pe criteriul valorii, ci pe cel al facilității de lectură. Știm că aceste documente provin din colecția de condici *Mühimme*, din care, în ultimele decenii, specialiștii noștri au adus multe fotocopii ale originalelor. Astăzi, această colecție de copii este, practic, inutilizabilă, deoarece prezintă și lacune de lectură și greșeli de traducere.

³ N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române*, București, „Economia Națională”, 1900, p. 174 și urm. Vezi și Dum. Z. Furnică, *Documente privitoare la comerțul românesc. 1473–1868*, București, 1931, p. 3–14, 31–34.

prea puține. Astăzi, putem aprecia că străduințele lui M. Kogălniceanu și ale lui N. Iorga erau de natură să confere cercetării noastre de specialitate o personalitate mult mai puternică decât o are astăzi, dacă, bineînțeles, ele ar fi fost receptate cum se cuvine de către guvernul vremii.

Această ignorare – cred eu – voită a cercetărilor privind raporturile țărilor române cu Poarta otomană nu poate fi explicată decât prin dorința acută și firească, până la un punct, a guvernanților tânărului stat independent român de a se îndepărta cât mai repede și cât mai mult de vechile legături și de a se racorda grabnic și temeinic la valorile civilizației occidentale. Altfel spus, se pune și atunci problema presantă a „intrării României în Europa”, ceea ce – în judecata unora din oamenii politici de atunci – reclama ruperea cu trecutul care, considerau ei, ținuse România departe de Occident. Este însă de aprofundat dacă legăturile cu Bizanțul ortodox sau cele cu Poarta otomană au atârnat mai greu în calea românilor către apus. În ceea ce mă privește, aș face loc între aceste greutăți și aceleia care s-a autonumit „a treia Romă”, adică politiciile Moscovei creștin-ortodoxe. Desigur, toți acești factori au împiedicat, într-o măsură mai mare sau mai mică, integrarea din timp a civilizației românești în cadrul civilizației occidentale de esență catolică. Dar, în starea emoțională persistentă multă vreme după câștigarea independenței, în cercurile politice și intelectuale românești fosta putere suzerană a fost găsită vinovată de toate relele. Clișeul, deliberat politic, va face carieră, devenind un adevărat mit al „luptei necurmate”⁴. Așa se explică și faptul că, în cadrul vastului program, finanțat de Guvern și girat de Academie, de investigare a marilor biblioteci și arhive din lume, cele din Turcia au fost pur și simplu ignorate (cu excepția demersului menționat mai înainte). Printre cele 30 782 documente externe depistate în străinătate și publicate, între 1876 și 1942, în cele 45 volume ale monumentalei colecții *Hurmuzaki* nu se găsește nici măcar un singur document turco-osman. Constatarea este valabilă și pentru cele 1 847 documente publicate, între 1962 și 1974, în cele patru tomuri ale noii serii a colecției. Dar, motivația în cazul noii serii este alta, anume faptul că atunci pornise deja lucrul pentru publicarea unei colecții speciale de izvoare orientale, în primul rând turco-osmane⁵.

Aceeași motivație de ordin politic a guvernat și regresul pronunțat pe care cercetarea de specialitate, în domeniul pe care îl avem în vedere aici, l-a înregistrat, de altminteri împreună cu toată istoriografia românească, odată cu instalarea în România a regimului comunist. Așa-zisa „noua istoriografie” românească, adică istoriografia ideologizată și politizată în totalitate a fost, de fapt, subordonată istoriografiei sovietice. Până în anii șaizeci, istoriografia românească a fost, în realitate, un soi de filială a Institutului de Istorie din Moldova. Într-o asemenea situație și în condițiile „războiului rece” se poate lesne înțelege de ce

⁴ Vezi Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Humanitas, 1997, p. 180–183 ș.a.

⁵ Vezi Tahsin Gemil, *Çağdaş Romen tarihçiliğinde eski Tı rk kaynaklarının degerlendirilmesi* (Valorificarea vechilor izvoare turcești în istoriografia română actuală). în „Erdem”, cilt 2, sayı 4, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, 1986, p. 205–217.

istoria raporturilor româno-otomane a fost fie ignorată, fie falsificată grosolan. Cercetarea istoriei relațiilor țărilor române cu Poarta otomană a fost puternic politizată, fiind privită atât prin prisma obiectivelor expansioniste ale Rusiei țariste, cât și prin aceea a temerilor pe care blocul sovietic le avea față de NATO. Poziția cea mai înaintată a NATO față de URSS și România se afla în Turcia. De aici și exacerbarea vechiului mit al luptei seculare, neîntrerupte a românilor împotriva dominației otomane. Trebuia menținut treaz spiritul combativ al întregului popor român împotriva Turciei ca membră NATO. În același timp, prin această insistență exagerată asupra luptei antiotomane permanente a românilor se căuta să se inducă și ideea rolului eliberator al armatelor rusești. Iar stăruința asupra „jugului turcesc” și a „barbariei turcești” era menită să releve caracterul „eliberator” și „civilizator” al politicii expansioniste a Rusiei țariste și, prin contagiune, a Uniunii Sovietice. De altfel, sintagma „jug turcesc” nu era altceva decât o traducere a aceleia folosită în istoriografia sovietică – „turekoe igo”.

Aceste obiective și-au găsit repede și slujitori devotați, care, fie din convingere, fie din oportunism sau teamă au siluit mai bine de un deceniu istoria națională românească, scoțând-o practic din istoria Europei și din cea universală. Printre acești servitori obedienți ai puterii comuniste și ai Moscovei s-au aflat, din păcate, și unii istorici de prestigiu. Justificarea ulterioară a acestor acte de servilism prin invocarea terorii comuniste nu cred că rezistă, nu pentru că această teroare nu ar fi existat cu adevărat, ci pentru faptul că, în acei ani au trăit și istorici, nu puțini la număr, care au preferat să tacă sau să trateze teme care se pretau mai puțin prostituției ideologizante. Iar alții au avut chiar curajul să publice lucrări cu adevărat științifice în privința unor teme pe care alți istorici, tot români, se întreceau în a le falsifica pentru a fi pe placul stăpânilor de atunci ai țării. Între personalitățile cu ținută științifică și demnitate exemplară trebuie să-l evocăm, cred eu, în primul rând pe regretatul Mihai Berza. Acest adevărat *senior* al istoriografiei române a publicat în 1957 un amplu studiu privind evoluția tributului plătit Porții otomane de țările române⁶. Deși bazat în exclusivitate pe surse neturcești, această lucrare este și astăzi de referință, atât prin elementele de documentare pe care le conține, cât și prin încheierile sale interpretative, care sunt departe de imperativele politico-ideologice ale timpului. Aceeași temeinicie a documentării și măsura aprecierii disting și capitolele privind relațiile româno-otomane din sec. XV–XVI, elaborate de Mihai Berza și publicate, în 1962, în vol. II al tratatului de istorie a României.

Cei câțiva specialiști, adică cunoscători ai paleografiei și limbii turco-osmane, în primul rând regretatul Mihail Guboglu, au reușit să publice primele instrumente de lucru în domeniu din istoriografia noastră⁷. În ciuda unor lipsuri și erori, aceste lucrări

⁶ M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XI–XIX*. în „Studii și materiale de istorie medie”, II, 1957.

⁷ Vezi Mihail Guboglu, *Tabele sincronice. Datele hegirii și datele erei noastre*, București, 1954; idem, *Paleografia și diplomatica turco-osmană. Studiu și Album*, Edit. Academiei. București, 1958; idem, *Catalogul documentelor turcești*, vol. I–II. Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1960–1965.

au reprezentat și reprezintă încă elemente folositoare atât pentru începători, cât și pentru cei deja consacrați în domeniul cercetării istoriei relațiilor româno-otomane.

Așadar, până către mijlocul anilor șaiszeci, când începe o nouă etapă, atât în istoria țării, cât și în evoluția istoriografiei, în ansamblul ei, nu putem consemna progrese însemnate în cunoașterea trecutului real al raporturilor româno-otomane. Dimpotrivă, multe aspecte ale problemei au fost distorsionate prin focalizarea voit greșită a luminii. „Voința politică” pentru scrierea unei altfel de istorii românești s-a manifestat deschis odată cu așa-zisa „Declarație de independență”, din aprilie 1964. În afirmarea noii poziții a României de „neascultare” față de Moscova, istoriografia română a primit sarcina de a schimba pozițiile reflectoarelor îndreptate asupra scenei istoriei. Ele trebuiau acum să lumineze trăsăturile individualizante ale istoriei naționale, să pună în evidență locul și rolul acesteia în istoria universală. Până a se ajunge la exacerbari naționalist-șovine, la depășirea oricărei măsuri și chiar a bunului simț, această orientare hotărâtă de puterea politică a fost relativ benefică întregii istoriografii românești, inclusiv și îndeosebi domeniului de specialitate avut în vedere aici. Noua politică externă a României de deschidere către colaborare cu toate țările a fost favorabilă și extinderii legăturilor științifice internaționale și în domeniul istoriografiei. Nu discutăm aici motivele reale care au stat la baza acestei orientări a conducerii comuniste a României de atunci. Cert este faptul că această politică de relativă deschidere a creat, pentru un timp, condiții propice cercetării temeinice a dimensiunii externe a istoriei naționale; până atunci, acest aspect al problemei fusese limitat la relații bilaterale româno-ruse, mai corect spus ruso-române, în relevarea contribuției, zise benefice, a factorului slav în evoluția întregii istorii românești. Deschiderea relativă a porților țării, ferecate de comuniști, a înlesnit și călătoriile de documentare științifică, contactele directe dintre istoricii români și colegii lor din alte țări. Din inamica principală a României comuniste, Turcia, ca membră NATO și vecină, a devenit principala parteneră în inițiativele conducerii de la București către colaborarea regională și re apropierea de statele occidentale. Drept urmare, raporturile româno-otomane au devenit una din problemele fundamentale ale istoriei românești. Ridicarea temei pe o asemenea poziție prioritară a reclamat desigur și susținerea logistică adecvată. Începând cu anul 1966, a fost inaugurat un vast program de investigare a arhivelor și bibliotecilor din străinătate, program asemănător în esență cu cel promovat în perioada imediat următoare cuceririi independenței naționale, în 1877–1878. Acest program științific a fost continuat, cu unele întreruperi, până în anul 1982, când și el a fost sacrificat pe altarul plății datoriilor externe și când întreaga țară a fost transformată într-o imensă temniță.

Dar, până atunci, acest program științific s-a soldat cu constituirea importante colecții de microfilme externe de la Arhivele Naționale din București și cu apariția a numeroase volume de izvoare străine și studii științifice fundamentate. Spre deosebire de programul anterior, de această dată s-a acordat importanța cuvenită arhivelor și bibliotecilor din Turcia. Cei dintâi care, beneficiind de acest program, au întreprins cercetări în arhivele și bibliotecile din

Istanbul au fost M. Guboglu și M.A. Mehmed. Atunci, în 1966, ei au stat în Turcia mai bine de șase luni, ceea ce era un fapt cu adevărat extraordinar⁸. Dar, înainte chiar de a transpune în practică acest program de investigare științifică a arhivelor și bibliotecilor din străinătate, Academia Română inaugurase – prin institutul ei reprezentativ, care astăzi poartă numele lui N. Iorga – un program ambițios de publicare a izvoarelor externe privind istoria României. Altfel spus, corpusul *Hurmuzaki* urma să fie continuat într-o formă mult sistematizată. În cadrul acestui program s-a acordat, pentru prima oară, atenția necesară și izvoarelor orientale, în primul rând acelorora de sorginte turco-osmană.

Astfel, în 1966 a apărut primul volum de extrase traduse din cronicarii otomani⁹, iar peste un deceniu și primul tom de vechi documente turcești traduse¹⁰. Ambele serii făceau parte din corpusul de *Izvoare orientale privind istoria României*. Din nefericire, din ambele serii au apărut doar câte trei volume¹¹, deși fiecare fusese planificată a se compune din mai multe tomuri. Nu este lipsit de interes să notăm și faptul că până în anii optzeci, România și fosta R.S.F. Iugoslavia au fost singurele state din blocul comunist care au avut acces în arhivele din Turcia.

Cercetările repetate întreprinse în arhive și biblioteci din Turcia de către specialiștii români (inclusiv de către mine) au dus la constituirea importantei *Colecții de microfilme Turcia* de la Arhivele Naționale. Colecția însumează peste 120 000 cadre de microfilm, reprezentând documente și izvoare narative turco-osmane culese în primul rând din Turcia, dar și din alte țări. Documentele publicate de T. Gemil și V. Veliman au fost selecționate în principal din această colecție. De remarcat este faptul că, pentru prima oară în istoriografia noastră, aceste ultime volume de documente turcești redau și transliterarea textelor originale ale documentelor, pe lângă traducerea lor în limba română¹².

Deschiderea porților arhivelor din Turcia, în anul 1966, pentru cercetătorii români, a constituit, fără îndoială, factorul fundamental care a dus la progresele remarcabile înregistrate de istoriografia noastră de specialitate, îndeosebi în anii șaptezeci și optzeci. Au fost puse în circuitul științific, prin publicare în volume și în reviste de specialitate, peste 1 200 documente vechi turco-osmane, precum și

⁸ Vezi Mihail Guboglu, *Despre materialele arhivistice otomane din Turcia și importanța lor pentru istoria Țărilor Române*, în „Revista Arhivelor”, vol. IX (1966), nr. 2, p. 176–194.

⁹ *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. I, întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet, București, Edit. Academiei, 1966.

¹⁰ *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, întocmit de Mustafa A. Mehmed, Edit. Academiei. București, 1976.

¹¹ Vezi *Cronici turcești ...*, vol. II, întocmit de Mihail Guboglu, București, Edit. Academiei, 1974; *Cronici turcești ...*, vol. III, întocmit de Mustafa A. Mehmet, București, Edit. Academiei, 1980; *Documente turcești ...*, vol. II și III, întocmite de Mustafa A. Mehmet, București, Edit. Academiei, 1983 și 1986.

¹² Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta otomană în documente turcești (1601–1712)*, București, 1984; Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711–1821). Documente turcești*, București, 1984.

fragmente traduse din operele a circa 50 de cronicari otomani. În același timp, au fost studiate temeinic diverse aspecte, mai puțin sau greșit cunoscute, ale raporturilor dintre țările române și Poarta otomană. În primul rând, problema a fost eliberată de strânsoarea cadrului îngust al raporturilor bilaterale, în care fusese sechestrată până atunci această temă. Relațiile româno-otomane au fost acum raportate la dimensiunile complexe ale raporturilor internaționale, derulate la nivel continental și intercontinental. Această extindere geografică a reclamat, de bună seamă, și o extindere tematică pe măsură, ceea ce a însemnat, de fapt, racordarea istoriei românești la coordonatele istoriei universale.

Istoria medievală românească și-a recăpătat acum universalitatea care îi fusese brutal amputată în anii cincizeci. Dar, din păcate, emulația științifică nu a durat prea mult timp. Odată cu creșterea apăsării dictaturii și a adâncirii crizei interne, istoria națională a fost iarăși confiscată, de această dată pentru a sluji proiectelor demențiale ale propriilor conducători și pentru a justifica neputința așa-zisului sistem economic comunist. Altfel spus, pentru lipsurile elementare de hrană, căldură și lumină ale populației au fost găsite vinovate asupririle din trecut ale imperiilor vecine, precum și lupta necurmată pe care poporul român ar fi fost nevoit să o ducă timp de secole împotriva străinilor. Nu era decât un mic pas până la șovinism, care a fost ridicat la rang de principiu politic de stat...

Deși unii dintre istoricii profesioniști s-au lăsat ademeniți de asemenea sunete stridente, este totuși demn de remarcat faptul că marea majoritate a medievaliștilor români nu și-au trădat nici crezul și nici conștiința. Cele aproximativ 200 de lucrări științifice, mai mult sau mai puțin extinse, elaborate atât de către istorici turcologi, cât și de către medievaliști care au folosit în traducere izvoarele turco-osmane, reprezintă măsura și dovada câștigului științific realizat în aceste decenii în cunoașterea temeinică a evoluției raporturilor româno-otomane.

Este de la sine înțeles că materialul documentar de factură turco-osmană pe care îl avem acum la îndemână reprezintă doar o infimă parte din imensul tezaur arhivistic din Turcia. De aceea, consider că în acest domeniu de cercetare științifică nu am reușit încă să depășim faza de început. Cred că ar trebui grabnic reluat programul de investigare sistematică a arhivelor străine, în primul rând a celor din Turcia. Arhivele turcești de astăzi sunt practic incomparabile cu cele de acum două decenii. Astăzi, cercetătorii au facilitățile create de computere, de instrumente de sală judicios întocmite și de o politică guvernamentală de largă deschidere a fondurilor arhivistice. Rămâne doar să convingem autoritățile române să înțeleagă însemnătatea majoră a unor asemenea întreprinderi.

EVREII ÎN LITERATURA ISTORICĂ ROMÂNEASCĂ ÎN PERIOADA COMUNISTĂ

LYA BENJAMIN

Subiectul privind evreii mă preocupă și-l consider important nu pentru că sunt evreică și nici pe motivul că m-am dedicat de mai bine de două decenii studierii istoriei evreilor. Pentru mine dinamica vieții evreiești ca obiect de studiu al științei istorice, prin conotația ei etnică, este indisolubil legată de vasta tematică a drepturilor civile și a drepturilor omului, a istoriei mentalităților și a culturilor, a raporturilor dintre individ și societate, dintre individ și putere ș.a.

Este o banalitate să reamintesc că *evreul* a fost pe parcursul istoriei *străinul paradigmatic*, având acest statut, sub o formă și mai pronunțată în contextul statelor naționale. Într-o lume în care valorile sociale, politice, morale și culturale au devenit Națiunea și Statele naționale, evreul nu avea un stat propriu, iar identitatea lui națională contrasta cu trăsăturile stabilite de științele politice ca fiind definitorii pentru națiunile moderne. Într-o lume în care morala creștină a fost considerată drept unicul criteriu de moralitate, evreul avea un cod moral propriu – care, pentru motivul de a fi diferit, suscita prejudecăți, suspiciuni, ură și neîncredere din partea celor din jur.

Dar, se cuprind oare toate aceste aspecte – legate de destinul de Diaspora al unei etnii (precum evreii) în orizontul de cercetare al științei istorice?! Dimensiunile comunicării nu ne permit să intrăm într-o analiză a subtilităților științei istorice; ne limităm doar la afirmația că în viziunea noastră literatura privitoare la istoria națională nu se poate opri la studiul asupra problemelor majore ale națiunii majoritare și statului, asupra „politicii majore”. Este important de cunoscut și cum se răsfrânge această politică, cu rațiunile ei de stat, asupra destinului unei umanități pendinte de macro- și micro-grupurile – sociale și etnice – ale națiunii. Știința istorică este chemată să exploreze – și să dezvăluie – conflictele, tensiunile, contradicțiile, persecuțiile, prigonirile, discriminările, violențele – și desigur manifestările de genocid și etnocid intervenite când și unde – tot atâtea situații care au străbătut și continuă să străbată istoria generală și locală a popoarelor. Așadar, o istorie științifică nu poate fi captivă nici unei concepții triumfaliste și apologetice, nici, la antipod, uneia lacrimogene.

Am enunțat cele de mai sus deoarece, prin filtrul lor, doresc să prezint câteva considerații asupra modului în care istoriografia epocii zis comuniste din România a abordat problematica evreiască și istoria evreilor pe aceste meleaguri.

Modul de raportare al istoriografiei epocii comuniste la evreii de aici și la istoria lor de câteva secole poartă amprenta ideologiei comuniste. Este un truism că științele sociale, implicit știința istoriei, au fost puternic marcate, în epocă, de această ideologie. (În general aceste „științe” nicicând nu au reușit – nici chiar azi – să se elibereze de „ideologie” și conjuncturalism politic). Ideile comuniste despre evrei și evreitate nu s-au dovedit a fi întotdeauna în spiritul culturii europene. În ciuda mitului despre umanismul comunist, față de care s-au dovedit captivi mulți intelectuali evrei „de stânga”, coabitarea dintre evrei (ca etnie, identitate, spiritualitate și destin) și comunism nu a fost idilică. Percepția comunistă asupra evreilor și a evreității a alimentat, în ultima instanță, acel curent ce se cheamă *antisemitism de stânga*¹.

De fapt, rădăcinile acestei optici (oricât de greu îmi este să recunosc având în vedere virtuțile reale ale unor idei teoretice ale lui Marx) se află în însăși teza lui Marx despre *iudaism*. Căci pentru convertitul Marx iudaismul a însemnat „egoism, pragmatism, comerț și bani”²; emanciparea evreilor însemna eliberarea lor de *iudaismul însuși*³. Pentru Karl Kautsky iudaismul s-a confundat cu un conservatorism retrograd⁴. Rosa Luxemburg considera că trebuie soluționate doar problemele umanității, cele evreiești fiind cu totul excentrice⁵. Comunistul evreu german Otto Haller a scris un op voluminos despre declinul iudaismului (revista „Era nouă” s-a grăbit să publice, în 1936, numeroase fragmente); sunt reluate ideile lui Lenin potrivit căruia evreii au încetat să fie o națiune – ei fiind o *castă*, sortită dispariției odată cu victoria socialismului⁶. În România epocii comuniste au apărut broșuri redactate de evrei, care caracterizau sionismul ca fiind arma cea mai odioasă a imperialismului anglo-american, denunțând conducătorii obștii evreiești, în frunte cu Filderman, ca fiind spioni și trădători de țară⁷. Mulți comuniști evrei, pătrunși de acel catastrofal *selbsthass* (ură de sine), datorat vederilor lor asupra iudaismului, acționau cu duritate când se confruntau cu manifestarea evreilor ca etnie.

Prin cele de mai sus nu intenționăm să punem pe seama evreilor comuniști toate excrescențele ideologiei comuniste în problema evreiască. Am dori doar să amintim că nici ei nu s-au sustras de sub influența „virusului ideologic” în această chestiune: dimpotrivă chiar, au amplificat avortonul nihilist – idealismul lor mesianic îmbrăcând forme ale denigrării și *auto-anihilării etnice*.

¹ Rădăcinile antisemitismului de stânga au fost „implantate” în ideologia stângii încă în secolul trecut. O viziune distorsionată asupra rolului unor categorii de evrei în dezvoltarea capitalismului pe plan european a asociat capitalismul cu esența iudaismului (Vezi Joseph Gabel, *Jobboldali és baloldali zsidóellenesség* (Antievreism de dreapta și de stânga), traducere din franceză în lb. maghiară de Gáll Ernő, Budapesta, 1995).

² Karl Marx, *Zur Judenfrage*, în Karl Marx și Friedrich Engels, *Opere*, vol. I, București, 1957.

³ Karl Marx, *op. cit.*

⁴ Vezi prezentarea concepțiilor lui Karl Kautski în problema evreiască în *The Jew in the Modern World*. O antologie de texte alcătuită de Paul R. Mendes Flohr și Jehuda Reinharz, New York–Oxford, 1980, p. 344–346.

⁵ *Loc. cit.*, p. 225–226.

⁶ „Era nouă”, anul I, nr. I, București, 1936, p. 46.

⁷ Beren, S., *Comunismul – agentul a imperialismului în rândurile populației evreiești*, București, 1950.

Dar, mai presus de orice, istoriografia epocii comuniste – atât în general, cât și în cazul prezentării evreilor și a istoriei lor locale, a fost influențată de viziunea simplist-reducționistă marcată de principiul luptei de clasă, de conjuncturalismul politic, și, paradoxal, de concepția unui naționalism primitiv. Tot atâtea trăsături politico-ideologice care au determinat fie eludarea cvasitotală a problematicei legate de istoria evreilor, fie distorsionarea ei.

O atare *concluzie* se desprinde și din parcurgerea bibliografiilor în materie. De pildă, *Bibliography of the Jews in Romania*, Tel-Aviv, 1990⁸ consemnează 1600 titluri referitoare la istoria evreilor din România, din care doar 100 sunt editate în România după 1944. O analiză de conținut a titlurilor apărute după 1944 pune în evidență următoarele: 1) lucrări cu o tematică specific-evreiască au apărut, cu precădere, până în 1948; 2) după 1950, cu rare excepții, nu mai apar lucrări axate pe tematică evreiască. Referiri la evrei pot fi regăsite doar în scrierile generale privind istoria României – aceste referiri fiind și ele, de regulă, dispersate, aleatorii, nerelevante și neconclusive pentru o istorie specifică a acestei etnii; 3) în perioada de după 1950, o literatură axată pe o tematică specifică istoriei evreilor putea să apară doar în coloanele unei publicații de cult („Revista Cultului Mozaic”, apărută în 1956), sub forma unor articole sumare și consemnări – nici ele scăpate de cenzură; 4) după 1950, nici un istoric evreu nu s-a consacrat elaborării vreunei lucrări cu tematică evreiască – exceptându-i pe temerarii care publicau în „Revista Cultului Mozaic”. Era un risc să publici lucrări care puteau fi suspectate de iudaism, sionism, naționalism evreiesc sau cosmopolitism. Unele din aceste tabuuri puteau fi – în funcție de conjuncturi politice – încălcate, și abia în deceniile 8–9, doar, de fostul șef-rabin dr. M. Rosen. De fapt acesta este și momentul-miracol când M. Rosen a obținut înființarea *Muzeului de Istorie a Comunității Evreiești* și constituirea *Centrului de Documentare* sub egida căruia între 1986–1988 au apărut 2 volume din *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*⁹.

Aceste realizări se datorează și sprijinului acordat de un important colectiv de istorici români.

Revenind la literatura istorică despre evrei apărută între 1944–1948, perioadă de încă relativă libertate a scrisului, trebuie să spunem că ea, cu unele mici excepții¹⁰, nu a fost creația unor istorici profesioniști. Totuși, prezintă interes pentru cercetarea istorică prin informațiile și interpretările pe care le conține. Este o literatură marcată de experiența evreiască trăită în special în anii celui de-al doilea război mondial. Ea se referă la: etapele și formele prigoanei anti-evreiești în România (1940–1944), fenomenul xenofob și antisemit, problematica sionismului,

⁸ Jean Anczel și Victor Eskenasy, *Bibliography of the Jews in Romania*, Tel Aviv, 1991.

⁹ *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol. I, ed. V. Eskenazy, vol. II/2, ed. Mihai Spielman. București 1986, 1988.

¹⁰ Avem în vedere culegerea alcătuită de Lazar I. Rosenbaum, intitulată: *Documente și note privitoare la istoria evreilor din Țările Române*, vol. I, 1476–1750. București. 1947, 96 p.

soluția de viitor întrevăzută la „problema evreiască”¹¹. *Cartea Neagră* de M. Carp, în 3 vol. apărută la București între anii 1947–1948 (aflată o jumătate de secol în fondurile secrete ale bibliotecilor naționale), rămâne, desigur, cea mai importantă creație a perioadei. Dar, în același timp, au apărut și lucrări ale unor autori români ca L. Pătrășcanu¹² sau Al. Claudiu¹³ cu analize substanțiale istorico-sociologice ale fenomenului antisemit în context românesc și european.

Lucrările mai sus menționate nu purtau încă amprenta ideologiei comuniste în forma în care s-a impus ea începând cu deceniul 6. Spiritul și litera orientării strict comunist-dogmatice doar se întrevedea în cele scrise de M. Roller, încă în 1947: el scrie, spre pildă, în faimosul său *Manual de istorie a românilor* următoarele despre holocaust și victimele sale: „În lagăre au fost închise mii de cetățeni democrați, mulți au fost transportați în lagăre în Transnistria, unde în mod organizat au fost uciși. Toate aceste evenimente fac parte din ansamblul crimelor îndeplinite de fasciștii de pretutindeni dar mai ales de hitleriștii germani în lagărele morții de la Auschwitz, Treblinka etc.”¹⁴. Nici un cuvânt despre identitatea evreiască a victimelor: ca să-l cităm pe Furet, ideologia „i-a exilat pe evrei din propria lor nenorocire”¹⁵.

Așadar, începând cu anii '50 politizarea și ideologizarea tematicii evreiești devine literă de ... istoriografie. Studiarea istoriei trebuia structurată pe principiile și factologia luptei de clasă, a rolului maselor, a clasei muncitoare, a forțelor și relațiilor de producție, era clar, că în acest context nu-și găsea loc o cercetare specializată pe istoria unei etnii, în speță cea evreiască. Căci o asemenea *cercetare specializată* ar fi relevat simplismul viziunii dogmatice asupra macro- și micro-grupurilor umane, carențele abordării materialist-istorice de tip manicheist.

Or, după cum scria undeva N. Iorga, „specialitatea este o estradă retrasă, dar mai înălțată, de unde poți vedea mai bine tot universul”. Am impresia că poziția evreilor în timp și spațiu reprezintă și ea o asemenea estradă de specialitate (inclusiv istoriografia aferentă) căci a privi lumea și din unghiul de vedere al evreului etnic nu este un act de unilateralitate, ci de complexificare a abordării

¹¹ În acest context se cuvine a fi amintite: Benvenisti, Moscu T., *Sionismul în vremea prigoanei*, București, 1944, 50 p.; Cris-Cristian, Solomon C., *Patru ani de urgie. Notele unui evreu din România*, București, 1946, 157 p.; Mircu Marius, *Pogromul de la Iași (29 iunie 1941)*, 100 p.; Mircu Marius, *Pogromurile din Bucovina și Dorohoi*, prefață de Lucrețiu Pătrășcanu, București, 1945, 148 p.; Mircu Marius, *Pogromurile din Basarabia și alte câteva întâmplări. Contribuție la istoria încercării de exterminare a evreilor*, București, 1947, 82 p.; Schwefelberg, A., *Restratificarea profesională a evreilor*, București, 1945, 31 p.

¹² L. Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, București, Socec, 1944, p. 179. 182, 184, 207–210.

¹³ Alexandru Claudiu, *Antisemitismul și cauzele lui sociale. Schiță sociologică*, București, 1945, 165 p.

¹⁴ M. Roller, *Istoria României. Manual unic pentru clasa a VII-a secundară*, București, Edit. de Stat, 1947 p. 289.

¹⁵ François Furet, *Trecutul unei iluzii. Eșeu despre ideea comunistă în secolul XX*, Edit. „Humanitas”, 1996 p. 58

realității. Dar istoricii tributari dogmatismului comunist ar fi considerat un atare demers drept atac împotriva ideologiei partidului.

Prioritar pentru această istoriografie era studierea partidului clasei muncitoare. Multă vreme se considera că organizațiile și partidele politice de orice fel, inclusiv ale minorităților etnice și ale evreilor, nu trebuiau să constituie obiect de cercetare: ele erau etichetate „în bloc” ca fiind partide burgheze sau mic burgheze, exponente ale intereselor claselor exploataatoare. În plan social, contradicțiile fundamentale în istorie erau considerate a fi doar cele economico-sociale; ar fi fost o abatere de la principiul luptei de clasă relevarea tensiunilor interetnice.

În viziunea național-comunistă, despre o așa-zisă istorie unică și omogenă a poporului român, nu trebuiau cuprinse în tematica cercetării istorice aspecte legate de particularitățile minorităților etnice, inclusiv ale evreilor: nu era cazul să se evidențieze contribuția lor concretă la istoria economică, socială, politică, culturală, etc. a societății românești. Problematica antisemitismului și a holocaustului era fie minimalizată, fie distorsionată – când nu figura chiar printre tabuuri.

Astfel, a fost întreruptă tradiția literaturii clasice istorice românești în domeniul cercetărilor privind evreii. Tezaurul documentar, adunat pe teme evreiești de Iorga, Hasdeu, Xenopol, Th. Codrescu ș.a. a fost total ignorat; iar tradiția istoriografiei elaborată de școala istorică evreiască a fost total desconsiderată.

Se spune că fiecare generație rescrie istoria trecutului din punctul de vedere al experienței sale. Generația istoricilor din anii comunismului real nu a mai rescris istoria evreilor, ci a desființat-o, ca istorie coerentă – integrată în istoria societății românești și ca o istorie „paralelă”, comunitară și etnică.

Cu toate acestea, dintr-o seamă de scrieri – așa cum am spus la început, nu lipsesc mențiunile disperate despre evrei: din istoriografia privind medievalitatea românească putem cita în acest sens, volumele de documente în care au fost reunite acte juridice, economice, comerciale, administrative ș.a.¹⁶; însemnările călătorilor străini¹⁷; culegeri de catagrafii, statistici¹⁸ ș.a. Dar interpretarea istoriografică pe marginea tuturor acestor mărturii se oprește rar asupra analizei structurilor etnice și a rolului lor în viața economică și socială a târgurilor și orașelor din Țările Române. În general, problema recunoașterii rolului străinilor (evreilor, mai cu seamă) în procesul de modernizare a economiei românești a făcut

¹⁶ Vezi în acest sens *Documenta Romaniae Historica*, București 1966–1987. Colecția publicată în 3 serii: A. Moldova; B. Țara Românească; C. Transilvania; *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri, 1776–1861*, Moldova Seria A, vol. 2. București, 1960.

¹⁷ *Călători străini despre Țările Române*, (ed.) Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodanu, București. 1968–1983, 8 volume.

¹⁸ Feneșan Costin, (ed.), *Izvoare de demografie istorică*, Vol. I, *Secolul XVIII-lea. Transilvania*, București 1986; Gheorghe Platon, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Carpica”, 3 (1978). p. 5–32.

parte din subiectele *tabu*. Cunoscut situații când fotografiile ce reprezentau magazine sau întreprinderi cu firme evreiești erau contrafăcute în cărți, expoziții, etc. Istoriografia oficială îi recunoaște doar pe majoritari ca făuritori ai bunurilor materiale, ai civilizației și culturii locale. Ce-i drept, formula stereotip – „alături de români au conviețuit și creat valori și maghiari, germani și alte naționalități” (evreii n-aveau „nume”) a fost câteodată preluată, din discursurile oficiale, de istoriografie, dar fără să fi fost exemplificată și cu documente concrete.

În istoriografia despre epoca modernă și contemporană, problematica evreiască a fost cu totul simplist tratată: deși în secolele XIX și XX aportul evreilor la civilizația și cultura locală este de necontestat, în răspărul unui trend crescând de obstacolare a inserției lor în societate. În această literatură (compendii, tratate de istorie) evreii sunt menționați uneori în relație cu art. 21 din *Proclamația de la Islaz*, art. 7 al *Constituției din 1866* și *amendamentul din 1879*¹⁹ ș.a. În acest context este însă eludată analiza istorică, de pe poziții europeniste, a problematicei privind statutul juridic al evreilor, statut ce contrasta în mod flagrant cu gradul de integrare a lor, de facto, în societatea românească.

Dar subiectele care au căzut sub incidența unor politizări, vulgarizări și distorsionări sistematice au fost cele referitoare la antisemitism, sionism și holocaust. În cazul antisemitismului, repetarea mecanică a sloganului „PCR luptă împotriva șovinismului ... etc. etc.” a fost de circumstanță, fapt repercutat și asupra istoriografiei prin substituirea unei analize pertinente a fenomenului cu reluarea doar a sloganului formal amintit.

Problematica holocaustului a fost distorsionată în sensul „spălării” prigoanei antievreiești de esența ei rasistă și prezentării discriminărilor, represaliilor antievreiești din anii 1940–1944 ca fiind o acțiune împotriva mișcării democratice, antifasciste și comuniste²⁰. Când din considerente politice se prezenta totuși prigoana antievreiască ea era atribuită factorului german; implicarea regimului antonescian în pogromul de la Iași și în deportările în Transnistria era pe cât se poate trecută sub tăcere²¹.

Dar, există totuși și studii și cărți de istorie locală sau de istorie a diferitelor domenii politice, sociale, economice în care sunt menționați evreii²². Ele nu completează însă substanțial tematica urmărită de noi. În realitate nu a existat o

¹⁹ *Tratatul de istorie a României*, vol. IV. București, 1962, p. 53. 509, 637.

²⁰ Vezi în acest sens Gh. Zaharia, *Quelques donnés concernant la terreur fasciste en Roumanie (1940–1944)*, în I. Popescu-Puțuri, *La Roumanie pendant la deuxième guerre mondiale*, Editions de l'Académie de RPR, 1954, p. 50.

²¹ Aurel Kerețki, Maria Covaci, *Zile însângerate la Iași (28–30 iunie 1941)*, Prefață de Nicolae Ninei, București, 1978.

²² Stela Marieș, *Supuși străini din Moldova în perioada 1781–1862*, Iași. 1985; Ecaterina M. Negruț, *Date noi privind structura demografică a târgurilor și orașelor moldovenești la 1832, Populație și societate. Studii de demografie istorică*, vol. I, sub redacția Ștefan Pascu, Cluj, Edit. Dacia, 1972. p. 239–257

preocupare sau o concepție științifică asupra prezentării istoriei unei etnii de felul acelei evreiești.

Problematica etnică în general și a evreilor în special în loc să fi fost un domeniu al cercetării istorice și interdisciplinare a intrat mai degrabă în sfera preocupărilor de natură politicianistă și de securitate.

În concluzie îndrăznesc să afirm că studierea istoriei evreilor în contextul societății românești nu poate rămâne în afara preocupărilor cercetării istorice românești, căci prin cunoașterea istoriei evreilor se dezvăluie, în același timp, și numeroase particularități ale istoriei României însăși. De aceea cred că este necesară recitirea dintr-un unghi de vedere modern și europeanist atât a istoriografiei perioadei comuniste, cât și a întregii istoriografii românești și evreiești axate pe tematica istoriei evreilor.

În încheiere permiteți-mi să evoc o scurtă istorioară talmudică. Se spune că doi mari înțelepți au purtat o aprigă dispută despre sensul apariției creaturii omenești pe pământ. Unul susținea că era mai bine fără apariția acestei creaturi, celălalt era de părere că apariția ei era necesară. În final s-a convenit că ar fi fost mai bine, totuși, dacă omul nu ar fi apărut, dar dacă de acum s-a întâmplat atunci să fie lăsat să reflecteze asupra faptelor sale și a acțiunilor de viitor. Așa și noi putem spune: ar fi fost mai bine dacă în regimul comunist nu s-ar fi creat o istoriografie cu atâtea distorsionări. Dar dacă de acum s-a creat, trebuie s-o studiem și să desprindem învățămintele pentru viitor.

ÎN AMINTIREA COLEGULUI VALERIU STAN

CARACTERUL ȘI SCOPUL REVOLUȚIEI DE LA 1848 ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE

ANASTASIE IORDACHE

Declanșarea și extinderea cu rapiditate a revoluției europene au stârnit neliniște și teamă în capitalele imperiilor absolutiste din centrul și estul continentului. În fiecare țară, revoluția dobândește și trăsături specifice, pe lângă cele generale. În Principatele Române idealurile democratice pătrund prin toate căile posibile, adeseori în secret, datorită regimului de teroare intensificat pe măsură ce revoluția se extindea. Cei doi domnitori primesc instrucțiuni precise pentru luarea unor măsuri drastice contra oricăror tendințe de tulburare a ordinei stabilite prin Regulamentul Organic. Rusia devine principala forță contrarevoluționară pe continent. În imperiul său, nici o mișcare nu era posibilă din cauza terorii generalizate. La marginile lui, însă, revoluția va izbucni în țările vecine.

La 24 februarie 1848, izbucnește revoluția din Paris, la care studenții români sunt printre participanți. În Principatele Române exista o singură dorință: înlăturarea protectoratului Rusiei. În Moldova, fără o prealabilă și temeinică pregătire, are loc doar o mișcare petiționară, sub egida boierimii liberale¹. I.C. Filitti o numește pseudo-revoluție. Desigur, nu se reușise sciziunea în clasa dominantă pe temeiul principiilor democratice, care să permită un program revoluționar menit a schimba radical regimul politic absolutist. Lupta nu era decât între boieri, iar aceștia nu reclamau nici suprimarea protectoratului rusesc, nici abolirea Regulamentului Organic, nici înlocuirea domnului. Ei se mulțumeau cu reformele cuprinse în Regulamentul Organic, care trebuia păzit cu sfințenie. Mișcarea petiționară din 27 martie 1848 de la Iași nu depășește limitele clasei dominante, care se grupase totuși în liberali și conservatori. Ea cuprindea tineri cu studii în străinătate, mai ales în Germania, dornici de a obține reforme liberale, și proprietari care se temeau de rășcoale. Ei au cerut lui Mihail Sturdza autorizația de a se întruni într-o sală vecină cu palatul, pentru a discuta reformele pe care intenționau să le propună. Pe tronul Moldovei nu se afla însă un domnitor cu disponibilități pentru reforme liberale, ci un ultraconservator. El era un „diplomat atât de abil încât putea înșela și pe fanarioți și pe ruși, delapidator sistematic cu dublul scop de a acumula și de a fi în măsură să corupă, știind într-adevăr să corupă

¹ Vezi mai pe larg: Apostol Stan, *Revoluția română de la 1848*, București, 1992, p. 28–49.

prin ispitirea cu plăceri și bani. Ar fi fost patriot, dacă ar fi întrezărit în această conduită posibilitatea unei vieți liniștite și securitate pentru avera sa colosală; ar fi dorit să se elibereze de supravegherea protectoratului dacă nu s-ar fi temut să nu cadă sub supravegherea mai scrupuloasă a unei alte țări într-adevăr constituționale. Într-un cuvânt, i se părea că securitatea e încă de partea protectoratului chiar în mijlocul revoluționarilor din Europa și guvernarea sa arbitrară, capricioasă și corumpătoare se împăca mai bine cu prezența și sfaturile unui consul rus decât cu o Adunare liberală la Iași. Într-un cuvânt, el nu voia deloc să audă vorbindu-se de principiul național din cauza groazei pe care i-o pricinuia principiul democratic”².

Întrunirea boierilor liberali de la hotel Petersburg din 27 martie 1848 nu putea avea sorți de izbândă în prezența unui domn căruia îi repugna orice program de reforme, fie chiar și în limitele Regulamentului Organic. Acest program, care cuprindea 35 de puncte, nu cerea decât respectarea legilor și înlăturarea abuzurilor, neavând nimic subversiv, căci semnatarii nu se ridicau nici contra protectoratului rus, nici contra Regulamentului Organic. Un comitet din 16, ales de Adunare, se întrunește la 28 martie în casa lui Costache Sturdza. Este apoi prezentată o petiție ministrului de interne, plină de semnături. Domnul răspunde că acceptă aproape toate punctele, afară de dizolvarea Adunării Obștești și de înființarea unei gărzi civice. De altminteri, această din urmă revendicare, împreună cu cea referitoare la desființarea cenzurii erau singurele care depășeau limitele Regulamentului Organic. Așadar, cu aceste excepții, o mișcare prin excelență reformistă în cadrul sistemului regulamentar. Domnul se prefăce că primește celelalte 33 de cereri, dar pregătește reprimarea, care-i reușește: „Cererile de reformă, care mențineau Regulamentul Organic, îndepărtau mișcarea liberală și egalitară care nu se putea realiza decât prin răsturnarea legiuierei privilegiilor. Din acest punct de vedere părea stranie mișcarea moldovenească ce este cu toate acestea arătată ca făcută de fiii boierilor crescuți la Paris și de aceia dintre nobilime cari nu luaseră parte la ocârmuire. Dar caracterul blajin al răscoalei din Moldova, care o paraliză și o făcu să nu aibă răsunet în masele poporului, reiasă din toate documentele timpului, ca ceva mai presus de îndoială”³.

Evident, din rândurile clasei dominante din Moldova nu se desprinsese încă acea grupare radicală, capabilă să militeze contra privilegiilor și deținerii monopolului puterii. Punctul fundamental care despărțea pe liberali de conservatori îl constituia problema țărănească, pe plan intern, și înlăturarea protectoratului rusesc și a Regulamentului Organic, ca statut internațional, pe plan extern. Fără aceste revendicări radicale, nu putea fi vorba de un program revoluționar, ci de unul reformist în cadrul vechiului regim. Abia programele ulterioare elaborate de liberalii moldoveni, în frunte cu Mihail Kogălniceanu, întrunesc aceste condiții esențiale spre a fi denumite revoluționare.

² *România la 1859. Unirea Principatelor Române în conștiința europeană. Texte străine*, vol. II, București, 1984, p. 2.

³ A.D. Xenopol, *Istoria românilor*, vol. XII, București, 1930, p. 61–62.

Deocamdată, în fața unei firave mișcări petiționare, Mihail Sturdza o reprimă cu ușurință, fără a recurge la sprijinul Rusiei, care se oferise în acest scop. Domnul, considerând petiția ca plină de duhul răzvrătirii, a arestat pe șefii mișcării. Ei au fost legați fedeleş, întemnițați și exilați. Cei care au putut să scape s-au salvat în Turcia și Austria. Patru zile după aceea, armata rusă trece Prutul și ocupă Moldova⁴.

Mișcarea petiționară din Moldova eșuase datorită caracterului moderat, sovăielnic al programului și limitarea lui la cadrul Regulamentului Organic, ceea ce o reducea la neputință de depășire măcar pe planul ideilor, fapt ce a lăsat masele perfect indiferente, nimic din programul de reforme neputându-le antrena. Așadar, între cauzele eșecului, moderatismul se situează în primul rând, căci fruntașii mișcării erau prea mult legați de trecut, deși îl criticau adeseori. Astfel, Vasile Alecsandri era un liberal, dorea binele claselor de jos, accepta tendința lor spre treptele superioare ale societății, dar nu prea mulți dintre cei dornici și nu toți deodată. Liberalii moldoveni nu erau radicali (roșii), precum cei mai înaintați dintre liberalii munteni: „La roșii Valahiei domina naționalismul, frazeologia, utopia revoluționară. Ei vor cu orice preț ce au văzut în străinătate. Prin acțiunea lor se deșteaptă un fel de oroare, de rușine chiar, pentru rămășițele trecutului [...] Tineretul luminat al Moldovei rămâne însă, prin atavism, din cauza păturii sociale căreia îi aparținea, mai refractar la «noutăți» și la exagerări, decât «prăvăliașii» (legiștii – n.a.) din Valahia, cari urmaseră școala lui Lazăr”⁵.

La fel ca V. Alecsandri, C. Negruzzi și Alecu Russo, care criticau trecutul dar nu-l renegau în întregime, gândeau toți fruntașii mișcării de la 1848. Din acest motiv ei nu au recurs la sprijinul claselor de jos: „Era logic ca asemenea oameni să devie, după ce constituția liberală s-a câștigat, nu reacționari, cum s-a zis, dar conservatori”⁶.

După înăbușirea mișcării, domnul nu se decide nici acum pentru reforme, deși primește sfaturi bune în acest sens de la consulul Franței de la Iași. El se menține ca supus al Curții imperiale ruse și se arată strâns atașat ideii de respect față de Regulamentul Organic. Pentru a potoli pornirile oligarhiei contra sa, el incită clasele de jos contra acesteia. Aristocrații acuzați cheamă pe cei de jos la egalitate în drepturi și la transformarea clăcașilor în proprietari – îndeosebi M. Kogălniceanu. Domnul înaintează o adresă către Sfatul administrativ, la 26 iulie 1848, conținând 28 de puncte, referitoare la reforme administrative așa cum făcuse și în trecut. În toate acțiunile sale, Mihail Sturdza se sprijinea pe armatele ruse de ocupație. Curtea din Petersburg acordă un împrumut de 300 000 ruble de argint pentru întreținerea acestor trupe.

⁴ Al. A. C. Sturdza, *Règne de Michel Sturdza, Prince régnant de Moldavie 1834–1849*. Paris, 1907, p. 108; I.C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic 1834–1848*, București, 1915, p. 636–637.

⁵ I.C. Filitti, *op.cit.*, p. 636–640.

⁶ *Ibidem*, p. 644.

⁷ *Ibidem*, p. 655–656.

Din cauza moderatismului lor, moldovenii nu pun în cauză protectoratul rus și Regulamentul Organic, ci doar domnia lui Mihail Sturdza. De aceasta profită cel vizat pentru a reprima mișcarea cu cruzime, deși fruntașii acesteia nu dăduseră nici un motiv domnului spre a-și intensifica prigonirile. De acum, fruntașii moldoveni doresc nu numai înlăturarea lui Mihail Sturdza, dar și a protectoratului rusesc, de care depindea. Când și-au dat seama că domnul era de rea credință și foarte crud, ei își exprimă fâțiș dezideratele, însărcinând pe M. Kogălniceanu să le formuleze. El întocmește un proiect de Constituție în care se preconizau: administrație internă independentă, vot universal prin lărgirea colegiilor electorale, inviolabilitatea deputaților, alegerea domnului pe 5 ani din toate clasele societății și limitarea prerogativelor sale, alegerea judecătorilor, desființarea rangurilor boierești, dezrobirea țăganilor, secularizarea averilor mănăstirești, împrăștierea țăranilor cu despăgubire. Proiectul este comentat de M. Kogălniceanu în *Dorințele partidei naționale din Moldova*. În luna mai 1848 apăruse broșura lui V. Alecsandri, intitulată *În numele Moldovei, a omenirii și a lui Dumnezeu*, în care erau stigmatizate cu asprime atitudinea și caracterul domnului⁸.

Noul program redactat de M. Kogălniceanu în 36 de puncte diferea radical de cel din 28 martie 1848. Astfel, pe lângă autonomia Moldovei, care implica abolirea protectoratului și a Regulamentului Organic, se menționau: desființarea privilegiilor și a monopolului puterii, printr-o adunare națională reprezentativă cu egalitate în fața legilor și garantarea libertăților individuale, desființarea clăcii și unirea Moldovei cu Țara Românească. Mihail Kogălniceanu este arestat, dar ecoul ideilor liberale rămâne. Programul și proiectul de constituție rămân ca documente esențiale ale liberalismului moldovenesc, dintotdeauna moderat.

Fără a schimba sistemul, Mihail Sturdza recurge la unele concesii. Astfel, permite reîntoarcerea unor fruntași în luna septembrie 1848, însă unii, precum M. Kogălniceanu, A.I. Cuza, C. Negri, V. Alecsandri, refuză și rămân în Bucovina, continuând să-l atace pe domn, până la Convenția de la Balta-Liman, când este înlăturat și pleacă la Viena⁹.

În Țara Românească evenimentele din 1848 au luat cu totul alt curs. La 18 martie 1848 Reșid-Pașa se adresa lui Gheorghe Bibescu, atrăgându-i atenția asupra evoluției rapide a evenimentelor europene, care îngrijorau Sublima Poartă, solicitându-i luarea de măsuri. Pavel Kiseleff i se adresează în același scop, sugerând ce să întreprindă pentru a preveni orice efecte ale propagandei ungurești, considerată cea mai primejdioasă¹⁰.

În luna aprilie 1848 Gheorghe Bibescu primise o petiție anonimă prin care se solicita următoarele reforme: desființarea clăcii, emanciparea țăranilor și

⁸ *Ibidem*, p. 659–661; A.D. Xenopol, *op.cit.*, p. 62.

⁹ *Ibidem*, p. 661–662.

¹⁰ G. Bibesco, *Règne de Bibesco. Correspondance et documents. 1843–1856*, tome premier, Paris. 1893. p. 319–320.

împroprietărirea lor, desființarea rangurilor boierești, extinderea dreptului electoral la toți proprietarii de pământ, fără deosebire de religie și naționalitate, la toți patentarii de clasa I și la profesiile liberale, deci un sufragiu universal, dreptul la petiție, reducerea numărului deputaților la 120, responsabilitatea miniștrilor și funcționarilor, publicarea dezbaterilor Adunării și suprimarea cenzurii, dări către stat numai aprobate de Adunare, inviolabilitatea domiciliului, inamovibilitatea judecătorească, neamestecul domnului la judecăți, autonomia comunală, înscrierea în bugetul statului a veniturilor comunităților religioase străine, înființarea unei gărzi naționale și a unei bănci naționale. În final, se denunțau domnului „lăcomia, neomenia și nestatornicia” miniștrilor din lăuntru, de finanțe și de poliție¹¹.

I.C. Filitti apreciază că programul de reforme și-ar fi aflat o unanimitate în cercurile conducătoare muntene, dacă n-ar fi existat protectoratul rusesc. Făceau excepție doar punctele referitoare la clăcași, care contraveneau intereselor stăpânilor de domenii. Comisarul rus A.O. Duhamel a venit la București în ziua de 30 aprilie 1848, primind cu răceală pe boieri și pe mitropolit. În timp ce domnul se sprijinea pe Rusia, Comitetul revoluționar din Țara Românească se sprijinea pe Turcia. Comisarul otoman a sosit la București abia la sfârșitul lunii mai. Partida națională îi înmânează un memoriu, care recunoștea așa-numitele capitulații, dorind să intereseze Poarta în desființarea protectoratului rusesc. Este drept că Rusia făcuse caz de aceste capitulații pentru a afirma autonomia Principatelor Române dar, îndată ce reușește în scopul propus, o nesocotește. În memoriu se expuneau viciile regimului regulamentar: impozite numai pe clasele de jos, puterea monopolizată de un mic grup de privilegiați, imixtiunea Rusiei în afacerile interne; apoi se cerea ca adunarea să exprime fidel doleanțele și nevoile țării, libertatea presei, garda națională, egalitatea înaintea impozitului, eliberarea completă a țăranilor în schimbul unei despăgubiri drepte, responsabilitatea miniștrilor, desființarea rangurilor boierești, reducerea listei civile¹².

Pentru prima dată, clasa conducătoare din Principatele Române se scindează, vădind interese opuse. O parte, conservatorii, stă la originea partidului cu același nume, alta, cea a liberalilor, va întemeia partidul politic radical. Liberalismul își are originea în concepțiile lui Vasile Mălinescu, la 1804, în ideile lui Dinicu Golescu, în mișcarea cărvunarilor din 1822: „Partidul conservator se arată totdeauna gata a jertfi naționalismul său pe altarul intereselor de clasă. În această privire, el se întâlnea în năzuinți cu Rusia, care căuta a pune mâna pe viața românească, tocmai prin cultivarea clasei ei politice, boierimea, ceea ce conșona și cu întreg sistemul ocârmuirii rusești de atunci bazat pe privilegii, pe încătușarea libertății și a egalității, pe exploatarea celor mulți și săraci de cei puțini și bogați. O legătură deci între ruși și clasa privilegiată din Țările Române era firească și necesară, și ea nu apărea nicăieri mai limpede și mai lămurită decât la revoluția de la 1848, în care

¹¹ I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 419.

¹² *Ibidem*, p. 419–421.

tocmai ideile liberale și egalitare, reprezentate de partidul liberal, erau să-și arate jocul lor cel mai puternic. Partidul conservator dădea deci înapoi pe calea națională, pentru a-și apăra poziția lui privilegiată, pe când partidul liberal, pentru a-și realiza pe deplin programul, trebuia să devină apărătorul totodată și al libertății și al naționalității”¹³.

Din prea marele lor interes de a fi strâns atașați Curții imperiale ruse, care le asigura privilegiile și deținerea monopolului puterii, boierii conservatori devin, formal, în contradicție cu interesul național al emancipării de sub protectoratul Rusiei și abolirea vechiului regim. Chiar atunci când propun reforme vizând modernizarea, realizarea lor o leagă tot de Rusia, la care urmau să solicite împrumuturi pentru înființarea unei bănci naționale. În scopul urmărit, se preconiza ocuparea armată a Principatelor Române spre a le lega de Rusia. Așadar, o ocupație economică necesară pregătirii uneia politice. Adepții acestei soluții nu erau prea mulți, doar 10 boieri de rangul I, 30 de rangul II și 7 negustori¹⁴.

Oricâte propuneri de reforme au făcut și vor mai face boierii conservatori, ele nu depășesc cadrul regimului politic, or tocmai el trebuia abolit, căci nu se preta la reforme de structură, ci numai formale. Prin urmare, pericolul pentru conducerea statului și interesele Rusiei nu poate veni de la ei, ci de la gruparea progresistă, liberală, influențată puternic de radicalii munteni. Această grupare reușește o temeinică organizare, la 10/22 mai 1848 înființând chiar un Comitet revoluționar cu o comisie executivă alcătuită din N. Bălcescu, Al.G. Golescu-Negru și Ion Ghica, ultimul desemnat agent confidențial la Constantinopol. Comitetul revoluționar conduce și orientează toate acțiunile pregătitoare ale revoluției care se declanșează și iese victorioasă, timp de trei luni, în Țara Românească¹⁵.

Au loc două scindări ale clasei dominante: prima, în progresiști și reacționari; a doua, în rândurile Partidei Naționale, în liberali și conservatori. Centrul românismului este acum la București, unde se plămădește viitorul țării, prin voința dâră a radicalismului muntean de a abolii protectoratul rusesc și a redobândi autonomia deplină în perspectiva obținerii independenței. H. Desprez aprecia, chiar atunci, în 1848, într-un studiu al său despre Moldo-Valahia și mișcarea românească, rezultatele proliferării ideii românismului. Aflat între patriotismul latin și aversiunea greco-rusă, românismul prinde teme, dominând nu numai în Moldo-Valahia, dar și în Bucovina, Ungaria răsăriteană, Transilvania, Basarabia: „Întreaga Românie este deci fidelă acestei credințe de neam, care face din toți românii un singur popor și care, dându-i tinerețe și viață, îi făgăduiește totodată unitatea politică”¹⁶.

¹³ A.D. Xenopol, *Istoria românilor*, vol. XII, p. 115–116.

¹⁴ I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 421–422.

¹⁵ Anastase Iordache, *Goleștii. Locul și rolul lor în istoria României*, București, 1979, p. 75–78.

¹⁶ Cornelia Bodea, *1848 la Români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, București, 1982, p. 336.

După reprimarea mișcării petiționare de la Iași și ocupația armată a Moldovei, centrul românismului se stabilește la București. Comitetul revoluționar alcătuiește un program revoluționar, care preconizează reforme structurale, depășind cadrul Regulamentului Organic, fiind chiar opuse lui, precum: autonomie, desființarea privilegiilor, guvernare modernă, egalitate în fața legilor, adunare reprezentativă, înarmarea tuturor cetățenilor, alegerea domnului, desființarea rangurilor boierești, restabilirea învățământului superior românesc, introducerea alfabetului latin, emanciparea țăganilor, desființarea pedepsei cu moartea, emanciparea israeliților, îmbunătățirea soartei țăranilor prin emanciparea și împroprietărirea clăcașilor. Aceste cereri erau sprijinite chiar și de o parte din revoluționarii proveniți din marea boierime, nu numai de cei din rangurile II și III și din popor, precum frații Golescu, frații Crețulescu, Gr. Grădișteanu, I. Filipescu, Ion Voinescu II și C.A. Rosetti: „Capii revoluției căutau prin toate mijloacele să deștepte în masele cele adânci ale poporului interesul pentru propria lui stare, să-l scoată din apatia seculară în care zăcea, întrucât ea se adresa la izvorul cel mai puternic al tuturor mișcărilor omenеști, simțămîntul păstrării individuale. De aceea și întâlnim, în numeroasele acte ale timpului, foarte multe alipiri de grupe de cetățeni către mișcarea revoluționară”¹⁷.

Istoricul francez Marcel Emerit apreciază că în Țara Românească a avut loc o revoluție lamartiniană, prin aportul tinerilor entuziasmați de ideile revoluției franceze. Ei vorbeau un limbaj pe care țăranii nu-l puteau înțelege, dar de care boierii cultivați se speriau: „Principiile lamartiniene sunt o sămîntă delicată care cade aici pe un teren nedestelenit și pe care cel mai mic suflu de crivăț îl va scormoni fără dificultate până la Dunăre”. Spre deosebire de moldoveni, muntenii reușesc să declanșeze revoluția. Din Proclamația de la Islaz, citită la 9 iunie 1848 de către I.H. Rădulescu, țăranii nu prea înțelegeau mare lucru: „Limbajul abstract al oamenilor de la 1848, care era adesea o franceză abia românilizată [...] nu era încă familiar urechilor țăranilor”, care aclamă Guvernul provizoriu, ei fiind singura forță reală pe care se putea sprijini noul regim. Ei voiau pămînt și nimic mai mult; prin reforma agrară însă, Guvernul provizoriu își înstrăina boierimea, singura clasă instruită capabilă să-i ofere administratori, diplomați, etc. Republicanii se văd dintr-odată în față cu problema agrară, fără a-și fi dat seama ce pericole incumbă rezolvarea ei (proprietarii îi acuzau de comunism după proclamația Guvernului provizoriu adresată lor). Cele trei documente: Proclamația de la Islaz, proclamația către proprietari și proclamația către săteni, exprimau sentimente foarte generoase, dar tonul lor era de o moderație extremă¹⁸.

Un alt francez, publicistul H. Desprez, considera cauza românească justă, întemeiată pe idealurile de dreptate și libertate. Pe lângă scopul grandios al unității

¹⁷ A.D. Xenopol. *op. cit.*, p. 73.

¹⁸ Marcel Emerit, *Les paysans roumains depuis le traité d'Andrinople jusqu'à la libération des terres (1829-1864). Étude d'histoire sociale*, Paris, 1937, p. 297-305.

naționale, care constituia „secretul viitorului”, conducătorii revoluției muntene „nu prezentau decât pretenții foarte simple și foarte constituționale și nu voiau să recurgă la forță înainte de a fi epuizat toate mijloacele legale. Dacă conducătorii supremi și pe viață, dacă domnitorii sau principii acceptau un program liberal și consimțeau să facă unele concesii echitabile, nu aveau de ce să se teamă: creditul public îi menținea și le întărea pozițiile pe tron; dar pentru a merita acest credit, ei trebuiau – în loc să rămână, ca în trecut, plecați timid sub influența protectoratului – să ia față de Rusia o atitudine liberală și națională în același timp”¹⁹.

Proclamația de la Islaz constituie „strigătul libertății” și „nu al luptei”, deci al înfrățirii claselor sociale. Astfel „nu se cuvine a pierde pe cei mai mulți pentru cei mai puțini, căci este nedrept; nu se cuvine iarăși a pierde pe cei mai puțini pentru cei mai mulți, căci este silnic”. Românii se ridică împotriva celor care le vor răul și nu „spre a se lupta o clasă asupra alteia”, nici „spre a rupe legăturile sale de relații din afară”. În acest scop, tot românul este chemat să participe la înfăptuirea suveranității poporului și a libertății. Așadar, ridicarea pentru binele tuturor. Nici în afară poporul român nu supără pe nimeni, câtă vreme îi sunt respectate drepturile sale prevăzute în tratatele dintre Rusia și Turcia. Poporul român vrea să-și păstreze autonomia sub suzeranitatea Porții, respingând cu hotărâre Regulamentul Organic potrivit drepturilor sale la autonomie. Dreptatea deopotrivă pentru toți, dar mai ales pentru cei săraci și neajutorați va fi lărgită prin desființarea clăcii și dependenței țăranilor cu despăgubire. Domnul va fi ales pe timp de 5 ani, împreună cu o adunare reprezentativă²⁰.

Pentru a se evita anarhia și vărsarea de sânge, proclamația avea un evident caracter moderat. Revoluționarii concepeau o bună organizare în interior, pentru a putea rezista presiunilor externe. Se protesta, anticipat, contra oricărei invazii din afară; la nevoie „o nație de 8 milioane va ști să-și apere pământul cu prețul vieții”. S-a proclamat un Guvern provizoriu, care transmite domnului textul proclamației și invitația de a se situa în fruntea mișcării pentru a nu degenera în anarhie și de a semna Constituția. După ce Gheorghe Bibescu va accepta cererile, guvernul va înceta să conducă²¹.

Gheorghe Bibescu nu era însă omul rezoluțiilor ferme nici măcar în calitatea lui de reprezentant al forțelor conservatoare. Din acest punct de vedere, nu se putea compara cu Mihail Sturdza, un domn foarte prudent: „Înzestrat cu spirit foarte rafinat, plin de finețe și eleganță – scria H. Desprez – Bibescu dădea la iveală mai puține vicii decât defecte; și printre aceste defecte nu avea decât pe acela al unui spirit înflăcărat, mobil și vanitos. Nu era un despot avar, era un erou de roman

¹⁹ *Românii la 1859. Unirea Principatelor Române în conștiința europeană. Texte străine*, vol. II. București. 1984, p. 2.

²⁰ Paul Cornea, Mihai Zamfir. *Gândirea românească în epoca pașoptistă*, vol. I. București. 1969, p. 49–55; I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 423–425.

²¹ *Ibidem*.

cavaleresc și un risipitor... Țintă a atacurilor pătimase ale fanarioților ca și ale partidului liberal mult mai meritate, el plutea nehotărât, șovăind între capriciile protectoratului și exigențele partidului național. Român, poate ca nimeni altul, prin intenții, dar rus prin slăbiciune, prin teamă, prin neputință, ar fi fost mândru să joace rolul principelui național și al principelui liberal și să se mulțumească să vizeze la aceasta fără să treacă la acțiune”²².

Incapabil funciar de a accepta noul, Gheorghe Bibescu semnează Constituția și abdică la 14 iunie 1848, plecând din țară. Constituția nu era altceva decât Proclamația de la Islaz, cu cele 22 de articole ale sale, deoarece convocarea unei Constituyente nu a mai fost posibilă, căci nu s-au putut organiza alegeri. În această constituție, puterile statului sunt preconizate în formule prea generale pentru a putea permite desprinderea clară a trăsăturilor noului sistem de guvernare. În mod cert, se preconiza un regim democratic decurgând din principiile clar afirmate: suveranitatea poporului și reprezentanța națională. Pe cât se poate deduce, alegerea domnului urma a se face de către Adunarea Generală, față de care trebuia să răspundă pentru actele sale. Este mai degrabă un sistem de guvernare apropiat de cel preconizat de Constituția franceză din 1793, decât de cel inaugurat de constituțiile din 1814 și 1830. Sursa de inspirație a Proclamației de la Islaz este Declarația preambului a Constituției franceze din 1793 și nu Declarația drepturilor omului și cetățeanului din 1789. Prevederea alegerii domnului pe timp de 5 ani este desigur inspirată din articolul 30 al Declarației franceze din 1793, potrivit căruia „funcțiile publice sunt prin esența lor temporare”. Similitudini există între cele două documente și în privința emancipării clăcașilor și dezrobirii Țiganilor, adaptate la specificul românesc²³.

Fără amestecul Rusiei, succesul revoluției ar fi fost asigurat de la început, fără anarhie și fără vărsare de sânge, pe baza unei constituții democratice, cu consimțământul domnului și fără o rezistență prea mare din partea fostei oligarhii: „Rezultatele revoluției au fost întâmpinate favorabil de toate clasele sociale de la domn și boierimea cea mare – reprezentată de C. Cantacuzino, care-l felicită pe Bălcescu «pentru izbânda ce a dobândit ticăloasa noastră țară» – până la sătean”²⁴. Însă, sesizând lipsa de decizie a puterilor occidentale, Rusia înaintează, mai întâi timid, apoi treptat cu îndrăzneală până la brutalitate. Pentru a-și explica gestul, ea recurge la manifestul din 19 iulie 1848, care argumenta necesitatea înăbușirii revoluției române, căci Turcia nu avea vreo aversiune față de români și revoluția lor îndreptată contra protectoratului rusesc. Țarul era conștient de răsunetul pe care-l va avea intervenția sa în Principate. Se încearcă modificarea Constituției. Guvernul provizoriu respinge categoric manifestul țarului, care nu avea alt drept

²² - *Românii la 1859*, vol. II, p. 2.

²³ Tudor Drăganu, *Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până în anul 1916*, Cluj, 1991, p. 81-85.

²⁴ I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 429.

decât de garanție a bunei funcționări a relațiilor speciale cu Poarta, adică înlăturarea abuzurilor. Or, românii nu erau lezați în drepturile lor de către Turcia, ci de către Rusia. De aceea, ei nici nu intenționau în vreun fel să recurgă la sprijinul țarului. Protectoratul constituia impedimentul principal în calea afirmării drepturilor lor. Regulamentul Organic devenise un obstacol în acest sens, prin introducerea articolului adițional.

De altminteri, cancelarul Nesselrode calificase revoluția ca fiind „opera unei minorități turbulente, ale cărei idei de guvernare nu sunt decât un plagiat împrumutat de la propaganda democratică și socială a Europei”²⁵. Pavel Kiseleff scrisese din Galați, la 8 iulie 1848, lui Gheorghe Bibescu, precum că țarul lăsase sultanului sarcina de a restabili ordinea în Valahia: „Majestatea Sa Împăratul a fost foarte indispus contra ingratitudinii valahilor, contra lipsei de considerație pe care a arătat-o îndemnurilor noastre. Trupele noastre n-au ocupat Moldova decât în unicul scop de a împiedica o explozie asemănătoare celei din București, reîntorcându-se în Rusia de îndată ce vor fi înlocuite de trupele turcești”²⁶.

În vâltoarea evenimentelor, conducătorii revoluției comiseseră și greșeli, îndeosebi în problema țărănească. Din Buzău, la 22 iunie 1848, N. Bălcescu atrăgea atenția lui Al. G. Golescu-Negru că țărănimea ar trebui măcar eliberată de clacă. Izbânda revoluției a folosit adversarilor politici, care au organizat deja comploturi²⁷. De altfel, mai târziu, N. Bălcescu va scrie că revoluția de la 1848, în întregime, se reflectă în articolul 13. În toate celelalte privințe, reproduce programul de la 1821. Împroprietărirea țăranilor era dreaptă, utilă și posibilă prin răscumpărarea clăcii²⁸.

Guvernul provizoriu încercase rezolvarea mai multor probleme, dar timpul se scurgea în defavoarea sa. Un decret pentru convocarea Constituintei formată din 250 de deputați fusese dat la 14 iulie 1848 și ea urma a-și deschide lucrările la 25 august. La 1 august a fost ales Comitetul Central de pregătire a Constituintei de către Clubul Regenerației. La 3 august, Locotenența domnească a dat decretul pentru înființarea comisiilor referitoare la organizarea statului: elaborarea Constituției, organizarea judecătorească, organizarea puterii armate, comisiile administrativă, financiară, pentru școli, lucrări publice, agricultură, industrie și comerț²⁹. Anterior se decretase înființarea unei gărzi mobile, dezrobirea țăganilor, instituirea Comisiei de împroprietărire, trimiterea în țară a unui corp de comisari de propagandă³⁰.

Vechiul regim avea sprijin intern și extern, încât actele Guvernului provizoriu, apoi ale Locotenenței domnești sunt zădărnice prin solidarizarea

²⁵ Al.A.C. Sturdza, *op. cit.*, p. 104.

²⁶ G. Bibescu, *op. cit.*, vol. I, p. 327–328.

²⁷ Paul Cornea, Mihai Zamfir, *op. cit.*, vol. II, p. 336.

²⁸ N. Bălcescu, *Opere*, vol. II, ed. G. Zane, Elena Zane, București, 1982, p. 76–90.

²⁹ Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. II, p. 770–778.

³⁰ *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, București, 1902, p. 615–647.

reacțiunii interne cu cea externă. Ambasadorul Rusiei la Paris trimitea, la 31 iulie/12 august 1848, o adresă Ministerului de Externe al Franței, însoțită de o notă circulară a guvernului rus, din 19/31 iulie 1848 în care denunța intenția românilor de a se constitui într-un stat independent, fără vreo legătură cu Rusia sau Turcia, care nu pot admite să renunțe la drepturile lor asupra celor două Principate, denumite provincii, în mod intenționat. Așadar, era clară conturarea unui pericol ce decurge din înființarea unui Regat daco-român care să cuprindă Moldova, Bucovina, Țara Românească, Transilvania și Basarabia, cu intenția de a se desprinde de Imperiul otoman, a cărui integritate este o condiție esențială pentru menținerea păcii generale. Ca atare, intervenția armată rusă este considerată întrutotul legitimă, în conformitate cu prevederile tratatelor ruso-turce³¹. Despre planurile unității dacice raportau și consulii Austriei la București³².

Toate puterile absolutiste din centrul și estul Europei își îndreptau atenția asupra tendințelor spre unitate național-statală ale românilor, fiind neliniștite de radicalismul aspirațiilor democratice. Desigur, o solidaritate națională a tuturor românilor în asemenea aprige împrejurări istorice era de domeniul evidenței, dar nici tendințele spre unitate, nici aspirațiile democratice nu erau agreate de suveranii absolutiști³³. Rusia, esențialmente o despoție orientală, este prima interesată în înăbușirea revoluției române. O face prin intermediul Turciei, care trimite pe Fuad Pașa să îndeplinească odiosul plan. Chiar dacă n-ar fi existat intervenție armată străină, numai problema socială singură ar fi fost de ajuns să facă să eșueze această încercare de republică democratică din Țara Românească: „Nici țărani, nici proprietarii, nici șefii guvernului, n-aveau o concepție precisă asupra organizării noului regim social. Nimeni nu știa să găsească o bază de discuție”. Evident, nu se poate reproșa guvernului provizoriu, date fiind condițiile existente, că n-a știut să concilieze proprietarii cu țărani, dar i se poate face un mare reproș de a fi avansat promisiuni irealizabile și de a fi adresat și unora și altora proclamații lipsite de coerență: „A lipsit oamenii politici de la 1848, dintre care unii aveau talent și au știut să dobândească prin urmare calități de om de stat, o cunoaștere suficientă a țării lor și delicatei probleme sociale”³⁴.

Revoluția de la 1848 n-a fost inutilă, promovând numeroase idei, implicând poporul să-și vadă mai bine interesele proprii. Cuvintele *Libertate* și *Democrație* au persistat multă vreme. Pentru prima dată în istoria lor, românii avuseseră timp de trei luni posibilitatea unei guvernări democratice, semirepublicană, creatoare de noi valori spirituale și de instituții moderne. Victoria, fie și temporară, a revoluției evidențiază inepuizabila energie a liberalismului radical, în frunte cu frații Brătianu și

³¹ *Românii la 1859*, vol. I, p. 14–17.

³² *Ibidem*, p. 9–10, 18–20.

³³ Vezi Apostol Stan, *Revoluția română de la 1848. Solidaritate și unitate națională*, București, 1987, 448 p.

³⁴ Marcel Emerit, *op. cit.*, p. 320–321.

C.A. Rosetti, inițiatorii și înfăptuitorii unui partid și unor instituții menite a fundamenta statul național român modern independent și unitar.

THE CHARACTER AND PURPOSE OF THE 1848 REVOLUTION IN THE ROMANIAN PRINCIPALITIES

Abstract

On 24 February the revolution in Paris broke out with Romanian students among the participants. At home, the Romanians would pin their hopes on the overthrowing of Russian Protectorate. But in Moldavia, the democratic principles failed to bring about a true polarization of the ruling class – albeit divided into (moderate) liberals and conservatives – or the elaboration of a genuine revolutionary program. As a result, the petitionary movement of 27 March directed by the liberal boyars against the absolutist political regime would claim neither the suppression of the Russian Protectorate nor the abolishment of the Organic Regulation. Professing his willingness to comply with thirty-three out of the thirty-five formulated requests, the Prince in fact organized the repression, and the petitioners were thrown into jail or exiled.

On the contrary, the radical liberals in Wallachia managed to assert themselves. A Revolutionary Committee was formed to thoroughly prepare a revolutionary movement, to be sparked in Oltenia, at Islaz, and continued in Bucharest. A genuine revolutionary program turned into a Constitution included the abolishment of Russian Protectorate, absolutism and old privileges, and the introduction of a democratic-liberal regime. Polarization occurred among progressists and reactionaries and, within *Partida Națională*, among liberals and conservatives. Bucharest became the center of Romanianism, with the Wallachian radicals ever more steered in their resolution to overthrow Russia's Protectorate, obtain autonomy, and pave the way to independence. Russia and Turkey, with their special interests – protectorate and suzerainty accordingly – coming under serious threat, were not long to react. Russia persuaded the Ottoman Porte to march troops into Wallachia, and followed shortly with her own armies.

Crushed under the formidable pressure of the invading forces, the 1848 revolution nevertheless managed to promote new concepts, such as *Liberty* and *Democracy*. For the first time in their troubled history, the Romanians were being given the opportunity to experience a democratic semi-republican regime, one prone to foster the circulation of new ideas and the development of modern institutions. The short-lived victory of the revolution in Wallachia gave a measure of the relentless energy of Radical Liberalism under the leadership of brothers Ion and Dumitru Brătianu, and of C.A. Rosetti, the founders and champions of a party and of a number of institutions laying the foundations of the modern and unitary national state of the Romanians.

REVOLUȚIE ȘI LEGALITATE ÎN 1848 ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE*

APOSTOL STAN

Încă din februarie 1848 și mai ales în lunile următoare, când Occidentul Europei, în primul rând Franța, era zguduit de un nou seism revoluționar, Principatele Române erau și ele cuprinse în sfera unor asemenea frământări¹. Acestea, condiționate social-economic și politic de necesitatea modernizării prin degajarea de structurile feudale, erau precipitate sau frânate de câțiva factori externi. Cu precădere poziția celor două țări în raport cu puterile suzerană și protectoare constituia principala coordonată de mișcare evenimentială. Căci, precum se știe, prin articolul adițional al Regulamentului organic, dar mai ales prin cenzura efectivă a actului guvernamental de către Rusia, Moldova și Țara Românească erau paralizate în autonomia lor internă.

Supusă unor puternice adversități externe, revoluția se învâluie aici într-o mantie de legalitate². Nu răsturnări radicale pretindeau a înfăptui conducătorii ei, ci recuperarea unei legalități pierdute, a unor drepturi de autonomie deținute timp de secole, dar anemiate și lichidate practic de Poarta otomană prin dominația ei absolută. Existența acelor drepturi era incontestabilă, căci fusese reconfirmată prin tratate începând din 1774 și ulterior de către Rusia, puterea care treptat confiscase acele atribute în interesul propriilor ei scopuri expansioniste. Este, prin urmare, o formă exterioară a revoluției în Principatele Române similară într-o anumită măsură cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu care, în relațiile cu Poarta, revendica „dreptățile țării” anihilate de secolul de guvernare fanariotă.

Problema prioritară a românilor din Principate în 1848 era dacă aveau sau nu dreptul de a-și schimba orânduirea internă în condițiile în care asupra lor se exercita o dublă subordonare externă. Din aceste motive, ei își deduceau un asemenea atribut nu din principiul suveranității poporului – cum procedau cele mai multe revoluții europene –, ci din dreptul de autonomie. Ei fac, astfel, din capitulațiile voievodale un meterez politic în spatele căruia formulează un program

* Comunicare prezentată în cadrul sesiunii anuale a Institutului de istorie „N. Iorga”, în ziua de 4 iunie 1998.

¹ Apostol Stan, *Revoluția română de la 1848*, București, 1992, p. 22–28.

² *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente* (în continuare: *An 1848*), I. București, 1902, p. 490 și urm.

vast de schimbări. Acționează îndeosebi pe lângă Poarta otomană, dar și pe lângă puterile europene: Franța, Marea Britanie, Austria și Germania Dietei de la Frankfurt în vederea consacrării Principatelor Române ca entități politice distincte, pe temeiul drepturilor lor istorice³.

Înainte de declanșarea revoluției și pe parcursul desfășurării acesteia, conducătorii ei au întreprins un șir de măsuri pentru fundamentarea politică a raporturilor cu Poarta otomană și Rusia. Au reactivat, astfel, capitulațiile voievodale care defineau conceptele de suveranitate, suzeranitate și protectorat, demonstrând că singura putere legitimă de care Moldova și Țara Românească se simțeau legate prin tratate era Poarta otomană, a cărei suzeranitate era sinonimă cu protecția. Rusia, care prin așezământul regulamentar substituise suzeranitatea printr-o dominație abuzivă și nelegitimă, nu avea nici un drept asupra afacerilor interne ale celor două țări, cu atât mai mult cu cât însăși puterea suzerană nu-l poseda.

Contând pe o solidaritate europeană a tuturor națiunilor care luptau pentru emancipare internă și externă, în temeiul proclamațiilor guvernului francez din februarie, românii din Principate abandonează temerile paralizante față de Rusia, ca urmare a unui proces de contagiune revoluționară. Influențele acestea se exercită puternic în Moldova și Țara Românească după triumful revoluției la Viena, la 13 martie, dar mai cu seamă în provinciile Austriei limitrofe cu cele două state românești. La București și Iași, consulii francezi contactau pe Gh. Bibescu și Mihail Sturdza, cerându-le să deschidă chiar ei calea reformelor pornind de la premisa că Principatele dispuneau de un asemenea drept legal⁴. Indiferente față de o asemenea contagiune revoluționară nu rămâneau nici Rusia, nici Poarta otomană, care își trimiteau comisari să ceară celor doi domnitori să apere ordinea legală de un seism revoluționar.

Aflați în Principate în primăvara lui 1848, comisarii otoman și rus, în contact cu domnitorii, boierii și tineretul cu idei liberale vădesc o atitudine contradictorie, o reflectare a poziției diferite a statelor lor la Dunărea de Jos. Dacă Rusia al cărei cuvânt cântărea mai greu în balanța decizională a celor doi domnitori, îndemna la represiune⁵ și stimula o mișcare boierească de independență față de Poartă, aceasta, în schimb, cu o audiență slăbită în sferele decizionale, se dovedea receptivă față de o anumită schimbare⁶. Regulamentele organice – ținta atacurilor mișcării reformatoare – erau și pentru Poartă, un instrument de separare a ei de Principate. Din aceste motive, solicitările „partidei liberale” de revitalizare a capitulațiilor ca bază a raporturilor externe erau privite cu relativă simpatie de turci. Ca atare, rivalitățile turco-ruse cu privire la sfera competențelor lor în Principatele Române pe temeiul tratatelor creau „partidei liberale” un anumit spațiu legal de mișcare, de

³ Dan Berindei, *Revoluția română din 1848–1849*, Cluj-Napoca, 1997, p. 321 și urm.

⁴ Apostol Stan, *op. cit.*, p. 31, 33.

⁵ A : 1848 p. 176, 193–194, 480–484.

⁶ Cornelia Bodea, *1848 la romani. O istorie în date și mărturii*. I. București, 1982, p. 524.

unde și atitudinea curajoasă de a-i contesta Rusiei un protectorat abuziv. De aici convingerea, adâncită pe măsură ce Rusia tergiversa o intervenție militară, că Principatele Române dispuneau de un cadru legal de afirmare a autonomiei interne.

Moldovenii sunt primii care lansează un program reformativ. La finele lui martie, preocupați în mod precumpănitor de a-și înscrie nemulțumirile în limite legaliste, ei formulează o doleanță de schimbări pornind de la stricta respectare a Regulamentului organic⁷. Punctul menționat era, în fapt, o asigurare dată Rusiei că schimbările interne preconizate nu-i afectau dominația la Dunărea de Jos.

În Țara Românească însă, încurajată de schimbările revoluționare europene ajunse până la frontierele ei și de relativa bunăvoință a Porții, „partida liberală” declanșează și desfășoară o veritabilă revoluție sub mantia legalității. Trimiterea lui Ion Ghica la Constantinopol și contactele acestuia cu demnitari otomani – fie ele chiar neoficiale –, precum și cu ambasadele Franței și Marii Britanii întăreau convingerea că momentul era oportun pentru ca Principatele Române să se descătușeze de protectoratul rusesc. Poarta însăși, în neputința de a apăra integritatea imperiului ei în zona sud-est europeană, inclusiv libertatea comerțului pe Dunăre și Marea Neagră – încăpute în mâna Rusiei –, din perspectiva echilibrului de putere, aștepta un sprijin cel puțin politic din partea celor două puteri europene pentru a-și restaura suzeranitatea efectivă asupra Principatelor Române. Aceste interese comune erau întrevăzute clar de fruntașii revoluției, cu atât mai mult cu cât tendințele de coagulare a acestora într-o forță de contrapondere față de Rusia se afirmau tot mai pronunțat, dacă nu la nivelul guvernelor occidentale, cel puțin la acela al opiniei publice și al unor cercuri politico-diplomatice.

Revoluția din Țara Românească nu-și propune deci răsturnarea domnitorului Gh. Bibescu, ci menținerea lui la cârmă în vederea asigurării legalității schimbării. Aceasta nu trebuia să apară ca o uzurpare, ci ca o mișcare de regenerare pusă sub patronajul unui domnitor ales de Adunarea obștească extraordinară. Era paravanul sub care se formulau idei revoluționare dintre cele mai îndrăznețe. Consacrând sub presiunea maselor populare un program revoluționar, sub amenințările Rusiei care-i reproșa că se abătuse de la limitele legalității, fără a mai ține cont de Turcia care încurajase „partida liberală”, Bibescu abandona tronul, refugiindu-se la Brașov. O asemenea atitudine îndreptățește acuzele Rusiei de ilegitimitate a schimbării, dându-i motive să abandoneze expectativa și simplele amenințări cu intervenția militară. Era motivul de ultimă instanță prin care justifica ocupația Moldovei⁸, căci prin nehotărârea ei militară ar fi permis extensiunea contagiunii revoluționare și în provincia de dincolo de Milcov.

Guvernul provizoriu de la București, pe plan intern, era puternic contestat de marea boierime reacționară filorusă și de clerul înalt, care unelteau comploturi și apelau insistent la Rusia să înăbușe o revoluție inspirată chipurile de ideile

⁷ An 1848, I, p. 177.

⁸ *Ibidem*, II, p. 348–349.

comuniste⁹. Puterea țaristă însă nu se hotăra să-și trimită armatele asupra Bucureștiului, căci Turcia privea cu nemulțumire decizia unilaterală de ocupație a Moldovei. O considera un grav pericol pentru integritatea imperiului ei. O interpretare similară asupra ocupației menționate era dată și de ambasadorii de la Constantinopol ai Franței, generalul Aupick, și Marii Britanii, Stratford Canning. Aceștia sugeraseră un protest hotărât împotriva ocupației Moldovei, încercând să asocieze atât Austria, cât și Prusia¹⁰.

Nereușind să obțină consacrarea Principatelor Române ca zonă de interes strategic european, Poarta decidea să supravegheze mișcarea armatelor rusești în această zonă a imperiului ei. Își eșalona, astfel, o parte din armată la frontiera Moldovei, lăsând impresia unei intenții de a bara trecerea rușilor spre Țara Românească, unde revoluția era în plină desfășurare. Cercurile opiniei publice și politico-diplomatice interpretau acele desfășurări de forțe drept preludiul unui război ruso-turc pentru dominația Principatelor Române¹¹. Iar pentru a contrabalansa intențiile agresive ale Rusiei în disputa pentru supremație la Dunărea de Jos, în neputința de a angaja de parte-i puterile occidentale – cum propusese ambasadorul francez –, Constantinopolul miza pe fermitatea românilor în combaterea protectoratului rusesc¹².

Românii însă nu-i dezmințeau așteptările, căci după deruta de la finele lui iunie, provocată de diversiunea unei invazii rusești, reinstalau la cârmă guvernul provizoriu. Acesta continuă linia de aparentă legalitate, menținând pe mitropolitul Neofit în fruntea unui guvern pe care acesta din urmă îl abjurase în mai multe rânduri, dar mai ales prin legăturile secrete cu rușii cărora le cerea insistent o intervenție militară pentru a salva „slavonia” și ortodoxia de „latinie” și francofonie.

Aflată cu armata în Moldova, Rusia nu putea tolera desfășurările politice din Țara Românească, mai ales când se dovedise că presiunile ei psihologice erau insuficiente pentru a provoca o puternică contrarevoluție internă țintind restaurarea regimului regulamentar, adică dominația ei absolută. De aici presiunile diplomatice la Constantinopol pentru ca Poarta însăși să lichideze regimul revoluționar de la București¹³. În această dispută politico-diplomatică dintre Poartă și Rusia, ideea centrală era dacă Principatele Române aveau sau nu dreptul să-și modeleze instituțiile interne. Între puterile suzerană și protectoare survenea o contradicție greu de armonizat. Căci dacă Rusia privea Regulamentul organic prin prisma exclusivă a articolului adițional, Poarta recunoștea valahilor – în temeiul aceluiași așezământ constituțional – dreptul intern de a-și reforma legile. Ca atare, mișcarea de la București i se părea legală.

⁹ *Ibidem*, III, p. 359.

¹⁰ *Ibidem*, II, p. 490–491.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 317, 382–384; III, p. 18.

¹³ *Ibidem*, II, p. 489–490.

Negarea de către Rusia a schimbărilor politice din Țara Românească era cu atât mai gravă cu cât, potrivit notelor ei diplomatice, se erija în salvator al Imperiului Otoman¹⁴, a cărui integritate ar fi fost afectată de revoluția de la București. Subordonată în deciziile ei politice privitoare la Principate, Poarta însăși dorea a se debarasa de tutela rusească. Slăbiciunea militară îi limita însă orice acțiune de rezistență pe cont propriu. Dar cum Rusia, prin dominația ei discreționară la Dunărea de Jos și la Marea Neagră afecta și interesele puterilor maritime, Marea Britanie și Franța îndeosebi, între acestea din urmă și Poartă se profilează clar în acele împrejurări un obiectiv strategic comun: o politică de zăgăzuire a expansionismului rusesc în sud-estul Europei, cu ținta prioritară Principatele Române.

Ca atare, revoluția de la București, care redefinise poziția externă a țării prin eliminarea din punct de vedere al dreptului internațional a protectoratului rusesc, concorda cu interesele geopolitice atât ale Porții, cât și ale puterilor occidentale. Rusia însăși înțelegea o atare concordanță de interese, de unde notele ei diplomatice diversioniste potrivit cărora intervenția ei militară în Principate urmărea nu numai împiedicarea dezagregării Turciei, ci și interpunerea unei carantine ideologice la frontiera basarabeană pentru a împiedica imperiul ei de contagiune.

La Constantinopol, deși nerecunoscut oficial, Ion Ghica acționa insistent pe lângă miniștri otomani, dar și pe lângă ambasadele franceză și britanică pentru retransnșarea acestor puteri în spatele Turciei, spre a împiedica Rusia să înăbușe revoluția din Țara Românească în numele unei pretinse legalități. Este de menționat că cele două ambasade de la Constantinopol, dar și din capitalele europene Paris, Londra, Viena și Frankfurt, asaltate de emisari munteni, au întrezărit într-o măsură mai mare sau mai mică necesitatea apărării Principatelor Române ca entitate politico-statală scoasă de sub protectoratul Rusiei¹⁵. Statele occidentale însă, deși conștiente de pericolul reprezentat de absolutismul rusesc la Dunărea de Jos și chiar în centrul Europei, erau incapabile în acele momente să promoveze o politică coerentă, din cauza unor convulsii interne și rivalități. De aici incapacitatea Marii Britanii și a Franței de a seconda Poarta – în ciuda insistențelor acesteia – în promovarea unei atitudini ferme față de expansionismul Rusiei în Principatele Române.

Marea Britanie și Franța – prin prisma activității ambasadelor de la Constantinopol – se afirmă doar drept consilieri ai guvernului otoman. Cele trei puteri apreciau că revoluția valahă era legitimă în virtutea drepturilor capitulare – recunoscute ca atare –, a unei autonomii pe care Rusia acum o contesta. Stratford Canning dezaprobă doar unele puncte programatice ale revoluției de la București pe care le considera prea democratice în comparație chiar cu cele britanice. Asemenea sfaturi însă erau insuficiente pentru un guvern otoman aflat sub o puternică presiune din partea lui Titov, ambasadorul Rusiei, dar mai ales a

¹⁴ Apostol Stan, *op.cit.*, p. 248 și urm.

¹⁵ An 1848, I, p. 556–557; II, p. 565, 800, 802, 831, 846, 847 etc.

prezenței militare a acesteia în Moldova. Titov, în temeiul legalității regulamentare, pretindea măsuri pentru lichidarea revoluției care anihilase acea ordine. Este motivul care constrânge Poarta să însărcineze pe Suleiman Pașa cu misiunea de a restaura legalitatea în Țara Românească, în condițiile în care armata rusă stătea de veghe în Moldova, având alături comisari și consuli care eșuaseră în tentativele diversioniste de dinainte de 11 iunie.

Însărcinat deci să restaureze ordinea legală, noul comisar otoman se consulta cu generalul francez Aupick. Acesta, cu o viziune strategică europeană asupra Principatelor Române, îi sugera ca în misiunea lui la București să nu dezamăgească o populație care se retransase atât de puternic în spatele suzeranității otomane. Să facă concesii pentru ca turcii să nu-și alieze din nou cele două țări române, căci în caz contrar câștigul în lupta pentru simpatie ar reveni Rusiei¹⁶. Aupick rămăsese cu convingerea că Suleiman Pașa era hotărât să satisfacă cererile valahilor, dar să și prevină o ocupație rusească¹⁷.

Poarta, cel puțin prin prisma intențiilor acestui comisar, decisese să restabilească ordinea legală, dar nu aceea dorită de Rusia. Pentru Constantinopol, momentul acesta era decisiv în lupta lui cu Rusia pentru redobândirea unor prerogative ale suzeranității, anulate prin protectoratul absolut. Ca atare, deși avea la dispoziție o armată pe care o trecea de la Rusciuc la Giurgiu, Suleiman Pașa nu-și propunea să ia cu asalt Bucureștii. Respectând autonomia țării, prin manevre diplomatice, el intră în legături cu conducătorii revoluției, deși inițial nu ca persoane oficiale, sfârșind prin transformarea guvernului provizoriu în Locotenență domnească, o formă tranzitorie de putere dedusă din Regulamentul organic. Recunoaște nu numai dreptul țării la autonomie, ci însăși Constituția, cu excepția câtorva amendamente prin care voia să atenueze radicalismul și democratismul. Cerea, apoi, ca și consacrarea finală a acesteia să se facă de către sultan, pe temeiul dreptului lui de suzeran, iar pentru negocierea punctelor constituționale controversate să se trimită la Constantinopol o deputațiune oficială. În final, sosind în București, Suleiman Pașa recunoștea Locotenența domnească constituită din fruntași ai revoluției. Era, în fapt, o mixtură de legalitate regulamentară și constituțională. Pasul hotărât al aceluiasi comisar era de a face recunoscut un asemenea regim prin declarații oficiale și, drept consecință, stabilirea de legături cu consuliile puterilor europene¹⁸.

Comisarul otoman dădea deci o recunoaștere provizorie regimului revoluționar, consimțind la abolirea de facto a Regulamentului organic, sub rezerva unei sancțiuni finale a Constantinopolului asupra celor 22 de puncte constituționale. Pentru conducătorii revoluției de la București, dar și pentru alți români o asemenea misiune era considerată un triumf. Se părea – cum judecau

¹⁶ *Ibidem*, II, p. 721.

¹⁷ *Ibidem*, p. 248–250.

¹⁸ *Ibidem*, VI, p. 20–21, 23–24, 32.

chiar cercuri politice europene – că Poarta își recuperase suzeranitatea, îndeplinindu-și funcția proteguitoare cel puțin în Țara Românească.

Acest aranjament de la București înfăptuit în numele legalității, adică al rolului protegitor al puterii suzerane în relațiile cu Principatele Române – potrivit capitulațiilor – era o sfidare la adresa Rusiei, mai ales că revoluționarii pe care ea îi contesta energic erau legitimați, conferindu-li-se dreptul de a surpa instituțiile social-politice făurite de Rusia. Din aceste motive, Titov recurgea la puternice presiuni și amenințări, cerând guvernului otoman să instaureze adevărata legalitate, adică aceea regulamentară¹⁹, în caz contrar prefigurând ocuparea militară și a Țării Românești. Miniștrii otomani cer sfatul diplomaților francezi și britanici, dar aceștia nu pot oferi nici măcar un sprijin moral, o declarație politică de combatere a Rusiei. În locul unei internaționalizări a poziției Principatelor Române – cum propuseseră programul revoluției și emisarii Bucureștiului trimiși în capitalele europene –, lordul Palmerston declara în Camera Comunelor că problema Principatelor Române era de competență exclusivă a celor două curți suzerană și protectoare.

Deși dornică să se debaraseze de tutela rusească în cele două Principate, incapabilă să-și facă respectată suzeranitatea, Poarta făcea Rusiei concesii umilitoare. Dezavua, astfel, pe Suleiman Pașa, substituindu-l cu Fuad Efendi²⁰. Acum însă acțiunea acestuia nu mai era unilaterală, ci supravegheată de comisarul rus Duhamel. Aflat în tabăra turcească de la Giurgiu, acesta îi cenzura și chiar dicta cele mai de seamă ordine, împingând armata otomană – la 13 septembrie – la o intervenție sângeroasă pentru compromiterea puterii suzerane care timp de trei luni încurajase pe conducătorii revoluției²¹. La 15 septembrie Rusia însăși apărea cu forțele ei armate în București, prin efectivele ei numeroase înstăpânindu-se nu numai în Moldova, ci și în Țara Românească. Turcii înșiși erau transformați treptat într-o anexă a oștilor țariste, care desfășurau o acțiune sistematică de decontaminare ideologică a celor două Principate, atât prin numeroase arestări, cât și prin confiscarea, strângerea și arderea unei bune părți a documentelor emaneate de la guvernul revoluționar. Fuad Efendi devenea un simplu spectator la un tablou terifiant al restaurării protectoratului rusesc²².

Moldova și Țara Românească sperând în emancipare, pornind de la considerentul ratării la procesul european de organizare distinctă a națiunilor și de la importanța lor strategică pentru o Europă democratică, se iluzionaseră pe timpul verii fierbinți a anului 1848 că pericolul rusesc atât de strivitor pentru ele va fi combătut de toate puterile democratice și liberale, mai ales de Franța și Marea Britanie. Acestea însă nu erau pregătite în acel moment să joace un asemenea rol.

¹⁹ *Ibidem*, III, p. 375–376, 407, 502; IV, p. 346.

²⁰ *Ibidem*, III, p. 658; IV, p. 190–192.

²¹ *Ibidem*, IV, p. 230–231.

²² *Ibidem*, p. 427, 609.

Principatele Române însă întrevăd necesitatea unei politici occidentale concertate de contrabalans față de dominația rusească la Dunărea de Jos, în numele apărării integrității Imperiului Otoman. Este politica adoptată de Occident în timpul războiului Crimeii, schițată în 1848, dar concretizată militar și diplomatic începând cu anul 1853.

REVOLUTION AND LEGALITY IN THE ROMANIAN PRINCIPALITIES IN 1848

Abstract

In 1848, the Romanians faced a fundamental issue, namely whether they were or not entitled to change the international order under the circumstances in which a twin domination was being exerted over the Principalities. Before the outbreak of the Revolution and through its developments to follow, the leading revolutionaries took a number of steps aiming at giving a political basis to their relations with the Ottoman Porte and Russia. They launched and conducted a genuine revolution under the cloak of legality. In Constantinople and other European capitals – Paris, London, Vienna, Frankfurt – Wallachian emissaries attempted to convince especially France and Great Britain to prevent Russia from suppressing the revolution in Wallachia. The Romanian Principalities saw clearly the necessity of a western policy able to counterbalance Russian domination at the Lower Danube. Designed in 1848 by Romanians, this policy was initiated at diplomatic and military levels by France and Great Britain in 1853, during the Crimean war.

O EVALUARE A CONCEPTULUI DE „REVOLUȚIE BURGHEZĂ”. EXEMPLUL ROMÂNESC LA 1848

ALEXANDRU MAMINA

Conceptul de „revoluție burgheză” a fost acreditat cu precădere de istoriografia marxistă. Pentru aceasta, nu a fost vorba doar de un termen „tehnic”, desemnând un fapt social oarecare, ci de unul ideologic, inteligibil în contextul unei întregi filosofii a istoriei. Materialismul istoric aprecia revoluția burgheză drept un punct nodal, esențial și legitim în evoluția socială, moment și, totodată, cale de trecere de la feudalism la capitalism. În virtutea unei dialectici hegeliene răsturnate, care transferase principiul devenirii întru libertate din planul spiritual în cel al umanității, revoluția burgheză apărea ca fiind o obiectivare a procesului determinismului istoric.

Totodată, tema revoluțiilor burgheze – sau, mai precis, a trecerii de la societatea feudală la cea burgheză – a fost privilegiată în analizele marxiste în măsura în care, pentru Occident, părea să ofere cele mai convingătoare probe ale validității materialismului istoric¹.

Criza, sau chiar disoluția pe care o suferă marxismul astăzi, ca paradigmă de cunoaștere a mecanismelor sociale, poate să atragă și o criză generală a *conceptelor ca atare* utilizate de marxism. În acest punct, riscul erorilor intelectuale este mare. Deoarece critica marxismului astfel întreprinsă încetează de a mai fi una epistemologică și devine, conștient sau nu, una ideologică de semn contrar: analiza este înlocuită de propagandă, iar *nonmarxismul* firesc asumat, de un *antimarxism* resentimentar și lipsit de nuanțe. Rezultatul nu poate fi decât o confuzie teoretică și un impas metodologic.

Cu o astfel de situație se confruntă încă istoriografia română, în cadrul căreia criza marxismului este percepută mai degrabă în termeni empirici decât ideatici. Deși discursul antimarxist este mai puțin ostentativ decât imediat după 1989, la nivelul oralității se exprimă și astăzi păreri negativiste, care contestă *de plano* analizele și aparatul conceptual ale materialismului istoric. Este și cazul revoluției de la 1848, pe care unii evită sau chiar refuză să o mai numească „burgheză”, dintr-un scrupul ideologic mascat sub pretenția vag intelectuală a detașării de marxism.

¹ Vezi Jeanne Hersch, *Mirarea filosofică. Istoria filosofiei europene*, București, 1994, p. 251–252.

Tocmai de aceea ne-am oprit asupra acestui subiect. O evaluare a conceptului de „revoluție burgheză” pe baza exemplului de la 1848, în toate implicațiile semnificațiilor sale afirmate și subiacente, poate conduce nu doar la o mai deplină înțelegere a cazului în speță, dar și la unele concluzii generale privind teoria cunoașterii istorice.

Argumentul pe care l-am auzit cel mai adesea este acela conform căruia istoriografia marxistă a greșit acreditând teza unei revoluții burgheze la 1848 în țările române, atâta timp cât nu exista o burghezie care să o facă. Este incorect – în această interpretare – să considerăm o revoluție condusă de tinerii reprezentanți ai unor familii boierești ca fiind o revoluție burgheză.

Dar cum ar trebui totuși să o considerăm, în ce tipologie politică să o încadrăm, nu am mai aflat. În fapt, cei care pun problema în acest mod, deși pretind că întreprind o critică a marxismului, nu fac decât să gândească tot în termeni marxiști. În loc să deplaseze centrul de greutate al demonstrației spre cauze și resorturi de alt tip decât cele „materiale”, rămân tributari formulei potrivit căreia baza economico-socială determină acțiunea politică, înțeleasă ca un epifenomen al evoluțiilor la nivelul modului de producție. Argumentul fundamental rămâne unul convențional, existența, respectiv inexistența, unei clase burgheze, având drept etalon burghezia occidentală², definită exclusiv în funcție de poziția sa în procesul de producție³. Este vorba, așadar, de o contestare a materialismului istoric tot în logica și cu armele materialismului istoric, nicidecum de o înnoire teoretică și metodologică.

Convenim asupra faptului că, în deceniul al cincilea al secolului trecut, atât din punct de vedere numeric, cât și al forței economice, burghezia română era încă într-o fază incipientă de dezvoltare, excepție făcând, într-o anumită măsură, negustorii din Brașov și din Sibiu⁴. Suntem de acord, de asemenea, că inițiatorii și conducătorii revoluției de la 1848 au provenit mai ales din mediul boieresc, cel puțin în cazul principatelor extracarpătice. Cu toate acestea, afirmăm că revoluția de la 1848 a fost o revoluție burgheză. Deoarece o revoluție nu se definește în primul rând după lideri, nici măcar după participare (variantă care, luată singură, ne-ar introduce într-un adevărat impas conceptual), ci după finalitate. Revoluția de la 1848 a fost o revoluție burgheză pentru că și-a propus să realizeze o societate întemeiată pe valorile burgheze.

² Însuși acest etalon ideal, al burgheziei occidentale, este unul discutabil. Modelul burgheziei engleze, presupus subiacent în multe interpretări, nu s-a generalizat efectiv pe continent decât după 1850–1860, odată cu desăvârșirea revoluției industriale. În realitate, etalonul în cauză are mai mult o valoare didactică decât una analitică.

³ Vezi Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în principatele române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*, Iași. 1997. p. 68, 266.

⁴ *Ibidem*, p. 288–313.

Adeziunea la valorile burgheze nu presupune obligatoriu o condiționare sociologică burgheză. Cu nuanțele de rigoare, ele au putut fi împărtășite, pe bază de *adeziune intelectuală*, de nobili ca La Fayette sau La Rochefoucauld, sau, la noi, de boieri ca Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, frații Golescu, C.A. Rosetti, etc.⁵. Din diverse cauze: din convingere, din educație, prin instrucție, pentru a fi la modă, din spirit de frondă, aceștia au aderat la o ideologie care promova libertatea, egalitatea civilă și politică, abolirea privilegiilor, proprietatea particulară, suveranitatea națională, guvernarea reprezentativă ș.a.m.d.

Valoarea fundamentală – prin excelență burgheză – era libertatea. Libertatea a fost marca definitorie a mediului social burghez încă din evul mediu, când „aerul orașului te făcea liber”. Comunele urbane au reprezentat primii actori politici care au căutat să se emancipeze din sistemul dependențelor feudale. Tot în orașe s-a dezvoltat spiritul întreprinzător individualist, care revendica libertatea de constrângeri economice și politice, și tot în orașe – prin intermediul universităților, al umanismului și al circulației cărților – s-a afirmat spiritul critic, care revendica libertatea gândirii. Orașele au fost acelea care, în imaginar, prin analogie cu cetățile antice, simbolizau regimul libertății. Luminismul – credem noi – a însemnat consacrarea intelectuală a sistemului de valori manifestat în practica socială și conștiința burgheziei.

La 1848, principiul libertății a fost înscris, într-o formă sau alta, în toate programele revoluționare. Se urmărea atât libertatea individuală, cât și cea a corpului național în ansamblu, față de o dependență externă – în cazul Țării Românești și al Moldovei –, față de un regim de privilegii medievale discriminatorii – în Transilvania.

S-ar putea pune atunci întrebarea de ce nu calificăm revoluția de la 1848 pur și simplu drept o revoluție liberală? Un prim argument ar fi acela că, din punctul de vedere al participării, cel puțin în Țara Românească și în Transilvania, a avut o componentă populară improprie modelului politic liberal din epocă. Dar mai important decât atât, avem în vedere faptul că revoluția – ca fenomen social – nu poate fi subsumată unei doctrine specifice, în cazul nostru nu poate fi identificată cu liberalismul. Revoluția de la 1848 a integrat mai multe tendințe politice, de la elitismul boierilor moldoveni și paternalismul cu inflexiuni creștine al lui Ion Heliade Rădulescu, la democratismul social al lui Nicolae Bălcescu – orientat precumpănitor spre țărănime – și radicalismul Brătienilor și al lui C.A. Rosetti – legat de mediul orășenesc.

Toate aceste orientări au constituit diferențele specifice. Genul proxim care le-a reunit a fost *modul de gândire tipic burghez* al revoluționarilor. Minte lor funcționa aproximativ în aceiași termeni, în sensul că se raportau asemănător la existență, valorizau, în mare, aceleași lucruri și aveau același gen de așteptări.

⁵ Este interesant de remarcat, pentru o sociologie a politicii, dar și a culturii, că majoritatea celor care au aderat la valorile burgheze – atunci când au făcut-o – erau oameni tineri.

Ontologic, etic, politic, ei apăreau că niște burghezi („devii ceea ce gândești...”, spune un text oriental), iar revoluția a fost o încercare de a crea o societate „după chipul și asemănarea lor”, adică fondată pe principii ca individualismul, mercantilismul⁶, libertatea, egalitatea formală, în fața legii, competența. Revoluția a corespuns așadar – a fost expresia, am putea spune – acestei culturi politice și acestei „mentalități” de esență burgheză. Este motivul pentru care o considerăm o revoluție burgheză.

Programele – care sunt documentele fundamentale în definirea unei revoluții – probează această interpretare. Este cazul Petițiunii-proclamațiune de la Iași, din 28 martie 1848, în subtextul căreia, deși a fost cel mai moderat program, putem întrevedea principiile amintite. Revendicările privind siguranța personală (art. 3), desființarea pedepselor corporale din armată (art. 10), protecția arestaților față de abuzurile poliției (art. 20) aveau ca suport mental individualismul, valorizarea individului și preocuparea de a-i asigura garanții de securitate în raport cu autoritatea colectivă reprezentată de stat. Preocuparea pentru dezvoltarea agriculturii și a comerțului (art. 13, 14, 17), interesul arătat normelor financiare și instituțiilor de credit (art. 16, 18, 24) reflectau o gândire mercantilă. Eliberarea arestaților din motive politice (art. 21) și desființarea cenzurii (art. 34) erau cerute în numele principiului libertății. Revendicarea unei împărțiri drepte a banilor de pensii (art. 26), precum și aceea ca fiecare pământean să aibe dreptul de a adresa jalbe Adunării Obștești (art. 30) aveau la bază convingerea că toți oamenii sunt egali în fața legii. Dorința de a realiza o reformă școlară, pe o largă temelie națională, „spre răspândirea luminărilor în tot poporul” (art. 8) și cererea privind păstrarea și promovarea în posturi a funcționarilor „vrednici și cinstiți” (art. 22) se înscriau în logica proprie gândirii burgheze, care afirma necesitatea instrucției și statua drept unic criteriu al ascensiunii sociale competența⁷.

Aceleași coordonate definitorii ale modului de gândire burghez le regăsim, încă mai pregnant, în proclamațiile de la Blaj și de la Islaz. La Blaj, de pildă, în mai 1848, s-a afirmat că „Națiunea română, ajungând la *conștiința 'drepturilor individuale* (s.n.), cere fără întârziere desființarea de iobăgie fără nici o despăgubire din partea țăranilor iobagi...” (art. 3). Așadar, o cerere decurgând din aceeași concepție asupra omului, ca individ autonom, nu ca parte a unei corporații – în logica gândirii medievale –, și care trebuie eliberat din sistemul de dependențe feudale. Gândirea mercantilă s-a regăsit în argumentul invocat pentru desființarea dijmelor, apreciate ca un obstacol în calea dezvoltării economice (art. 3) și a zecuielii metalelor, care – se spunea – împiedica exploatarea minelor (art. 6). De asemenea, s-a regăsit în interesul arătat libertății industriale și comerciale, care

⁶ Prin mercantilism înțelegem acea atitudine mentală orientată spre obținerea unor câștiguri materiale, fără a implica vreo conotație etică.

⁷ Vezi *1848 la români, o istorie în date și mărturii*, de Cornelia Bodea, vol. I. București, 1982, p. 360–361.

impunea înlăturarea limitărilor feudale de tipul corporațiilor și privilegiilor (art. 4), cât și respectării tratatelor economice încheiate între Imperiul habsburgic, Poartă și principatele române (art. 5). Valorizarea libertății o aflăm în revendicările referitoare la asigurarea libertății personale, de exprimare a opțiunilor politice, de întrunire (art. 8), precum la desființarea cenzurii (art. 7). Egalitatea în fața legii este poate cel mai prezent principiu burghez din proclamația de la Blaj. Nici nu mai trebuie să îl descoperim în subtext. A fost afirmat cât se poate de pregnant în cererile privind acordarea românilor de drepturi politice egale cu maghiarii, sașii și secuii – „pe principiul libertății, egalității și fraternității” (art. 1), independența și egalitatea în drepturi a Bisericii române cu ale celorlalte naționalități (art. 2), dotarea clerului român de la bugetul statului, asemenea celorlalte cleruri (art. 12), ca și în cererea privind „purtarea comună a sarcinilor publice după starea și averea fiecăruia și ștergerea privilegiilor” (art. 14). Se observă cum regimului de esență feudală, al națiunilor politice privilegiate și religiilor recepte, revoluția română i-a contrapus o ideologie fundamentată pe un concept modern de națiune, pe drepturile omului și egalitatea politică. În ceea ce privește aprecierea instrucției și a competenței, ea s-a regăsit în preocuparea pentru dezvoltarea învățământului național, pentru înființarea de școli în toate satele și orașele, de institute militare și tehnice, de seminare preoțești, cât și a unei universități românești (art. 13) și, de asemenea, în cererea de abolire a privilegiilor, care constituiau criteriul de departajare în viața socială (art. 14)⁸.

Proclamația de la Islaz, din 9 iunie 1848, a fost poate cea mai explicită înscriere programatică a valorilor burgheze despre care vorbim. Individualismul – în sensul pe care l-am precizat, de afirmare a unei personalități umane centrată asupra ei însăși și prestigioasă ca atare, autonomă față de colectivitate – exprimată instituțional, finalmente, de puterea politică – îl aflăm în revendicarea emancipării și împrăștiării fără despăgubire a clăcașilor (art. 13). Aceasta însemna desprinderea țăranilor din sistemul de relații de tip feudal și paternalist în care trăiau, destrămarea structurilor patriarhale de obște, și transformarea lor în proprietari particulari, adică în individualități economice și politice. De asemenea, îl aflăm în cererile de desființare a pedepsei degradante cu bătaia (art. 18), a pedepsei cu moartea (art. 19) și în preocuparea ca așezămintele penitenciare să urmărească, în primul rând, reabilitarea morală a celor condamnați (art. 20). (Ideea aceasta din urmă constituie ea însăși rezultatul unei transformări mentale, ca urmare a schimbării percepției asupra corpului omenesc în relațiile de putere, pe măsura trecerii de la medieval la modern)⁹. Gândirea mercantilă, spiritul de economie și administrator s-au exprimat în revendicarea reducerii cheltuielilor cu lista civilă și a eradicării oricărei posibilități de corupere (art. 6). Corupția nu reprezenta numai un obstacol în funcționarea corectă și eficientă a vieții social-

⁸ *Ibidem*, p. 484–486.

⁹ Vezi Michel Foucault, *A supraveghea și a pedepsi. nașterea închisorii*, București, 1997, p. 49–58.

economice, dar și un sistem distinctiv – la nivelul imaginarului – al societății fanariote, căreia revoluționarii îi opuneau modelul societății burgheze, întemeiată pe legalitate. Valorizarea libertății s-a reflectat în cererile de emancipare socială a clăcașilor (art. 13), de dezrobire a ȝiganilor (art. 14) și de libertate absolută a țiparului (art. 8). Principiul egalității în fața legii a fost afirmat *ad litteram*: „Egalitatea drepturilor politice” (art. 2), fiind cuprins, de asemenea, și în solicitările referitoare la supunerea generală la plata impozitelor (art. 3), la prezența în Adunarea legislativă a reprezentanților tuturor categoriilor sociale (art.4), la desființarea rangurilor (art. 17) și la acordarea de drepturi politice evreilor și tuturor celor de altă confesiune decât cea ortodoxă (art. 21). Principiul competenței s-a regăsit în dorința de a asigura o „Instrucție egală și întreagă pentru românul de amândouă sexele” (art. 16) și în ideea că orice recompensă trebuie „să vie de la patrie prin reprezentanții săi, iar nu de la domn” (art. 9). Această formă de recompensare însemna o recunoaștere instituționalizată a meritelor, pe baza unor norme la vedere, la antipodul favoritismelor subiective, lipsite de criterii „deontologice”, pe care le putea exercita un singur om, în cazul nostru domnitorul¹⁰:

Metoda „deconstructivistă” pe care am aplicat-o în analiza programelor are o valoare hermeneutică. Ea ne permite să decriptăm, în subtextul discursului, ideile directe, „cauzele formale” ale acestuia, așadar nu atât programul politic afirmat, cât valorile, reperele de gândire subiacente pe care s-a fundamentat programul. Disjuncțiile pe care le-am operat între diferitele principii nu au însă decât o semnificație strict analitică. În realitate, valorile respective nu au funcționat în stare pură, de sine stătătoare, ci au interferat, au decurs unele dintr-altele și s-au completat și dezvoltat unele pe altele, în unitatea organică a modului de gândire burghez. În revendicările referitoare la libertate, de pildă, nu putem să nu întrevădem și gândirea individualistă, iar pe cele care vizau statuarea în societate a principiului competenței, nu le putem separa efectiv de ideea egalității în fața legii.

Spiritul burghez s-a degajat și din alte documente – programe, discursuri, presă –, cât și, fapt important, din lucrările Comisiei proprietății. Discuțiile din Comisia proprietății s-au purtat în temeiul principiilor respectului pentru proprietate și respectului pentru persoane¹¹. Astfel, regimul pământului nu a mai fost tratat în termeni feudali, care implicau existența unui drept doar de posesiune, principiul folosinței condiționate și exploatarea în devălmășie a unor terenuri, ci în termenii capitaliști ai proprietății private, cu drept de înstrăinare și testare, și ai retribuiri individuale a muncii. În Comisia proprietății a apărut punctul de vedere ultraliberal al boierimii, pe care gruparea conservatoare l-a dezvoltat și a căutat să-l impună ca lege în 1862, conform căruia relațiile sociale dintre boieri și țărani trebuie să fie de tipul celor proprietari-salariați. Raporturile își pierdeau dimensiunea personală pe care o avuseseră în evul mediu, pământul și munca nemaidesemnând

¹⁰ Vezi 1848 la români, o istorie în date și mărturii, de Comelia Bodea, vol. I și urm., p. 537–538

¹¹ Ibidem, vol. II, p. 714.

decât două abstracțiuni, două categorii economice, doi factori de producție. Karl Marx și Friedrich Engels aveau desigur dreptate, atunci când puneau dispariția idilismului patriarhal de la țară pe seama acțiunii revoluționare a burgheziei. În cazul societății românești însă, trebuie precizat că această acțiune s-a datorat ideilor burgheze, mai înaintea realităților burgheze.

O specificare în plus se impune totuși în legătură cu Transilvania. Revoluția românilor ardeleni a avut un dublu caracter: a fost burgheză prin modul de gândire și cultura politică a conducătorilor săi, și națională prin conținut, scopuri și participare. Ea nu a promovat atât obiective ideologice – ca în Țara Românească, de exemplu, – cât cauza națiunii în ansamblu, fără precizări doctrinare. În acest caracter național a constat particularitatea revoluției din Ardeal, singurul caz european în care o armată revoluționară, cea română, s-a aliat cu o armată imperială, cea habsburgică, împotriva unei alte armate revoluționare, cea ungară. Așa se explică și rezervele lui Nicolae Bălcescu, pentru care conta în primul rând criteriul ideologic, în legătură cu poziția dură a lui Avram Iancu, pentru care conta mai ales criteriul național, față de revoluția ungară. Nicolae Bălcescu identifica principalul pericol în absolutismul habsburgic și țarist, Avram Iancu în șovinismul maghiar.

Revoluționarii ardeleni au transferat principiile burgheze referitoare la individ asupra corpului național în întregime. Într-un discurs cu aspect programatic, ținut în Catedrala de la Blaj la 2 mai 1848, Simion Bărnuțiu invoca acest argument prin analogie: așa cum un individ nu putea să oprime un alt individ, toți fiind egali în fața legii, nici o națiune nu putea să oprime o altă națiune, toate având aceleași drepturi; drepturile națiunii rezultau din însumarea drepturilor indivizilor care o compuneau¹².

Astfel, revoluția din Transilvania a fost burgheză prin structura mentală a discursului și o serie de revendicări, și națională prin expresia sa generală. Din acest motiv, considerăm că s-ar putea încadra cel puțin la fel de bine în tipologia „revoluțiilor naționale”, alături de revoluțiile grecilor, polonezilor sau ale sud-americanilor, al căror proiect de societate viza mai mult componenta independenței naționale, decât chestiunile sociale sau cele legate de regimul politic¹³.

Am văzut, prin urmare, că revoluția de la 1848 a fost o revoluție burgheză, nu pentru că a existat o clasă burgheză care să o facă, ci pentru că modul de a gândi al revoluționarilor a fost unul burghez. Revoluția nu a fost rezultatul și expresia unei realități sociale burgheze, ci al unei psihologii și culturi politice burgheze.

Așadar, din punctul nostru de vedere, conceptul de „revoluție burgheză” desemnează acțiunea politică de preluare a puterii și de transformare structurală a

¹² *Ibidem*, vol. I, p. 471–472.

¹³ Cu titlul de ipoteză de lucru introducem următoarea idee: revoluția franceză constituie paradigma (în sens weberian) a revoluției social-politice, iar revoluția americană, a celei naționale (inclusiv sub forma războiului de eliberare națională). Deși cele două modele nu pot fi identificate, între ele au existat o serie de interferări, atât sub aspect ideologic și programatic, cât și factologic.

societății, în sensul valorilor specifice modului de gândire burghez: individualismul, mercantilismul, libertatea, egalitatea în fața legii, competența. Conferim conceptului o accepțiune diferită decât cele de până acum, un alt conținut – am putea spune. În primul rând, criteriul nostru de definire este unul „ideal”: modul de gândire, și nu cel „material”, al condiționării social-economice. În al doilea rând, eliberăm conceptul – și revoluția ca atare – de orice conotații ideologice și teleologice: formula „revoluție burgheză” este un termen „tehnic” oarecare, iar revoluția propriu-zisă un fenomen politic circumscris conjunctural, fără semnificațiile dialectice-deterministe pe care i le atribuia marxismul. Noi nu reafirmăm conceptul de „revoluție burgheză” într-un sens marxist, ci îl *reevaluăm*, îi precizăm noi accepțiuni, mai degrabă pe filiera gândirii lui Eugen Lovinescu, decât a lui Ștefan Zeletin.

Pe baza acestor concluzii se pot desprinde câteva observații de natură teoretică și metodologică.

În primul rând, se constată ponderea mai mare a factorilor „ideali”, față de cei „materiali”, în conturarea și definirea unui fenomen social. Gândirea, conștiința, pe care sociologismul pozitivist și cel marxist le tratau într-un registru secundar, ca *reflectare* a unei realități materiale, ca epifenomene ale acesteia, devin astfel *cauze* și *resorturi* în viața socială, capătă și ele – ca să spunem așa – statutul de realități.

Nu degajăm de aici nici un fel de „lege”. Nu răsturnăm raportul materie-conștiință în favoarea celei de a doua, în spiritul unui idealism vulgar. Constatăm, însă, că relația dintre „material” și „ideal” nu este una permanent univocă: în evoluția unei societăți, într-un anumit context istoric, modul de a gândi poate exercita și el o acțiune determinantă, creatoare, asupra realității sociale.

Aceasta înseamnă că istoricul trebuie să se ocupe de modul de gândire ca de o componentă „structurală” a societății¹⁴. Înseamnă că trebuie să-l analizeze în sine și pentru sine, dintr-o perspectivă oarecum fenomenologică, nu doar să îl presupună implicit din schemele deductive ale istoriei seriale. Carl Gustav Jung vorbea la un moment dat despre istoria culturii ca despre o istorie a unor stări succesive de conștiință¹⁵. Afirmatia este valabilă și pentru alte domenii ale analizei istorice. Studiarea condiționărilor psihologice ale manifestării diversilor actori din spațiul public, completează legitim prezentarea ansamblului macrosocial. Ne relevă determinarea concretă, trăită, a unor fapte, acolo unde vulgatele pozitivistă și marxistă ofereau doar generalități abstracte.

Acestor prime observații li se asociază firesc cea privind schimbarea cadrului analizei, trecerea de la macroistorie la microistorie. În condițiile în care revoluționarii de la 1848 reprezentau un grup minoritar și destul de atipic în societate, înțelegerea modului în care s-a constituit, a reperelor sale identitare, a

¹⁴ Observațiile noastre privesc cazul particular al istoriografiei românești actuale. Pentru alte istoriografii ar avea valoarea unor locuri comune.

¹⁵ Vezi Carl Gustav Jung, *Amințiri, vise, reflecții*, București, 1996, p. 171.

gândirii componentilor, nu se poate face numai în termeni globaliști, utili în stabilirea genului proxim, dar nu și a diferenței specifice. Pentru a relua o formulă a lui Roger Chartier, istoricii trebuie să renunțe la obstinația „formelor de proiectare în universal”¹⁶.

Este necesară o analiză la nivelul particularizat al rețelei sociale pe care revoluționarii o alcătuiau. În acest sens, trebuie urmărit cine cu cine se întâlnea, ce cărți și ce ziare se citeau, ce mode se promovau, ce idei erau colportate. Trebuie analizate asociațiile politico-literare din epocă, în calitatea lor de concretizări organizaționale ale rețelei. Întrunirile diferitelor asociații, întâlnirile repetate de la Mânjina au avut aproximativ aceeași funcționalitate socială ca reuniunile din saloanele libertine ale Franței Vechiului Regim: au conturat ideologic și atitudinal o generație contestatară, capabilă și dornică să se transforme într-o nouă clasă politică. Forme *sui generis* de coagulare a societății civile, aceste asociații și-au dezvoltat propria identitate, propriile repere valorice, diferite de cele ale puterii instituționale; au fost cadrul în care s-a pregătit intelectual, mental și uman revoluția, poate mai mult decât evoluția raporturilor de producție. Un asemenea demers pune în evidență oamenii în concretețea lor, în dinamica relațiilor interpersonale. Se relevă, pe lângă modul de gândire, și aspecte de viață cotidiană, forța economică a rețelei și distribuirea veniturilor în interiorul ei, mecanismele de elecție a liderilor formali și informal, raporturile cu puterea politică. Printr-o microistorie astfel practică – în maniera lui Carlo Ginzburg –, prin studii cu caracter monografic, se ajunge la descoperirea structurilor profunde ale societății, la înțelegerea ei pe toate nivelele: antropologic, cultural, social-economic, politic, într-un mod poate mai autentic decât pe baza metodologică globalistă a macroistoriei.

În final, dorim să evităm, totuși, o neînțelegere: nu contestăm posibilitatea și utilitatea generalizărilor în studiul istoriei. Din contra, suntem de părere că fără un efort de teoretizare, de semnificare a informației, istoriografia ar fi redusă la condiția unei narațiuni empiriste. Or istoricul nu trebuie doar să înregistreze, ci și să interpreteze. Mai mult, suntem de acord cu existența unei legități specifice în procesul vieții sociale, dar o înțelegem oarecum în termenii lui Paul Ricoeur, ca un determinism precizat contextual, nu unul universalist, analog modelului legității din științele naturale¹⁷.

Ne-am pronunțat însă pentru o lărgire a orizontului categorial al istoriografiei românești, care trebuie să se deschidă spre integrarea unor noi concepte și ipoteze de lucru, cu toate implicațiile sub aspectul schimbării perspectivelor analitice și al habitudinilor teoretice și metodologice. Evaluarea termenului de „revoluție burgheză” – necesară în sine –, ne-a condus și la această concluzie: evitarea erorilor de interpretare și depășirea impasului conceptual nu se pot obține decât printr-o înnoire epistemologică generală.

¹⁶ Vezi Robert Chartier, *Lecturi și cititori în Franța Vechiului Regim*, București, 1997. p. 385.

¹⁷ Paul Ricoeur, *Eseuri de hermeneutică*, București, 1995, p. 150–152.

AN EVALUATION OF THE CONCEPT OF
"BOURGEOIS REVOLUTION".
THE ROMANIAN 1848 EXAMPLE

Abstract

Based on the Romanian 1848 example, an analysis is made of the of the dual-ideological and teleological-concept of "Bourgeois Revolution" put forward by Marxism. In the Marxist approach, the "Bourgeois Revolution" is a mean to operate the transition from feudalism to capitalism and bring into accord the old political superstructure with the new mode of production. It is also considered to be a crucial landmark in the progress of society towards Communism.

The author takes issue with this materialistic interpretation, and gives more considerable weight to the "idealistic" criteria. The validity of the concept of "Bourgeois Revolution" is accepted, but on arguments other than Marxist. A revolution will thus be termed "bourgeois" not as much in relation to the degree in which it mirrors the bourgeois social and economic reality, as to the degree in which it reflects the bourgeois *way of thinking*, centered on individualism, mercantilism, liberty, formal equality and competence.

Social reality did not promote alone the adoption of the bourgeois values and political culture (if we may say, of the bourgeois mentality); in the case of the Romanian revolutionaries, the process rather related to the embracing of those principles at the level of the intellect. Indeed, as demonstrated in a text analysis, the programs of the 1848 revolution, the debates in the Commission on property, and the press of the time, expressed either explicitly or implicitly the new bourgeois mentality.

Several theoretical and methodological conclusions are reached. The necessity for the Romanian history writing to free itself from the shortcomings of Positivism and Marxism and adopt new criteria and directions is also disclosed.

CORRESPONDENȚĂ INEDITĂ I. VOINESCU II – ION GHICA DIN PERIOADA EXILULUI

VALERIU STAN

Trimis la 17/29 mai 1848 la Constantinopol ca reprezentant al Comitetului revoluționar din Țara Românească pe lângă Poarta otomană, Ion Ghica s-a aflat permanent în corespondență cu ceilalți fruntași revoluționari de la București, ajunși după 11/23 iunie la conducerea țării. Sunt cunoscute în această privință scrisorile adresate de el lui N. Bălcescu, A.G. Golescu-Negru și Ion Voinescu II. Cu cel din urmă, dată fiind funcția sa de secretar de stat în guvernul provizoriu, adică de șef al Departamentului afacerilor externe, corespondența lui I. Ghica a avut evident un caracter oficial și diplomatic. Scopul ei era de a informa conducerea revoluției în legătură cu poziția Porții față de evenimentele din Țara Românească, precum și cu măsurile întreprinse de trimisul român pentru a determina recunoașterea noului regim de către puterea suzerană. În depeșele sale, Ion Ghica va informa nu numai despre contactele sale cu demnitarii otomani, dar și cu ambasadorii Angliei și Franței la Constantinopol, insistând asupra puținului sprijin pe care îl puteau primi românii din partea acestora, despre atitudinea ce trebuia adoptată față de emisarii Porții la București, Suleiman Pașa și Emin Effendi, dar mai ales despre presiunile neîncetate exercitate de Rusia asupra guvernului otoman pentru a-l determina să înăbușe cu forța revoluția din Țara Românească¹. La rândul său, I. Voinescu II îl ținea la curent pe I. Ghica cu evoluția situației din Principate și îndeosebi cu mersul tratativelor duse de conducerea revoluției cu cei doi trimiși otomani, soldate în cele din urmă cu recunoașterea de către aceștia a noului regim². Recunoscut de Soliman Pașa, guvernul revoluționar de la București nu era însă recunoscut de Poartă, determinată în cele din urmă – sub presiunea diplomației țariste – să procedeze la dezavuarea misiunii lui Soliman Pașa și la înăbușirea cu forța armată a revoluției muntene.

Corespondența dintre Ion Ghica și I. Voinescu II va continua însă și după 13 septembrie 1848, dar în condiții total diferite, întrucât ambii protagoniști se aflau în situația de proscriși, un firman al Porții condamnându-i la exilare,

¹ Vezi aceste depeșe în *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. I, p. 601–610, 681–683; vol. II, p. 99–101, 686–688, vol. III, p. 101–103, 157–158, 501–504, 752–753; vol. IV, p. 29–32. Republicate în Ion Ghica *Opere*, vol. IV. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, glosar și bibliografie de Ion Roman, București, Minerva, 1985, p. 183 și urm.

² *Anul 1848*..., vol. II, p. 697–698; vol. III, p. 58–59.

împreună cu alți conducători ai revoluției. Grație relațiilor pe care și le crease în cercurile diplomatice din capitala otomană, I. Ghica va reuși să evite arestarea sau internarea sa la Brussa, în Asia Mică, rămânând în continuare la Constantinopol, unde va desfășura o intensă activitate în favoarea cauzei românești. Într-un anume fel, fără a mai reprezenta un organism politic și fără a fi recunoscut ca atare, el a fost considerat neoficial drept conducător al unei părți a emigrației române, cerându-i-se părerea în toate chestiunile care priveau pe exilați, precum și intervenția atât pe lângă Poartă, cât și pe lângă emigrațiile altor popoare³. Cât privește pe I. Voinescu II, acesta, după eliberarea sa de pe ghiemiile turcești, s-a stabilit la Paris, unde a rămas până spre sfârșitul vieții sale, survenit prematur la finele anului 1855⁴. Din capitala Franței, el s-a adresat frecvent lui Ion Ghica, bazându-se și pe vechile lor relații de prietenie stabilite cu mult înainte de revoluție, prin participarea comună la mișcarea condusă de Ion Câmpineanu, la activitatea "Frăției" sau a "Asociației literare a României". S-au păstrat din corespondența schimbată între ei în primii ani ai emigrației numai scrisorile lui I. Voinescu II, dintre care unele au fost deja publicate⁵. Pentru a avea însă o imagine mai completă a legăturilor dintre cei doi foști protagoniști ai revoluției din Țara Românească, publicăm în cele ce urmează și celelalte scrisori ale lui I. Voinescu II, rămase până acum inedite.

Aflate în fondul de corespondență Ion Ghica de la Biblioteca Academiei Române, ele sunt interesante în primul rând prin informațiile pe care le oferă în legătură cu exilații de la Paris, capitala Franței fiind unul din principalele centre ale emigrației revoluționare românești. Dincolo de chestiunile cu caracter strict personal, ca de exemplu, situația financiară precară în care s-au aflat unii exilați și în primul rând Voinescu, care a îndurat în tot timpul exilului mari lipsuri și privațiuni, de unde apelurile sale constante către I. Ghica de a fi ajutat, fie direct, fie prin intervenția acestuia pe lângă unii demnitari otomani, scrisorile respective pun, de asemeni, în evidență disensiunile și lipsa de unitate care domneau între emigranți, eforturile lor, rămase infructuoase până în 1851, de a se organiza, acțiunile de protest întreprinse de ei față de încălcarea de către Poarta otomană a autonomiei și drepturilor celor două Țări Române. Deosebit de interesante din acest punct de vedere sunt informațiile furnizate de I. Voinescu II în legătură cu împrejurările în care exilații de la Paris, după numeroase și aprige dispute, au conceput și adresat Adunării legislative a Franței protestul lor contra convenției de la Balta-Liman din 1849.

Reiese din aceste scrisori și deosebirea de vederi între I. Ghica și Voinescu în ceea ce privește atitudinea ce trebuia adoptată față de Turcia – puterea suzerană. Adept al sprijinirii pe Imperiul otoman pentru anihilarea supremației protectoratului exclusiv al Rusiei asupra Principatelor, I. Ghica nu vedea cu ochi buni criticile la

³ Anastasie Iordache, *Ion Ghica, diplomatul și omul politic*, București, 1995, p. 49 și urm.

⁴ În legătură cu el, vezi lucrarea noastră recent apărută, *Ion Voinescu II (1808–1855). Un revoluționar de la 1848 scos din uitare*, București, 1997.

⁵ Cf. *Documente și manuscrise literare*, vol. I, Ediție de Paul Cornea și Elena Piru, București, 1967, p. 350–356.

adresa Porții ale prietenului său de la Paris, aflat tot mai mult sub influența grupării liberalilor radicali, ale căror idei și mijloace de acțiune politică contraveneau concepțiilor sale moderate. A fost acesta și unul din motivele pentru care, treptat, corespondența dintre ei se va rări, până când va înceta cu totul⁶. Oricum, această corespondență, atât cât ni s-a păstrat, merită a fi cunoscută, având în vedere atât personalitatea emitentului și a destinatarului, cât și valoarea ei documentară, de izvor istoric pentru cunoașterea activității emigrației române după revoluția de la 1848.

1

[Bruxelles, noiembrie 1848]

Mon cher Jean,

Aurais-tu jamais cru que je t'écrirais de Bruxelles? Voilà pourtant que cela est, c'est-à-dire que, par la grace de Mr. Duhamel⁷ et de Fuad-effendi⁸, je suis à 600 lieux loin de ma femme et de mes pauvres bambins.

Je serais probablement à Paris <dans> quelques semaines, si tu veux m'écrire. Adresses-moi tes lettres à A.G. Golesco⁹.

Je désirerais beaucoup te voir.

Ton ami

J. Voynesco

B.A.R., Msse. Correspondență, S68(3)/DCXXIII

2

Paris, 16 februarie 1849

Mon cher Ghika,

J'ai à peine le tem<p>s de répondre à la lettre aimable que vous m'avez adressée et que, par parenthèse, vous avez oublié de signer.

⁶ Ultima scrisoare cunoscută a lui Voinescu către I. Ghica, datează din 12 aprilie 1850 (*ibidem*, p. 353–356).

⁷ Aleksandr Osipovici Duhamel, general, comisar rus în Principate.

⁸ Fuad Efendi (1814–1869), general, om politic otoman, comisar al Porții în Principatele Române în 1848, unul din organizatorii înăbușirii armate a revoluției din Țara Românească.

⁹ Alexandru G. Golescu-Negru sau Arăpila (1819–1881), unul din conducătorii revoluției, secretar al guvernului provizoriu, prieten și colaborator apropiat al lui N. Bălcescu și I. Ghica. A fost trimis în timpul revoluției în misiune diplomatică la Paris.

Je vous prie beaucoup de vouloir bien remettre la lettre ci-jointe à S.E. Soliman Pacha¹⁰.

Ton ami
J. Voïnesco

Ce 16 février 1849
Paris

B.A.R., Msse, Corespondență, S 68(4)/DCXXIII

3

Paris, le 6 Mars 1849

Mon cher Jean,

Du ton de ta lettre du 4 février à Alexandre Gulesco j'ai compris qu'on t'avait instruit des dissensions et de la désunion qui régnet parmi les valaques émigrés. Hélas! Oui, ce n'est malheureusement que trop vrai. Mais en sais tu la cause? C'est ce héros de carrefour, ce brandon de discorde qui, dans la Société philharmonique, comme dans la société littéraire, n'a causé que brouille et zizaine¹¹. L'ambition de monter sur le trône de Valachie, la vengeance et l'argent, ces trois grand mobiles des actions humaines, agissent aujourd'hui sur notre héro plus puissamment que jamais. Ajoutes-y la fausseté, la dissimulation et la perfidie que tu lui connais et tu sauras ce qui en est des dissensions don't on t'a entretenu. Mais laissez faire; le voyage de Constantinople éclaircira le mystère et suffira, j'espère, pour desiller les yeux des Gulesco qui, plutôt que de soupçonner la sainteté des intentions de leur favori, aiment mieux passer condamnation sur tous les autres hommes de la révolution. Tu te rappelles, sans doute, quelle peine nous avons à faire convenir à Etienne¹² que Bibesco était tout différent de ce qu'il croyait. Mais c'est assez d'occuper de ce sujet; revenons à celui des discussions. On a beaucoup discuté, on a même disputé, au sujet du mémoire¹³ et de l'adresse au Sultan. Une misérable phrase que Mr. Ubicini¹⁴ a, je ne sais trop

¹⁰ Comisar otoman care a purtat tratative cu guvernul provizoriu de la București pentru recunoașterea acestuia. Sub presiunea Rusiei țariste, Poarta a fost nevoită să-l recheme și să-l dezavueze, înlocuindu-l cu Fuad Efendi.

¹¹ Referire la I. Heliade Rădulescu, intrat în conflict în timpul emigrației cu majoritatea exilaților, cu excepția unui grup de fideli din rândul celor internați la Brussa.

¹² Ștefan Gulescu.

¹³ Este vorba de memoriul adresat sultanului la sfârșitul anului 1848 de „membrii fostului guvern provizoriu și delegați ai emigrației valahe în care se protestează împotriva reprimării revoluției, a ocupării militare a Principatelor și a violării drepturilor lor de autonomie. Publicat de Ion Ghica în *Amintiri din pribegia după 1848*, București, 1889, p. 57–60.

¹⁴ Jean Abdolonyme Ubicini (1818–1884), publicist francez filoromân. În timpul revoluției a fost secretar al guvernului provizoriu, colaborând apoi îndeaproape cu exilații români, pe care i-a ajutat în redactarea unor proteste și memorii. A publicat el însuși lucrări și broșuri în favoarea cauzei unității românești.

comment, laissé glisser dans la pétition, telle que “non pour reconquerir en entier l’héritage de nos pères” et une autre: “fiers des services rendus par nos ayeux à la chrétienté”, une phrase, dis-je, de cette nature a suffi pour soulever des orages; aussi, vous pouvez le demander à Mr. Ubicini, a-t-il fallu faire et refaire mille fois et, sans le talent de celui-ci, nous serions encore à nous disputer sur des mots et sur la tournure, que sais-je, des papiers qui ont été faits.

Permetts-moi maintenant de t’entretenir un instant sur quelque chose qui m’est tout-à-fait personnelle. Tu sais que je ne suis pas riche, je suis resté sans le sou; ma famille qui est restée à Bucharest se trouve à peu près dans la même position que moi. Je voudrais aller à Rustchuc et voir si je pourrai persuader ma femme de venir m’y rejoindre. Il me faudrait pour cela quelque argent. J’ai pensé écrire à Suleyman Pacha et lui exposer ma position; je n’ai pas voulu le faire sans demander préalablement ton avis. Si tu l’approuves, ne vaudrait-il pas mieux que tu en parles toi-même à Suleyman Pacha; tu m’épargnerais la triste et pénible nécessité de lui écrire.

J’aurais eu beaucoup de plaisir de voir Constantinople et de travailler avec vous autres. Les dispensateurs des faveurs et des graces ne le voulant pas, il faut que je m’en abstienne jusqu’à l’époque, où, pouvant disposer d’une certaine somme, je prendrai la résolution de faire ce voyage en amateur.

Milles choses aimables de ma part à Mr. Ubicini.

Adieu, mon ami, je te salue. Mes hommages à M-me Ghika et mes amitiés à Baltchesco et Balatzeano.

Ton ami

J. Voïnesco

P.S. Je t’autorise, à l’arrivée de Golesco à Constantinople, à lui donner lecture de cette lettre, si tu le juges à propos; tu pourras même lui en donner copie, car je tiens à leur prouver qu’ils sont dans l’erreur sur le compte du héros. Jusqu’alors, je te prie de m’en garder le secret vis-à-vis les Golesco, car, comme j’ai eu l’honneur de te le dire, je veux qu’ils se détrompent d’eux mêmes.

B.A.R., Msse, Correspondență, S 68(5)/DCXXIII

Paris, ce 25 avril 1849

Mon cher Jean,

Je vois que j’ai eu la maladresse de ne pas me faire comprendre; bien loin de vouloir me cacher devant qui que ce soit, je tenais à faire voir à Golesco que je le plaignais de donner avec tant de bonhomie dans le paveau et de se laisser mener

par la clique Eliade. Je ne puis écrire à Maghiero¹⁵ de quitter Vienne et aller à Constantinople, car mes conseils n'auraient aucun effet sur son esprit prevenu en faveur des personnes qui n'ont point d'affection pour nous. Quant à moi le dénuement dans lequel je me trouve me retient cloué à Paris.

Au point où j'en suis avec Alexandre Golesco je ne puis lui demander de me communiquer les nouvelles que tu lui donnes de Constantinople. Aussi tu me ferais un véritable plaisir si tu te donnais la peine d'envoyer un double toutes les fois que tu écris; non seulement je désire aussi être au courant, mais en outre je voudrais rendre un petit service au journal le *Temps*, qui nous a été toujours très favorable.

Ton ami

J. Voinesco

P.S. Mes respects, je te prie, à M-me ton épouse, mes amitiés à Nicolas Crezzoulesco et sa famille. Dis à Balatscheano que je lui en veux beaucoup de ce qu'il ne m'a pas gardé un souvenir. Si tu vois Nicolas Golesco, fais lui mes compliments.

B.A.R., Msse, Corespondență, S 68(6)/DCXXIII

5

6 Iunie 1849, Paris

Iubite amice,

Teulescu¹⁶, carele se află în numărul emigranților din Paris, a rămas de tot fără cheltuială și, neîndrăznind a abuza, zice de bunătatea ta și face apel la prieteșugul meu; mă însărcină să-ți scriu eu și să te angajez a face pe la moldovenii de acolo ce-ți sunt toți prieteni și bogați o subscripție măcar pentru vreo sută de franci pe lună.

Eu nu sunt în mai bună stare și dacă ai putea să capeți de la Suleiman vreo 3-4 sute de galbeni pe moșia mea amanet și să-i trimiți nevestii, iar mie numai vreo loo #, mi-ai face un mare bine. Știu că Poarta trebuie să fie tare necăjită, căci eu împotriva convenției de la Balta-Liman am protestat fort énergiquement, dar ce n'est pas au ministere de la Porte mais à l'homme excellent que je fais appel. Suleyman Pacha est l'homme vertueux que j'estime et aux sentiments duquel j'en appelle. D'ailleurs, je crois que par notre protestation nous rendons service à la

¹⁵ Generalul Gh. Magheru, stabilit în primii ani ai emigrației la Viena.

¹⁶ Petre Teulescu, unul din emigranții aflați, ca și I. Voinescu II, într-o situație materială precară.

Porte si la legislative¹⁷ la prend en considération. Je reviendrais sur ce sujet par le courrier prochain; aujourd'hui je suis abîmé moralement, car depuis plus de deux mois je n'ai plus de nouvelles de ma famille.

Ton ami

J. Voinesco

B.A.R., Msse, Correspondență, S 68(7)/DCXXIII.

6

Paris, 17 Iulie 1849

Iancule,

Nu ai vrut niciodată să fii în corespondență cu mine și de aceea nu ți-am scris decât când a fost vreo trebuință. Acum, prin scrisoarea ta ce mi-ai trimis prin Winterhald¹⁸, ceea ce am înțeles provoacă oarecare explicații din partea mea.

Să încep de la scrisorile lui Suleiman Pașa. Mă prinde mirarea când zici că am bănuț buna ta voință și de aceea am îndreptat scrisorile mele prin M-me Golesco și alții. Iată istoricu a toatei corespondenței mele cu Suleiman (sic).

Prin Ubicini, când s-a pornit de aici cu faimoasele noastre memoaruri, am trimis către tine o scrisoare de simplă aducere aminte pentru Suleiman. Când a plecat celebra căimăcămie a noastră¹⁹, am îndreptat către²⁰ Golesco o scrisoare pentru Suleiman cerând ajutor, neputând prevedea că puternica căimăcămie nu o să fie primită în Constantinopol. Auzind neprimirea ei nu puteam socoti că altul va da lui Suleiman scrisori pe care eu le-am încredințat Golescului; am scris dar altă scrisoare prin alt canal, căci n-am vrut să abus de competența ta. Scrisoarea din urmă pentru protestație nici nu o puteam trimite către tine, căci am socotit că vorbele acelui strein prin care am îndreptat-o vor avea mai multă greutate decât altele în calitatea sa de strein, prin urmare interesul deopotrivă în cauza noastră ca

¹⁷ Este vorba de Adunarea legislativă a Franței, căreia exilații români i-au adresat, la 4 iunie 1849, protestul lor împotriva convenției de la Balta-Liman dintre Turcia și Rusia.

¹⁸ Enric Winterhald (1808–1889), tipograf, librar, publicist, de origine austriacă. A participat la revoluția de la 1848 din Țara Românească, fiind apoi expulzat. Bun prieten și colaborator al lui C.A. Rosetti.

¹⁹ Referire la Locotenența domnească instituită în timpul revoluției, în urma tratatelor purtate cu Suleiman Pașa, din care făceau parte I. Heliade Rădulescu, Christian Tell și Nicolae Golescu. În primăvara anului 1849, membrii ei s-au imbarcat din Franța pe un vapor pentru Constantinopol, dar autoritățile otomane nu le-au permis debarcarea, fiind nevoiți să facă drumul înapoi.

²⁰ Corect: prin Golescu (Nicolae Golescu).

și cel în conservarea și în onoarea Porții. Din parte-ți ca și din partea oricărui român orice sprijinire putea semăna părtenerie și eu aveam trebuință de sprijinul unui strein. Aci se mărginește toată corespondența mea cu Suleiman. În pricina protestației noastre am scris și lui Rechid²¹ și lui Aali²².

Venim la protestație. Dacă ți-ai fi adus aminte că suntem români fanariotisați de mult timp, ai fi bănuat câte greutăți a trebuit să întâmpinăm ca să ajungem la un rezultat. Am socotit că actul de la Balta-Liman era o lovitură de moarte pentru noi și nu trebuie să-l lăsăm să treacă fără măcar o protestație din partea noastră. Toți românii de față au convenit că ar fi o greșală de nu am protesta, dar nu toți gândeau tot așa dans leur foi intérieur. Sunt unii care s-au gândit și la poziția lor și la frații lor și la numele lor și Dumnezeu mai știe la câte nu s-au mai gândit.

În epoca pe când am dat protestația era o mare fierbere în Paris; jurnalele, les attroupements, desbaterile legislative tot prevestea o prefacere care putea să sfârșească cum s-au sfârșit, dar care înfățișeau și o șanță (sic) de isbuiture pentru triumful democrației. O protestație trebuia dată din partea noastră cu atât mai mult și mai în grabă că ni s-a și cerea de capii Montagniei²³. S-a orunduit A. Goleșcu, D. Brătianu și C. Roset²⁴ să redige una. Comitetul acesta eterogen nu s-a unit; a înfățișat A. Goleșcu una și D. Brătianu și cu Roset alta. Una era poetică și a tras aplauzele a toată junimi care și făcea partea cea mare a adunării; ceilaltă era servilă, proastă, băcănească într-un cuvânt; le păstrez pe amândouă căci vroi să ți le trimit lui M-me Barrieu²⁵. Adunarea ca să împace pe amândoi a orunduit un alt Comitet supraarbitru: acesta a fost Mălinescu²⁶, Ionescu²⁷ și eu. Am socotit că nu e alt mijloc decât să alcătuim și noi una și am redijat eu pe cea ce ai citit. A plăcut, deși mai puțin decât a Brătianului, la cei tineri, pe Golești însă redacția mea i-a împăcat și ziceau că iscălesc și ei pe aceasta. Dar adunarea a schimbat sfârșitul cum îl făcusem eu și Goleștii s-au tras, nevrând să iscălească cu alt sfârșit decât acela

²¹ Reșid Pașa (1802–1858), mare vizir al Imperiului otoman în mai multe rânduri.

²² Aali Pașa – ministru de externe al Porții la acea dată.

²³ Denumirea sub care era cunoscută în epocă gruparea republicanilor radicali, condusă de Ledru-Rollin, din Adunarea legislativă a Franței. Exilații români de la Paris, în special cei din jurul lui I. C. Brătianu și C. A. Rosetti, care împărtășeau idei similare, s-au aflat în strânse legături cu membrii acestei grupări. Vezi în această privință Olimpiu Boitoș, *Raporturile românilor cu Ledru-Rollin și radicalii francezi în epoca revoluției de la 1848*, București, 1940.

²⁴ C. A. Rosetti.

²⁵ Persoană necunoscută, despre care nu am găsit date. Rezultă însă din textul scrisorii că era folosită pentru a mijloci corespondența între exilații de la Paris și Ion Ghica.

²⁶ Vasile Mălinescu (1817–1866), moldovean, unul din fruntașii emigrației române, apreciat de N. Bălcescu. A făcut parte, alături de C. A. Rosetti, I. Voinescu II și Dumitru Brătianu din „Comitetul democratic român”, înființat la începutul lunii iunie 1849, iar în septembrie 1850 din „Comisia de propagandă a ideilor curat românești”, constituită împreună cu N. Bălcescu și Dumitru Brătianu. Întors în țară, a fost unul din fruntașii luptei pentru Unirea Principatelor.

²⁷ Nicolae Ionescu (1820–1905), și el moldovean, frate cu Ion Ionescu de la Brad, aflat în rândul exilaților de la Paris.

cum îl făcusem eu (Le prètexte était beau, aussi l'honneur a été sauvé de ces Messieurs). Cât pentru Eliad a respins că nu mai ia parte la nici o lucrare. Tell a răspuns că iscălește, dacă Șt. Golescu o iscăli. În sfârșit, ca să nu-ți înșiru atâtea nerosii, închipuieșteți o mie și o sută și vei vedea în ce jalnică stare ne aflăm. Dar va veni o zi când toate să vor arăta în adevărata lor lumină. Acum vezi că dreptele tale observații nu ar fi fost primite, nici ar fi schimbat ceva la poziția în care ne aflăm și pe care ne-o facem prin les vues particulières de chacun d'entre nous, qui rêve encore hospodarat, règne du royaume de la Dacie etc. etc. Hélas, que ne rêve-t-on dans ce bas monde!

Ai nădăjduit, zici, o organizație a emigrației. Aci, dă-m<i> voe să-ți spun, te-ai înșelat și m-am mirat că cu perspicacitatea ce îți cunosc nu ași fi crezut niciodată.

Al. Golescu a convocat în trei rânduri adunarea ca să comunice propunerea voastră de o alcătuire de putere, de cap al emigrației, și de câte trele ori nu a vrut să dea cetire scriselor voastre zicând că adunarea nu e destul de numeroasă. Din adunare lipseau: cine? Chiar ai lor!! Golescu, Tell, Eliade, Grădișteanu²⁸, Pleșoianu²⁹ și Cristofi³⁰. Cine nu a vrut dar ca să să facă o organizație? Tu o știai și cu toate aceste, cu toate că Roset te-a însciat (sic) odată, tu nu te poți trece de Al. Golescu, socotindu-ne pe noi de muște. Te-ai adresat în sfârșit la Șt. Golescu și la adunarea ce a convocat; după ce a dat cetire jurnalului vostru, Șt. Golescu a propus că mai are și niște observații care i le faci tu în scrisoarea ta. Scrisoarea s-a cetit. Apoi dl. Golescu a propus că în urma observațiilor tale poate să se fi mai făcut ceva schimbări de emigrația de la Brussa și să așteptăm curierul viitor și apoi să facem adunare, să desbatem și să hotărâm. Curieri au venit de atunci vreo trei. Nu s-a mai făcut nici o chemare și toți să cam bucură, căci să scap de a se pune rău sau cu puterea de aici, sau cu puterea voastră de acolo! Așa sunt oamenii cei cu minte, știu să menajeze, ca să fie bine cu toată lumea. Noi cei proști n-am ajuns la premiers éléments de cette bonne vieille diplomatie fanariote.

²⁸ Grigore Grădișteanu (1816–1893), s-a remarcat în timpul revoluției prin atragerea populației bucureștene de partea acesteia și organizarea unor adunări și manifestații în sprijinul guvernului provizoriu. A făcut parte din delegația trimisă la Constantinopol în august 1848 pentru a determina acceptarea de către Poarta otomană a noii situații din Țara Românească. În emigrație, s-a numărat printre partizanii lui I. Heliade Rădulescu.

²⁹ Colonelul Nicolae Pleșoianu (cca. 1805–1859). A participat activ la organizarea adunării de pe Câmpia de la Islaz din 9 iunie 1848 și la atragerea armatei de partea revoluției. S-a remarcat prin contracararea uneltirilor forțelor contrarevoluționare și colaborarea cu generalul Gh. Magheru la organizarea taberei militare de la Răureni, jud. Vâlcea. După desființarea acesteia, a trecut în Transilvania, după care a plecat în exil, călătorind prin toată Europa.

³⁰ Alexandru Christofi, căpitan, un alt militar de marcă, participant la revoluție. În 1849 se afla la Paris, dar ulterior s-a stabilit la Constantinopol, de unde a întreținut o bogată și interesantă corespondență cu Chr. Tell, aflat la Chios și apoi la Smirna. Cf. N. Isar, *Un tezaur documentar inedit: corespondența lui Al. Christofi (1852–1856)*, în „Revista arhivelor”, an LXIV, vol. XLIX, nr. L, 1987, p. 82–93; nr. 2, p. 200–207.

Să mă <i>erți că sunt rău, dar o să ți-o zic măcar de te-ai mânia. Îmi pare bine că Al. Golescu vă dă câte o lecție de îndreptare la entuziasmu vostru pentru înaltele lui virtuți și merite transcendente. Noiăștia proști nu am fi îndrăsnit niciodată să fim decât sinceri cu voi; dar voi ne desprețuiți. Que Dieu veuille vous conserver les joies de l'amitié de personnes plus intelligentes que nous autres pauvres idiots.

Je vous parle avec cette aigreur car effectivement tu n'as jamais daigné me donner une nouvelle malgré que je t'en avais prié, te réservant ce plaisir avec Al. Golescu seul, avec le Talleyrand ou Tamerlan de la Valachie. Il en est de même de Mr. Cretzoulesco, qui m'a dit des injures pour avoir soupçonné la bonne foi de Mr. Golesco et trouve toujours beaucoup de nouvelles à communiquer à tout le monde d'ici excepté à moi.

Je vous demande pardon pour la liberté que j'ai pris de vous tant barauder, mais je vous devais ces explications. Je ne le ferai plus que lorsque vous m'y autoriserez par quelques mots.

Avant de finir ma lettre, permettez-moi de revenir sur l'affaire de Theulesco. Il faut absolument que vous fassiez quelque chose, car depuis quelques jours il n'a pas même de quoi dîner.

Quant à moi, je suis, dans ce moment-ci, menacé d'être écroué ou mis sur le pavé. Deux, trois cent francs, m'auraient sauvé pour trois mois. Mais qu'y faire? A moins que Suleyman ne fasse quelque chose pour moi, ou ma femme, c'est le sort qui m'attend.

Adieu, mes amitiés à Mr. Negri dont j'ai beaucoup à me plaindre.

Ton ami

J. Voinesco

B.A.R., Msse, Corespondență, S 68(8)/DCXXIII.

7

Paris, 17 august 1849

Iubite Iancule,

Ți-am fãgãduit adevãrat sã-ți trimit prin M-me Barrieu copie dupã protestațiile Brãtianului și a Golescului, dar nu mai poti gãsi pe a Golescului. Știi cã Locotenenții noștri au fãcut o adresã cãtre dl. Tocvil³¹ (dupã ortografia rumãneasã). Socotesc cã ți-or fi trimis și ție un exemplar, cãci altminterea ți-aș fi trimis eu. Însã îți voi prescrie mai la vale do<u>ã pasagiuri care m-au frapat.

³¹ Alexis de Tocqueville (1805–1859), scriitor politic francez, autorul celebrei lucrãri *Despre democrația în America*. În 1849 a fost pentru cãteva luni ministrul Afacerilor externe al Franței.

Acu să las dracului politica și să-ți fac o destăinuire amară. Gazda mă silește să-i dau banii ce-i sunt dator sau <zice> că va face “des poursuites”. Sunt chiar vorbele ei. Nevasta nu este în stare ca să-mi trimită acu. Sunt mai multe zile de când sunt nemâncat; trăesc pe pâine și pe apă. Ți le spui nu doar că știu că ești vreun Cresus, dar tot poți face vreun mic sacrificiu pentru mine, până ce nevasta îmi va veni în ajutor. Dacă până la 15 sept<embrie> nu voi plăti, sunt în primejdie.

Am scris precum știi, demult, înaintea protestației noastre, lui Suleiman Pașa, dar și atunci aveam foarte puține speranțe; acum sper și mai puțin, căci auzii că Înalțu Divan întreabă că cine sunt pezevenghii ăia de ciudjuci³² care au subscris protestația la legislativă în contra convenției de la Balta-Liman. Mă turbur foarte puțin de aceasta, dar sunt în desperare amară pentru primejdia care mă amenință, încât nu știu dacă je n'en finisai pas honorablement par un coup à l'anglaise.

Am auzit că Crezzoulesco³³ s-a dus la Știrbei și nu m-am bucurat prea mult. Ași fi dorit mai bine ca Crezzoulesco să fi fost mai mândru.

Voici les passages du papier adressé par notre Lieutenantance princière au ministre de France.

“En attendant, veuillez prendre à coeur les intérêts de notre malheureux pays autant que cela est compatible avec la politique de la France”.

En voici un autre:

“Les Hongrois en les poursuivant (les russes) peuvent transporter le théâtre de la guerre sur notre territoire; que devient en des telles circonstances la neutralité de la Turquie don't nous faisons partie intégrante? La France, signataire des traités de 1841, peut-elle souffrir des violations aussi flagrantes?”

Ne dirait-on pas, mon cher ami, que nous ne sommes que des agents aux gages de la Porte pour ne plaider que les intérêts de celle-ci? Oui, nous ne voulons pas nous détacher de la Turquie, mais n'avons nous pas des droits aussi qui nous appartiennent en propre? Et la Turquie, de gré ou de la force, ne les a-t-elle pas violés ou laissé violer par cette convention de Balta-Liman? Que tous ceux qui ont un coeur et un peu de sang dans leurs veines jugent entre nous les “ciudjuci” et les Lieutenants. Que la Turquie elle-même juge lesquels de nous, les ciudjucs qui avons invoqué droits, ou des Lieutenants qui, quoique dissouts par la Porte, ne laissent de s'adresser comme un pouvoir légitime de droit et de fait, lesquels des deux, dis-je, sont rebelles, lesquels sont plus dévoués aux véritables intérêts de la Porte. Oui, je n'hésite pas à l'affirmer, bien que cela paraisse un paradoxe, il sert bien mal la Porte celui que ose lui conseiller de violer les droits des populations chretiennes. Il est bien peu sincère celui que n'ose pas lui tenir le langage de la vérité. La Turquie n'est pas un enfant auquel on soit obligé de lui dorer la pilule pour la lui faire avaler. Or, comment pourrai-je jamais dire à la Porte: “tu as laissé

³² Turcism. Derivat de la cöcük = tânăr, novice

³³ Doctorul Nicolae Krețulescu (1817–1900), menționat și anterior de I. Voinescu II în scrisorile sale. A fost primul dintre exilați care s-a întors în țară cu asentimentul noului domnitor Barbu Știrbei, fapt dezaprobat de majoritatea emigranților. Vezi și scrisoarea nr. 8.

violer mes droits, me je te plains, c'est tout ce que je puis faire". Ne vaut-il pas mieux l'avertir qu'il y a danger à abandonner les valaques à la discretion de la Russie, car cet abandon peut influer puissamment sur les populations chretiennes de l'empire déjà assez travaillées sourdement par la Russie à ne plus croire à la protection efficace de la Porte, à ne voir l'espoir d'obtenir de reformes d'administration que de la protection forte, puissante, energique de la Russie?

Adieu, mon ami, au nom de notre amitié penses un peu à ma malheureuse position et dépeches-toi.

Ton ami

J. Voïnesco

B.A.R., Msse, Corespondență, S 68(9)/DCXXIII.

8

Paris, 26 august 1849

Prietene sau amice (care-ți place),

Am o dovadă din scrisoarea ta din 4 august că nu am știut să fac să mă înțelegi sau nu vrei, pe care o crez și mai mult. M-am silit să-ți dovedesc că dacă acel om abominabil³⁴ de care îmi vorbești este un tăciune de discordie, apoi prietenul tău Alexandru³⁵ a aprins acel tăciune. Și suflă neîncetat ca să nu să stingă. Și după toate aceste tu mă faci poliță (sic) la el pentru ca să văz proclamația lui Bem³⁶, ca <și> când nu ai fi priceput că eu nici nu vorbesc cu dânsul, nici vreodată a învrednicit pe cineva cu împărtășirea noutăților, ce-i trimiți tu afară din Grădișteano, Christofi etc.

Eu nu am pretins să fii în corespondenție regulată și sistematică cu mine, precum zici, căci de mult am înțeles foarte bine că diplomația ați încarnat-o în trei persoane. De aceea eu un profan nici am cerut să fiu inițiat în secretele și lucrările voastre. Am dorit de curiozitate ca om și ca interesat ca Român să aflu măcar noutăți. Facă ceriul ca politica lui Talleyrand al României să iasă spre bine, să nu ne facă numai ridicoli și mă voi umili înaintea atotputerniciei, înțelepciunii și științei omului nostru de stat.

³⁴ I. Heliade Rădulescu.

³⁵ Alexandru G. Golescu.

³⁶ Iosif Bem, general polonez, intrat în serviciul revoluției maghiare. A purtat lupte pe teritoriul Transilvaniei și Banatului cu trupele imperiale austriece. În ultima decadă a lunii iulie 1849, în condițiile în care unități ale armatei țariste de ocupație din Țara Românească pătrundeau masiv în Transilvania, Iosif Bem a intrat cu oastea sa în Moldova până la Târgu Ocna, încercând să răstoale această provincie. Cu acest prilej a adresat românilor moldoveni o proclamație, rămasă fără ecou.

Brățienii sunt sănătoși aici; așadar nu te teme că vor contracara lucrările voastre în Ungaria. Vai! Domnul știe dacă în minutul în care îți scriu va fi mai rămas Ungarie!!

Aflasem de Crezzoulesco și nu înțeleg pentru ce a făcut-o. Ba o înțeleg, dar nu prea o aprobez. Negreșit nevastă-sa i-o fi mâncat urechile: "mi-e dor de papa, mi-e dor de mama, aideți, frate, la București".

Ți-am scris cu curierul trecut și ți-am spus jalnica mea poziție. Sunt desperat, de poți face vreun sacrificiu pentru mine, grăbește.

Magheru³⁷ te roagă să dai alăturata aci scrisoare, fiind foarte trebuincioasă, foarte grabnică.

Complimentele mele soției tale.

J. Voinesco

B.A.R., Msse, Correspondență, S 68(10)/DCXXIII.

9

Paris, 16 noemvrie 1849

Prietene,

De nu ți-am mai scris, pricina a fost că știi că nu aveam nimic a-ți spune; astăzi trebuie să ți fac o destăinuire.

1) Mor de doru nevastii și a copiilor; nu mă poci duce nici în țară, nici măcar în Transilvania. Bogat nu sunt ca să o aduc în Paris, nu mai rămâne decât țămurile. Du-ăru cum Vidinu, Rustschucu etc. Socotești oare că dacă ași cere voe de la Divanu Turcesc mi-ar da-o? Dacă socotești fă-m<i> o petiție în duhul turcesc care îl cunoș i mai bine și trimite-mi-o.

2) entru ca să mă poci m'șca de aici îmi trebuesc negreșit cel puțin 2 mii fr<anci> căci sunt dator. Fă în <așa> chip ca Suleiman Pașa să-mi împrumute suma aceasta cu soroc de 1 an. Tu care trebuie să fi învățat cum trebuie să scrie cineva la Turci, fă-mi un izvod de scrisoare și voi scri, însă trebuie ca și tu să-ți dai nițică osteneală. Fără fâgăduiala cooperației tale, a acției tale nu voi face nici o mișcare.

Scriu în odaia d-lui Seffels³⁸ și mă grăbesc, de aceea nu-ți scriu mai mult.

Al tău prieten

Voinesco II

³⁷ Es e vorba de Gheorghe Gh. Magheru, fiul generalului stabilit din ianuarie 1849 la Paris, în timp ce tatăl său se găsea la Viena.

³⁸ Setels de Soldenhoff, secretar al ambasadei otomane la Paris, aflat în strânse relații cu exilații romani din capitala Franței.

P.S. Pentru bani nu voi să cer ajutorul Guvernului Turcesc, ci al lui Suleiman Paşa în particular. Altfel voi mai bine să mor de foame în Paris.

B.A.R., Msse, Corespondență, S 68(11)/DCXXIII.

10

Ce 6 février 1850. Paris

Mon cher,

Tu m'as promis de m'écrire, deux courriers se sont succédés depuis et cependant je suis encore à attendre ta lettre. Je ne comprends vraiment par quoi ai-je pu mériter cette indifférence don't tu me donnes depuis tant de tem<p>s de preuves palpables. Tu as pourtant inondé le monde ici de tes lettres.

Adieu, mon ami

J. Voinesco

B.A.R., Msse, Corespondență, S 68(13)/DCXXIII.

HITHERTO UNPUBLISHED CORRESPONDENCE BETWEEN I. VOINESCU AND ION GHICA IN EXILE

Abstract

The letters, which are currently kept in the Ion Ghica Fund at the Library of the Romanian Academy, provide new information concerning the 1848 Romanian revolutionaries in exile in Paris. Beyond various private matters, the letters show disunity and dissension among the emigrants, their efforts to get organized (fruitless until 1851), and their protest against the Porte's violation of the autonomy and rights of the Romanian Principalities.

TENTATIVE DE APLICARE A PREVEDERILOR LEGII RURALE DE LA 1864 ÎN JUDEȚUL ISMAIL

VITALIE VĂRATEC

Acțiunile guvernului român pentru transpunerea în practică a prevederilor legii rurale de la 1864 s-au extins inițial și în cuprinsul județului Ismail, organizat în baza aplicării legii comunale din acel an și în care se aflau doar domeniile târgurilor cu suburbiile (mahalalele) lor, precum și două comune rurale, Tuzla și Nicolaevca¹. Notele circulare ale lui M. Kogălniceanu erau expediate și aici, înregistrându-se acum primele reacții ale autorităților județene. Corespondența purtată după 1864 între ministere și organele administrației locale (prefectură, primării, poliții târgurilor, etc.) pe parcursul mai multor ani, oglindesc evoluția efortului depus de către executivul României în vederea înfrumusețării cultivatorilor din județul Ismail.

La cererea primului ministru din 14/26 august 1864 de „a cerceta câți ingineri topografi și hotarnici se află” în fiecare district², repetată cu insistență în zilele următoare, prefectul de Ismail a răspuns imediat printr-o scrisoare, precizând că „în acest district deși nu sunt locuitori pontasi, însă spre a putea ca polițiile de prin târgușoarele de categoria comunelor rurale să-mi dea exacta știință cu ce pune în aplicație cele dictate (informația despre inginerii topografi – n.V.V.)... am cerut ca polițiile de prin târgușoarele de categoria comunelor rurale să-mi dea exacta știință cu ce condiție sunt așezați locuitorii de pe unele din moșii”³. Capul administrației județene era preocupat de posibilitățile aplicării legii rurale la Ismail. Înțelegând că în noile circumstanțe se impunea schimbarea relațiilor agrare existente, el admitea mai multe căi posibile pentru realizarea acestui obiectiv: încadrarea agricultorilor „după articolul 12 aliniatul 1-iu și al 2-lea din legea rurală (menținerea învoielilor dar cu caracter provizoriu – n.V.V.)”⁴ sau că „voiesc a se bucura de dreptul ce le dă art. 5 din lege (improprietărire pe moșiile statului – n.V.V.)”⁵ și în fine dacă „proprietarii sau arendașii de moșii primesc ca locuitorii să existe tot în condițiunile învoielilor dintre ei sau ca să aplice cele dictate de art. 1-iu litera C din lege (improprietărire pe moșiile pe care se aflau la 14/26 august 1864 conform categoriilor și mărimii loturilor stabilite pentru partea stângă a Prutului – n.V.V.)”⁶ cu despăgubirea ce li se încuvințează”⁷.

Au urmat și alte ordine ale Ministerului de Interne prin care era cerută prefectilor informația despre inginerii topografi sau erau adresate îndemnuri de a se proceda „la alegerea islazurilor, locurilor de fânețe și a arăturilor”, de a se invita proprietarii să participe la măsurarea și delimitarea

Indicele comunelor României după noua organizare a legii comunale, București, 1864, p. 51.

² *Colecție de toate instrucțiunile și dezlegările ce s-au dat în aplicația noii legi rurale*, Ediție oficială, București, 1864 (Se va cita: *Colecție*), p. 4; *Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească, Ser. I de la Vasile Lupu până la 1866*, adunate de D.C. Sturdza-Șcheanu, vol.II, București, 1907, p. 905 (Se va cita: *Acte și legiuri*).

³ ANB, fond Min.Int., Div. rurală comunală, dosar 124/1864, f. 53.

⁴ *Legea rurală*, p. 11.

⁵ *Ibidem*, f. 9.

⁶ *Ibidem*, p. 8.

⁷ ANB, fond Min.Int., Div. rurală comunală, dosar 124/1864, f. 53.

pământului repartizat⁸. De la Ismail seseau răspunsuri evazive, laconice despre lipsa inginerilor sau a unor legături poștale capabile să asigure transmiterea la timp a documentelor oficiale de la București⁹. Prefectura în schimb, destul de insistent încerca să convingă instanțele superioare despre caracterul specific al acestui județ unde locuitorii „nu au făcut niciodată claca” și „sunt așezați cu învoială, au la dispoziție pământul cât pot lucra dând proprietarului dijma din 7 și din 10 una”¹⁰. Opinia separată a prefectului de Ismail l-a determinat pe M. Kogălniceanu să-i adreseze acestuia la 5/17 septembrie 1864 o telegramă specială spre a-l atenționa despre neacceptarea poziției sale și a-i explica că „toți locuitorii agricoli statorniciți pe moșii, chiar prin învoieli, se împroprietăresc conform art<icolelor> din legea rurală”¹¹. Deși primul ministru a fost asigurat despre respectarea și îndeplinirea întocmai a dispozițiilor ministeriale, administrația județului a preluat tactica solicitării dezlegărilor cazurilor „care produc nedumerire”, urmărind prin aceasta tergiversarea aplicării legii rurale. Se face necesară precizarea că la Ismail, unde majoritatea localităților aveau statutul comunelor urbane, iar în cele rurale populația era așezată de foarte puțin timp, puteau fi găsite cele mai diverse pretexte pentru a pune la îndoială posibilitatea împroprietării agricultorilor în maniera prescrisă de menționata lege. Astfel, s-a cerut explicație asupra modului de procedare pe moșia Nicolaevca, unde se semnală o situație neordinară (locuitorii recent așezați¹², nu aveau case proprii pentru a fi împroprietăriți în spațiul intravilan, iar pământul din țarină îl foloseau în baza unor învoieli verbale), în suburbiile orașului Ismail ai căror locuitori „pe lângă case și grădini, au locuri de arături și plătesc numai dijmă”, precum și în cazul unei părți a locuitorilor urbei Ismail „care locuiesc înlăuntrul orașului, se ocupă de agricultură, și au aceștia locuri de arătură în condiția celorlalți din comunele anexate la oraș”¹³. Întârzierea răspunsului mărturisea mai degrabă situația incomodă în care s-a pomenit M. Kogălniceanu, fapt confirmat și de ambiguitatea textului telegramei sale din 21 septembrie/3 octombrie 1864, prin care primul ministru încerca să convingă pe prefectul de Ismail că „oricare ar fi condițiunile învoielii dintre proprietatea și locuitorii din Nicolaevca, întrucât aceștia sunt cultivatori și posedă pământuri pe acea moșie, se cuvine a se împroprietări... cât însă pentru casele ce au în târg, se va menține condițiunea ce există între ambele părți”¹⁴. În acest caz s-a neglijat faptul că nu fusese încheiat un act scris ce ar fi obligat proprietatea a recunoaște calitatea de cultivatori familiilor prezente pe moșie. Trezesc anumite bănueli și încercările de compromis manifestate în recomandările președintelui executivului, el stăruind în special asupra alocării loturilor de hrană în spațiul extravilan, fără a cere o procedare similară și pentru vatra satului. Straniu că M. Kogălniceanu propunea ca asemenea jumătăți de măsură să fie utilizate, și pentru locuitorii din orașul Ismail și cătunele cu el unite¹⁵, acestea din urmă făcând parte din categoria comunelor urbane și nu rurale, precum era Nicolaevca.

Pe măsura amplificării procesului aplicării legii rurale tot mai dificil devenea realizarea sa în județul Ismail, în fața administrației locale ridicându-se noi obstacole. Circulara guvernamentală din 1/13 septembrie obliga pe prefecți să asigure grabnica înființare a comisiilor de plase¹⁶ și nu peste mult timp (3-4 săptămâni) guvernul a început să ceară listele cu „numele delegaților aleși atât din

⁸ Ibidem, f. 75, 76, 84, 146.

⁹ Ibidem, f. 111, 161, 178.

¹⁰ Ibidem, f. 164; dosar 107/1864, f. 2.

¹¹ *Colecție*, p. 11.

¹² Până la 1856 aici s-au aflat cazacii de Dunăre. A se vedea: V. Văratec, *Trasarea noului hotar în sudul Basarabiei la 1856/1857 și lichidarea așezărilor căzăcești din preajma Dunării*, în „Revista istorică”, VI, 1995, nr.5-6, p. 509-527.

¹³ ANB, fond. Min. Int., Div. rurală comunală, dosar 107/1864, f. 1-1v.

¹⁴ *Colecție*, p. 35.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem, p. 6-7.

partea comunelor cât și a proprietarilor pentru comisiile cerute de art. 24 al legii rurale”¹⁷. Simultan au fost publicate și instrucțiunile pentru activitatea acestor comisii¹⁸. Au fost necesare eforturi perseverente pentru alegerea delegaților din rândurile cărora urmau să fie create comisii de constatare, mai ales că în județul Ismail nu existau plase similare cu cele din restul țării, ci numai orașe cu cătune alăturate având statut de suburbii. Din cauza lipsei unor proprietari ce-și aveau domiciliul în Rusia, prefectura a cerut permisiunea ca aceștia să fie reprezentați de agenții polițiilor, iar în caz de nemulțumire ei să facă recursul pe calea stabilită de lege. Ministerul de Interne a încuviințat alegerea delegaților „numai cu proprietarii ce se vor aduna”¹⁹.

Au refuzat să-și desemneze reprezentantul lor și locuitorii comunei Nicolaevca, care conform relatărilor prefectului, au cerut „a rămâne la învoielile ce au cu proprietatea”. Pentru acest din urmă caz replica de la București a fost destul de dură: „Să vă conformați dezlegării ce s-a dat și să încetați cu răstălmăcirile și corespondențele ce zădărnicesc timpul și care nu sunt nicidecum recomandabile pentru prefectură”²⁰. În lista generală a delegaților aleși pentru crearea comisiilor de constatare înaintată guvernului, au fost incluși câte un reprezentant al consiliilor comunale din Ismail, Chilia și Reni, organe administrative considerate a avea „rol de proprietar” al domeniilor acestor orașe. Au mai fost desemnați împuterniciii proprietăților particulare Nicolaevca și Novotroița. Fiind lipsă, au fost omiși proprietarii moșiei Parapara și a unor părți din pământurile Tuzlei. Din partea locuitorilor cultivatori au fost aleși 15 delegați de la Ismail, 3 delegați de la Chilia și câte unul din partea celorlalte moșii²¹.

Deși în octombrie 1864 prefectul de Ismail raporta Ministerului de Interne că nu primise ordin de aplicare a instrucțiunilor pentru comisiile de plasă²², tot el comunica la sfârșitul aceluiași an despre acțiunile de constatare la „jurisdicția Tuzla și Chilia”, urmate de trimiterea inginerului topograf pentru delimitarea terenurilor cuvenite cultivatorilor. Asemenea specialiști în județ nu existau, motiv pentru care în calitate de principal măsurător al terenurilor ce aveau să fie acordate locuitorilor agricultori a fost numit arhitectul orașului Ismail, inginerul F. Veseli²³. Urmând ordinul prefecturii, inginerul s-a deplasat în zilele de 4-5 noiembrie 1864 la Tuzla, unde a convocat pe reprezentanții părților interesate (proprietatea și locuitorii), precum și pe funcționarii administrației locale (polițaiul și primarul), pentru efectuarea delimitării, conform tabloului pregătit de către comisia de constatare. El a inspectat terenul, a calculat și sumele ce i se cuveneau pentru deplasare și lucrări la fiecare moșie unde ar fi fost necesară prezența sa²⁴. Or, inginerul F. Veseli avea să mărturisească ulterior într-un raport special adresat către primul ministru: „în tot timpul acela am observat că locuitorii de la Tuzla nu doresc să fie împrumătăreți, arătând diferite motive”²⁵. Starea de spirit receptată de către inginer a culminat cu un eșec total al stăruințelor depuse de polițai, care acționa „ca reprezentantul proprietății”, și de către delegatul comunei. Locuitorii de la Tuzla au declarat oficial, fapt înscris și într-un proces verbal special încheiat, cum că „nu vroiesc a primi dorita de guvern împrumătărire conform cu noua lege rurală”²⁶. Nu mai puțin a fost surprins inginerul F. Veseli și la Chilia, unde la fel a fost nevoit să constate că „locuitorii se abțin a primi pământurile precum legea rurală hotărăște că ei chiar se împotrivesc a primi binele cu care înaltul guvern i-a făcut deopotrivă părtași cu locuitorii de dincolo

¹⁷ ANB, fond. Min. Int., Div. rurală comunală, dosar 91/1864, f. 71, 79, 107.

¹⁸ *Colecție*, p. 38–53.

¹⁹ ANB, fond. Min. Int., Div. rurală comunală, dosar 107/1864, f. 9, 10.

²⁰ *Ibidem*, f. 11–12.

²¹ *Ibidem*, f. 12v.–13.

²² *Ibidem*, dosar 91/1864, f. 109.

²³ *Ibidem*, f. 111, 163; dosar 107/1864 f. 25.

²⁴ *Ibidem*, dosar 107/1864, f. 25–25v.

²⁵ *Ibidem*, f. 22.

²⁶ *Ibidem*, f. 25v.

de Prut". Nici chemările cu caracter patriotic ale inginerului, nici explicațiile suplimentare ale legii rurale, nici stăruințele depuse de primar și membrii consiliului comunal nu au fost suficiente pentru a-i îndupleca pe cultivatorii pământului de la Chilia, care de asemenea au refuzat împroprietărirea prevăzută de articolele legii rurale²⁷.

Încercând să comenteze cauzele eșecului său de la Tuzla și Chilia, inginerul a propus prefectului să dispună „mai întâi aplicarea legii rurale la Ismail și reușind aici, celelalte comune poate se vor pleca”²⁸. Pentru a rămâne basma curată în fața guvernului, reprezentanții autorităților locale din aceste târguri au încercat să propună propria interpretare a motivelor insuccesului. Ei au respins totalmente ideea că locuitorii ar fi refuzat împroprietărirea, iar responsabilitatea pentru neexecutarea operațiilor topografice pe teren (măsurarea și delimitarea) au aruncat-o pe seama inginerului, care chipurile ar fi amânât menționata acțiune pentru primăvara anului 1865 la Chilia. În raportul poliției de la Tuzla se menționează că delimitarea terenurilor ar fi fost împiedicată de refuzul lui F. Veseli de „a proceda în lucrare până nu i se va răspunde despăgubirea ce i s-ar cuveni”, precum și de opțiunea locuitorilor potrivit căreia ei „nu pot să-l măsoare până după ce s-ar arenda moșia Tuzlei”²⁹.

Argumentele expuse de către funcționarii administrației de la Chilia și Tuzla, este adevărat, nu întotdeauna cele mai convingătoare, au servit lui M. Kogălniceanu ca motiv pentru a-l acuza pe prefectul de Ismail că „nu a înțeles nicicum aplicația legii rurale cu toate instrucțiunile ce i s-au dat”, că „a trebuit să știe că măsurătoarea pământurilor și delimitarea vetrelor comunelor sunt lăsate la inițiativa părților interesate... și numai în cazul când asupra unei măsurători s-ar ivi contestație se trimite pe inginer spre a dirija lucrarea, dar nu deodată..., fără ca mai întâi locuitorii să aibă cunoștință despre operația ce avea să facă inginerul și pentru care le-au pretins mai întâi plată”³⁰.

Aceste opinii expuse la București Ismail, Chilia, Tuzla erau însă departe de a dezvălui esența problemei abordate. Nu acțiunile greșite ale prefecturii sau ale inginerului hotarnic, nu incapacitatea funcționarilor din târgurile dunărene de a convinge pe locuitori au fost cauzele neobișnuitului comportament al cultivatorilor din județul Ismail. Toate argumentele și raționamentele arătate erau mai degrabă mărturia faptului că nimeni la acel sfârșit al anului 1864 nu se încumeta să recunoască caracterul inoperant al legii rurale pe domeniile orașelor basarabene din preajma Dunării și a litoralului pontic. Chiar dacă primul ministru insistă prin a ordona prefectului executarea întocmai a legii și a instrucțiunilor primite, din documentele ce i-au fost remise se făcea observată r marca inginerului F. Veseli, dar căreia nu i s-a dat atenția cuvenită, asupra poziției celor care refuzau împroprietărirea și anume că lor „nu le trebuie pământ scump de vreme ce ei pot găsi de ajuns plătiind 50 kopeici anual pe deseatină”³¹. Expresia citată scoate în vileag un important aspect al realității din sudul Basarabiei, mai puțin cunoscut de către cercurile politice românești. Densitatea relativ scăzută a populației și disponibilitatea unor terenuri arabile întinse făceau prețul redus al dijmii pentru utilizarea pământului. Faptul a fost sesizat încă la 1857 de către economistul român I. Ionescu de la Brad³², rămânând o trăsătură distinctă a zonei și în anii următori. Problema pământului în județul Ismail, spre deosebire de Cahul, dar mai cu seamă de spațiul Moldovei din dreapta Prutului sau de Țara Românească, avea un alt conținut și nu se punea la ordinea zilei cu acuitatea caracteristică restului țării.

Împroprietărirea populației târgurilor danubiene presupunea și afectarea tradiției pastorale existente de decenii pe aceste moșii. Până la colonizarea cu populație alogenă de către guvernul

²⁷ Ibidem, f. 39–39v.

²⁸ Ibidem, f. 23.

²⁹ Ibidem, f. 21, 41.

³⁰ Ibidem, f. 20v.

³¹ Ibidem, f. 20v, 39v.

³² Mai amănunțit a se vedea V. Văratec, *Ion Ionescu de la Brad și Basarabia*, în „Revista de istorie a Moldovei”, 1995, nr. 1, p. 11–19.

Rusiei țariste (anii '20-'40 ai secolului al XIX-lea), terenurile din sudul Basarabiei erau utilizate în special pentru pășunat, asigurându-se astfel un înalt venit de pe urma exploatarea lui³³. Interesul politic a prevalat însă, și prin înființarea coloniilor de plugari s-au redus substanțial suprafețele pentru pășorit³⁴. Moșiile județului Ismail, în comparație cu cele ale județului Bolgrad, rămăneau mici oaze unde locuitorii aveau libertatea de a nu li se impune de către administrația țaristă până la 1857 obligația cultivării terenului, ei putând în condiții reciproc avantajoase să încheie învoieli în scopul pășunii vitelor. Situația a rămas neschimbată și după instalarea administrației românești în sudul Basarabiei. Pentru ilustrare vom apela la mărturiile documentare privind arendarea unei suprafețe de 2 859 desetine (3 123,5 ha) ce aparținea statului și se afla în regia Direcției salinelor de la Tuzla³⁵. Diverse persoane au semnat contracte stabilindu-se taxe de plată lunare pentru fiecare specie, vârstă și cap de vită „adusă pe teren”. Proprietarul, Direcția salinelor, obținea venituri considerabile (925 lei lunar pentru a doua jumătate a anului 1869) și avea numeroși solicitanți din rândurile populației târgului Tuzla și a cătunelor megieșe³⁶. Faptele demonstrează că sătenii din partea locului, având drept principală ocupație creșterea vitelor, nu erau dispuși să-și schimbe activitatea, mai ales că plugăria nu le asigura o creștere considerabilă a veniturilor și a nivelului de trai.

Pe de altă parte, exista interesul major al statului român pentru consolidarea poziției populației prezentă în spațiul sud-basarabeian. Împroprietărirea cu terenuri de cultivat era cea mai sigură modalitate de lichidare a stării flotante în care se afla o parte a locuitorilor târgurilor și cătunelor județului Ismail. Pentru realizarea acestui obiectiv administrația românească se străduia să excludă orice element discriminatoriu de ordin etnic. Spre exemplu, inginerul F. Veseli raporta că la 18 noiembrie 1864, în scopul delimitării terenurilor hotărâte de către comisia de constatare, primarul comunei Chilia a convocat pe „trei locuitori delegați ai obștilor (comunității – n.V.V.) Moldoveană, Malorosiană și Lipoveană”, dar care a doua zi, fără excepție, „au declarat în gura mare că nu le trebuie lor pământ scump, când îl pot avea ieftin pe aiurea”³⁷.

Nereușita acțiunii de hotărnicire de la Chilia și Tuzla din toamna anului 1864 a demonstrat în mod evident imposibilitatea aplicării legii rurale în condițiile deosebite ale județului Ismail, chiar dacă, potrivit aprecierii oficiale „în acel district nu sunt decât câteva moșii”³⁸. Se impunea adoptarea unei alte tactici pentru promovarea politicii agrare, fapt care nu a fost sesizat în acel moment, împroprietărirea locuitorilor agricultori din județul Ismail continuând să rămână în atenția mai multor guverne ale țării. În diferendul creat, situația cea mai jenantă o avea administrația județeană care se vedea obligată să penduleze între ordinele ministeriale însoțite de insistente indemnuri la îndeplinirea prevederilor legii rurale și atitudinea refractară a populației față de o posibilă împroprietărire. Într-un raport ca guvern din februarie 1865, prefectul de Ismail încerca să prezinte propria interpretare a d'leu tărilor apărute în procesul aplicării legii rurale, motivând apariția unor obstacole suplimentare prin condițiile climatice nefavorabile sau nepotrivirea unităților de măsură a suprafeței terenurilor propuse în actele oficiale cu unitățile de măsură rusești „statomците încă din timpul guvernului precedent”³⁹. Referindu-se la preconizata delimitare, el se arăta hotărât „ca îndată ce timpul va fi priincios să se înceapă lucrarea”, însă nu fără a aminti că în pofida oricăror rețineri „locuitorii cultivatori de pământ de aici, cu ivirea primăverii nu au să sufere nici o împiedicare în facerea arăturilor, faptul fiind determinat de specificul zonei unde „claca nu este cunoscută”⁴⁰. Intenția era

³³ AN RM, fond 454, inv. I, dosar 6, f. 236; dosar 9, f. 41

³⁴ Ion Ionescu de la Brad, *Basarabia*, în „Jurnal de agricultură”, (Iași), 1877, p. 153.

³⁵ ANB, fond Min. Agr. Și Domen., Serviciul Bunuri mici dosar 43/1869, f. 45, 46, 69.

³⁶ Ibidem, f. 70, 81-92.

³⁷ Ibidem, fond Min. Int., Div. rurală comunală, dosar 107/1864, f. 22v-23.

³⁸ Ibidem, f. 26.

³⁹ Ibidem, f. 27.

⁴⁰ Ibidem, f. 27v.

clară, prefectul nu era străin de gândul menținerii vechiului regim funciar. Astfel, cu toate asigurările administrației locale, perspectiva realizării obiectivului național de transpunere în practică a prevederilor legii rurale devenea tot mai îndepărtată.

Încă la sfârșitul anului 1864 frații Tulceanu, proprietarii moșiei Nicolaevca, au adresat o scrisoare specială Ministerului de Interne, Agricultură și Lucrări Publice în care arătau imposibilitatea rămânerii în această localitate pentru o perioadă mai îndelungată a familiilor chiriașe, cerând a li se acorda noi locuri de casă și grădină, ofertă care a fost respinsă de locuitorii special chestionați⁴¹. Înțelegând că acești locuitori doreau să rămână liberi a pleca când și unde voiau fără a avea loturi de hrană în proprietate, frații Tulceanu au întreprins în primăvara lui 1865 un nou pas, adresând o altă scrisoare ministerului, prin care au pretins „apărarea drepturilor proprietății”, și anume sustragerea de la acordarea loturilor de hrană familiilor aflate provizoriu pe moșia Nicolaevca. Ei au arătat că persoanele de pe această moșie au fost aduse recent în calitate de servitori, locuiau în casele proprietății și aveau statut de flotanți fără a face pontul. „Cu toate acestea – încheiau autorii scrisorii –, prefectura de Ismail insistă să împrumietărească pe arătații oameni chiar fără voia lor”⁴². Răspunsul ministerului a fost, la prima vedere, o încercare de compromis, ordonându-se comisiei de constatare să includă în listele alcătuite doar pe locuitorii care la promulgarea legii „s-au aflat clăcași”⁴³. În acest fel dezlegarea cazului a fost lăsată la discreția administrației locale, acțiunea având semnificația retragerii onorabile a ministerului din disputa declanșată pe marginea aplicării legii rurale în județul Ismail. Comisia de plasă a decis să mențină statu-quo-ul, adică să renunțe la împrumietărire, fără a fi contestată de locuitori sau de proprietate.

În martie 1865 însă, a urmat o telegramă a primarului comunei Ismail, care, invocând că „listele ce se confecționează relativ la numărul locuitorilor în drept la împrumietărire sunt greșite”, a cerut ministerului dezlegare „dacă se poate împărți pământul de arătură locuitorilor acestei comune după exemplul anului precedent”⁴⁴. Era vorba de o încercare subtilă de a obține aprobarea pentru menținerea regimului agrar existent pe terenurile orașului Ismail. Dispoziția de la București pentru primărie ca „locuitorii să fie autorizați a-și cultiva pământurile legiuite”⁴⁵ părea să scoată definitiv de la ordinea zilei problema aplicării legii rurale în districtul cu același nume. Probabil la fel a considerat și prefectul care la 21 aprilie 1865 a adresat un amplu raport confidențial către minister, încercând să demonstreze imposibilitatea transunerii dispozițiilor legii în comunele județului Ismail. El a recunoscut fără echivoc prezența unei opoziții puternice din partea consiliilor comunale urbane Ismail, Chilia și Reni în calitatea lor de proprietari care au demonstrat că „locuitorii cultivatori de pământ nu au fost niciodată clăcași, că locurile ce li se dau de arătură sunt mici prisoase din islazurile comunale care cu timpul prosperând comunele urmează a rămâne numai imașuri, căci luându-se două din trei părți după lege, comunele se vor găsi îndată lipsite de islazuri și locuitorii nefiind împărțiți în categorii de frunțași și altele, orice clasificare li s-ar face, i-ar pune pe drum de nemulțumire”⁴⁶. Locuitorii, la rândul lor, obiectau că „pământul este pe alocuri neroditor, că ei au contribuit singuri ca să-l facă cultivabil prin scurgerea bălților, că prin împrumietărire s-ar supune a plăți și locurile de islaz pe care ei le pășunează astăzi cu vitele fără nici o plată, că pe lângă contribuțiile ce plătesc fiscului și zecimile adiționale, plătind de fiecare familie însă câte 73 lei 20 parale, prima hotărâtă pentru grâniceri, le-ar fi peste putință ca să mai plătească și taxa hotărâtă pe fiecare an pentru proprietate”⁴⁷. Conform opiniei prefectului, și în comunele rurale s-a manifestat „opunerea

⁴¹ Ibidem, f. 30–30v.

⁴² Ibidem, f. 36–36v.

⁴³ Ibidem, f. 37–37v.

⁴⁴ Ibidem, f. 33.

⁴⁵ Ibidem, f. 35.

⁴⁶ Ibidem, f. 53.

⁴⁷ Ibidem, f. 53v.

locuitorilor de a se împroprietări”, motiv pentru care au fost suspendate asemenea lucrări cu consimțământul Ministerului Finanțelor (la Tuzla, care era proprietate a statului) și al Ministerului de Interne, Agricultură și Lucrări Publice (pentru domeniul particular Nicolaevca). La aceste moșii proprietari „nu au adus vreo dificultate la facerea arăturilor”, respectând situația agricultorilor „de a da dijma din opt și zece fără alte impuneri”⁴⁸. Menționatul raport, din motive necunoscute, s-a rătăcit prin labirintul birocrăției de cancelarie și a rămas un timp fără răspuns, fapt ce l-a determinat pe prefect să revină cu precauție și, pretextând dispoziția ministerială asupra cazului de la Nicolaevca, să sondeze pentru a se convinge dacă din ultimele răspunsuri de la București cu adevărat „rezultă că locuitorii acestui district nefiind în condițiunile foștilor clăcași, nu au dreptul la împroprietărire”⁴⁹. Cutezanța sa a fost alimentată de convingerea că politica oficială inițial axată pe ideea împroprietăririi tuturor cultivatorilor din județul Ismail a evoluat către principiul acordării loturilor doar clăcașilor la data promulgării legii rurale. Argumentul principal în favoarea unui asemenea raționament l-au constituit unele modificări ce au intervenit în realizarea dispozițiilor legii rurale după schimbarea componenței guvernului din ianuarie 1865⁵⁰. Răspunsul a fost însă cu totul altul față de cel așteptat. Se revine la limbajul prin care se pretindea exactitatea și precizia ordinelor anterioare, prefectul fiind învinuit că „pentru aplicarea legii rurale în acel district nu se vede făcută până astăzi nici o lucrare serioasă, ci numai o corespondență fără motive”, din nou fiind invitat ca în conformitate cu legea și instrucțiunile primite „să ia grabnice dispozițiuni ca locuitorii cultivatori de pe orice proprietate care având pământuri în condițiunea de a lucra pentru dânsese sau a da dijmă sau a le plăti în bani proprietarilor respectivi, să fie împroprietăriți fără cea mai mică răstălmăcire pe întinderea pământurilor prevăzute de lege”⁵¹. Astfel, printr-o simplă apostilă, s-a revenit la punctul inițial al problemei. Elementul flexibilității în politica agrară promovată de statul român în județul Ismail, care începuse să se profileze tot mai evident în primele luni ale anului 1865, a fost substituit prin tendința de uniformizare. Faptul urma să aducă, în mod inevitabil, la intensificarea dezacordului între autorități și populație asupra pretenției împroprietăririi. Prefectura avea să se afle între ciocan și nicovală, fiind obligată să medieze găsirea unui *modus vivendi* în situația creată. Din asemenea considerente, la sfârșitul lunii iunie prefectul s-a grăbit să asigure ministerul „că va urma întocmai dispozițiilor cuprinse în ce privește terminarea lucrărilor de către comisiile de constatare” și a cerut trimiterea avocatului public „spre a face delimitarea pe singura proprietate a statului Tuzla”⁵². Pentru operația de hotărnicire a fost propus același inginer F. Veseli⁵³.

La insistența ministerului, prefectura de Ismail a prezentat la finele lunii iulie un tablou despre realitatea existentă pe moșiile ai căror locuitori urmau a fi împroprietăriți⁵⁴. Pe domeniile comunelor rurale se crease o situație neobișnuită. La Nicolaevca și Tuzla lucrările pentru aplicarea prevederilor legii rurale erau sistate prin ordine ministeriale speciale, iar la Basarianca se aștepta răspunsul la cererea de transfer a populației din preajma hotarului de stat, nemulțumită de comiterea unor „furtișaguri și supărări din partea Rusiei”⁵⁵; numai la Săriera (parte din moșia Tuzla aparținând proprietății particulare) „s-au luat măsuri a se face delimitarea locurilor cuvenite locuitorilor”⁵⁶.

⁴⁸ Ibidem, f. 84.

⁴⁹ Ibidem, f. 49.

⁵⁰ D. Berindei, *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859–1866). Liste de miniștri*, în „Revista arhivelor”, 1959, nr. 1, p. 162; N. Adăniloae, D. Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, 1967, p. 255.

⁵¹ ANB, fond Min. Int., Div. rurală comunală, dosar 107/1864, f. 49v., 54.

⁵² Ibidem, f. 55, 56.

⁵³ Ibidem, fond Min. Agric. și Domen., Serviciul Bunuri, dosar 1467/1864, f. 28–28v.

⁵⁴ Ibidem, fond Min. Int., Div. rurală comunală, dosar 107/1864, f. 65v, 66.

⁵⁵ Ibidem, f. 58.

⁵⁶ Ibidem, f. 66.

Autorii menționatului tablou au acordat însă atenția principală proprietăților funciare ce aparțineau comunelor urbane Ismail, Chilia, Reni din care făceau parte și suburbiile. Potrivit relatărilor prefecturii, consiliile comunale din aceste orașe au cerut o verificare suplimentară a terenurilor disponibile „câci împroprietăindu-se locuitorii după constatările comisiei de plasă, nu se ajunge două treimi ale moșiilor”⁵⁷. Este invocat astfel un nou motiv spre a se evita modificarea nedorită a relațiilor agrare existente. Noul curs ce a fost impus activității prefecturii a provocat neliniștea administrațiilor comunale ale târgurilor, care probabil sperau că nu se va mai reveni la problema schimbării forme proprietății funciare. De această dată, primăria de Ismail și-a manifestat deschis dezacordul față de reluarea acțiunii, ce părea abandonată. Prin adresa către Ministerul de Interne, Agricultură și Lucrări Publice din 22 iulie 1865 primarul arăta că potrivit legii rurale „împroprietărirea se face numai acelor locuitori așezați în comunele rurale care au fost pontazi și nicum locuitorilor din comunele urbane”⁵⁸. Cele 2/3 din suprafața pământurilor, aparținând orașului Ismail, erau insuficiente pentru a asigura terenurile legiuite tuturor cultivatorilor, iar orașenii care nu se ocupau de arătură riscău să rămână fără islaz pentru vite. În plus, agricultorii din Ismail nu obțineau nici un avantaj prin răscumpărarea pământului de arătură pe care îl lucraseră până atunci pentru darea de „a zecea parte de producție în natură”, de a plăti locul de islaz și de a achita taxa pentru locul de casă și de grădină deja cumpărat. Pentru luarea unei decizii definitive, ministerul era rugat să țină cont de faptul că la Ismail locuitorii „au fost totdeauna liberi a dispune de munca lor, având timp a căuta interesele lor proprii și nicum de boieresc, că acești locuitori nicidecum nu au fost legați de pământ cu drepturile lor *ab-antico*, precum a fost claca din cealaltă parte a României”⁵⁹. Argumentele arătate au fost interpretate însă drept contestări, primăriei recomandându-i-se să se adreseze Comitetului permanent al prefecturii, adică să procedeze tot în limitele legii⁶⁰. Prefectul de Ismail, la rândul său, era îndemnat „să stăruie cu toată energia pentru ca cel mult până la finele lui septembrie legea rurală să se puie întru deplina sa aplicație atât ale comisiunilor cât și a inginerilor”⁶¹.

Faptele expuse permit concluzia că în vara anului 1865 guvernul României era mai hotărât ca niciodată să obțină definitivarea transpunerii în practică a legii rurale și în județul Ismail, neglijându-se total caracterul specific al relațiilor agrare de aici. Or, simultan creștea și împotrivirea locuitorilor, mai ales a celor din comunele urbane, care rămăneau dezavantajați în eventualitatea împroprietăririi. Paradoxul se explică simplu: legea rurală a fost concepută drept acțiune de modernizare a relațiilor agrare din mediul sătesc, majoritatea cultivatorilor din acest district locuiau însă în așezări urbane sau în suburbiile orașelor, fiind subordonați primăriilor acestora. Perioada relativ scurtă după plecarea cazacilor (1856) nu a fost suficientă pentru permanentizarea noilor locuitori pe moșiile Nicolaevca, Novotrițca și Parapara, vândute de Oastea cazacilor de Dunăre⁶². Un caracter mai puțin stabil avea și populația din arondismentul Tuzla. Pământurile de aici, bune mai mult pentru pășunat, nu trezeau interes spre a fi răscumpărate în scopul lărgirii suprafețelor de arătură. Creșterea vitelor devenise o ocupație predilectă nu numai datorită pășunilor întinse, dar și caracterului convenabil al comercializării lor pe piețele orașelor dunărene. În sfârșit, legea rurală își propunea să lichideze elementele servajului, care la Ismail nu erau cunoscute și acest fapt autoritățile locale, dând glas opiniei locuitorilor, îl semnalau în corespondența purtată cu guvernul țării. Populația județului nu dorea această acțiune, iar eforturile administrației locale rămăneau la 1865 fără efect. Probabil mai era nevoie de timp ca și în birourile ministeriale să se înțeleagă că într-un județ cu o populație preponderent urbană și cu o agricultură mai puțin asemănătoare cu restul țării, aplicarea unei

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem, f. 63.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Ibidem, f. 64.

⁶¹ Ibidem, f. 65.

⁶² V. Văratec, *Trasarea noului hotar...*, loc cit.

legi generale și de o importanță majoră ca cea rurală, fără a se ține cont de realitate, reprezenta un act nefiresc.

A doua jumătate a anului 1865 a rămas marcată de numeroasele ordine ministeriale adresate prefecturii de Ismail care reflectau năzuința de încheiere cât mai grabnică a operației de împroprietărire. Au fost revocate toate deciziile anterioare prin care erau admise unele eschivări de la aplicarea legii rurale. Inginerul topograf a fost obligat să revină asupra lucrărilor de delimitare în comunele urbane Ismail, Chilia, Reni⁶³. Ministerul de Interne, Agricultură și Lucrări Publice a încercat fără succes să readucă în discuție chiar și cazul moșiei Nicolaevca, unde proprietatea avea toate argumentele pentru respingerea împroprietăririi⁶⁴. La fel au fost depuse stăruințe în vederea reluării pregătirilor pentru aplicarea legii în cătunele de pe domeniul Tuzlei⁶⁵. Prefectura s-a străduit să tempereze ritmul pretins de minister, invocând fie „deosebitele condițiuni” în care se găseau moșiile de la Tuzla și Nicolaevca, fie lipsa casierilor de plasă (nu existau aceste unități administrative în județul Ismail) pentru participare în comisiile de constatare, cerând timp ca funcția să fie suplinită de către percepatorii comunali⁶⁶. Activitatea prefectului de Ismail, I. Dimitrescu, a trezit unele bănueli la București și, ca urmare, colonelul Steriade a fost însărcinat să cerceteze presupusele abuzuri săvârșite. În raportul special întocmit prefectului i-au fost aduse învinuiri că „de la promulgarea legii și până astăzi, august 6, nu s-a făcut nimica, absolut nimica”, că s-a întreținut „în zădar și neiertată corespondență care s-a dezaprobat prin mai multe ordine ale ministerului”, că în județ „principiile legii încă nu sunt cunoscute oamenilor”⁶⁷. Nici cu prețul demiterii prefectului nu a fost posibilă impunerea unei acțiuni lipsită de popularitate; chiar și în iunie 1866 se semnală că „aici pământul nu s-a împărțit încă”⁶⁸. A urmat avertismentul serios, potrivit căruia „ministerul va fi silit să ia osebite măsuri contra acelei prefecturi (de Ismail – n. V.V.) care nu urmează legea și nu ascultă ordinele”, fapt ce l-a determinat pe noul prefect să încerce a se justifica: „întârzierea nu provine de la prefectură”. Insuficiența terenurilor pentru a asigura suprafețele legiuite tuturor persoanelor incluse în tabela A pentru târgurile Ismail, Chilia, Reni a necesitat ridicarea în plan a acestor moșii, lucrare care se desfășura destul de anevoios. La inițiativa consiliilor comunale în calitate lor de proprietari ai pământurilor s-a procedat la verificarea suplimentară a listelor alcătuite de comisii și cu această ocazie s-au descoperit mai multe nereguli, fiind incluși „mulți indivizi care nu se aflau trecuți în rolul contribuabililor”⁶⁹. Poziția ministerului a rămas neschimbată: scuzele prefectului nu au fost acceptate, ordonându-se terminarea „lucrărilor de împroprietărire în termenul fixat (sfârșitul lunii august – n. V.V.)”⁷⁰.

Impactul politicii agrare guvernamentale a determinat și apariția unor dificultăți în utilizarea rațională a pământurilor din județul Ismail. Încă din primăvara lui 1866, la ordinele de sus, prefectura a dispus anularea tuturor formelor de dijmă în exploatarea terenurilor disponibile, anunțând primăriile urbane „să nu se mai prevadă prin bugete asemenea venituri”, motivând că „o așa percepere este contra legii rurale”⁷¹. Interdicțiile impuse aveau ca scop urgentarea împroprietăririi în formula prevăzută de legea rurală și căreia i se opuneau locuitorii. Dacă părțile implicate în dispută nu se grăbeau să cedeze, fiecare așteptând un deznodământ favorabil, lucrările agricole de primăvară (aratul și semănatul) nu puteau fi amânate prea mult.

⁶³ ANB, fond Min. Int., Divizia rurală comunală, dosar 107/1864, f. 72.

⁶⁴ Ibidem, f. 72, 73, 76, 77.

⁶⁵ Ibidem, fond Min. Agr. și Domen., Serviciul Bunuri, dosar 1467/1864, f. 28–28v.

⁶⁶ Ibidem, fond Min. Int., Div. rurală comunală, dosar 107/1864, f. 73.

⁶⁷ Ibidem, f. 78–78v.

⁶⁸ Ibidem, dosar 211/1866, f. 1–2.

⁶⁹ Ibidem, f. 3–40.

⁷⁰ Ibidem, f. 50.

⁷¹ Ibidem, f. 13.

Comisiile comunale Ismail și Reni au reușit să obțină de la comitetul permanent al prefecturii dreptul de a păstra regimul dijmii semănăturilor ca în trecut⁷², fapt ce a trezit nemulțumirea administrației comunale din târgul Chilia, care a respectat dispozițiile prohibitive și s-a ales în final cu importante deficiențe bugetare. Într-o scrisoare adresată în octombrie 1866 noului ministru de Interne și președinte al Consiliului de Miniștri, I. Ghica⁷³, primarul orașului Chilia relatează cu amărăciune: „Pentru că m-am supus ordinii, n-am procedat nici la darea în antrepriză, nici la perceperea acestei dijmii, lăsând-o în voia întâmplării, s-au ridicat semănăturile și primăria care nu are venituri decât până la 70-72 mii lei venit pe an, a rămas lipsită de un venit calculat că s-ar fi putut lua 10 000 lei”⁷⁴. Pierderile suferite constituiau un serios motiv pentru primăria de la Chilia pentru a pretinde, în calitate sa de proprietar al terenurilor, o posibilă despăgubire și o revenire în situația similară „cu drepturile primăriei de Ismail și Reni, fiind și ea urbană”⁷⁵. Replica ministrului a fost puțin îmbucurătoare, prefectul fiind anunțat doar că „dispozițiile legii rurale relativ la împrumutarea locuitorilor de pe proprietatea acestei comune (Chilia – n. V.V.) să se efectueze imediat”⁷⁶. Or, în situația când realizarea prevederilor acestei legi în județul Ismail devenea tot mai dificilă, nefiind acceptate de cultivatori și proprietari, problema exploatării terenurilor agricole a continuat să rămână obiectul unor discuții și în anii următori.

Sumele provenite din plata dijmii pentru pământul de arătură constituia un important capitol al veniturilor comunale din toate târgurile dunărene. Ghidate de interesul completării bugetelor, primăriile, motivând de fiecare dată criza de timp pentru începerea lucrărilor agricole, cereau guvernului permisiunea de organizare a licitațiilor pentru darea în antrepriză a terenurilor arabile disponibile⁷⁷. Dacă în 1866 răspunsul Ministerului de Interne la asemenea solicitare se axa în exclusivitate pe ideea transpunerii grabnice a stipulațiilor legii rurale, în anul următor primăriile le-a fost permis a dispune doar „de veniturile pământului ce va prisosi peste cantitatea necesară la împrumutarea locuitorilor”⁷⁸. În 1868, când consiliul comunal Ismail a încercat să mărească suprafețele oferite cultivatorilor contra unei zecimi din recoltă, ministerul s-a opus acestei acțiuni⁷⁹. În fața perspectivei creșterii nemulțumirii populației pusă în imposibilitatea utilizării regimului existent de practicare a dijmii, guvernul s-a văzut obligat să cedeze prin a ordona periodic menținerea statu-quo-ului. În timp ce Ministerul de Interne încerca să obțină realizarea împrumutării, Ministerul de Finanțe. În virtutea acțiunii întreprinse la scară națională, a emis în primăvara anului 1867 o dispoziție prin care obliga organele fiscalului din județul Ismail să efectueze primele măsuri de percepere a despăgubirilor pentru lichidarea clăcii și dijmii⁸⁰. Aflând despre starea de lucruri (neaplicarea *de facto* a legii rurale) și Departamentul Finanțelor s-a raliat la eforturile celui de Interne în vederea asigurării unei grabnice împrumutării⁸¹. Evident, ambele ministere acționau în conformitate cu legislația în vigoare, care prevedea lichidarea tuturor formelor de dependență economică a cultivatorilor și înzestrarea lor cu loturi proprii. În comunele urbane ale județului Ismail lipsea proprietatea particulară asupra terenurilor agricole, acestea fiind exploatate în regim de dijmă achitată în folosul consiliilor comunale. Agricultorii, în calitate de uzufructuari, refuzau modificarea statutului pe care îl dețineau. Legea rurală, reprezentând principalul act legislativ în vigoare, nu

⁷² Ibidem, f. 1v, 13v.

⁷³ I. Mamina, I. Bulei, *Guverne și guvernanți (1866–1916)*, București, 1994, p. 140.

⁷⁴ ANB, Min. Int., Div. rurală comunală, dosar 211/1866, f. 13v.

⁷⁵ Ibidem, f. 19v.

⁷⁶ Ibidem, f. 14v.

⁷⁷ Ibidem, f. 51–51v, 53, 89.

⁷⁸ Ibidem, f. 54.

⁷⁹ Ibidem, f. 90, 111.

⁸⁰ Ibidem, f. 48–48v.

⁸¹ Ibidem, f. 126–126v; fond Min. Agr. și Domen., Serv. Bunuri, dosar 1467/1864, f. 39.

prevedea modalități de procedare deosebite pentru modificarea relațiilor agrare în comunele urbane. Din acest motiv guvernul nu putea propune o nouă alternativă, decât acțiuni în limitele prescrise de legea rurală. Chiar în cazuri când era evident decalajul între stipulațiile legii și realitățile din județul Ismail, autoritățile de la București propuneau a se respecta procedura prevăzută de această lege (crearea comisiilor de constatare și a comisiilor ad-hoc, constatarea prezenței clăcășilor, delimitarea și hotărnicirea terenurilor, etc.), pentru ca mai apoi partea sau părțile nemulțumite să facă recurs pe cale legală pentru anularea acestor acțiuni. Prefectura, după admonestările arătate mai sus, totalmente s-a situat pe poziția guvernului, primăriile însă nu au fost de acord cu o asemenea politică. În primăvara anului 1867 executivul țării a întreprins o nouă tentativă de finalizare în județul Ismail a măsurării și hotărnicirii terenurilor prevăzute locuitorilor de legea rurală. Prefectura a cerut primăriilor să numească reprezentanții pentru comisiile ad-hoc, care ar putea duce la bun sfârșit procesul de parcelare a moșiilor și distribuirea loturilor în proprietate particulară⁸². Consiliul comunal al orașului Ismail a respins oferta, motivând că pământurile ce le administra și nicidecum le stăpânea, aveau o altă destinație (înlesnirea comerțului cu vite, întreținerea vitelor pentru transport), iar pentru cultivare se distribuiau suprafețele „pe cât prisoseau” afară de imaturările necesare⁸³. Simultan, reprezentanții administrației urbane au arătat cum legea rurală care avea drept scop „de a desființa boierescul și claca”, nu putea fi aplicată acolo unde asemenea urme ale trecutului lipseau. „Punându-se în aplicare legea rurală – precizau ei –, s-ar împroprietări în loc de clăcași pe uzufructuari și în loc de a se îmbunătăți, soarta locuitorilor va fi mult mai apăsată”. În eventualitatea insistării de transpunere în practică a legii rurale, la Ismail creștea riscul incitării unor nemulțumiri deoarece se preconiza împroprietărirea doar a cultivatorilor, fiind excluse alte categorii de orașeni precum industriașii, meseriașii, birjarii, sacagiii, etc. „care au deopotrivă drepturi asupra pământului orașenesc, fiindcă mulți din ei se ocupă și de agricultură”⁸⁴. În fața refuzului de colaborare al consiliilor comunale, prefectura a încercat să se conformeze circularii din 5/17 septembrie 1864, potrivit căreia „la moșiile pentru care nu s-ar înființa delegați, măsurătoarea și delimitarea cerută de lege se va face de autoritatea locală în prezența a câțiva dintre proprietarii vecini”⁸⁵. Într-un raport către Ministerul de Interne de la finele lunii aprilie 1867, prefectul de Ismail relatează că unii proprietari și toți locuitorii din județ refuzau să numească delegații ceruți, iar trimișii comunelor învecinate (coloniile și satele cu țărani de pe domeniile statului din districtul Bolgrad) nu s-au prezentat la timp, astfel că „fiind deja semănăturile răsărite”, lucrările de delimitare s-au amânat pentru toamnă⁸⁶.

În procesul pregătit de vara anului 1867 pentru definitivarea împroprietăririi, s-au luat dispoziții pentru trimiterea avocatului public la moșiile statului în calitate de reprezentant al proprietății în comisia ad-hoc. La fel s-a încercat dezvăluirea tuturor cauzelor neaplicării legii rurale, precum și verificarea tabelelor A, alcătuite încă din 1864⁸⁷. Cunoscând poziția refractară a primăriilor în problema abordată, manifestată prin refuzul de a desemna delegați în comisiile ad-hoc, prefectura a imputernicit direct pe inginerul topograf F. Veseli să procedeze „la măsurătoarea și delimitarea pământului cuvenit locuitorilor din comuna Ismail”⁸⁸. În septembrie 1867 acesta încheiase lucrările de hotărnicie pe moșia suburbiei Larjanca, urmând „a trece tot cu aceeași operație la comuna Covurlui (corect, Cuhurlui – n. V.V.) și altele”⁸⁹. Mișcarea de răspuns a survenit din partea locuitorilor din Cuhurlui, Broasca și Sofiana care printr-o telegramă specială către Ministerul de Interne anunțau

⁸² Ibidem, f. 44.

⁸³ Ibidem, f. 44v.

⁸⁴ Ibidem, f. 44v, 66.

⁸⁵ Colecție, p. 11.

⁸⁶ ANB, fond Min. Int., Div. rurală comunală, dosar 211/1866, f. 46–46v.

⁸⁷ Ibidem, f. 55, 72.

⁸⁸ Ibidem, f. 74v.

⁸⁹ Ibidem, f. 75v.

despre pretenția lor că dețin dreptul de proprietate asupra moșiilor oferit, chipurile, de guvernul Rusiei încă la 1842. Din actele prezentate de ei s-a putut constata că autoritățile țariste au acordat doar „pământul necesar de hrană locuitorilor din cel al Statului”⁹⁰. Populația menționatelor așezări avea terenurile doar pentru uzufect, însă prin reclamarea unui imaginar drept de proprietate se urmărea eschivarea de la împroprietărire conform stipulațiilor legii rurale, fapt recunoscut puțin mai târziu într-o suplică adresată guvernului⁹¹. Pretențiile locuitorilor de la Cuhurlui, Broasca și Sofiana rămăneau total nefundate, ei beneficiind și sub administrația rusească doar de dreptul uzufructului asupra pământului ce aparținea domeniilor statului. La rugămintile lor insistente, de la București s-a dispus încetarea provizorie a tuturor lucrărilor de delimitare și de divizare a moșiilor, dar și declanșarea unei anchete speciale a cazului. În acest mod s-a ridicat un nou obstacol în procesul aplicării legii rurale. În primăvara anului următor, 1868, fiind menținute formele existente ale relațiilor dintre cultivatori și proprietari pe pământurile județului Ismail⁹².

Între timp s-au produs unele schimbări în componența administrației locale. Noul prefect, A. Toncoveanu, s-a arătat la începutul anului 1868 hotărât să reia acțiunea de împroprietărire pe care el o considera „chestiune ajunsă a fi spinoasă de îndeplinit”. A fost propusă o nouă modalitate de procedare „pentru a se pune capăt acestei anomalii”, prin obligarea comisiilor de plasă „să elibereze titlurile provizorii proprietarilor conform art. 28 din lege”, fapt ce ar fi permis, în caz de recurs din partea proprietarilor (în special consiliile comunale urbane), plasarea întregii probleme discutate în limitele prevederilor legii rurale⁹³. Nici această inițiativă nu a avut sorți de izbândă, deoarece în martie 1868 a urmat o scrisoare bine documentată a locuitorilor târgului Reni către guvern, prin care erau contestate acțiunile de aplicare a legii rurale. Autorii au arătat: „Legea rurală este decretată și promulgată numai în favoarea și beneficiul foștilor clăcași, prin urmare este prevăzut ca această lege să nu se poată aplica decât numai în privința celorla pentru care s-a decretat, noi însă <...> nu am fost niciodată clăcași de unde dar rezultă că legea rurală nu are deloc a face cu noi”⁹⁴. Explicând că moșia Renilor a fost folosită în trecut mai ales pentru pășunat, locuitorii acestui târg rămăneau la părerea că „legea rurală este un beneficiu, un principiu de drept constant” și cum „beneficiile nu se pot impune – considerau ei – renunțăm la acest drept. nu ne trebuie folosul ce ne prezintă legea rurală. vom să rămănem tot în condițiunile în care ne-am aflat până azi”. Executivul țării era atenționat că și cultivatorii de la Reni au fost considerați drept clăcași „în contra oricărui principiu de drept”, că, odată începută procedura aplicării legii rurale, dar nefinalizată, împiedica bunul mers al lucrărilor pe terenurile de arătură în condițiile existente, fapt ce afecta în mod considerabil nivelul de viață al populației orașului⁹⁵. Într-o formă mai clară, raționamentele expuse aveau să-și găsească reflectarea într-o altă scrisoare a locuitorilor de la Reni expediată Ministerului de Interne în februarie 1869. În opinia autorilor, legea rurală avea scopul „de a aboli claca săteanului, iar nicidecum pentru proprietățile urbane, unde nu au existat niciodată locuitori clăcași”⁹⁶. În târgul Reni legea era mereu respinsă, considerându-se că pentru aplicarea ei nu existau condițiile necesare (lipseau proprietatea rurală și locuitorii clăcași). Acțiunile anterioare, subordonate scopului împroprietăririi cu orice preț, erau apreciate ca încercări de „aplicare în orașul nostru a legii rurale, puind pe hârtie ceea ce în realitate nu exista” sau chiar „anomia anomaliilor”⁹⁷. După o analiză detaliată a diverselor tentative nereușite de împroprietărire a agricultorilor orășeni ce au urmat după 1864, prin care au demonstrat

⁹⁰ Ibidem, f. 77, 81.

⁹¹ Ibidem, f. 82–82v, 96.

⁹² Ibidem, f. 83–113.

⁹³ Ibidem, f. 114–116v, 139–140.

⁹⁴ Ibidem, f. 120–120v.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Ibidem, f. 155.

⁹⁷ Ibidem, f. 155v.

imposibilitatea continuării unei asemenea politici, reprezentanții populației din această localitate urbană au cerut ministerului „să ne faceți dreptate ordonând stricta respectare a legii și eliberarea noastră de șicanele ce ni se fac prin încercarea aplicațiunii legii rurale”⁹⁸.

Despre caracterul realizabil al prevederilor legii rurale mărturisise și primarul comunei Chilia în martie 1868, arătând reticența locuitorilor față de orice îndemn al guvernului pentru finalizarea actului împroprietăririi⁹⁹.

Manifestările de nemulțumire și împotrivirea populației târgurilor dunărene față de cursul oficial de modificare a relațiilor agrare existente au determinat și slăbirea tot mai vizibilă a acțiunilor guvernului în această direcție. La scrisorile locuitorilor județului Ismail din anii 1868–1869 către Ministerul de Interne urmau răspunsuri scurte, fără alte argumente, doar îndemnuri pentru încheierea procesului împroprietăririi, iar în fața iminențelor tergiversări ale acestora, ministerul se vedea obligat să-și dea acordul pentru menținerea relațiilor existente între proprietari și cultivatori¹⁰⁰. Prefectura județului raporta periodic despre unele acțiuni pregătitoare, dar care, din cauza poziției refractare a consiliilor comunale și a locuitorilor, rămăneau ineficace¹⁰¹. Tot problema agrară constituia probabil motivul frecventelor schimbări ale prefecților. Fiecare dintre ei, venind în fruntea administrației județene, dădea asigurări ministerului că va duce la bun sfârșit rezolvarea problemei în cauză, apoi raportau despre starea de lucruri creată. După mai mulți ani de eforturi, în septembrie 1869 aplicarea legii rurale rămăsese la nivelul anului 1865¹⁰². Delimitarea loturilor individuale nu era înfăptuită la nici una din moșii, unele fiind chiar total exceptate de la împroprietărire. Afirmția prefectului din decembrie 1869, potrivit căreia „în comuna Ismail împroprietărirea este deja terminată dându-se la un număr de 1024 locuitori pământurile care s-au deosebit (hotărnicit – n. V.V.) prin inginer”¹⁰³, rămânea o ficțiune. Căci, așa cum avea să constate în 1873 Ministerul de Finanțe, legea rurală nu a mai fost aplicată¹⁰⁴.

Cazul județului Ismail demonstrează cât se poate de elocvent că nici cea mai frumoasă intenție nu poate fi realizată când nu există condiții propice. Legea rurală a fost așteptată, salutăată și apreciată de țărani clăcași din România, ea acordându-le libertatea economică și asigurându-le împroprietărirea cu loturile necesare realizării unui minim de viață. Or, această lege cu caracter național a fost inoperantă în condițiile unui județ unde majoritatea populației era concentrată în târguri, unde lipsea clăcașia, unde practic era imposibilă delimitarea strictă dintre agricultori și alte categorii sociale. Timp de mai mulți ani executivul a încercat pe diferite căi să împroprietărească pe cultivatorii de pământ din orașele dunărene, dar de fiecare dată se vedea obligat să cedeze în fața refuzului acestei oferte, atât din partea populației, cât și a organelor administrative locale. O atare poziție a fost determinată atât de structura social-administrativă a județului Ismail, cât și de regimul funciar existent aici. Terenurile disponibile erau utilizate mai ales pentru pășunatul vitelor, ocupație mult mai avantajoasă în acea perioadă comparativ cu cultivarea pământului, mai ales că orașele județului ofereau o permanentă piață pentru comercializarea produselor muncii populației.

Dijma utilizată de către primăriile comunelor urbane pentru îndestularea necesităților agricultorilor, pe de o parte, și completarea bugetelor anuale, pe de altă parte, reprezentau, credem, un important mijloc de tranzit către relațiile de piață în agricultura din sudul Basarabiei. Libertatea producătorului, prețul convenabil pentru pământul arendat, proprietatea comună asupra moșiilor, constituiau rezultatul unor fericite împrejurări anterioare, când Rusia țaristă, în fața unor interese

⁹⁸ Ibidem, p. 156v.

⁹⁹ Ibidem, f. 122–122v, 132.

¹⁰⁰ Ibidem, f. 120v, 123, 154, 157, 175–175v, 209.

¹⁰¹ Ibidem, f. 114–116v, 139–140, 121, 151–151v, 172–172v.

¹⁰² Ibidem, f. 180–190v, 204–204v.

¹⁰³ Ibidem, f. 182.

¹⁰⁴ Ibidem, Div. Comunală, dosar 96/1873, f. 1.

geopolitice, s-a văzut obligată în prima jumătate a secolului al XIX-lea să renunțe la introducerea în târgurile de la Dunăre a relațiilor agrare potrivit modelului existent în restul imperiului. Transformările propuse de către statul român după 1864 pentru agricultura întregii țări nu erau necesare în județul Ismail, fapt ce devenea tot mai evident pe măsura promovării acestei politici. Nu întâmplător, proporțional cu insuccesele ministerelor implicate în împroprietărirea agricultorilor, creștea și opoziția comunelor care, către sfârșitul anilor '60, fără nici o rezervă, își exprimau dezacordul față de intenția aplicării legii rurale. Până la urmă și la București a fost înțeleasă inoportunitatea unei asemenea politici, relațiile agrare din județul Ismail rămânând neschimbate. Drept dovadă, într-un document pregătit special în septembrie 1879 de către autoritățile țariste (revenite de curând în sudul Basarabiei), domeniile comunelor urbane Ismail, Reni, Chilia, Tuzla, precum și a târgușorului Nicolaevca, erau trecute în categoria celor care nu au fost parcelate și distribuite agricultorilor¹⁰⁵.

¹⁰⁵ Arhiva științifică a Academiei de Științe a Republicii Moldova, fond 40, inv. 1, dosar 16 f. 210–217

PROBLEMA SEDENTARIZĂRII ȚIGANILOR ÎN DOCUMENTE DE ARHIVĂ DIN ANUL 1863

VENERA ACHIM

Dezrobirea țăganilor în Principatele Române¹ a fost rezultatul unui șir de măsuri legislative adoptate în deceniile al cincilea și al șaselea ale secolului al XIX-lea. Legile de emancipare au scos diferitele categorii de țăgani din condiția de robi și le-au asigurat acestora libertatea personală. Au fost emancipați, pe rând: în 1843, în Țara Românească, robii statului; în 1844, în Moldova, robii mănăstirilor și robii statului; în 1847, în Țara Românească, robii mănăstirilor; iar prin legile adoptate la 10/22 decembrie 1855 în Moldova și la 8/20 februarie 1856 în Țara Românească, robii particularilor. Prin aceste legi țăganii în cauză intrau, din punct de vedere juridic, în rândul oamenilor liberi.

A dispărut, astfel, una din vechile instituții sociale ale principatelor. Condiția de robi i-a caracterizat pe țăgani încă de la venirea lor în țările române, în secolul al XIV-lea. În condițiile progresului în direcția modernizării instituționale și sociale pe care l-a cunoscut principatele după 1821 și ale noului spirit public care apăruse, robia a început să fie văzută, din ce în ce mai mult, drept un indiciu al înapoierii principatelor și al distanței care le despărțea de lumea civilizată. Din deceniul al treilea al secolului al XIX-lea robia a fost obiect al preocupărilor reformatoare ale diferitelor segmente ale clasei politice românești. Soluția a fost desființarea ei. Procesul legislativ a fost relativ îndelungat și complicat. Implicațiile de ordin social, fiscal, economic, etc. au fost mari, mai ales că era vorba de o masă mare de oameni, însemnând aproximativ 7% din populația principatelor².

Emanciparea sub aspect juridic – relativ ușor de înfăptuit, de altfel! – a fost doar una din laturile legislației privitoare la țăgani de la mijlocul secolului trecut. Legislația de emancipare este complexă și cuprinzătoare. Ea are în vedere multe din aspectele specifice ale populației țigănești. Legislația privitoare la țăgani depășește obiectivul emancipării juridice a acestora. Scopul ultim al acestor legi era asimilarea țăganilor cu țăranii, din punct de vedere fiscal, al ocupațiilor și social. Factorii politici ai principatelor au gândit dezrobirea ca o integrare deplină a țăganilor în cadrul populației rurale românești. Legile de dezrobire și toate celelalte măsuri legislative privitoare la țăgani urmăreau, în fapt, intrarea deplină a țăganilor în rândul clăcașilor. Pentru legiuitor, ca și pentru militanții abolitioniști, emanciparea țăganilor însemna dobândirea de către ei a ocupațiilor, modului de viață, tipului de habitat, etc. ale țăranilor.

Una din laturile acestui proiect social era sedentarizarea acelei părți a populației de țăgani care mai practica viața itinerantă. Politica de sedentarizare merge mână în mână cu cea de emancipare juridică. Sunt două laturi ale aceluiași proces. Lichidarea nomadismului însemna transformarea țăganilor nomazi în lucrători agricoli și în meșteșugari. Primele măsuri legislative în direcția sedentarizării țăganilor au fost adoptate de Adunările Obștești Extraordinare a Țării Românești (în 1831) și a Moldovei (în 1832), cele care au elaborat Regulamentele organice³. La început au fost

¹ Studiu despre procesul de dezrobire a țăganilor, la Viorel Achim, *Țigani în istoria României*, București, 1998, p. 76 și urm.; legislația abolitionistă, *ibidem*, p. 90–98. Vezi, de asemenea, G. Potra, *Contribuții la istoricul țăganilor din România*, București, 1939, p. 107–117.

² Cf. Viorel Achim, *op. cit.*, p. 82–83.

³ *Ibidem*, p. 91–92.

avuți în vedere ȋiganii statului. Ulterior, măsurile vizând stimularea statornicirii (sedentarizării) au fost extinse și la ȋiganii particularilor și ai mănăstirilor. Pentru a încuraja așezarea în sate a ȋiganilor nomazi, acestora le-au fost acordate scutiri și alte facilități. Uneori s-a recurs însă și la coerciție. Sedentarizarea ȋiganilor începuse în urmă cu secole. Acum, în epoca dezrobirii, în noile împrejurări social-economice din principate și, nu în ultimul rând, datorită prevederilor legale de această natură, sedentarizarea a făcut progrese însemnate. Mulți din ȋiganii care își câștigau traiul cutreierând țara cu meșteșugurile lor specifice au fost legați de o locuință stabilă și de o așezare.

Nomadismul sau, în vocabularul epocii, „vagabondajul” ȋiganilor a continuat însă și după dezrobire. Unele categorii de ȋigani își duceau pe mai departe vechiul mod de viață. Formal, prin legile de dezrobire, și ei erau statorniciți la sate, pe moșiile particulare sau cele ale mănăstirilor ori ale statului. Ei încheiau învoieli pentru locul de casă, iar claca la care erau obligați o plăteau în bani, fără a avea însă nici un petic de pământ de arătură. Ei refuzau să lucreze lotul de pământ care le era pus la dispoziție și să facă muncile care derivau din acest raport de proprietate (claca). Acești dezrobiți își câștigau pe mai departe existența pendulând prin țară. La anumite date se întorceau în satele în ale căror evidențe fiscale figurau, pentru a-și plăti impozitul și claca⁴.

O bună parte a populației ȋigănești, pe care momentul dezrobirii a găsit-o în condiția „nomadă”, și-a perpetuat acest mod de viață încă un număr de ani, iar în ceea ce privește unele grupuri, chiar până aproape de vremea noastră. În aceste cazuri, integrarea ȋiganilor în cadrul populației agricole nu s-a realizat nici măcar sub aspectul habitatului.

Iar între ȋiganii sedentarizați, o parte deloc neglijabilă nu a adoptat plugăria ca ocupație, ci a rămas sau a dobândit condiția de meșteșugari în cadrul satului, deservindu-i cu unelte sau alte produse meșteșugite de ei, reparații și alte servicii pe țărani.

Cauza refuzului multor ȋigani emancipați de a îmbrățișa ocupația agricolă derivă, în parte, din carențele legilor de dezrobire. Legislația nu a asigurat baza economică pentru dorita integrare a ȋiganilor în comunitatea rurală. Rezolvarea aspectelor practice, care ar fi însemnat punerea la dispoziția dezrobiților de loturi de pământ, vite și unelte, era lăsată pe seama proprietarilor de moșii. Or, nu întotdeauna aceștia erau interesați în fixarea pe moșiile lor a dezrobiților (chiar a foștilor lor robi). Refuzul ȋiganilor de a se îndeletnici cu agricultura se explică însă în principal prin povara economică și fiscală care însoțea noul lor statut social. Odată cu libertatea ei dobândeau și obligații similare cu cele ale ȋăranilor clăcași sau, în cazul ȋiganilor meșteșugari din orașe, ale patentarilor. Acestea erau mai mari decât obligațiile lor anterioare de robi, astfel încât, sub aspect economic, dezrobirea a însemnat, practic, o înrăutățire a situației lor.

Acele conținute într-un dosar păstrat la Arhiva Națională Istorică Centrală (fondul Ministerul de Interne. Diviziunea rurală-comunală)⁵, care reflectă situația din județul Neamț, sunt revelatoare pentru situația în care se aflau, la aproape un deceniu de la ultima lege de dezrobire, unii dintre foștii robi.

Atât în Moldova, cât și în Țara Românească au existat și ȋigani (indivizi și grupuri) care odată cu eliberarea din robie, rămași fără un stăpân care să răspundă pentru ei, au scăpat oricărui control din partea autorităților. Scăpați din robie, mulți dintre ȋigani au părăsit moșia pe care locuiseră și, în cazul celor nomazi, pe stăpânul de care depinseseră. Cum relatează un contemporan, Vasile Alecsandri⁶, primul impuls al ȋiganilor la aflarea veștii despre eliberarea lor a fost fuga. Mai ales în primii ani după dezrobire, în ciuda restricțiilor prevăzute de legi, mobilitatea teritorială a dezrobiților a fost mare, astfel încât s-a ajuns ca ei să se răspândească practic peste tot în țară. Până la urmă autoritățile au fost nevoite să le recunoască domiciliul ales.

⁴ Ilie Corfus, *L'agriculture en Valachie depuis la Révolution de 1848 jusqu'à la Réforme de 1864*, București, 1976, p. 94–95, 172–173; Viorel Achim, *op. cit.*, p. 98 și urm.

⁵ Arhiva Națională Istorică Centrală, fond Ministerul de Interne. Diviziunea rurală-comunală, dosar 539/1863. Referire sumară la acest dosar Viorel Achim, *op. cit.*, p. 102.

⁶ În *Scrisori ale lui Ion Ghica către V. Alecsandri*, București, 1884, p. 294–296.

În județul Neamț problemele create de această populație au fost, se pare, deosebit de serioase. Nu știm care era numărul ȝiganilor din acest județ în epoca dezrobirii, dar putem bănuși că era mare, dată fiind existența aici a mănăstirilor și a moșiilor mănăstirești. E de presupus că va fi fost mare și numărul ȝiganilor pentru care, în primii ani, politica de sedentarizare și de integrare nu a dat rezultate.

Referatul subprefectului arondismentului (plășii) Piatra către prefectul de Neamț, din 30 mai 1863, notează în ce constau problemele ridicate în fața autorităților de acești dezrobiți. ȝiganii „care nu au o statomică așezare”, organizați în grupuri, comit furtișaguri, prădăciuni și omoruri, care îi terorizează pe localnici, mai ales pe cei în a căror vecinătate s-au instalat grupurile de ȝigani, afectând grav ordinea și liniștea publică. Referatul constată numărul mare al infracțiunilor de acest fel, ca și când această categorie socială „nu vrea a se deda la nici o întreprindere onistă”, iar „rolul lor pe pământ ar fi numai răul”. Acești ȝigani „nici se ocupă decât numai de crimă și tot de crimă, prin care chip cred a-ș(i) procura elementile de trai, fără de a se mai părăsi în urmă a orice condamnare a lor [fără a le mai păsa de condamnări – n. V.A.]. Actele instanțelor de judecată dovedesc din plin amploarea acestui fenomen.

Raportul subprefectului surprinde cauza economico-socială a situației. Aceasta constă în „neîmbunătățirea soartei foștilor ȝigani lăeși carele sânt principalii autori aci crimilor zise, căci odată cu emanciparea ci li s-a făcut, nu s-au mai ocupat nime de ameliorarea soartei lor și a-i vide ca la reala demnitate de om în raport cu condiția socială acelorlanți concetățeni, cu alte cuvinte ei s-au reginerat necomplicații îndată ce viața lor nu s-au așezat pe niscaiva baze solide care să le garanteze viitorul”. Situația în care se aflau ȝiganii în cauză se explică, deci, prin neglijarea lor completă după dezrobire. Practic, nimeni nu s-a mai preocupat de ameliorarea soartei acestor dezrobiți, încât aducerea lor la condiția socială a celorlalți locuitori a devenit o iluzie.

Subprefectul propune, ca mijloc de rezolvare a acestei grave probleme, dizolvarea cetelor de lăeși și împrăștierea lor prin sate, câte 1-2 ȝigani de sat, ca în felul acesta ȝiganii să fie mai ușor de supravegheat și să poată fi integrați mai bine. Prefectul județului, care transmite referatul subalternului său, îl informează pe ministrul de Interne că a procedat la dispersarea acestor oameni prin sate, câte un ȝigan la 20 de case de țărani.

În răspunsul său, ministrul (Nicolae Crețulescu, în același timp și prim-ministru), arătându-și acordul pentru măsurile luate de administratorii județului Neamț, dispune luarea și a altor măsuri cu caracter polițienesc. Cere ca ȝiganii în cauză să fie puși sub supravegherea atentă a poliției comunale, iar părăsirea localității în scopul plecării în deplasările lor sezoniere să fie interzisă; sunt permise doar deplasările individuale, pentru ȝiganii care au nevoie de aceasta pentru a-și putea practica meseria, dar numai în baza unei autorizații („bilet de drum”), pe un termen limitat. Ministrul dispune ca prefectul să ia „toate dispozițiile pentru deprinderea lor [a ȝiganilor – n. V.A.] la agricultură și dezvătarea de viața nomadă”. De asemenea, ministrul cere ca și proprietarii să fie implicați în punerea în aplicare a măsurilor privitoare la ȝigani; ei urmau să fie răspunzători de infracțiunile comise de emancipații care figurau cu domiciliul pe moșiile lor.

Situația pe care o reflectă cele trei documente din anul 1863 nu a fost un caz local. Timp de aproape un deceniu de la ultimele legi de dezrobire, ȝiganii au constituit o serioasă problemă pentru ordinea publică și au dat multă bătaie de cap autorităților. Legarea ȝiganilor de agricultură și sedentarizarea celor care mai practicau nomadismul au fost o preocupare pentru autoritățile administrative și polițienești din multe județe ale țării. Se pare că în județul Neamț s-a și acționat în sensul măsurilor invocate în actele din 1863. O dovadă este faptul că populația ȝigănească de aici a scăzut numeric foarte mult, așa cum o dovedesc datele recensământului populației din 1930. În acel an în județul Neamț s-au declarat de neam ȝigan 1 438 persoane (1 221 în mediul rural și 217 în mediul urban), ceea ce reprezenta 0,2% din populația județului⁷. (Pe ansamblul țării ȝiganii reprezentau atunci 1,5% din populație.) Scăderea numărului populației ȝigănești a fost rezultatul integrării sociale a dezrobiților și al asimilării lingvistice și apoi etnice care a urmat.

⁷ *Recensământul general al populației României din 29 Decembrie 1930, II (Neam, limbă maternă, religie)*, București, 1938, p. XXXII-XXXIII.

ANEXĂ

1.

Principatele Unite Române
Prefectura Districtului Neamț
Nº 7998

1863 Iunie 9

Domnule Ministru!

Raportul Dlui Subprefect al arondismentului Piatra Nº 1238 – prin care îmi supune motivele de la care derivă mai multe scandaluri și tulburări între locuitori din partea dizrobiților țigani care n-au o statornică așazare –, anecsats pe lângă acesta, comunicându-se Domnului. În copie

Vă rog a-mi da cuvenita dizlegare, până la primirea căreia veți cunoște că am regulat ca pe toți acei dizrobiți a se împărți prin sate, la fiecare 20 case de gospodari moldoveni câte on disrobit

Pentru ca cu această măsură să se poată curma răul ce adesa se prilejăște când ei sânt în grupe
Primiți, vă rog, Domn Ministru, asigurarea prea osebitei mele considerații.

pPref.

Burchy

Şef

Leca

Domniisale

Domnului Ministru de Interne

(Original. Arhiva Națională Istorică Centrală, fond Ministerul de Interne. Diviziunea rurală-comunală, dosar 539/1863, f. 1.)

2.

COPIE de pe referatul subprefectului de Piatra cu Nº 1238 din 1863 mai 30.

Furtaşagurile, prădăciunile și chiar omorurile ce de la un timp mai ales băntuie societatea noastră trebuind a forma obiectul celor mai serioase îngrijeri ale agenților Guvernului, în mâna cărura este încredințată puterea administrațiunei sale, eu încât mă atinge pe mine, luând act din scenile de asemenea natură ocazionate în plasa ce dirijez, n-am lipsit a-mi face reflecșiile mele de o convingere practică și esperementivă, asupra subiectului acestui rău, spre a-l seca de la isvorul de unde curge, și prin urmare a putea garanta pacé și liniște publică. Dar însă, cu toată energia acțiunei polițienești ce funcționează prin comuni, cu toată intervenția brațului activ al unei Subprefecturi, și cu tot concursul cetățenesc al comunilor, răul menționat totuși nu se poate năbuși, din cauze că sorgintea lui apără din un ce sistematic, din neîmbunătățirea soartei foștilor țigani lăeși, carile sânt principalii autori ai crimilor zise, căci odată cu emanciparea ci li s-a făcut, nu s-au mai ocupat nime de ameliorarea soartei lor și a-i rade ca la reala demnitate de om în raport cu condiția socială acelorlanți concetățeni, cu alte cuvinte ei s-au reginerat necomplicații îndată ce viața lor nu s-au așezat pe niscaiva baze solide care să le garanteze viitorul, singura deficultate a condiției mizerabile a lor, ce îi poate conduce la extremitățile cărora se ecspun și acărura victime sunt numeroasele sacrificiuri de

familie și de avere, acele mai cu seamă care au nenorocire a lăcui împreună sau în megieșie cu acești lăeși. Cum vedeți, Domnule Prefect, astă clasă de oameni nu vra a se deda la nici o întreprindere onistă și că când rolul lor pe pământ ar fi numai răul, nici se ocupă decât numai de crimă și tot de crimă, prin care chip cred a-ș(«) procura elementile de trai, fără de a se mai părăsi în urmă a orice condamnare a lor, precum numerozitatea actilor din arhivele Istanțiilor constată în deplin realitatea acestui fact.

Este adivarat, Domnule Prefect, că trăinicia și fericirea stabilă a unui popor depinde de la moralizarea tuturor claselor sale, dar de asemenea este adivărat că pe cât timp ființa acestor indivizi, ce nu se mai pot moraliza, nu va dispăre cu totul de prin sate, mai ales în chipul cum stau ei în grupați, sau cel puțin nu vor fi împrăștiati câte unul, «cel» mult doi prin fiecare sat, ca cu așa măsură să se dispărecheze, siguranța publică niciodată nu se va mai restatornici, și înfine combinabilă soluție a chesti(«) rămâne a să da de Dv. în cunoștința împrejurărilor de care sânteți convinși.

(Subscris) Subprefect

Pavlu

Subplent

Lachi

(Copie. Arhiva Națională Istorică Centrală, fond Ministerul de Interne. Diviziunea rurală-comunală, dosar 539/1863, f. 2, 5.)

3.

N^o1350

Secția 2^a

Biroul 2^k

N° 15942

1863 Iunie 19

D(«omnu)lui Prefect) de Neamț

Văzând cele cuprinse în raportul Dv. N°. 7998 și în anecsatul pe lângă el în copie, raportul subprefectului de Piatra cu N°. 1238, relative la emancipatii țigani ce umblă nomazi și să abat la felurite necuviinți și furtișaguri.

Vă răspund că subsemnatul să unește cu opinia Dv. a să răspândi acei disrobiți prin sate, câte una, două și până la trei familii; acolo ei să fie dați sub de aproape privighere a poliției comunale, și să nu mai fie liber a să mai rădica cu bagajele lor, și a mai vagabonda prin țară, decât numai când vreun individ ar voi să meargă undeva în interesul sau meșteșugul său, atunci să i se deie cuvenitul bilet de drum pe un otărât termen. În fine, D. Prefect, Veți lua toate dispozițiile pentru deprinderea lor la agricultură și disvătarea de viața nomadă, iar despre locurile unde să vor așeza după măsura aceasta, să înștiințați pe Ministeriul de Interne, spre regularea și așezarea lor la contribuție.

La caz însă reclamații din partea vreunui proprietar de moșie, că acești emancipați s-ar cunoaște înscriși la moșia sa, și că cu a lor răspândire prin alte sate, i s-ar cauza păgubiri, atunce acel proprietar va trebui să garanteze că va fi el răspunzător pentru neorânduilele ce ar săvârși ei, și cu acest fel de condiție îi veți lăsa pe moșia sa neîmproprietăriți.

(Ciornă. Arhiva Națională Istorică Centrală, fond Ministerul de Interne. Diviziunea rurală-comunală, dosar 539/1863. f. 3.)

ȚĂRILE ROMÂNE ÎNTRE VEST ȘI EST

MOLDOVA ÎNCEPUTURILOR ÎNTRE REGII UNGARIEI ȘI POLONIEI

ȘERBAN PAPACOSTEA

Istoria timpurie a statelor românești, în vremea constituirii sau „întemeierii” lor, e documentată foarte lacunar, lăsând teren vast ipotezelor și reconstrucțiilor celor mai diferite și, adesea, contradictorii. Starea cunoștințelor noastre e încă mai precară în cazul Moldovei decât al Țării Românești, de construcție mai timpurie, și ceva mai larg documentată în raport cu evoluția spre forme statale definitiv încheiate a celei de „a doua libertăți românești” (N. Iorga)¹.

Nu numai stările de lucruri interne, dar și evoluțiile de politică externă a Moldovei până spre sfârșitul secolului al XIV-lea continuă să rămână parțial nelămurite, deși sursele istoriografice străine, îndeosebi ale statelor vecine, mai demult „așezate”, oferă câteva elemente esențiale, nu însă întotdeauna foarte clare, și pentru trecutul țării est-carpătice în tranziția ei de la voievodat la domnie.

Cadrul extern al evoluției Moldovei începuturilor, adică al vremii când apare lămurit și explicit în terminologia documentelor contemporane, spre mijlocul secolului al XIV-lea, a fost rezultatul ofensivelor împotriva tătarilor Hoardei de Aur, desfășurate concomitent și convergent, la început chiar în cooperare, de regatul polon al ultimului rege din dinastia Piast, Cazimir III cel Mare, și de regatul ungar, al celui de al doilea și ultimul rege al dinastiei angevine, Ludovic I cel Mare. Terenul de desfășurare principal al acestei acțiuni simultane a fost teritoriul rus apusean al cnezatelor Halici-Volhinia, al Podoliei și Moldovei, teritorii smulse, după repetate ofensive și contraofensive, dominației Hoardei de Aur.

¹ Pentru bibliografia referitoare la începuturile Moldovei și la orientarea ei pe plan extern, v. mai recent Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași 1997, lucrare în care autorul își reafirmă punctul de vedere, și Ilona Czamanska, *Moldavia i Woloszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku*, Poznań 1996, cu referiri abundente la lucrări polone, nu toate îndeajuns de cunoscute la noi. Rândurile de mai jos sunt exclusiv consacrate situației internaționale a Moldovei în vremea lui Petru I, obiect de interpretare divergentă între dl. Ștefan S. Gorovei și mine. Mi-am expus punctul de vedere în această chestiune în articolul *Întemeierea Țării Românești și Moldovei și românii din Transilvania: un nou izvor*, în vol. *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, 1988, p. 76–96 și în articolul *Domni români și regi angevini: înfruntarea finală (1370–1382)*, *ibidem* p. 113–130. Însemnările din paginile precizării de față sunt exclusiv consacrate divergenței de opinii mai sus semnalate.

Ca în numeroase alte cazuri din istoria raporturilor internaționale, succesul unei acțiuni comune a transformat și în cazul raportului ungaro-polon alianța în rivalitate și chiar ostilitate, îndată ce țelul propus a fost atins. Alungarea Hoardei de Aur din zona est-carpatică, asupra căreia își întinsese hegemonia din vremea marii invazii din 1241–1242, a pus acut problema succesiunii la controlul teritoriilor smulse dominației mongole. Ungaria, urmând o veche direcție de expansiune în spațiul rus apusean, din vremea dinastiei arpadiene, revendica pentru sine controlul unor teritorii care îi deschideau drumul spre Europa răsăriteană; tendință care s-a lovit puternic de cea a expansiunii sud-estice a regatului polon, care a evoluat tot mai hotărât spre Marea Neagră, după ce a pierdut speranța recuperării accesului la Marea Baltică, blocat de Ordinul teutonic, de la începutul secolului al XIV-lea. Înfruntarea de lungă durată a acestor tendințe contradictorii a dat naștere uneia din „permanentele” relațiilor internaționale în spațiul central- și est-european, care a afectat timp de secole și evoluția istoriei românești, în chip covârșitor a Moldovei.

În ofensivele transcarpatice ale regatului ungar, îndeosebi în spațiul de dincolo de cotul nord-estic al Carpaților răsăriteni, românii maramureșeni și cei aflați de cealaltă parte a munților au împlinit un rost de prim plan: au asigurat un cap de pod solid în teritoriul de nord al viitoareii țări a Moldovei și au extins spre miazănoapte aria acestei fundații. În îndelungata alternare a expansiunii slavilor spre Europa centrală și sud-estică, din secolele V–VI, și a retragerii lor sub presiunea în sens invers a altor etnii, constituirea și consolidarea Moldovei a marcat un moment însemnat al refluxului slavilor răsăriteni, înregistrat ca atare și de unele surse contemporane.

Alianța originară cu regatul lui Ludovic de Anjou a contribuit la individualizarea voievodatului Moldovei în vremea ofensivelor antitătare la răsărit de Carpați și la expansiunea sa spre nord, în teritorii anterior supuse cnezatului de Halici; evoluție care a provocat și primele ciocniri istoric atestate între Polonia regelui Cazimir, aflată la rândul ei în expansiune în teritoriile ruse apusene, și voievodatul sau voievodatele românești de la răsărit de Carpați. Dimpotrivă, alianța polonă, instituită de Bogdan, „infidel notoriu” față de Ludovic de Anjou în Maramureș și apoi, prin „descălecat”, în Moldova, alianță restabilită de Petru I în 1387 și consolidată, cu întreruperi, de domnii următori, a sprijinit expansiunea Moldovei spre sud – spre Dunărea de Jos și Marea Neagră – în mare măsură în detrimentul intereselor regatului ungar; firește, în schimbul renunțării, totale sau parțiale, la pozițiile revendicate și temporar deținute în spațiul cnezatului halician.

Alternanța, din proprie inițiativă sau impusă de cei doi puternici vecini, între aceste direcții de politică externă a constituit până spre sfârșitul secolului al XV-lea cadrul dominant al situației internaționale a Moldovei. Chiar și după ce puterea otomană a devenit factorul dominant al acestui cadru, rivalitatea polono-ungară, respectiv polono-habsburgică, a influențat puternic situația internațională a Moldovei. Cunoașterea cât mai exactă a evoluției acestei rivalități, în general, și în

spațiul românesc, în special, e, așadar, de interes major pentru mai buna înțelegere a istoriei Moldovei.

Unele îndoieli subzistă cu privire la evoluția poziției țării în etapa timpurie a istoriei ei între cei doi vecini, cel din apus și cel din miazănoapte, deveniți din aliați rivali și adversari din rivali. Una din etapele politicii externe a Moldovei, al cărei sens pare să nu fie suficient de clar, pentru unii cercetători ai epocii, e cea a începutului domniei lui Petru I, anterior închinării sale la Lvov, în 1387, când a acceptat suzeranitatea polonă.

Sursele cele mai apropiate de acea epocă, anume din secolele XV și XVI, dar întemeiate pe cunoașterea arhivelor regatelor ungar și polon, sunt categorice în această privință: în ultimii ani ai domniei lui Ludovic de Anjou, în vremea când regele purta coroanele ambelor regate și când alipise teritoriile ruse apusene la regatul ungar, Moldova a recunoscut din nou suzeranitatea ungară, de care s-a desprins doar după moartea regelui în 1382; cel mai probabil, în urma prelungitei crize de succesiune la coroana Sfântului Ștefan și a pierderii cnezatului halician în favoarea coroanei polone.

Întemeiat pe informații oficiale de la curtea ungară în vremea lui Matia Corvin, Antonio Bonfini susține că regele Sigismund a fost silit să întreprindă la începuturile domniei o campanie de recuperare a Moldovei, care în vremea crizei dinastice, „într-o atât de mare turburare, a făcut defecțiune față de rege”². Și polonul Martin Cromer susține că Petru și „mai marii” țării sale („proceres”) au făcut defecțiune față de Ungaria, „în timpul interregnelui” („sub interregno”), situare în timp asemănătoare cu cea propusă de Bonfini.

Inspirat de aceste surse, care îi erau cunoscute, eruditul Nicolae Costin susține la rândul-i că reorientarea politicii Moldovei spre Polonia de către Petru a fost urmarea crizei dinastice din Ungaria: „... căci Pătru vodă văzuse că crăiia unguriască, după moartea lui Ludovic, au stătut câțeva vreme fără craiu, stăpânind crăiasa văduva, cum s-au pomenit mai sus, s-au lipsit de supt ascultarea și apărarea Ungurilor și s-au închinat supt ascultarea lui Vladislav craiul leșăsc în anii dela Hristos 1388”³. Tot pe urmele lui Bonfini, Nicolae Costin susține, în perfectă concordanță cu realitatea, că o serie de țări și popoare dependente de Ungaria în vremea lui Ludovic – „cumu-i: Bosna, Horvații, Volgarii, Moldovenii și Muntenii” – „ș-au dezbătut ... de supt stăpâniia crăiei ungurești”⁴, evoluție care a declanșat efortul de recuperare desfășurat de Sigismund de Luxemburg. Revolta popoarelor supuse de Ludovic și efortul de restaurare a controlului regatului ungar asupra lor sunt confirmate independent de o sursă franciscană⁵.

² Antonii Bonfinii, *Historia Pannonica sive Hungaricarum decades IV et dimidia*, Coloniae Agrippinae, 1690, p. 267–268.

³ Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ed. I.Șt. Petre, București, 1942, p. 187.

⁴ *Ibidem*, p. 188.

⁵ Vezi Ș. Papacostea, *Întemeierea Țării Românești și Moldovei și românii din Transilvania: un nou izvor*, p. 82.

Înzestrat cu spirit istoric, puternic dezvoltat prin cercetarea în dimensiunea temporală lungă a politicii externe a Moldovei începuturilor, Constantin Racoviță afirma în lucrarea pe care a consacrat-o primei etape a relațiilor moldo-polone: „Destul să spunem că cel mai târziu în 1372, Moldova, rebelă sub Bogdan, a reintrat în sfera de influență a Ungariei, prin încoronarea lui Ludovic ca rege al Poloniei: *Moldova nu avea încotro să se îndrepte*” (s.n.)⁶. Constatare elementară care se impune cu forța evidenței.

Scrutând cu atenție sporită sursele pentru a lămuri statutul Moldovei în raport cu Polonia și Ungaria în vremea regilor Cazimir și Ludovic de Anjou, istoricul polon Zdzisław Spieralski, cunoscut cercetător al relațiilor moldo-polone în secolele XIV–XVI, a adus în discuție informații documentare neutilizate până la el. „În ceea ce privește Pocuția – citez, în absența studiului, inaccesibil mie, din recenzia lui Ilie Corfus –, autorul spune că pare să fie adevărat ceea ce s-a scris mai demult la noi că Moldova a obținut această provincie dimpreună cu țara Șepenițului din partea Ungariei în perioada când aceasta stăpânea Rusia Haliciului. În tot cazul, ulterior, domnii moldoveni și-au motivat frecvent pretențiile asupra Pocuției prin aceea că regele Ungariei le-a cedat lor drepturile asupra ei. De aceea, autorul afirmă că nu este exclus ca Pocuția și țara Șepenițului să fi fost cedate de unguri moldovenilor în timpul lui Ludovic cel Mare sau mai curând după moartea lui, deci în general în perioada dintre 1370 și 1387”⁷.

Ștefan cel Mare, la sfârșitul domniei sale, când a ocupat Pocuția, a invocat consimțământul regelui Ungariei la acțiunea sa: „...terra est mea et patrimonium meum, quam ego recepi cum consensu domini Regis Hungariae et ex mandato illius...”⁸. Mai explicit, Ferdinand de Habsburg invocă, în corespondența sa cu regele Sigismund I al Poloniei, „donăția” făcută domnilor Moldovei de regii Ungariei, „predecesorii săi”, anume Pocuția: „terra Moldaviensis et territorium Pokwciense a divis quondam Hungariae Regibus predecessoribus nostris Dominorum Moldaviensium antecessoribus tali conditione donata fuerit, ut iidem Moldavi primum Sanctae Coronae Hungariae sint fideles, et illi quoque sub protectione et tutela ejusdem coronae esse debeant ...”⁹; afirmație pe care regele Poloniei a contestat-o¹⁰.

Donăția nu putea fi făcută decât într-o vreme când teritoriul în litigiu și întregul cnezat al Haliciului s-au aflat sub dominație ungară; ceea ce nu s-a întâmplat decât în vremea lui Ludovic de Anjou. De altminteri, încercările

⁶ C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387–1402)*, București, 1941, p. 87.

⁷ Ilie Corfus, *Pagini de istorie românească în noi publicații poloneze*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A.D. Xenopol”, t. V, 1968, p. 221.

⁸ Hurmuzaki, vol. II, 2, p. 503.

⁹ Hurmuzaki, vol. II, 1, p. 97–98 și 101–102.

¹⁰ *Ibidem*, p. 102–103.

domnilor moldoveni în secolele XIV–XVI de a recuceri Pocuția s-au desfășurat în cooperare cu Ungaria sau în împrejurări politice când Moldova s-a orientat pe plan extern spre regatul ungar.

Știrile care confirmă această orientare sunt, așadar, multiple, diferite și, în același timp, convergente cu stringențele cadrului politic internațional în faza finală a domniei lui Ludovic de Anjou și în anii imediat următori, care coincid cu începutul domniei lui Petru I al Moldovei. Îndeosebi în situații istorice atât de vag documentate precum sunt cele din răstimpul cercetat în observațiile de față, se impune în primul rând scrutarea atentă a surselor disponibile pentru a oferi interpretării un fundament cât mai solid cu putință. Desigur, cum a susținut Ilie Minea, citat de dl. Ștefan Gorovei, „nimic nu e mai ispititor, în istorie, ca ipoteza”; e încă și mai adevărat că ipoteza, pentru a îndeplini o funcție pozitivă, nu trebuie construită în contradicție cu faptele. Altminteri, pe o ipoteză gratuită se construiesc alte ipoteze care se convertesc toate, în cele din urmă, „in longas errorum generationes”.

LA MOLDAVIE DES ORIGINES ENTRE LES ROYAUMES DE HONGRIE ET DE POLOGNE

Résumé

Dès sa constitution en tant qu'État indépendant, la Moldavie a évolué sur le plan des relations internationales dans le cadre créé par la rivalité polono-hongroise. Etayée par la Hongrie, lorsqu'elle acceptait la suzeraineté de la couronne de Saint Étienne, la Moldavie étendit son territoire en direction du nord, dans un espace ayant appartenu antérieurement au duché (knezat) de Halicz-Volhynie. Après avoir annexé le territoire du duché à son pays, le roi Casimir le Grand de Pologne s'efforça d'enrayer l'expansion moldave dans cette direction. En revanche, après avoir attiré la Moldavie dans son giron, la Pologne du roi Casimir et surtout celle de Wladyslav Ier Jagellon encouragea l'expansion du pays en direction du sud, vers la mer Noire et les Bouches du Danube.

Le règne du prince Pierre Ier (environ 1377–1392) suivit alternativement les deux directions. Lorsque le roi Louis Ier d'Anjou, qui avait réalisé en sa personne l'union des couronnes hongroise et polonaise, attacha à son royaume de Hongrie le duché de Halicz, le voïvode moldave accepta la suzeraineté de la couronne du Saint Étienne; pour revenir dix années plus tard à peu près sous la suzeraineté de la couronne polonaise, lorsque la Pologne se fut emparée de nouveau du duché russe en 1386. La vassalité de la Moldavie par rapport à la Hongrie pendant l'intervalle mentionné est confirmée par plusieurs sources.

BĂTĂLIA DE LA NICOPOL ÎN VIZIUNEA SURSELOR OCCIDENTALE: MENTALITATE CAVALEREASCĂ ȘI MENTALITATE ECLEZIASTICĂ

OVIDIU CRISTEA

Sfârșitul tragic al expediției din 1396 a șocat pe contemporani și, din acest motiv, ecouri ale dezastrului se regăsesc în numeroase izvoare contemporane¹. Bazându-se pe surse de informare diferită, mărturiile epocii au ajuns deseori la concluzii divergente în privința stabilirii responsabilității eșecului, iar acest fapt se reflectă din plin în istoriografia problemei.

Astfel, istoricii români folosindu-se mai ales de relatarea lui Schiltberger sau a cronicii de la Saint-Denis au pus înfrângerea pe seama indisciplinii cavaleriei franco-burgunde care a refuzat să țină cont de sfaturile regelui Ungariei². Acest punct de vedere a avut un slab ecou în istoriografia occidentală, printre excepții numărându-se valoroasa sinteză a lui Charles Oman consacrată artei militare a evului mediu³ sau lucrarea de popularizare a Barbarei Tuchman⁴.

Istoriografia străină a aderat în covârșitoare majoritate la explicația oferită de Aziz Suryal Atiya mai întâi în monografia consacrată expediției de la Nicopol, apoi în sinteza sa referitoare la cruciada târzie. Potrivit istoricului egiptean, care își întemeiază părerea mai ales pe memoriile mareșalului Boucicault, contingentul român era departe de a-i fi fidel lui Sigismund de Luxemburg, Mircea cel Bătrân însoțindu-l pe regele Ungariei doar pentru că s-ar fi simțit amenințat de cavaleria

¹ Vezi T.G. Bulat, *La Croisade de Nicopolis dans la littérature du temps*, în „Mélanges d'Histoire Générale” publiées par Constantin Marinescu, Cluj, 1927, p. 101–123.

² Nicolae Iorga sintetizează acest punct de vedere în al III-lea volum al *Istoriei Românilor* (ed. Victor Spinei, Ed. Enciclopedică, București, 1993, p. 252): „Sfaturile cu care <Mircea> a trebuit să fie dăruit n-au folosit mai mult decât cele, de mai puțină experiență, ale regelui Ungariei însuși unei „miliții a lui Hristos” care lua lucrurile așa ușor și care se găsi înaintea frontului de fier al ienicerilor, spre ale cărui sulii, după ploaia vijelioasă a săgeților asiatice, erau să fie atrași și strânși până la moarte minunații viteji nesocotiți.” Cf. Radu Rosetti, *Notes on the Battle of Nicopolis (1396)*, în „Slavonic Review”, 15, 1937, p. 4 care consideră că modul dezordonat în care cavalerii occidentali au pornit atacul „was bound to diminish the confidence of the Wallachians in a possible victory of the Christians”.

³ Charles Oman, *A History of the Art of War in the Middle Ages*, vol. II (1278–1485), Greshill Books London and Presidio Press California, 1991 p. 350.

⁴ Barbara Tuchman, *O oglindă îndepărtată. Urgisitul secol XII*, trad. Alexandru Vianu, II, București, 1988, p. 257 și urm.

franco-burgundă. Domnul Țării Românești ar fi fost primul care ar fi fugit de pe câmpul de luptă cu cei 10.000 (sic!) de luptători ai săi, lăsându-și suzeranul „alone on the field of Nicopolis Major”. Pentru A.S. Atiya dorința lui Sigismund de Luxemburg de a-l așeza pe Mircea cel Bătrân în prima linie s-ar fi datorat tocmai neîncrederii pe care o avea în privința trupelor muntene, iar faptul că, după înfrângere, regele a evitat să treacă prin Țara Românească, ar fi o dovadă suplimentară a atitudinii ostile a românilor față de cruciadă⁵. Această opinie a fost reluată de Henry Savage într-un studiu consacrat participării lui Enguerrand de Coucy la campania din 1396⁶, de Kenneth M. Setton în monumentală sa lucrare *The Papacy and the Levant (1204-1571)*⁷ precum și de recenta sinteză a lui Norman Housley *The Later Crusades. From Lyons to Alcazar*⁸. Această ultimă lucrare deși subliniază că refuzul cavalerilor occidentali de a asculta sfaturile regelui Ungariei a avut darul de a submina reușita expediției, ajunge în final la concluzia că: „Christian defeat was made certain by the desertion of Sigismund’s Wallachian and Transylvanian auxiliaries”⁹. La o soluție asemănătoare ajunsese și Radu Rosetti care justifică însă politic și psihologic acțiunea domnului muntean. Jignit de atitudinea cavalerilor apuseni, Mircea cel Bătrân ar fi preferat, în fața dezastrului ce se contura, să se salveze cu oastea sa pentru că era conștient că, după victoria trupelor otomane, Baiazid va ataca Țara Românească¹⁰.

În fața unor asemenea divergențe este firesc să ne întrebăm cine are dreptate. Răspunsul nu poate fi găsit decât pornind din nou de la sursele epocii și de la o serie de premise asupra acestora. Prima este de ordin metodologic: multe din reconstituirile istoriografice au privilegiat – voit sau nu – o anumită relatare a bătăliei. Un astfel de demers este condamnat să nu prezinte decât o imagine superficială și denaturată a evenimentelor și de aceea credem că ar fi necesar să fie analizate toate știrile, zvonurile, ideile care au circulat despre bătălia de la Nicopole, să fie urmărită aria de răspândire a acestora, să se analizeze frecvența de apariție a anumitor clișee în cronicile timpului, să se stabilească eventual o legătură între diferitele izvoare. Kenneth M. Setton atrăgea atenția că Froissart, Boucicault,

⁵ Aziz Suryal Atiya, *The Crusade of Nicopolis*, London, 1934. p. 70 și 93–94; Idem. *The Crusade in the Later Middle Ages*, London, 1938, p. 447 și 454–455. Ambele lucrări dovedesc o superficială cunoaștere a raporturilor dintre Ungaria și Țara Românească în veacul al XIV-lea. Pentru corectarea unor puncte de vedere formulate de A.S. Atiya v. consistenta recenzie a lui Francisc Pall *Les Croisades en Orient au Bas Moyen Age. Observations critiques sur l'ouvrage de M. Atiya*, în RHSEE. 19, 1942, 2. p. 527–583. care a avut din păcate prea puțin ecou în istoriografia de specialitate.

⁶ Henry L. Savage, *Enguerrand de Coucy VII and the Campaign of Nicopolis*, în „Speculum”, 14, 1939, 4, p. 423–442.

⁷ Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, I, Philadelphia, 1976, p. 354.

⁸ Norman Housley *The Later Crusades. From Lyons to Alcazar 1274–1580*, Oxford, 1992.

⁹ N.Housley, *The Later Crusades* p. 77.

¹⁰ Radu Rosetti. *Notes on the Battle of Nicopolis (1396)*, în „Slavonic Review”, 15, 1937, p. 1–10.

Schiltberger sau cronica de la Saint-Dennis, deși își bazează relatările pe spusele unor martori oculari, pot induce în eroare pentru că nici unul din autori nu a avut o imagine globală asupra luptei¹¹; fiecare martor ocular a știut ce s-a întâmplat cu el și cu cei din jurul său, dar a văzut prea puțin din ceea ce s-a întâmplat în altă parte.

A doua premisă este împrumutată din considerațiile lui Umberto Eco asupra ficțiunii narative, care pot fi credem aplicate și surselor istorice scrise: „Fiecare text este în chip necesar și fatal rapid pentru că de vreme ce construiește o lume cu întâmplările și personajele ei, despre lumea aceasta nu poate spune totul. Vorbește în treacăt, iar în rest îi cere cititorului să colaboreze umplând o serie de spații goale (...) Ar fi groaznic ca un text să spună tot ceea ce destinatarul lui ar trebui să înțeleagă: nu s-ar mai sfârși niciodată”¹². Este și cazul relatărilor bătăliei de la Nicopol care s-au axat fiecare pe o anumită idee ce s-a dorit a fi mesajul principal adresat cititorilor contemporani. Din acest unghi de vedere Mircea cel Bătrân a fost, în cele mai multe cazuri, un personaj secundar al povestirii¹³, iar Țara Românească o regiune dificil de localizat pentru unele izvoare¹⁴. Doar Schiltberger sau Johann Trittheim îl prezintă pe domnul român într-o lumină favorabilă, dar aceste două surse par să constituie excepții.

De aici decurge o altă problemă: în ce măsură relatările despre confruntarea de la Nicopol s-au dorit a fi o reconstituire fidelă a desfășurării bătăliei? Sigur invocarea de către surse a unor martori oculari poate pleda pentru acuratețea izvoarelor, dar contează în egală măsură felul în care cronicarii s-au folosit de mărturiile participanților. Anticipând, se poate afirma că relatările au urmărit să ofere cititorilor o lecție a cărei morală a variat în funcție de setul de valori îmbrățișat de autor.

În sfârșit, ne putem face o imagine mai clară asupra valorii relatărilor despre lupta de la Nicopol dacă le judecăm din perspectiva locului pe care expediția din 1396 îl ocupă în operele de la sfârșitul veacului al XIV-lea. Aproape fără excepție, pentru cronicarii contemporani, cruciada de la Nicopol a reprezentat doar un episod, nu subiectul principal al scrierilor lor¹⁵. Din acest punct de vedere este

¹¹ K.M. Setton, *The Papacy and the Levant...*, p. 358.

¹² Umberto Eco, *Șase plimbări prin pădurea narativă*, trad. Ștefania Mincu, Constanța, 1997, p. 7.

¹³ *Chronographia Regum Francorum*, III, publ. par H. Moranvillé, Paris, 1897, p. 238 ne spune că domnul Țării Românești (în text Galathia!) era „quidam magnus et potens dominus (...) comes Lazarus”.

¹⁴ Ibidem p. 134 pentru care românii (valahii) sunt galati, iar Valahia este Galatia. Aici cronicarul s-a simțit obligat să facă o precizare geografică: „Notandum quod duplex est, Galatia major scilicet et minor; prima est in Bithinia ultra brachium Sancti Georgii sita; ista minor est citra scilicet in Russia, in quadam parte Russie, et hec quidem Russia in Minoris Asiae confinio constituta est”.

¹⁵ Excepție face *Epistre lamentable et consolatoire* a lui Philippe de Mézières publicată ca anexă în *Oeuvres de Froissart*, publ. par le baron Kervyn de Lettenhove, vol. 16 (1397–1400), Bruxelles, 1872.

important să observăm în ce măsură ceea ce se povestește despre dezastrul creștin din 1396 seamănă sau nu cu alte înfrângeri descrise în paginile acelorași cronici (Hattin, Courtrai, Crecy sau Poitiers). Această comparație poate fi utilă în măsura în care explicațiile oferite de cronicari pentru aceste înfrângeri au fost asemănătoare; în mod paradoxal discursul istoricilor medievali a fost mult mai meticulos construit în cazul unor bătălii pierdute poate și pentru că, în viziunea contemporanilor, victoriile se datorau mai puțin calităților combatanților și mai mult intervenției divinității.

Cu aceste precizări putem reveni la întrebarea esențială: a fost dezastrul de la Nicopol provocat de trădarea lui Mircea cel Bătrân sau de orgoliul și indisciplina cavalerilor occidentali? Pentru a putea sugera un răspuns trebuie să încercăm să descompunem cele două teze în piesele sale componente.

1. *Trădarea lui Mircea*: multe izvoare îi consideră pe români (sau pe unguri și români) drept principali vinovați. Anonimul Florentin este categoric în această privință: văzând numărul mare al turcilor, ungurii au pornit în fugă către Dunăre, părăsindu-l pe rege care „come valente uomo” a continuat lupta. În același timp „*li Balacchi, ch'erano la sua diretana ischiera, lo tradirono e abbandonaronlo, e fuggirono verso il fiume*”, motiv pentru care francezii, germanii și englezii¹⁶ care continuau să lupte au fost în cele din urmă învinși¹⁷. Spre deosebire de Anonimul Florentin care oferă o prezentare concisă a bătăliei, în cazul altor surse construirea narațiunii se face urmărindu-se un riguros fir causal: lipsa de încredere a lui Sigismund de Luxemburg față de trupele muntene și transilvane l-ar fi determinat să propună așezarea lor în prima linie; cavalerii burgunzi și francezi au refuzat această propunere și, din acest motiv, în momentul culminant al înfruntării, vasalii lui Sigismund au fugit de pe câmpul de luptă. Acest model explicativ nu are nimic original, toate părțile componente ale „scenariului” putând fi întâlnite și în descrierea altor bătălii. Multe din înfrângerile medievale sunt explicate prin crearea opoziției dintre luptătorul ideal care luptă până la capăt și războinicul laș¹⁸, care

¹⁶ Enumerarea englezilor este surprinzătoare deoarece numărul celor implicați în expediția din 1396 a fost destul de mic motiv pentru care și ecurile dezastrului au fost destul de reduse în insulă; pentru participarea engleză la Nicopol v. Charles L. Tipton, *The English at Nicopolis*, în „*Speculum*”, 27, 1962, 4, p. 528–540 studiu care corectează și unele puncte de vedere formulate de A.S. Atiya.

¹⁷ *Cronica Volgare di Anonimo Fiorentino dall'anno 1385 al 1409 già attribuita a Piero di Giovanni Minerbetti*, în „*Rerum Italicarum Scriptores*”, vol. 27, part 2, a cura di Elina Bellondi, Citta di Castello, p. 208–209. Mulțumesc prof. Șerban Papacostea pentru faptul de a-mi fi semnalat și pus la dispoziție acest izvor.

¹⁸ Este semnificativ că în romanele cavalești cavalerul laș este întrupat de un luptător așezat pe cal în mod nefiresc, cu spatele spre adversar. Această poziție sugerează că respectivul cavaler era oricând gata de fugă v. Chrétien de Troyes, *Perceval le Gallois ou le Conte de Graal*, în „*La Légende Arthurienne. Le Graal et la Table Ronde*”, ed. sous la direction de Danielle Regnier-Bohler, Paris, 1989, p. 162.

fuge de pe câmpul de luptă înainte ca bătălia să se fi încheiat. Astfel, la Courtrai, Robert d'Artois „*qui onques n'avoit acoustume a fuir*” a rămas să lupte și a căzut pe câmpul de luptă, în timp ce alți nobili (contele de Saint Pol sau contele de Bouloigne) „*pristrent la fuite tres laide et tres honteuse, laissant le conte d'Artois et honorables et nobles batailleurs, Dieu quel dommage et quel douleur! es mains des vilains estre detrenchiez mors et acraventiez*”¹⁹, iar înfrângerea de la Poitiers este pusă pe seama comportării nedemne a cavaleriei franceze; dacă aceasta ar fi urmat exemplul regelui Ioan cel Bun care a făcut mari fapte de arme, englezii nu ar mai fi fost învingători²⁰.

Pe lângă această opoziție, relatările despre Nicopol preiau și clișeul disputei dintre înțelepciunea, prudența și experiența cavalerilor vârstnici și nerăbdarea, încrederea nemăsurată și indisciplina tinerilor luptători, opoziție ce are o largă răspândire în literatura medievală. Pierre Dubois, unul dintre teoreticienii cruciadei târzii, era de părere că nimeni nu trebuie să aleagă conducători tineri, mai ales în război, pentru că aceștia sunt lipsiți de experiență. Oamenii tineri au trăit prea puțin, au văzut prea puține, au încercat prea puține lucruri; de aceea nimeni cu mintea întreagă nu-i va pune conducători în timp de război²¹.

Este ceea ce ne sugerează sursele care amintesc de cearta care a opus pe tinerii Jean de Nevers și Philippe d'Artois (care doreau să ocupe prima linie a ordinii de luptă) bătrânilor Enguerrand de Coucy și Jehan de Vienne (care erau de părere că merită să fie ascultate sfaturile regelui Ungariei). Cum primul punct de vedere a prevalat, Jehan de Vienne ar fi spus că acolo unde adevărul și rațiunea nu pot fi auzite, domnește orgoliul²², afirmație plină de tâlc căci pentru omul medieval orgoliul constituia unul din cele șapte păcate capitale²³.

Opoziția între îndrăzneala nemăsurată și prudență apare și în cazul relatării altor bătălii; la Hattin contele de Tripoli este acuzat de lașitate de marele maestru al Templierilor atunci când propune o tactică de așteptare²⁴; la Courtrai unde este scos

¹⁹ *Les Grandes Chroniques de France. VIII: Philippe III le Hardi, Philippe IV le Bel, Louis X le Huttin, Philippe V le Long*, publ. par Jules Viard, Paris, 1934, p. 205.

²⁰ *Chronique Latine de Guillaume de Nangis de 1113 à 1300 avec les continuations de cette chronique de 1300 à 1368*, I–II, ed. par H. Geraud, Paris, 1843.

²¹ Pierre Dubois *The Recovery of the Holy Land*, transl. introduction and notes by Walther I. Brandt, New York, 1956, p. 73.

²² Foissart, *Oeuvres*, publ. par le baron Kervyn de Lettenhove, XV (1392–1398), Bruxelles, 1871, p. 315: „la ou la verité et raison ne peuvent estre oys, il convient que oultre-cuidance regne”.

²³ Jacques Le Goff, *Realități sociale și coduri ideologice la începutul veacului al XIII-lea: un exemplum de Jacques de Vitry despre turniruri*, în „Imaginarul medieval”, trad. Marina Rădulescu. București, 1991, p. 336.

²⁴ *La Continuation de Guillaume de Tyr (1184–1197)*, publ. par Margaret Ruth Morgan, Paris, 1982, p. 44–45. Raymond de Tripoli l-a sfătuit în două rânduri pe regele Guy de Lusignan să nu accepte lupta cu Saladin în poziția de la Hattin. În ambele situații i s-a răspuns că „son conseil n'estoit mie bon, et estoit meslé de poil de loup”. Prin această acuzație adversarii contelui de Tripoli sugerau că acesta este înțeleș cu Saladin; pentru bătălia de la Hattin v. Jean Richard, *La bataille de Hattin*:

în evidență contrastul între orgoliul francezilor (care s-au bizuit pe propriile forțe) și înțelepciunea flamanzilor care și-au pus speranțele în ajutorul lui Christos²⁵; la Crécy unde cavaleria franceză a refuzat să urmeze sfatul lui Monne de Basele care propusese regelui să fie așteptată sosirea întregii oștiri; la Poitiers unde bătălia este precedată de un episod ce seamănă izbitor cu cearta dintre Coucy și Nevers²⁶.

Toate aceste asemănări converg spre aceeași idee: pentru cavalerul occidental războiul era o acțiune individuală menită să aducă gloria celui ce săvârșește mai multe fapte de arme; o asemenea mentalitate avea prea puțin în comun cu spiritul unei cruciade care, după părerea multor contemporani, trebuia să reunească luptători care să se evidențieze prin credință, coeziune, disciplină²⁷. Conform aceleiași mentalități un luptător exemplar rămânea să lupte până la capăt, cei care fug fiind socotiți trădători ce trebuie să fie uciși²⁸, fie aspru pedepsiți²⁹. Din această perspectivă atitudinea pe care un suveran trebuia să o aibă în caz de înfrângere a

Saladin défait l'Occident, în „Les Croisades”, Paris, 1988, p. 187–200 și Benjamin Z. Kedar, *The Battle of Hattin Revisited*, în „The Horns of Hattin”, ed. by B.Z. Kedar, Variorum, London, 1992, p. 190–207 (= Proceedings of the Second Conference of the Society of the Crusades and Latin East, Jerusalem and Haifa 2–6 July, 1987).

²⁵ *Les Grandes Chroniques de France VIII.....*, p. 204.

²⁶ Comparația dintre dialogurile purtate la Poitiers și Nicopol este relevantă; pentru prima bătălie v. *Chronique des quatre premiers Valois (1327–1393)*, publ. par Simeon Luce, Paris, 1862, reprinted by Johnson Reprint Corporation, New York, 1965, p. 50: mareșalul de Clermont a spus regelui „que ce sera folie d'assaillir les Anglois ou ilz sont et que l'en se logast pres d'eulx si que ilz ne se peussent avitailler; et lors quant ilz n'aroient vivres, ilz partiroyent de la place. Et donc lui dist le mareschal d'Andrehen *Mareschal de Cleremont, vous est espeine de les veoir*. Alors dist le mareschal de Cleremont a celui d'Andrehen *Vous ne seres huy si hardi que vous mettez le musel de vostre cheval au cul du myen*”. La Nicopol Guy de la Trimouille l-a acuzat pe Enguerrand de Coucy de lașitate, dar „.....Coucy qui estoit grand seigneur et vaillant chevalier, luy dit qu'il ne le faisoit (n.m. este vorba de sfatul de a urma tactica aleasă de regele Ungariei) mie par crainte de peur, mais pource que c'estoit le plus seur. Et qu'on doit prendre sur ses ennemis tout l'avantage, et ouvrir le plus sagement et prudemment que faire se peut. Et que à la besoigne il monstreroit qu'il n'avoit pas peur, et qu'il mettroit la queue de son cheval en tel lieu, ou il (n.m. Guy de la Trimouille) n'ozeroit mettre le museau du sien”; episodul la Jean Juvenal des Ursins, *Chronique de Charles VI*, în „Choix des Chroniques et mémoires sur l'histoire de France”, ed. par J.A.C. Buchon, Paris, 1861, p. 399.

²⁷ V. exemplul de la Arsouf unde Richard Inimă de Leu l-a învins pe Saladin datorită curajului și disciplinei cavalerilor templieri care au luptat „ca fiii aceluiași tată” Jacques Le Goff, *Civilizația Occidentului Medieval*, București, 1970, p. 373.

²⁸ *Les Grandes Chroniques de France IX: Charles IV le Bel, Philippe VI de Valois*, publ. par Jules Viard, Paris, 1937, p. 283: cavalerii i-au ucis pe arbaletierii care au fugit din fața englezilor deoarece i-au considerat trădători.

²⁹ În secolul al XV-lea statutele nou înființatului ordin al Lânii de Aur prevedeau ca fuga de pe câmpul de luptă să fie aspru pedepsită; este ceea ce s-a întâmplat cu Jean de Montagu-Neufchâtel exclus din rândurile ordinului pentru că se retrăsese împreună cu Louis de Chalon în timpul luptei de la d'Anthon (11 iunie 1430). Acest episod este comentat de C.A.J. Armstrong, *La Toison d'Or et la loi des armes*, în „Publication du centre européen d'études burgondo-médianes”, 5, 1963, p. 71–77.

oscilat între cea adoptată de sfetnicii lui Philippe de Valois la Crecy³⁰ sau cei ai lui Sigismund de Luxemburg la Nicopol (potrivit acestui punct de vedere un rege trebuia să se salveze pentru a nu pune în pericol, prin dispariția sa, soarta întregului regat)³¹ și cea îmbrățișată de Ioan cel Bun la Poitiers (conform căruia, indiferent de rezultatul bătăliei, monarhul este dator să fie un exemplu pentru supușii săi și să continue lupta)³². Dintre aceste două atitudini istoricii de astăzi par să o încuviințeze pe prima, cavalerii evului mediu pe a doua. Din punctul de vedere cavaleresc Mircea a trădat la Nicopol, mentalitate ce a găsit un ultim ecou în lucrările lui A.S. Atiya. Afirmările acestuia se cuvin însă nuanțate; ar fi trebuit subliniat că multe surse vorbesc de trădarea ungarilor, termen menit să desemneze atât contingentele ungurești, transilvănene cât și muntene; memoriile mareșalului Boucicault precizează că unul din nobilii lui Sigismund a dat dovadă de mare bravură³³, iar cronica lui Wavrin pune în lumină pe unul din boierii munteni căzut prizonier la turci³⁴. Afirmatia că Sigismund a dorit să-i așeze pe români în prima linie pentru că nu avea încredere în ei nu este împărtășită de toate sursele; Schiltberger spune că Mircea a dorit să înceapă lupta și că regele Ungariei a încuviințat, iar Johann Trittheim susține că Sigismund a dorit să pună în prima linie trupe ce aveau experiența luptelor cu turcii³⁵; cronica anonimă din Liège considera că propunerea regelui era justificată de obiceiul de a folosi mai întâi trupele mai ușor înarmate, cavaleria grea urmând să dea lovitura decisivă³⁶. Ar putea fi luat în

³⁰ Froissart, *Oeuvres*..., V, Bruxelles, 1868, p. 58: sfetnicii l-au sfătuit pe Filip al VI-lea să nu-și pună în pericol viața căci chiar dacă bătălia este pierdută, putea fi strânsă o nouă oaste care să-i înfrângă pe englezi.

³¹ Froissart, *Oeuvres*..., XV, p. 317: regele a fost rugat să fugă și să se salveze pentru că dacă ar fi fost ucis sau făcut prizonier regatul Ungariei ar fi fost pus în pericol.

³² Pentru ilustrarea comportamentului lui Ioan cel Bun în lupta de la Poitiers v. Françoise Autrand, *La déconfiture. La bataille de Poitiers (1356) à travers quelques textes français des XIVe et XVe siècles*, în „Guerre et société en France, en Angleterre et en Bourgogne XIVe–XVe siècle” ed. par Philippe Contamine, Charles Giry-Deloison et Maurice H. Keen, Lille, 1991, p. 93–121. Potrivit relatărilor contemporane dezastrul a fost provocat de lășitatea dezertorilor; doar regele și-a salvat onoarea prin vitejia sa.

³³ *Memoires du bon Messire Jean Le Maingre dit Boucicaut, Maréchal de France*, în „Collection universelle des mémoires particuliers relatifs à l'histoire de France”, vol. VI, Paris, 1785, p. 105: „un grand Seigneur du pays que on appelle Comte de Hongrie et ses gens...”.

³⁴ Jehan de Wavrin seigneur du Forestel, *Recueil des Croniques et Anchiennes istoiries de la Grant Bretagne, a present nomme Engleterre*, ed. by sir William Hardy and Edward L.C.P. Hardy, London, V, 1891, p. 108–109. Versiunea românească a textului în *Călători străini despre Țările Române*, I, volum îngrijit de Maria Holban, București, 1968, p. 115–116.

³⁵ Textul și comentariul pasajului la Șerban Papacostea, *Mircea la Nicopol (1396): o mărturie ignorată*, „Revista de Istorie”, 39, 1986, 7, p. 696–698.

³⁶ *La Chronique liégeoise de 1402*, publ. par E. Bacha, Bruxelles, 1900, p. 432–433. Pasajul din această cronică referitor la lupta de la Nicopol nu a fost folosit în istoriografia românească de aceea îl voi reproduce în întregime: „Anno Domini MCCCXCVII (sic), rex Ungarie mandavit regibus Francie, Anglie et aliis principibus christianis ut mitterent ei auxilium contra Turcos quia premebant

calcul, dar pentru Nicopol nu există nici un indiciu în acest sens, faptul că în cazul statelor cruciate din Țara Sfântă exista obiceiul de a pune în avangarda oștii regale trupe originare din regiunea în care se desfășura campania³⁷. De asemenea rămâne o simplă ipoteză afirmația potrivit căreia Sigismund a evitat să treacă prin Țara Românească în drum spre Ungaria; există indicii că ruta ocolitoare aleasă de Sigismund de Luxemburg a urmărit pregătirea unei noi cruciade; regele a fortificat Licostomo, Caliacra și Constantinopol³⁸ și a purtat discuții cu basileul Manuel Paleologul în vederea realizării unei noi expediții anti-otomane³⁹.

În concluzie, teza trădării românilor este una destul de șubredă; retragerea de pe câmpul de luptă – indiscutabilă – s-a făcut într-un moment în care bătălia era deja pierdută. Explicațiile propuse de Radu Rosetti sunt după părerea noastră juste: în fața iminenței unui nou atac otoman asupra Țării Românești, Mircea cel Bătrân a încercat să salveze ceea ce se mai putea salva. Desigur un asemenea punct de vedere nu putea fi îmbrățișat de cei care împărtășeau concepția despre război a

eum nimis nec poterat eis resistere. Venerunt ergo in auxilium ejus de Francia filius ducis Burgundie, dominus de Cucis cum multis militibus et nobilibus frater naturalis quondam comitis Flandrie inter ceteros nobilior mente et corpore, filius ducis de Barro cum suis et plures Alemanni domini. Cum igitur venissent ad ipsum regem commiserunt prelia multa contra Turchos ita quod expulerunt omnes a finibus suis, ymmo eciam super ipsos terram acquisierunt, ut puto. Tandem cum essent in quadam bona villa rex Ungarie percepit quod Soldanus mandaverat exercitum contra ipsos. Dixit ergo Francis et aliis dominis qui convenerant ad subveniendum ei quod ipse et populus ejus nimis fatigati essent nec vollet modo confligere cum eis «Robusti enim erant et bene armati, sed expectarent donec videretur ei bonum». Ipsis ergo sedentibus venit clamor ad ipsos quod senescalcus regis jam pugnabat in campis contra illos. Quo audito omnes pariter consurrexerunt inermes ad pugnam rex vero dixit quod expectarent quia bene resisteret eis. Bene sciebat quod prius consuerant mittere debile et ultimo robustos. Franci vero responderunt quod ipsi volebant habere primum bellum quia multi erant et Deus adjuvaret eos. Cum ergo pararent se ad pugnam erat quidam miles stipendiarius juxta Soldanum christianum de sanguine Francie qui videns vexilla Francorum a longe micancia dixit Soldano quod ipse solveret ei stipendia sua et daret ei licenciam abeundi, quia non haberet cor pugnandi contra genus suum nec eciam armaret se contra ipsum. Soldanus ergo licenciavit eum et solvit ei quod debebat. Commiso bello nescio quo Dei judicio fideles trucidati sunt et victi ab infidelibus ita quod de centum et quinquaginta milibus pauci remanserunt, quin fuerunt plures occisi et aliqui capti. Cum autem ventum esset ad filium ducis Burgundie, ducis de Barro et ad dominum de Cucis et alios nobiliores exercitus christianorum ille miles qui militaverat Soldano accessit ad ipsum supplicans humiliter ut parceret tam nobilibus christianis qui possent redimi maximo thesauro. Soldanus autem interrogavit eum si haberet aliquem regem. Ille vro respondit quod non, sed erant regales et nobiliores totius christianitatis. Pepercit ergo eis et fecit eos duci multum longe a partibus illis; tandem plures fuerunt redempti magna summa pecunie”.

³⁷ *La Continuation de Guillaume de Tyr*....., p. 53.

³⁸ S. Ljubici, *Monumenta spectatia Slavorum Meridionalium*, IV, Zagreb, 1874, p. 399; despre măsurile luate de Sigismund de Luxemburg după înfrângerea de la Nicopol v. Șerban Papacostea, *Bizanțul și cruciata la Dunărea de Jos, la sfârșitul secolului XIV*, ARMSI, s. IV, 15, 1990, p. 145–147.

³⁹ V. scrisoarea publicată de J.W. Barker, *Manuel Palaeologus (1391–1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick–New Jersey, 1969, p. 482.

cavaleriei occidentale. Memoriile lui Boucicault sunt revelatoare în această privință: potrivit autorului datorită valorii și curajului cavaleriei franceze puține au fost bătăliile pe care aceasta le-a pierdut, iar atunci când acest lucru s-a întâmplat, deznodământul nefericit s-a datorat trădării sau incapacității conducătorilor: „*Si est dommaige quand il advient que gent tant chevalereuse n'ont chefs selon leur vaillance et hardiese*”⁴⁰.

2. Nesăbuința cavalerilor occidentali

Acest punct de vedere a fost îmbrățișat de surse care vorbesc și laudă prea puțin faptele de arme; atitudinea cavaleriei este chiar ridiculizată de cronică de la Saint Denis care susține că în momentul crucial al confruntării, francezii, care până atunci înaintaseră ca niște lei, au devenit mai fricoși decât iepurii⁴¹. Din acest motiv au început să bată în retragere ceea ce a provocat debandada în restul oștirii creștine. Textele care îmbrățișează acest punct de vedere își concentrează discursul în jurul a două puncte, prezente și în cazul adepților primei teze, dar privesc acum dintr-un unghi de vedere diferit: refuzul majorității cavalerilor de a urma sfaturile regelui Ungariei și diferența de atitudine dintre tineri și bătrâni.

Analele Flandrei rezumă această părere afirmând că Jean de Nevers „*voulut conduire les affaires du tout a sa teste, n'escoutant aucunement ledict roy de Hongrie, lequel toutesfois avoit plus d'experience et meilleure cognoissance de ruses et forces desdicts Sarasins que ledict conte de Nevers, ny les siens. Lesquels a raison de ce combatisrent indiscretement et furent tous defaicts*”⁴². Cronică de la Saint Denis dezvoltă această idee afirmând că sfaturile regelui Ungariei au fost urmate de baronii vârstnici și experimentați, în timp ce tinerii au refuzat să lase altora locul în avangardă, căci spuneau ei, francezii nu obișnuiesc să urmeze pe nimeni, ci dau întotdeauna exemplu⁴³. Pentru cavalerii occidentali, a lăsa trupele ușoare să înfrunte primele pe turci, ar fi însemnat să atragă asupra lor oprobiul tuturor celor rămași acasă care i-ar fi acuzat de frică și lașitate. Unele texte spun că tinerii au fost atât de încăpățânați, încât sfaturile înțelepte date au fost vorbe aruncate în vânt. Jean Juvenal des Ursins redă chiar dialogul dintre Coucy și Guy

⁴⁰ *Memoires du bon Messire*....., p. 106.

⁴¹ *Chronique du religieux de Saint-Denis contenant la regne de Charles VI de 1380 à 1422*, publ. par M.L. Bellaguet, 1842; nouv. ed. avec une introduction de Bernard Guenée, Paris, 1994, p. 510.

⁴² *Annales de Flandre*, ed. par M. Lebroussart, Gand, II, p. 610–611.

⁴³ *Chronique du religieux*....., p. 488. Pentru apariția și dezvoltarea ideii potrivit căreia Franța a fost considerată conducătoarea cruciadei v. *Războiul de 100 de ani și cruciada* în volumul „Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani”, Ed. Enciclopedică, București, 1998, p. 329-342. Dorința cavalerilor franco-burgunzi de a fi în prima linie s-a manifestat încă de la începutul campaniei. La asediul Vidinului memoriile mareșalului Boucicaut relatează „*Certes (...) grand honte nous seroit si autres gens passoient ce pont devant nous qui l'avons eu en garde*”.

de la Trimouille; cel de-al doilea îl acuzase pe baron de lașitate, acesta replicând că nu-i este teamă și că va pune „*la queue de son cheval en tel lieu, ou il n'ozeroit mettre le museau du sien*”⁴⁴.

Pentru Froissart cavalerii „...*par leur fole oultre-cuidance et orgueil*” au provocat un dezastru cum Occidentul nu mai văzuse de la bătălia de la Roncevaux⁴⁵ și tot el pune pe seama lui Sigismund de Luxemburg afirmația că bătălia a fost pierdută „*par le grant orgueil et beubant de ces François*”⁴⁶.

Aceleași atitudini reapar în relatarea unor episoade ce nu au nimic în comun cu expediția de la Nicopol. La Cresson marele maestru al Templierilor, Gérard de Ridefort, îl acuză pe omologul său Ospitalier, Rogier des Molins, de lașitate; răspunsul acestuia a fost că „*il ne s'en fueroit mie de la bataille, ainz remandroit au champ come preudome et il (n.m. Gerard de Ridefort) s'en fueroit come mauvais et mecreant*”⁴⁷, iar la Poitiers dialogul dintre mareșalii de Clermont și d'Andrehen este aproape identic cu cel relatat de Jean Juvenal des Ursins. Aceste similitudini vor parcă să ilustreze expresia Ecleziastului că nu este nimic nou sub soare. Pentru cronicarii sec. XIV–XV fiecare înfrângere constituia un exemplum, o povestire cu o puternică notă moralizatoare și, din acest motiv, trebuia să conțină o serie de elemente ce se constituiau într-un mesaj limpede pentru cititori. Din această cauză apare o adevărată tipologie în explicarea înfrângerilor militare, cronicarii oscilând între varianta trădării unor combatanți și trufia și lipsa de înțelepciune a altora. Aceste tipologii explică asemănările dintre relatările bătăliei de la Nicopol și cele referitoare la luptele de la Cresson, Hattin, Courtrai, Crecy sau Poitiers. În toate aceste situații bătrânii au încercat să tempereze elanul tinerilor, iar înțelepții au fost acuzați de îndrăzneți de frică sau trădare. Pentru autorii care au împărtășit valorile cavaleresti, bătălia de la Nicopol a fost pierdută prin trădare, în timp cronicarii din mediul ecleziastic au privit eșecul ca pe o pedeapsă divină provocată de indisciplina, destrăbălarea, orgoliul cruciaților păcate la care Philippe de Mézières a adăugat și colaborarea cu schismaticii⁴⁸.

Toate aceste aspecte ne fac să ne întrebăm în ce măsură ne mai putem întemeia pe mărturiile contemporane în încercarea de a reconstitui desfășurarea bătăliei de la Nicopol. Observațiile făcute nu au urmărit să conteste valoarea surselor, ci doar să le pună în lumină limitele și să le evidențieze mesajul moralizator. Între evenimentul trăit și cel ajuns până la noi prin intermediul cronicarilor a existat o diferență ce nu trebuie neglijată. „Regula fundamentală pentru a aborda un text narativ este ca cititorul să accepte, tacit, un pact ficțional cu autorul (...). Cititorul trebuie să știe că ceea ce i se povestește este o întâmplare

⁴⁴ V. supra nota 26.

⁴⁵ Froissart, *Oeuvres*..., p. 315.

⁴⁶ Froissart, *Oeuvres*..., XV, p. 316.

⁴⁷ *La Continuation de Guillaume de Tyr*..., p. 39.

⁴⁸ Philippe de Mézières, *Epistre lamentable et consolatoire*..., p. 452.

imaginară, fără ca prin asta să considere că autorul spune o minciună⁴⁹. Prin acceptarea acestui „pact ficțional” se diminuează sensibil posibilitatea transformării istoricului într-un judecător superficial.

THE BATTLE OF NICOPOLIS IN THE LIGHT OF WESTERN SOURCES. MENTALITIES: THE KNIGHTS AND THE CLERGY

Abstract

A through analysis is made of western sources so as to put into light both their moralizing character and their limits. A genuine was found to have emerged in a effort to explain military defeats, with authors attributing them either to sheer treason or to the excessive pride and lack of wisdom of the military. The typologies above can explain the similitudes between the accounts of the battle of Nicopolis and those of the battles of Cresson, Hattin, Courtrai, etc.

Authors who embraced the knight's views tilted the scales in favor of treason, while chroniclers from the ecclesiastic circles saw in defeat God's retribution for the Crusaders' lack of discipline, debauchery and pride, to which Philippe de Mézières would also add collaboration with the schismatics.

⁴⁹ Umberto Eco, *Şase plimbări*, p.99–100.

EXPANSIUNEA HABSBURGILOR SPRE DUNĂREA DE JOS ȘI ACȚIUNI DIPLOMATICE ÎN IMPERIUL OTOMAN ÎNTRE ANII 1534 – 1540

ILEANA CĂZAN

Primul tratat de pace habsburgo-otoman din 1533 încheiase etapa tatonărilor întreprinse de Ferdinand de Austria în Imperiul otoman. În urma conflictului izbucnit în 1526 pentru stăpânirea Ungariei, între Ferdinand și Ioan Zápolya, sultanul Süleyman I intervenise constant, întâi ca arbitru, apoi ca un adevărat hegemon al situației politice din zonă, în favoarea lui Ioan Zápolya, căruia în 1528 îi recunoscuse titlul de „rege al Ungariei”. Același titlu și-l aroga și Ferdinand de Austria, ce controla militar teritoriile Ungariei vestice. Lupta diplomatică începută a avut drept scop obținerea bunăvoinței sultanului, acolo unde forța militară era insuficientă pentru a apăra revendicările lui Ferdinand de Austria. În urma celei de a doua campanii sultanale în Ungaria și Austria (1532), încheiată cu un eșec pentru trupele otomane, datorat intervenției salvatoare a efectivelor împăratului german Carol al V-lea, fratele lui Ferdinand de Austria, Süleyman I devenea mai receptiv la propunerile de pace, fără a ceda însă în principalul punct negociat de Ferdinand, recunoașterea „drepturilor sale legitime în Ungaria”. Tratatul din 1533, perfectat *verbal* de Cornelius Scepper, a consfințit pe moment echilibrul de forțe existent pe cursul mijlociu al Dunării, ce împărțea Ungaria în două, marcând granița între posesiunile lui Ferdinand și cele ale lui Zápolya, aflate sub controlul efectiv al sultanului. De altfel, caracterul dat de partea otomană acestor negocieri a fost cel al unui armistițiu pe durată strict limitată, armistițiu care a fost, în mod voit, exagerat interpretat de către Ferdinand drept obținerea „păcii cu sultanul”.

Armistițiul încheiat cu Imperiul otoman era primit însă cu multă suspiciune chiar în Ungaria. Încă din 1532 tot mai multe glasuri se ridicau în Dietele nobiliare împotriva situației create, ce amenința să împartă definitiv Ungaria în două. În ianuarie 1532 se adresa din partea „locuitorilor, conducătorilor și a tuturor ordinilor regatului Ungariei” o scrisoare Seimului polon prin care se cerea intervenția lui Sigismund I și a nobilimii polone pentru a pune capăt „situației de plâns în care se află țara”. De aceea implorau „ajutor de la Republica creștină” pentru a opri atâta vărsare de sânge. Iar dacă ar vedea „că sunt părăsiți de toți principii, regatele și provinciile, se vor gândi să caute calea prin care să poată salva

regatul” înainte ca acesta și ei toți „să piară”¹. Un raport neiscălit trimis lui Ferdinand din Constantinopol, la 26 martie 1533, cerea cu aceeași înflăcărare să nu se accepte împărțirea Ungariei, pentru că din aceasta ar decurge pentru „patria noastră” multe pericole care se „vor repeta mereu”².

Memoriul nesemnat ce conținea un raport amănunțit asupra intrigilor ce se țeseau la Poartă este cu siguranță trimis de unul din numeroșii agenți secreți ai lui Ferdinand. Din zelul pe care-l depune autorul pentru a denunța pericolele ce amenințau „patria noastră” putem conchide că era cu siguranță ungar. Situația politică, diplomatică și militară era foarte corect evaluată. Lui Ferdinand i se atrăgea atenția că Aloisio Gritti este cel care sprijină față de sultan și marele vizir cauza lui Zápolya, tot el a fost cel care a mediat eliberarea cetății Coron (ocupată în 1532) de către trupele imperiale. Cu mult simț al realității, agentul lui Ferdinand aprecia că nici Buda, nici Ungaria Inferioară nu vor fi niciodată cedate de Zápolya și de sultan, pentru Ferdinand nerămânând decât soluția confruntării armate. Mai mult, *există pericolul* – se spunea în raport – *ca la moartea lui Zápolya, Süleyman să preia posesiunile acestuia*. De aceea este necesar ca prin forță, tratative sau *alte argumente* să se obțină de la sultan recunoașterea drepturilor legitime, pentru Ferdinand și copiii săi, chiar dacă această recunoaștere ar fi amânată până la moartea lui Zápolya.

Apelurile disperate din Ungaria nu erau suficiente pentru ca Ferdinand să poată fi în măsură să revendice și să primească întreaga Ungarie. Mai mult, însuși împăratul recomanda bunăvoinței sultanului cererea de pace a lui Ferdinand, în aceeași zi, 26 martie 1533³, cerere prin care dorea doar recunoașterea teritoriilor stăpânite pe moment.

După armistițiul din iulie 1533 tratativele continuau și în 1534, prin același Cornelius Scepper. Zápolya îl numise deja pe Aloisio Gritti „guvernator al Ungariei”, din 1530 și, în această calitate, în 1533 acționa în scopul atragerii nobilimii din Croația de partea turcilor, pentru a putea cuceri Italia și a face din Fiume (Rijeka) un punct strategic pentru flota otomană. Împutemicitul lui Gritti în Croația, Isidor Zegliaco, a fost prins de agenții lui Ferdinand și dus la Praga. De aici era eliberat la intervenția lui Gritti, a cărui autoritate în „problema ungară” era recunoscută în 1533–1534, atât de Ferdinand cât și de Zápolya⁴.

În situația tulbură în care evoluau tratativele duse de Ferdinand cu Süleyman, „regele romanilor” recurgea încă o dată la serviciile agenților secreți, recrutați dintre persoanele bine informate, ce se aflau la Constantinopol. La 8 mai 1533⁵ era

¹ *Codex diplomaticus Regni Poloniae et magni Ducatus Lituaniae in quo pacta, foedera, tractatus pacis, mutuae amicitiae, subsidiorum, commerciorum exhibentur*, Vilnae, 1758, p. 130–131.

² Arh. St. București, *Microfilme Austria – „Turcica”*, r. 338, c. 15–17.

³ *Ibidem*, c. 18–19.

⁴ H. Žontar, *Obveščevalna služba in diplomacija Avstrijskih Habsburžanov v boju proti turcam v. 16 stoletju*, Ljubljana, 1973, p. 195.

⁵ Arh. St. București, *Microfilme Austria – „Turcica”*, r. 338, c. 30.

trimisă de aici o scrisoare anonimă, al cărei autor provenea însă cert din lumea italiană. Era milanez sau florentin și se afla în egală măsură și în serviciul împăratului. El amintea de „ducele nostru” și că intenționa să-i scrie „despre acestea și împăratului”. Informațiile erau importante pentru că sugerau lui Ferdinand ce cale ar avea de urmat în negocierile la Poartă, bineînțeles dacă ar avea *banii* necesari. Pe scurt agentul arăta că în urmă cu două zile, Gritti prezentase din partea lui Zápolya tributul anual de 40 000 de ducăți și un dar de 10 000 de ducăți pentru „pașă” (probabil Ibrahim). Turcii încasaseră până atunci fără nici o întârziere tributul pentru 4 ani și Ferdinand era sfătuit să expedieze și el o sumă similară, care să echivaleze cu cea trimisă de Zápolya, pentru a-și demonstra astfel loialitatea. Agentul lui Ferdinand obținuse toate aceste informații cumpărând bunăvoința unui demnitar turc, ce sugerase și soluția plății tributului pe 4 ani. Același demnitar se îndoia însă că Ferdinand ar putea avea banii, deși fusese asigurat că negustorii și bancherii germani din Veneția și din Franța l-ar credita pe „regele romanilor”. Dincolo de informația frustră vedem și cât de bine erau cunoscute în Imperiul otoman problemele adversarilor occidentali.

Intervenția lui Aloisio Gritti în Transilvania și Țara Românească, în vara anului 1534, a avut drept scop apărarea intereselor sultanului într-un moment în care acesta, aflat pe frontul din Iran, acceptase situația politică existentă în Ungaria și dorea aplanarea conflictului între Zápolya și Ferdinand⁶. Considerăm că din 1529 interesul lui Gritti pentru „problema ungară” nu era străin de interesele Veneției în centrul și sud-estul Europei și de dorința de a prelua factoriile Fuggerilor din zonă. În acest scop Gritti își asigurase mari beneficii materiale în Ungaria și Transilvania. În urma campaniei sultanului din 1529 Gritti rămânea la Buda și era numit de Zápolya *vistiernic* („thesaurarius”). În anul 1530 (26 decembrie), primind sarcina de a asigura buna aprovizionare și deplasare a trupelor otomane în viitoarea campanie sultanală, era numit de Zápolya, din dorința de a-și arăta loialitatea față de Süleyman, „guvernator al Ungariei” și comite „perpetuu” de Maramureș, într-o zonă *bogată în saline și minereuri neferoase*. După această dată se comportă în Ungaria ca un stăpân absolut, izolându-l pe Zápolya și stârnind animozitatea marilor nobili, între care este suficient a-i aminti pe Tamás Nádasdy, Emeric Czibak și Ștefan Mailath. În 1533 convoca Dieta și cerea votarea unui ajutor financiar obligatoriu pentru campania împotriva lui Ferdinand, echivalent cu *jumătate din averea mobilă* a fiecărui nobil. Încerca să organizeze în folosul familiei sale, probabil cu capital venețian, exploatarea minelor de aur și obținea monopolul salinelor și alungarea Fuggerilor din Transilvania. Pentru a nu nemulțumi partea otomană a proiectat instituirea unui monopol al comerțului cu aramă dinspre Ungaria și Transilvania, exclusiv spre Turcia⁷. Dacă adăugăm la

⁶ A. Decei, *Aloisio Gritti în slujba lui Soliman Kanunî, după unele documente turcești inedite (1533–1534)*, în „SMIM”, vol. VII, București, 1974. p. 107 și urm.

⁷ *Ibidem*, p. 105–107.

toate acestea numirea arbitrară a fiului său Antonio, în 1530 (la numai 13 ani), în bănoasa funcție de episcop de Agria (Eger-Erlau) este suficient să înțelegem de ce nobilimea ungară îl ura atât de mult și de ce răsufla ușurată, la 27 martie 1533, când Aloisio Gritti era rechemat la Constantinopol. De asemenea, pe același fond al unui puternic conflict de interese, alimentat și de scindarea nobilimii maghiare în mai multe tabere, între care cea condusă de Ioan Dóczy și Orban Báthányi îl sprijinea pe Gritti și dorea răzbunarea propriilor nemulțumiri, nu este greu de explicat reacția violentă la întoarcerea lui Gritti în 1534 și masacrul de la Mediaș, care nu a fost nicicum legat de pericolul instaurării „domniei” familiei Gritti în Ungaria și țările române.

În 1533–1534 este clar că interesele venețiene erau aceleași cu cele ale Imperiului Otoman și Gritti era însărcinat să asigure temporar încetarea focului.

La 4 iulie 1533 Süleyman îl informa pe Ferdinand că a poruncit „onoratului printre principii credinței creștine, Aloisio Gritti, înaltul consilier al regelui Ioan și guvernator al Țării Ungaria, iar din partea fericitei Porți imperiale a noastră protector în această țară” să medieze tratativele de pace și să facă „prin hotărârea sa înțelegere între voi asupra hotarelor”⁸.

Datorită acțiunilor amiralului imperial Andrea Doria în Mediterană, venețienii înșiși au fost suspecți, în 1533, de către otomani, că ar putea să încurajeze acțiunile flotei creștine. Pe acest fundal Gritti era ținut la Constantinopol neașteptat de mult; în ciuda ordinului sultanal din 4 iulie 1533, plecarea sa spre Ungaria nu avea să aibă loc până la 18 iunie 1534. În august–septembrie 1533 agenții imperiali interceptau scrisorile ambasadorului Veneției la Constantinopol și le trimiteau lui Carol al V-lea, traduse în limba spaniolă⁹. În aceste scrisori se informa despre luptele date pentru Coron și Patras și despre pregătirile de mobilizare ale trupelor de infanterie din Anatolia și Moreea. Însuși Ibrahim-pașa, aflat în Siria, fusese rechemat pentru a putea interveni împotriva creștinilor, în timp ce „Lyis Gritti” era însărcinat să ducă tratativele pentru Ungaria. Fratele acestuia, Giorgio („Jorge” în text), urma să plece cu patru galere, pe care le punea la dispoziția lui Ayas-pașa. Ambasadorul venețian arăta că, la însărcinarea sultanului, Ieronim Laski (Ieronim Lascar) pleca în Franța. Toate aceste informații erau trimise în momentul în care situația critică pentru venețieni trecuse. În cursul verii navele Senioriei fuseseră reținute de turci, iar negustorii transformați în prizonieri. La 13 septembrie 1533 suspiciunile legate de un posibil ajutor venețian acordat lui Doria fuseseră înlăturate și navele, negustorii și oratorii „Serenissimei Republici” urmau a reveni în patrie. Ambasadorii aveau să plece pe calea terestră cea mai sigură, prin Dalmația¹⁰.

⁸ A. Gevay, *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte Verhältnisse zwischen Österreich und der Pforte im XVI und XVII Jahrhunderte. Gesandtschaft König Ferdinands I an sultan Suleiman I*, Wien, 1838, (anul 1533–1534), p. 47.

⁹ Arh. St. București, *Microfilme Austria* – „Turcica”, r. 338, c. 79–80.

¹⁰ *Ibidem*, c. 80.

La 5 octombrie 1533 Ferdinand se adresa marelui vizir, Ibrahim-paşa, în termeni plini de solicitudine, încărcaţi şi de un deosebit optimism, în ceea ce privea proiectata misiune a lui Gritti în Ungaria. După formulele de protocol obligatorii „regele romanilor” se întrecea în fraze de adevărată linguşire adresate lui Ibrahim-paşa, pe care îl asigura de „dragostea şi afecţiunea fraternă pe care le nutrim la adresa voastră”¹¹ şi îl anunţa că ar dori să primească răspuns la propunerile de pace aduse sultanului, „tatăl nostru prea iubit”, de cei doi ambasadori ai săi (Geronimo Zara şi Cornelius Scepper). Dorea ca Süleyman să îmbrăţişeze cu aceeaşi afecţiune paternă şi pe „nobilele doamne” Ana „soţia noastră prea iubită” şi pe „regina Maria sora noastră mult îndrăgită”, văduva ultimului rege al Ungariei, Ludovic al II-lea, şi să le considere drept „fiicele sale”. Evident o asemenea bunăvoinţă era solicitată pentru ca astfel sultanul să-i recunoască şi posesiunile în Ungaria, pentru a i le conceda şi a-i permite să „le stăpânească şi să le deţină nestingherit”. De asemenea, Ferdinand spera ca prin ajutorul lui Ibrahim-paşa şi prin eforturile lui Aloisio Gritti „să încerce să-l convingă pe contele Ioan de Zips să evacueze întreaga Ungarie” astfel încât „regatul acela să ajungă în folosinţa fiului împăratului vostru”¹². Evident, prin termenul de fiu Ferdinand se denumea pe sine recunoscându-se, de fapt, vasal al sultanului şi în această calitate el promitea *ajutor militar imediat sultanului, împotriva duşmanilor săi*. Se arăta bucuros de eventualitatea că ar putea primi de la Süleyman clauzele unei „păci veşnice” şi sublinia încă o dată faptul că solii săi au dus până la acea dată tratative „folositoare” cu Gritti în scopul încheierii păcii cu „contele Ioan”. Tot Gritti era aşteptat să aducă la Viena confirmarea intrării în vigoare a păcii, cu data de 1 ianuarie 1534.

Toată această desfăşurare de acţiuni diplomatice îl avea drept pion principal pe Gritti şi tocmai de aceea el era reţinut la Constantinopol neaşteptat de mult. Bunele sale servicii erau căutate şi la începutul anului 1534 de mesagerii lui Ferdinand. La sfârşitul anului 1533 Cornelius Scepper se întorsese la Praga pentru a-l informa pe Ferdinand de rezultatul demersurilor sale¹³. Geronimo Zara îl însoţea până la Fiume (Rijeka), unde urma să-l aştepte pe Scepper în vederea unei noi ambasade, proiectate pentru anul 1534; din cauza faptului că se îmbolnăvea, avea să fie pus în imposibilitatea de a se mai întoarce în Imperiul otoman. La Constantinopol interesele Habsburgilor rămăneau a fi apărate de fiul lui Geronimo Zara, Vespasiano Giulliano Zara. Poziţia acestuia din urmă era cu atât mai dificilă cu cât situaţia din Imperiul otoman se schimbase. La 21 octombrie 1533 marele vizir Ibrahim-paşa, a cărui bunăvoinţă Ferdinand reuşise să o capteze, fusese trimis spre Alep. Cel de-al doilea vizir, Ayas-paşa, era străin de vasta reţea de interese politice ţesută de Aloisio Gritti, omul de încredere al lui Ibrahim-paşa şi tocmai cu

¹¹ *Ibidem*, c. 122–123.

¹² *Ibidem*, c. 125.

¹³ *Urkunden und Aktenstücke...*, (anul 1534), p. 3–16.

acest al doilea vizir era obligat să trateze Vespasiano Zara la începutul anului 1534. Acesta este probabil momentul în care Gritti se hotărâse să joace și cea de-a doua mare carte, „cea a Vienei”¹⁴, care să-i înlesnească o retragere sigură în cazul în care intrigile de la Constantinopol i-ar fi adus dizgrația. Întrevederile cu Vespasiano Zara, care, întors la Praga, făcea la 5 martie 1534 un amplu raport al convorbirilor sale cu Gritti și Ayas-pașa¹⁵, ca și reluarea tratativelor cu Cornelius Scepper, din luna aprilie-mai 1534, l-au pus la curent pe Gritti cu planurile grandioase ale împăratului de a organiza o cruciadă, prin care să-i respingă pe turci din Mediterană și din Balcani.

Toate aceste informații veneau în momentul în care importante schimbări politice aveau loc pe frontul antihabsburgic din Mediterana. La 2 aprilie 1534 fortăreața Coron fusese abandonată de trupele imperiale și turcii își reocupau pozițiile. Hayreddin Barbarossa devenise mare amiral al tuturor forțelor navale otomane, iar regele Franței, Francisc I, era foarte interesat de captarea sprijinului vestitului corsar împotriva lui Carol al V-lea. Pe două „canale” diplomatice Francisc I îi contacta, în primăvara anului 1534, pe Barbarossa și pe sultan. Antoine Rincon îl întâlnea pe marele amiral în Africa, iar Camillo Orsino venea la Constantinopol în același timp cu Cornelius Scepper (aprilie-mai 1534)¹⁶. Evident, eforturile lui Francisc I se conjugau spre încheierea unei alianțe franceze, engleze și otomane împotriva Habsburgilor. Este de crezut că o asemenea supremație în Mediterana nu convenea venețienilor, iar Gritti, care a fost în permanență considerat și ca un exponent al intereselor „Serenissimei Republici”, apare în primăvara anului 1534 binevoitor acțiunilor diplomatice desfășurate de Scepper. La 26 aprilie 1534 acesta era practic sechestrat în locuința sa din Constantinopol. Doar insistențele lui Gritti îi asigurau eliberarea și primirea în audiență la sultan¹⁷.

Încrederea lui Gritti de a se arăta binevoitor cererilor lui Ferdinand se poate lega în egală măsură și de interesele sale personale. În primăvara aceluiași an 1534 Gritti avusese semnale serioase de alarmă privind posibila sa dizgrație. Șeful finanțelor otomane, defterdarul Mahmud Çelebi, se plânga sultanului că Gritti nu plătește decât în natură (pânze, stofe fine, pietre prețioase) pentru arendarea veniturilor Rumeliei. Cum Imperiul nu avea nevoie de așa ceva, „căci e nevoie de bani pentru război”, venețianul era obligat să plătească până la 18 iunie 1534 (data plecării sale spre Ungaria) suma de 80 000 ducăți din cei 200 000 ce-i datora visteriei¹⁸. Ura defterdarului Porții avea să-l urmărească și în misiunea sa în Țara

¹⁴ *Histoire de la Transylvanie*, coord. Béla Köpeczi, Budapest, 1992, p. 243.

¹⁵ Arh. St. București. *Microfilme Austria – „Turcica”*, r. 338. c. 333–346. vezi și Tibor Simányi. *Erschuf das Reich Ferdinand von Habsburg*, Wien, 1987, p. 251–252.

¹⁶ Cristina Feneșan. Jean-Louis Bacqué-Grammont. *Notes et autres documents sur Aloisio Gritti et les Pays Roumains*, în „Anatolia Moderna/Yeni Anadolu”, vol. III, Paris, f.a., p. 92.

¹⁷ *Ibidem*, p. 92–93.

¹⁸ *Urkunden und Aktenstücke...*, (anul 1534), p. 51.

Românească, unde, din ordinul acestuia, Gritti era împiedicat să colecteze, în avans, banii din tributul pentru anul 1535, cu care voia să-și continue călătoria spre Ungaria¹⁹. În aceeași lună, iunie, marele dragoman al Porții, Yunus-beg, îi spunea deschis lui Scepper: „dacă ar fi omorât, cine s-ar mai îngriji după aceea de acel fiu de târfă” („de illo filio meretricis”). Tot Yunus-beg îl numea cu aceeași ocazie cu epitetul de „câine” („iste canis”)²⁰.

Din toate aceste motive apare limpede situația dificilă în care s-a aflat Gritti chiar din momentul începerii misiunii sale diplomatice în Ungaria. Am încercat să aducem noi argumente în favoarea ideii, formulate atât de clar de Aurel Decei și Tahsin Gemil, potrivit căreia nu pericolul instaurării unei dominații a familiei Gritti în Ungaria și țările române a declanșat răscoala nobiliară în Transilvania și intervenția lui Rareș, ci prea multele interese politice la care Gritti se făcuse părtaș. Considerăm necesar să subliniem încă o dată că pe lângă beneficiile personale, Gritti apăsese interesele economice ale Venetiei și sesizase importanța comercială și strategică a celor trei țări române, ca factor de echilibru militar și economic între Imperiul otoman și Habsburgi, în momentul în care Ungaria nu mai reprezenta decât „fructul râvnit” și teatrul de operațiuni militare al celor două forțe. Relațiile lui Zápolya cu sultanul nu au fost adevărate relații politice între doi suverani, ci s-au mărginit la un act de supunere necondiționată care avea să aducă ocuparea Budei – în 1541 – și transformarea țării în beylerbeilic²¹. Tocmai acest echilibru de forțe la linia Dunării se străduise Gritti să-l mențină, acționând după temperamentul și capacitatea sa de om politic de mare anvergură. L-a izolat pe Zápolya, dar a rezolvat criza financiară în care se afla Ungaria în 1529–1532. A acționat „despotice”, dar s-a bazat pe reprezentanții nobilimii maghiare, care aveau de răzbunat propriile nemulțumiri (Ioan Dóczy, Orban Báthyányi etc). A fost prezent la tratativele cu Franța, dar l-a sprijinit și pe Ferdinand împotriva lui Zápolya. În sfârșit, om al jocului dublu, a înțeles adevărata miză a intervenției lui Rareș în Transilvania, în 1530 și nu a întârziat să-l denunțe sultanului, acuzându-l de trădare²². Ura sa față de domnul Moldovei a stârnit același sentiment și din partea acestuia. În plus Rareș a știut că, atâta timp cât Gritti acționează în zona Ungariei, pacea între Habsburgi și otomani avea să fie menținută. Acțiunea violentă a domnului Moldovei, la instigațiile căruia Gritti era asasinat, împreună cu cei doi fii ai săi, Antonio și Pietro, la Mediaș, în septembrie 1534, a avut drept scop să oblige toate forțele implicate în acest act conspirativ la o atitudine fățiș

¹⁹ A. Decei, *op. cit.*, p. 118–120.

²⁰ *Ibidem*, p. 101–102; despre originea, ascensiunea și misiunile diplomatice ale lui Yunus-beg vezi J. Matuz, *Die Pfortendolmetscher zur Herrschaftzeit Süleymans des Prächtiges*, în „Südostforschungen”, Bd. 34/1975, p. 42–45.

²¹ A. Czétler, *Die Aussenpolitik der Siebenbürgischen Fürsten im 16. und 17. Jahrhundert*, în „Ungarn-Jahrbuch”, vol. II, München, 1980–1981, p. 93.

²² Cr. Feneșan, J.L. Bacqué-Grammont, *op. cit.*, p. 76–77.

ostilă Porții. Ghemul de intrigi ce a premers și a urmat acestui act arată cum persoana lui Gritti era vizată pentru a se declanșa conflictul în zonă. În 1533 era acuzat, de dușmanii săi, că vrea să-l aducă pe Laski pe tronul Ungariei și să-și impună fiii pe tronul Moldovei și Țării Românești. Faptul că Aloisio Gritti, de teama sultanului, dezmințea cu înverșunare un asemenea zvon, face greu credibilă o tentativă a sa de a-și atribui, sieși și familiei sale, conducerea țărilor amintite la numai un an, în 1534. Asasinarea sa a fost folosită și mai bine de cei ce doreau răsturnarea situației din spațiul central-european.

Petru Rareș era primul care se grăbea să-l informeze pe sultan că Ferdinand și Zápolya sunt vinovați de asasinarea lui Gritti²³. Ferdinand, la rândul său, profita de absența sultanului din Constantinopol pentru a nu aminti de „cazul nefericit” al asasinării lui Gritti până la 23 martie 1535. Așteptase vestea ocupării Bagdadului de către Süleyman (octombrie 1534) pentru ca acuzele sale să fie însoțite și de felicitările pentru marea victorie ce a raportat-o sultanul „asupra regelui Persiei și al Chorezmului”, veste despre care a aflat „cu bucurie în suflet”²⁴. Îi cerea cu multă sfială sultanului să nu creadă decât „ce este cu evidență adevărat”, iar pentru aceasta îl lua drept martor pe bey-ul sangeacului Bosniei „Mihail begovich” (în text). Evident, toată vina era doar a „contelui Johannes” și de aceea cerea refacerea armistițiului, cedarea Ungariei Inferioare sau măcar a orașelor săsești din Transilvania. Scrisoarea a fost copiată în 7 exemplare, traduse în limba italiană și trimise tuturor demnitarilor din Imperiul otoman.

La 3 iulie 1535 Ferdinand revenea cu o scrisoare mai amplă și mai curajoasă datorită „urărilor de bine trimise de sultan ca de un tată iubitor” și pe care le primise „cu multă bucurie”. Relua relatarea faptelor subliniind că el așteptase cu multă speranță venirea lui Gritti în Ungaria pentru a pune capăt conflictului existent, iar misiunea acestuia „ar fi adus numai bine” și ar fi fost „utilă poporului și altor locuitori din Ungaria ca și acelor oameni care se străduiseră degeaba să ducă tratative, dar era clar că cei care l-au omorât pe mesagerul sultanului nu doreau ca acesta să-și ducă la îndeplinire acțiunea”²⁵ (subl.ns.). Ca unul ce „iubea adevărul” era obligat să spună că singurul vinovat era „Johannes Scepusiensis” (Zápolya era numit cu obstinație de Ferdinand „Contele Ioan” sau „Ioan de Zips”). Mai adăuga faptul că, deși acesta s-a bucurat de „mari beneficii” din partea sultanului, „nu are prea mare recunoștință față de Maiestatea Voastră”, de aceea îl ruga să-și întoarcă bunăvoința către el și atunci avea să aibă din partea sa „dragoste și fidelitate filială”, nu „ingraturitudine ca la Ioan”²⁶. Cerea pedepsirea crimei lui Zápolya, pe care ancheta sultanală o va elucida. El era cel vinovat de uciderea lui Gritti, chiar dacă alții au fost cei care l-au lovit.

²³ T. Gemil, *Les relations de la Moldavie avec la Porte ottomane pendant le premier règne de Petru Rareș (1527–1538)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 2/1978, p. 303.

²⁴ Arh. St. București. Microfilme Austria – „Turcica”, r. 338, c. 15–20.

²⁵ *Ibidem*, c. 64.

²⁶ *Ibidem*.

Eforturile diplomatice ale lui Ferdinand dublate de importante sume de bani, nu au rămas fără efect. Scrisoarea din 5 iunie 1535 adresată lui Ferdinand de un înalt demnitar turc, comandantul flotei militare a Dunării (în text „Mommün vaivoda praefectus navalis exercitus potentissimi et invictissimi Cesaris Turcarum”)²⁷ arată că acesta servea cu destul zel interesele „regelui romanilor”, numit de autorul scrisorii „stăpânul său prea grațios” („dominus suus graciosissimus”). Ferdinand era informat că sultanul a primit scrisoarea sa – din 23 martie – și i se promitea că ambasadorul pe care intenționa să-l trimită, Ioan Rednewkij („Rewdnewkii” în text), avea să fie în perfectă siguranță dacă ar urma cursul Dunării, unde se va afla sub buna protecție a oamenilor săi. De asemenea, îl asigură de tot sprijinul său și în timpul tratativelor.

Lupta diplomatică a „regelui romanilor”, dusă atât pe căi oficiale, cât și pe „canale oculte”, era încă o dată în total dezacord cu acțiunile militare ale fratelui său, împăratul Carol al V-lea. Acesta cucerea, la 14 iunie 1535, fortăreața La Goletta, ce apăra Tunisul, unde se instalase vestitul corsar Hayreddin Barbarossa, acum mare amiral al flotei otomane și adevăratul stăpân al coastelor Africii. Victoria era celebrată de Carol ca o mare izbândă a creștinătății împotriva păgânilor și prin repunerea în drepturi a regelui legitim, Muley Hassem, considera că a îndepărtat un real pericol ce amenința Spania. Succesul său nu era de natură să-l bucure pe Ferdinand, care încerca să capteze, pe orice cale, bunăvoința sultanului. De aceea urmărea cu teamă orice semne care ar fi arătat că turcii s-ar putea îndrepta spre punctul cel mai slab al imperiului, granița ungară și linia Dunării. La 31 august agentul său Ferduci era informat din Raguză că turcii se retrag la Constantinopol²⁸, iar sultanul era încă în Persia. La 1 septembrie 1535 un alt spion al lui Ferdinand, aflat în același oraș, trimitea un mesaj, în care numele „regelui romanilor” și al locului de proveniență al informațiilor erau scrise cifrat. Autorul scrisorii era „contele de Ella”, omul de legătură al agentului ferdinandist, baronul Francesco Ritio*, aflat „la Viena la curtea Maiestății sale Regele romanilor”²⁹. Știrile se referă la *capturarea* (metodă deja intrată în tradiția diplomației habsburgice) agentului francez Seraphino de Gozza, care urma să plece de la Constantinopol spre Paris, prin Fiume (Rijeka). Aici fusese capturat de agenți imperiali care i-au preluat bagajele în care se aflau mesaje aduse din Persia, de la sultan pentru regele Franței. Informațiile acestuia erau prețioase pentru că arătau cât

²⁷ *Ibidem*, c. 74–75.

²⁸ *Ibidem*, c. 92.

* Numele adevărat al acestui agent – „conte d’Ella” – era Marino Kabuziĉ (de Caboga), patrician din Raguză, ce servea interesele lui Ferdinand, trimițând informații și intermediind schimbul de mesaje dinspre și înspre Imperiul otoman. Francesco Ritio (Ricci) baron de Sprinzenstein și canonic de Trento era un alt agent diplomatic al lui Ferdinand, care își începuse misiunea secretă la Raguză încă din 1530.

²⁹ *Ibidem*, c. 94.

de complexe erau interesele „republicii creștine” la acea dată, ai cărei membri îi ajutau pe turci. În campania din Africa, venețienii și raguzanii trimiseseră în sprijinul turcilor 30 și respectiv 8 galere. În Imperiul otoman se făceau mari pregătiri de război. Se cerea de către demnitarii de la Constantinopol grabnica întoarcere a sultanului și a lui Ibrahim-pașa, pentru că armatele otomane erau victorioase „până la granița Indiei” și dușmanii cereau pace. În capitala Imperiului se masa artileria grea și o galeră cu același armament fusese expediată spre Rodos³⁰.

La 14 septembrie 1535 un alt informator, rămas anonim, dădea de știre lui Ferdinand că tratativele reveniseră într-un punct mort și îl sfătuia ca la întoarcerea sultanului să fie trimiși în imperiu soli cu experiență, capabili să convingă, pentru că una este să ceri ceva în scris și „alta să te faci crezut de mai multe urechi”³¹. Aceștia erau chiar nominalizați: Geronimo Zara, Sigismund Herberstein și Vespasiano Zara.

În toată această perioadă nici Zápolya nu pierduse ocazia de a se disculpa în fața sultanului. Argumentele sale potrivit cărora nu a putut fi oprită răscoala nobililor, provocată de asasinarea episcopului de Oradea, Emeric Czibak, de către partizanul lui Gritti, Ioan Dóczy, nu erau în favoarea sa; neputința de a conduce țara și de a struni pe marii nobili fiind o culpă suficient de mare pentru a-i atrage dizgrația, chiar dacă ar fi fost absolvit de bănuiala de crimă și de trădare. Pentru început rezultatele anchetei, ordonate de sultan și conduse de Yunus (Junis)-beg, erau net în defavoarea sa. Amănunte semnificative despre această anchetă aflăm din raportul contelui de Nogarola din 13 octombrie 1535, trimis lui Ferdinand cu prilejul întâlnirii dintre Nogarola și marele dragoman al Porții, întâlnire ce avusese loc la Esztérgom³². În luna septembrie 1535 se perfectaseră termenii în care să aibă loc această înțelegere. Din scrisorile preliminare, din 22 septembrie 3, 7 și 9 octombrie 1535³³, aflăm cu certitudine că Yunus-beg fusese atras cu abilitate de partea lui Ferdinand, eforturile de convingere fiind dublate de plata unei pensii anuale de 1 000 de ducăți. La 22 septembrie Yunus-beg scria din Pesta și cerea ca banii *să nu-i fie trimiși la Constantinopol*; mai cerea și stabilirea unei întâlniri pentru a-l informa pe „regele romanilor” despre ultimele știri. După câteva ezitări din partea marelui dragoman se stabilea ca loc de întâlnire Esztérgomul, iar omul de legătură avea să fie contele Nogarola, ce urma a aduce și banii.

La 13 octombrie Yunus-beg sosea la Esztérgom însoțit de o mică flotilă (3 nave). După ce înaltul personaj se asigură că pensia, promisă încă din 1533–1534 de ambasadorul imperial Scepper, avea să-i fie plătită³⁴, sublinia încă o dată că i-a fost credincios lui Ferdinand și că, în continuare, îi va apăra în orice ocazie interesele.

³⁰ *Ibidem*, c. 93–94.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, c. 125–129.

³³ *Ibidem*, c. 106, 109–110, 115, 116–119, 122.

³⁴ *Ibidem*, c. 125.

Depunea chiar un jurământ că va păstra secretul întrevederii (subl. ns.) și relatea datele importante privind ancheta asupra morții lui Gritti. Concluzia despre vinovăția lui Zápolya era de nezduncinat, pentru că avea următoarele dovezi: Zápolya trimisese încă din vara lui 1534 plângeri mincinoase împotriva lui Gritti, pe care-l acuza că ar vrea să-l omoare, pentru a oferi tronul Ungariei lui Laski; același „conte Ioan” ceruse sultanului exilarea lui Aloisio și acesta chiar poruncise lui Ibrahim-pașa să-l „mute” pe Gritti. La câteva zile primise însă scrisoarea de la „voievodul Moldovei”³⁵ privind știrea asasinatului de la Mediaș, de care era învinovățit Zápolya; în timpul anchetei ordonate de sultan Yunus-beg a constatat că bunurile, caii, bijuteriile și chiar caftanele aurite ale lui Gritti și ale însoțitorilor săi se aflau la Zápolya și la Ștefan Mailath, autorul asasinatului, care acționase la porunca lui Zápolya, ce îi oferise, ca recompensă, voievodatul Transilvaniei.³⁶ Ca ultim argument aducea și pe acela al modului violent prin care Zápolya îl împiedicase, în vara anului 1534, să se întâlnească cu Gritti, ducându-l cu forța la Pesta, iar apoi, când revenise la Buda, având ca pretext dorința de a se trata la băile termale ale orașului, pentru a nu afla amănunte despre moartea venețianului, paznicii porților orașului l-au oprit să intre și a fost escortat înapoi la Belgrad³⁷.

Convingerea sa că Zápolya era răspunzător de moartea lui Gritti fusese alimentată și de bunăvoința sporită pe care i-o arăta Ferdinand. De aceea Yunus-beg, sosit la Buda, îl acuzase pe regele Ioan că este vinovat de trădare pentru că ucisese un slujitor aflat „la porunca și în slujba sultanului”, de aceea nu avea să scape de pedeapsă nici în „fundul mării”. Respingea cu dispreț banii ce i se ofereau și nu contenea cu invectivele. În același timp insistase pe lângă sultan asupra necesității acordării Ungariei lui Ferdinand, pentru că „dacă regele Ferdinand ar fi fost rege în Ungaria nu ar mai fi fost vorba despre o astfel de anchetă”³⁸. Zápolya, încolțit, înțelegea în cele din urmă de unde venea înverșunarea lui Yunus și cerea acestuia să-i mijlocească începutul tratativelor cu „regele romanilor”. Era clară panica lui Zápolya și Yunus-beg își făcuse pe deplin datoria. Nogarola, mulțumit, îi ceruse să apere la fel de bine interesele stăpânului său și în fața sultanului, pentru că dacă Ungaria ar reveni, „după dreptate” lui Ferdinand, pensia marelui dragoman avea să fie dublă sau triplă³⁹. Un singur aspect părea să întunece speranța unei apropiate victorii. Înaltul demnitar întreba dacă împăratul are de gând să trimită o solie la Constantinopol pentru a trata pacea în Mediterana. Nogarola era silit să răspundă că în ceea ce privea campania lui Carol în Tunis, Ferdinand nu putea interveni cu nimic, „pe lângă un așa de puternic senior pentru a-i pretinde ceva”⁴⁰.

³⁵ *Ibidem*, c. 126.

³⁶ *Ibidem*, c. 129.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, c. 126.

³⁹ *Ibidem*, c. 131.

⁴⁰ *Ibidem*, c. 132.

Planul celor care doriseră asasinarea lui Gritti, pentru a-l împiedica pe acesta să încheie o pace de durată între Habsburgi și Imperiul otoman, reușise. În primul rând Petru Rareș încheia la 4 aprilie 1535 tratatul de alianță cu împăratul Carol al V-lea. Vlad-Vintilă, domnul Țării Românești, aflat în conflict direct cu Gritti pe tot parcursul acestuia prin Țara Românească, putea fi suspectat, de asemenea, de complicitate la crimă. Unica scăpare părea a fi tot alianța cu împăratul, pe care o perfectă în 1535, dar care avea să-l coste, în iulie 1535, viața. Asasinat de boierii, său de duritatea pedepselor sale, era acuzat că a dus tratative cu Habsburgii și că a trădat interesele Porții⁴¹.

Zápolya la rândul său, îngrozit de consecințele anchetei sultanale, se îndrepta spre Ferdinand cu care începea tratative din 1535, ce prevedeau cedarea întregii Ungarii și a Transilvaniei, după moartea sa, lui Ferdinand de Austria, și plata a 80 000 de ducăți anual, în tot timpul vieții, pentru teritoriile ce le deținea pe moment, plus renunțarea la titlul regal. Aceste negocieri se sfârșeau în 1538 prin binecunoscutul tratat de la Oradea. Spaima era resimțită și în Transilvania, care se pregătea să facă față unui viitor atac otoman. Dieta întrunită în 1535 la Târgu-Mureș hotăra un lucru cu o semnificație politică deosebită, *înarmarea iobagilor*, cărora din 1514 le fusese interzis portul armelor. Cei care aveau 6–8 boi urmau să poarte un arc cu 32 de săgeți, iar iobagii săraci urmau să fie înarmați cu lănci și scuturi⁴². În același timp erau serios angrenate cele două țări române, prin tratatele încheiate de Petru Rareș și Radu Paisie, în sfera dominației politice habsburgice: Rareș apela chiar la medierea lui Ferdinand în conflictul cu Polonia, în virtutea vechilor legături de vasalitate moldo-ungare.

Din nou calea tratatelor diplomatice se arătase mai eficace decât calea armelor. Ambasadorul imperial la Constantinopol, Della Vechia (Bojidan Vučkovići), informa despre tratativele secrete duse în 1536 cu Radu Paisie, care se arăta fidel alianței antiotomane cu condiția garantării „vechilor libertăți ale țării”. Același Della Vechia îl primea la Veneția în 1537 pe solul lui Petru Rareș, „episcopul Vasile”, ce aducea un mesaj cifrat din partea domnului Moldovei, care cerea ajutor în lupta cu turcii, își manifesta hotărârea de a aduna sub arme 30 000 de oșteni și informa despre apropierea iminentă a unei noi campanii otomane⁴³. Mânia sultanului se îndrepta din 1536, anul în care se întorsese din campania din Iran, împotriva lui Petru Rareș, făcut răspunzător de întreaga răsturnare de forțe la Dunărea de Jos.

⁴¹ A. Decei, op. cit., p. 131; Cr. Feneșan, J.L. Bacqué-Grammont, op. cit., p. 73–74; Șt. Simionescu, *Țările române și începutul politicii răsăritene antiotomane a Imperiului habsburgic (1526–1594)*, în „Revista de istorie”, nr. 8/1975, p. 1200–1205.

⁴² Hurmuzaki, vol. II, p. 85, doc. nr. 44.

⁴³ Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria Românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, p. 17–19.

Moldova era din nou considerată, de această dată de otomani, ca fiind pionul cel mai important al pătrunderii Habsburgilor spre Dunărea de Jos. Poziția sa strategică o făcea mult râvnită de vecinii puternici, dar și foarte vulnerabilă. Sultanul avea să lovească Moldova pentru că o găsea izolată. După încheierea „păcii veșnice” (în 1533) între Polonia și Imperiul otoman, prima interesată în stoparea oricăror inițiative războinice în sud-estul Europei apărea „republica nobiliară”. Iată de ce acțiunile lui Rareș în Pocuția erau denunțate cu obstință la Poartă și transformate într-un caz de înaltă trădare față de „padișahul lumii”. Evident că acțiunile militare repetate ale domnului Moldovei erau de natură să irite Polonia, iar politica de anvergură în care acesta se lansase era supărătoare pentru otomani. Într-un moment în care puternicul regat vecin părea înclinat spre concesii pentru a-și asigura pacea (încheia în 1537 un armistițiu pe 60 de ani cu Rusia în privința „teritoriilor rutene”⁴⁴), tatonările diplomatice ale lui Rareș, promisiunile și angajamentele sale renăscuseră entuziasmul de cruciați al lui Carol și Ferdinand, care, după 1535, solicitau „cu insistență participarea Poloniei la războiul sfânt împotriva necredincioșilor”⁴⁵.

Personalitatea lui Rareș era atât de binecunoscută în centrul și răsăritul Europei încât, în timpul tratatelor de pace cu solii Moscovei (în 1537), regele Poloniei era solicitat să mijlocească reluarea bunelor relații și cu Moldova. Această cerere, ce îi amintea de consecințele nefaste ale tratatului de prietenie încheiat în 1530, între Vasile al III-lea și Petru Rareș, l-a pus în dificultate pe Sigismund. Încercarea sa abilă de a eluda cererea solilor ruși, pretextând că armistițiul negociat se referea la teritorii în litigiu între Rusia și Lituania, iar Petru Rareș era vasal al regelui Poloniei, stârnea râsul emisarilor moscoviți⁴⁶. De altfel, fără asentimentul lui Sigismund, la începutul anului 1538 pornea spre Moldova ambasadorul rus Bogdan Longinov⁴⁷, a cărui misiune nu a fost dusă la bun sfârșit datorită campaniei otomane. Prins între Polonia și tătari, Rareș era receptiv la propunerile de alianță ale Rusiei, dar tocmai aceste propuneri stârneau teama și iritarea lui Sigismund. Raportul amplu de defăimare a domnului Moldovei, trimis în 1538 la Poartă prin Erasmus din Kretkow⁴⁸, este mai mult decât transparent privind motivele pentru care regele Poloniei era dispus să apeleze cu multă insistență la sultan, pentru a-l determina să-l schimbe din domnie pe Rareș și, astfel, să-l scape de un vecin de-a dreptul periculos.

Așa cum am arătat, ofensiva lui Carol Quintul din 1535 împotriva vestitului amiral turc Hayreddin Barbarossa era de natură să încurce din nou planurile

⁴⁴ H. Uebersberger, *Österreich und Russland seit dem Ende des 15. Jahrhunderts*, Wien und Leipzig, 1906, p. 266–267.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 272–273.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 269.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 272.

⁴⁸ I. Bidian, *Moldova în tratativele polono-otomane într-un document inedit din anul 1538*, în SMIM, vol. VII, București, 1974, p. 309–319.

diplomatice ale lui Ferdinand în Imperiul otoman. De altfel, chiar Dieta reproșase că nu era de demnitatea împăratului să se lupte cu un „corsar”, fapt la care Carol replicase că acel „corsar” reprezenta „chiar persoana sultanului” și că nu are de ce să-i „fie rușine să facă o asemenea incursiune pentru că <o face> în serviciul lui Dumnezeu și al regatelor sale”⁴⁹.

Am arătat cum zelul cruciat pusesă din nou stăpânire pe împărat și cum evoluția situației politice la Dunărea de Jos îi făcuse pe toți cei angrenați în sfera supremației otomane să schimbe, mai mult sau mai puțin brusc, tabăra. După ralierea domnilor români și a lui Zápolya la planurile Habsburgilor se părea că nu mai urma decât punerea în practică a unui nou plan de cruciadă.

O analiză minuțioasă a costurilor campaniilor din Ungaria, întreprinsă încă din secolul trecut de Karl Oberleitner, arată clar însă de ce intervențiile militare au fost modeste. Pierderile au fost în toată perioada confruntărilor între Ferdinand și Süleyman mult mai mari decât eventualele beneficii născute din stăpânirea Ungariei. În condițiile în care din 1532 până în 1540 trupele lui Ferdinand nu au făcut decât să cedeze poziții cu greu cucerite, putem considera că pierderile lunare de 13 813 florini (destinați plății mercenarilor) erau o pagubă a vistieriei lui Ferdinand, pe care cu greu o putea suporta singur. Ajutoarele, chiar puține, venite din partea Dietei și a împăratului, plus veniturile teritoriilor austriece, au fost măcinate fără discernământ într-o confruntare ce era din start menită eșecului. Colosului finanțelor Imperiului otoman, Ferdinand îi opunea modestele sale venituri. Chiar și așa costul a fost enorm. Între 1530–1532 campaniile militare în Ungaria au însumat 1 843 200 florini, campania din 1537 a adăugat un deficit de 218 018 florini și o înfrângere dezastruoasă la Gorjan (în Slovacia). Constituirea flotei dunărene a costat 119.000 florini, iar înarmarea pentru anul 1541 s-a soldat cu 184 975 florini⁵⁰, cheltuiți pentru a nu obține altceva decât transformarea Ungariei Inferioare în pașalâc.

Revenind la anul 1535, Ferdinand, din postura de mare câștigător al situației confuze născute după asasinarea lui Gritti, redevine înfrânt (în 1536–1537), dornic să recupereze poziția pierdută prin noi tratative diplomatice. Acest lucru a fost posibil în momentul în care pericolul ce plana asupra lui Zápolya, dizgrația sultanului, a fost îndepărtat de stingerea de la sine a anchetei ordonate de Süleyman, datorită „descoperirii” unui alt complot. De data aceasta marele vizir Ibrahim-pașa era denunțat de dușmanii săi că vizase chiar tronul sultanului; în sarcina sa cădea și presupusa „trădare” a lui Gritti, care părea că și-a primit soarta binemeritată. Cu siguranță că vocea lui Zápolya nu a lipsit din marele cor al defăimărilor marelui vizir, care era executat în 1536. Stăpân pe situație, regele

⁴⁹ J. Fiedler, *Relationen venetianischer Botschafter über Deutschland und Österreich im XVI Jh.*, în *Fontes rerum austriacarum, Diplomataria*, vol. XXX, Wien, 1870, p. 6–7.

⁵⁰ K. Oberleitner, *Österreich Finanzen und Kriegswesen unter Ferdinand I von Jahre 1522–1564*, în „Archiv für Kunde Österreichischer Geschichts-Quellen”, Bd. 22, Wien, 1860.

Ioan prelua, pentru prima oară după 1527, controlul asupra Sibiului (1 martie 1536), ocupa un important centru economic aflat în mâna lui Ferdinand – Kassau (Košice) – și înfrângea armata de 40 000 de oameni, conduși de generalul Hans Katzianer, la Gorjan, pe malurile Dravei (1537).

Pentru toate aceste motive, la care se adaugă campania lui Carol al V-lea în Tunis, Ferdinand era din nou silit să-și trimită emisari pentru a implora bunăvoința sultanului. Toate eforturile sale erau anulate și întregul eșafodaj de intrigi diplomatice trebuia reclădit. În 1536 Vespasiano Zara pleda cu ardore cauza lui Ferdinand, fiind urmat, la începutul anului 1537, de baronul de Ritis⁵¹ (Francesco Ricci).

Anii tulburi ai confruntărilor pe toate planurile între Ferdinand și Zápolya au permis ascensiunea unui alt personaj ce avea să joace soarta Ungariei la „masa verde” a tratativelor diplomatice timp de peste 15 ani. Călugărul croat George Utiesenovič (Ujtsenič), deși de origine obscură, ajuns membru al ordinului Sfântului Paul, s-a arătat demn reprezentat al epocii Renașterii, în care, mai mult ca niciodată, s-au născut titani, fie că au fost artiști, clerici, diplomați sau oameni politici, care cu abilitate au țesut intrigi și au condus destinele țărilor lor după propriile interese.

Apropiat al familiei Zápolya, „fratele George” (numit dintr-o eroare istoriografică Martinuzzi) a beneficiat din plin de evenimentele anilor 1534–1536. După moartea lui Czibak, cum scaunul episcopiei de Oradea rămăsese vacant, a fost numit de Zápolya episcop, iar la scurt timp i s-a încredințat funcția de trezorier al regatului⁵².

În 1537, anul în care Ferdinand, respins din nou de turci și învins de regele Ioan, căuta să ajungă la un nou compromis pe calea tratativelor, „fratele George” a fost trimis de Zápolya să negocieze cu emisarul „regelui romanilor”, Johann Wese, arhiepiscop de Lund, căruia i se vor adăuga și alți nobili maghiari, membri ai partidei pro-fernandiste. La 24 februarie 1538 diplomația habsburgică repurta un nou succes, prin încheierea tratatului de la Oradea, ce voia să reglementeze definitiv problema succesiunii maghiare, în favoarea lui Ferdinand, căruia avea să-i revină la moartea lui Zápolya întreaga Ungarie de est și titlul regal. Pentru prima dată Zápolya ridica problema *despăgubirii* eventualilor moștenitori prin crearea unui *principat* în zona Zips⁵³.

Anul 1538 a fost un moment de apogeu în planul diplomației Habsburgilor, atât pentru Ferdinand, cât și pentru Carol. În timp ce primul își asigura supremația la Dunărea de Jos, împăratul reușea să adune în „Liga Sfântă” papalitatea și Veneția pentru a-i înfrunța pe turci în Mediterană și semna cu francezii pacea de la

⁵¹ Arh. St. București, *Microfilme Austria – „Turcica”*, r. 339, c. 301–313, 387–404.

⁵² Alfons Huber, *Die Erwerbung Siebenburgens durch König Ferdinand I im Jahre 1551, und Bruder Georg Ende*, în „Archiv für Österreichische Geschichte”, Bd. 75 Wien, 1889, p. 486.

⁵³ R. Goos, *Österreichische Staatsverträge, Fürstentum Siebenbürger, 1526–1690*, Wien, 1911, p. 65 și urm.; vezi și *Histoire de la Transylvanie...*, p. 245.

Nisa. Ambasadorii venețieni la curtea imperială, Nicolo Tiepolo, Marcantonio Corner, Marcantonio Contarini, Giovanni Antonio Venier și Petro Mocenigo, informau pe doge, la 23 mai 1538, despre misiunea lor. Informațiile aduse se refereau la mobilizarea trupelor imperiale pentru apărarea Ungariei și masarea lor la Friuli. În același timp erau purtătorii de cuvânt ai cererii lui Carol de participare militară a Veneției la orice expediție ar iniția împăratul⁵⁴.

La 25 mai 1538 aceiași informau „Consiliul celor 10” că împăratul avea nevoie grabnică de ajutor, deoarece aștepta un atac asupra Ungariei din partea unei armate otomane de 150 000 de oameni⁵⁵. Știrile acestea concordau cu datele primite și la Viena de către Ferdinand, de la credinciosul său agent Ioan Paștor, care în aceeași lună – mai – informa că turcii pregătesc o acțiune de mare amploare. Era clar că Habsburgii aleseseră prost momentul confruntării militare cu Imperiul otoman, iar succesele lor diplomatice aveau să fie încă o dată spulberate de înfrângeri militare drastice. Sultanul, întors din 1536 din Persia, folosise cei doi ani de răgaz pentru a organiza o amplă ofensivă, pe mare și pe uscat, pentru a lichida conflictul pentru supremație cu Habsburgii și pentru a-i pedepsi pe toți cei care, deși „robi” ai „padișahului lumii”, îndrăzniseră să se alieze cu dușmanii Imperiului otoman. La 27 iunie 1538 același Ioan Paștor știa cu siguranță că sultanul în persoană, aflat la Adrianopol, se îndrepta spre Ungaria, cu două armate, dintre care prima *va lovi mai întâi* Moldova⁵⁶. „Războiul sfânt pentru cucerirea Vienei” se declanșase și mânia sultanului, alimentată de dese plângeri din Polonia despre trădarea lui Rareș, se îndrepta spre cel mai vulnerabil aliat al Habsburgilor, domnul Moldovei, care se dovedise a fi și cel mai abil opozant al Imperiului otoman.

Rezultatul campaniei din 1538 în Moldova este bine cunoscut, după cum au fost pe larg dezbătute și cauzele pentru care o ofensivă condusă de însuși sultanul a avut drept singură consecință înlocuirea domnului⁵⁷. Trupele otomane însă au întreprins în 1538 o acțiune concentrată și concertată, ce a readus hegemonia sultanului pe toate fronturile ce păreau vremelnice pierdute. În Mediterană – la 7 iunie 1538 – Hayreddin Barbarossa începea ofensiva împotriva flotei imperiale, ce se sfârșea prin victoria turcilor în lupta maritimă de la Preveza (28 septembrie 1538)⁵⁸. O altă confruntare avea loc în Oceanul Indian și avea drept scop

⁵⁴ *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe (Dispacci di Germania)*, vol. I, Wien, 1889, p. 65.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 77.

⁵⁶ Hans-, Hof- und Staatsarchiv, *P.A.4 Turkei*, iunie 1538, f. 13.

⁵⁷ T. Gemil, *op. cit.*, p. 307–311, vezi și Șt. Gorovei, *Moldova în „Casa păcii” pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A.D. Xenopol”, XVII, 1980, p. 661–662; M. Maxim, *Din istoria relațiilor româno-otomane „Capitulațiile”*, în „Anale de istorie”, 1982, nr. 6, p. 56–62 și *Le statut des pays roumains envers la Porte ottomane aux XV–XVIII siècle*, în „Revue roumaine d’histoire”, nr. 1–2/1985, p. 30, 37–38.

⁵⁸ Pentru contextul politic al confruntării în Mediterana vezi N. Koslinski, *Războaie pe mare în veacul al XVI-lea: Preveza și Lepanto*, București, 1991, p. 51 și urm.

eliminarea portughezilor din Marea Roșie și Oceanul Indian, precum și ruperea oricărei posibilități de raliere a Iranului șiit politiciii antiotomane a Habsburgilor și a Sfântului Scaun.

Rezultatul acestei ultime expediții era doar în parte satisfăcător. Flota lui Hadim Süleyman-pașa era respinsă la granițele Indiei, în fața insulei Diu (la 25 decembrie 1538) și se întorcea în portul Muha, din Yemen⁵⁹. La 13 martie 1539, prin cucerirea Yemenului, sultanul se putea mândri că și Marea Roșie devenise un „lac turcesc”, blocându-se o altă cale de acces importantă spre Orientul Îndepărtat. Tergiversarea acțiunii din Asia, precum și încheierea păcii de la Nisa (18 iulie 1538) între Carol al V-lea și Francisc I pot fi tot atâtea motive pentru care Süleyman s-a grăbit să tranșeze problema Moldovei, acceptând „închinarea țării” de către boieri și cererea acestora de a-l numi pe Ștefan Lăcustă domn⁶⁰.

Opoziția Poloniei la ideea transformării Moldovei în provincie otomană, dictată de teama unei vecinătăți atât de periculoase, a fost și ea decisivă pentru hotărârea sultanului de a menține Moldova ca *stat-tampon* în zona de interes a expansiunii otomane spre Europa centrală.

Teama de cucerirea efectivă a regatului ungar de către turci îi făcea pe nobilii maghiari să-și pună toate speranțele în împăratul Carol al V-lea, la care era trimis ca ambasador Tamás Náádsy, însoțit de Francisc Bathányi și arhiepiscopul Francisc Frangepani. Mulți dintre vechii partizani ai lui Zápolya trecuseră acum de partea lui Ferdinand și a împăratului. Această atitudine era dictată și de poziția regelui Ioan care se grăbise, de la 18 august 1538⁶¹, să-l asigure pe sultan de fidelitatea sa nestrămutată. Mai mult, „fratele George” îi împiedica pe nobilii maghiari să depună jurământ de fidelitate față de Ferdinand, în concordanță cu prevederile *tratatului de la Oradea*, de care de altfel, Zápolya se dezlăsa. Știrile sosite la curtea imperială la 30 octombrie 1538, din diverse surse, confirmau același fapt: Zápolya a trimis emisari la sultan să-l asigure de credința sa și să-i ofere suma imensă de „30 000 de ducăți” pe care îi va „stoarce” de la „poporul său”, „zicând că prin aceștia va avea pace veșnică cu turcul”⁶².

Reîntoarcerea sultanului spre Adrianopol, unde era anunțat de curierii săi la 16 octombrie, era privită de agenții imperiali ca o simplă întrerupere a ostilităților,

⁵⁹ A. Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, București, 1978, p. 186.

⁶⁰ Cronicarii turci din secolul XVI, între care Mustafa Gelalzade, contemporan cu evenimentele din 1538, ca și Mustafa Ali, născut la numai trei ani (1541) de la campania sultanală, insistă asupra comportării binevoitoare a sultanului, care, „la rugămintea raialei”, l-a acceptat domn pe Ștefan Lăcustă (*Cetne* în text). După ce boierii l-au informat și despre locul în care Petru Rareș și-a ascuns tezaurul, ce devenise legendar în epocă, mulțumit cu prada luată, Süleyman a dat poruncă să fie oprite jafurile, să fie cruțați boierii țării, familiile lor și toți supușii, „care să fie priviți și ocrotiți ca și ceilalți tributari”. *Cronici turcești privind țările române*, București, 1966, p. 270 și 354.

⁶¹ Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol I, București, 1976, p. 29–30.

⁶² A. Ciorănescu, *Documente privitoare...*, p. 28–30, doc. nr. 28, 29 și 30.

datorată stării jalnice în care se aflau „oamenii și caii” armatei sultanale. Acești agenți informau că, deși nu s-a dus o luptă decisivă în câmp deschis, „nu au murit mai puțini oameni decât ar fi murit în războiul împotriva lui Sophi (șahul Tahmasp), aceștia au murit *atât de foame și de frig, cât și de hărțuierile și trădările moldovenilor*, este sigur însă că turcii urăsc *să câștige puțin și să piardă mult*, de aceea se poate considera *chiar sigur că se vor întoarce* să lupte în Moldova”⁶³. Teama de această campanie a fost atât de mare încât informatorii Habsburgilor nu puteau crede că totul s-a limitat la o expediție de pedepsire, încheiată doar cu asigurarea granițelor imperiului prin stabilirea a încă două *chazale*, Tighina și Brăila. Pentru a preîntâmpina o eventuală revenire a sultanului în 1539, întâi venețienii (în secret), apoi și Habsburgii încep tratative pentru un nou armistițiu.

La 2 mai 1539 ambasadorul venețian la Toledo, Pietro Mocenigo, informa pe dogele Veneției că la curtea imperială circulă zvonul că „Serenitatea noastră perfectează un acord cu seniorul turc care este, de altfel, deja încheiat”⁶⁴. În iunie 1539 Lorenzo Gritti, fratele lui Aloisio Gritti, încheiase un armistițiu de trei luni între Veneția și Imperiul otoman. La 20 iunie același ambasador îl înștiința pe doge că împăratul i-a comunicat, prin cancelarul său Granvella, că este foarte supărat datorită tratatelor separate pe care le duceau la Constantinopol Lorenzo Gritti și Pietro Zen. Singurul răspuns pe care Mocenigo l-a putut da, a fost că cei doi duc tratative „pentru un armistițiu general”⁶⁵.

Față de noua trădare a venețienilor, Habsburgii sunt obligați să înceapă tratative pe cont propriu. La 8 septembrie 1539 Ieronim Laski, diplomatul polon ce trecuse în slujba lui Ferdinand de Austria din 1536, primea instrucțiunile pentru negocierea păcii cu turcii. Principalele puncte erau următoarele: să se caute încheierea unei „păci generale”, nu a unui simplu armistițiu; pacea să fie perfectată în numele tuturor principilor creștini, în frunte cu împăratul și papa; să se dea asigurări că pacea va fi respectată cu strictețe. Dacă sultanul ar dori ca împăratul să-și trimită proprii ambasadori, să se medieze obținerea salv-conductului care să asigure securitatea persoanei solului. În sfârșit, trebuia să urmărească să obțină pentru Carol al V-lea și Juao al III-lea, regele Portugaliei, *permisiunea* de a continua expedițiile comerciale în Oceanul Indian, la care au *drept legitim*, fără ca „numiții turci să poată să le aducă în vreun fel vreo supărare”⁶⁶.

Abilitatea diplomatică a lui Laski, pentru care, de altfel, Ferdinand de Austria îl atrăsese în serviciul său, reușea să obțină la începutul anului 1540 un *armistițiu general* pe 6 luni⁶⁷. La 22 marite 1540 ambasadorul francez Brissac,

⁶³ *Ibidem*, p. 32, doc. nr. 33.

⁶⁴ *Venetianische Depeschen...*, p. 316.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 334.

⁶⁶ Arh. St. București, *Microfilme Austria – „Turcica”*, r. 339, c. 519.

⁶⁷ *Venetianische Depeschen...*, p. 402.

aflat la Gand, încerca să-l învrăjbească pe Carol cu venețienii, informându-l pe Pietro Mocenigo că Veneția nu ar fi fost cuprinsă în armistițiu⁶⁸, fapt negat de Ferdinand de Austria, aflat în acel moment în Țările de Jos⁶⁹.

Toate eforturile diplomatice și militare depuse de „regele romanilor”, pentru a obține recunoașterea „drepturilor sale legitime” asupra întregii Ungarii, erau din nou spulberate de răsturnarea succesiunii Coroanei Sfântului Ștefan. În 1539 Ioan Zápolya se căsătorește cu prințesa Isabella, fiica regelui Poloniei și a Bonnei Sforza. În 1540, pe patul de moarte, regele Ungariei afla de nașterea fiului său. În vârstă de numai câteva săptămâni Ioan Sigismund era proclamat „regele ales al Ungariei”, sub tutela „fratelui George” și a reginei Isabella.

În concluzie putem spune că perioada anilor 1532–1540 a fost etapa organizării serviciului diplomatic al Habsburgilor în Imperiul otoman. Cum realitățile militare și relațiile politice nu erau de natură să facă din împărat și fratele său parteneri de discuție preferați de sultan, aceștia au fost siliți să se mărginească la tatonări diplomatice. Au încercat cu toate acestea obținerea unor tratate de lungă durată, dar singura reușită notabilă a fost pacea din 1533, *perfectată verbal*. Se vădea că sultanul nu era dispus să-și angajeze cuvântul în scris pentru condiții care din capul locului nu puteau fi acceptabile pentru Süleyman, aflat în plină glorie militară și politică. În ciuda intrigilor de culise și a înfruntărilor în Mediterana, clauzele tratatului din 1533 au fost respectate *de turci*, până în 1541.

Ferdinand de Austria, urmărit de ideea reîntregirii Ungariei sub sceptrul său și în ultimă instanță de aceea a pătrunderii spre gurile Dunării, a încercat să capteze bunăvoința sultanului și a marilor demnitari turci, cărora nu le-a prezentat însă niciodată planul său maximal. Pentru a-și apăra „drepturile legitime” a recurs la solii, dar și la intrigi de culise și la cumpărarea dregătorilor turci. A organizat o vastă rețea de agenți secreți care să-i furnizeze informațiile refuzate atât de diplomația creștină (venețiană și franceză), cât și de cea otomană. A fost „războiul rece”, în care propaganda și spionajul au înregistrat mai multe victorii decât trupele Habsburgilor pe câmpul de luptă. O asemenea victorie a fost tratatul de la Oradea, încheiat cu Zápolya în 1538, care însă a devenit caduc datorită neputinței trupelor imperiale, care au așteptat pasive ofensiva otomană într-o zonă în care cei doi suverani *fuseseră cu precizie informați* că aceasta *nu va avea loc*.

După 1540 se deschidea o nouă etapă în care Ferdinand a oscilat între o acțiune militară hotărâtă pentru ocuparea Budei și a Ungariei Inferioare și perfectarea unor tratate *scrise*, care să-i asigure din partea Imperiului otoman *măcar* recunoașterea *statusquo*-ului.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 408.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 410–411.

THE EXPANSION OF THE HABSBURGS INTO THE LOWER DANUBE AND DIPLOMATIC ACTIONS IN THE OTTOMAN EMPIRE IN 1534–1540

Abstract

In 1533–1540 the diplomatic actions of the House of Austria in the Ottoman Empire sprang from Ferdinand of Austria's preoccupation with persuading the Sultan of the "legitimacy" of his claims to "St. Stephen's Crown" and to the western and eastern Hungarian territories, of which the former were already under his rule and the latter had been taken over by John Zapolya in 1526.

Ferdinand overemphasized the importance of the Peace Treaty of 1533, claiming that he had settled peace 'on water and on land' with the Sultan. In fact the same treaty was but a verbal understanding for a 5-year truce that was to be given a written form after Aloisi Gritti's mission to Transylvania and Hungaria (1534). This mission would actually be the key to the scheme of Petru Rareș, Prince of Moldavia.

Gritti enjoyed a cold welcome in the Romanian Principalities. This hostility, that did not escape the Ottoman officials, was partly due to the fact that as early as 1529 Gritti's involvement in the 'Hungarian problem' had been closely related to Venice's interests in Central and Southeast Europe and to her ambition to take over the factoring houses that the well reputed bankers Fugger had in the area. In Petru Rareș' opinion a long lasting peace between the Habsburgs and the Ottomans could only jeopardize an attempt to oust the Ottomans from Southeast Europe. After 1535, in his efforts involve the Habsburgs in the anti-Ottoman struggle, the Moldavian prince would even go as far as to approach Emperor Charles V with the project of an anti-Ottoman alliance. Very unhappily, the emperor was far more interested in the participation of the King of Poland in the struggle against the Turks and saw in Petru Rareș, whose hostility to the Polish King was notorious, a mere instigator in the pay of the Sultan. The exile of the Romanian prince came as a natural consequence. The efforts of the House of Austria to extend their domination over the entire Hungary were no less fruitless for that matter. In 1541, despite the treaty of Oradea (1538), Hungary was being turned into an Ottoman beylerbelik.

ANGLIA ȘI RĂZBOIUL AUSTRO-TURC (1716–1718)

PAUL CERNOVODEANU

Politica orientală engleză, sub primii regi din dinastia germană de Hanovra, evoluează în conformitate cu coordonatele stabilite încă din perioada precedentă: combaterea influenței franceze crescânde și încercările de a stabiliza comerțul în zonă prin susținerea intereselor Companiei Levantului, precum și temperarea avântului belicos al Porții împotriva adversarilor ei, Imperiul Habsburgic și Rusia, în dorința sultanului și a dregătorilor săi de a anula rezultatele dezastruoase ale păcii de la Karlowitz. La Constantinopol rămăsese în postul de ambasador al Coroanei și al Companiei Levantului Sir Robert Sutton (18 ianuarie^{*} 1702–august 1717) ce jucase un rol activ în menținerea Imperiului Otoman în afara războiului de succesiune la tronul Spaniei (1700–1714)¹ precum și în consolidarea tratatului de pace ruso-turc de la Prut (11/22 iulie 1711), încheiat după înfrângerea lui Petru cel Mare de la Stănilești². Diplomatul englez a asistat pe scena politicii românești atât la înfrângerea și pribegia lui Dimitrie Cantemir în Rusia, după alianța nefastă încheiată cu țarul³, cât și la prăbușirea lui Constantin Brâncoveanu, despre a cărei arestare și tragic sfârșit insistă în rapoartele sale adresate Secretariatului de Stat al Afacerilor Externe din Londra⁴. Domnia efemeră a lui Ștefan Cantacuzino în Țara Românească (25 martie/15 aprilie 1714–25 decembrie/5 ianuarie 1715) – în timpul căreia turcii își continuă ofensiva pentru îndepărtarea consecințelor tratatului de la Karlowitz, atacând Republica Veneției și smulgându-i Moreea⁵ – n-a atras, în mod special, atenția lui Sutton, care s-a mărginit doar a consemna precipitatul ei sfârșit,

^{*} Indicarea unei singure date calendaristice este făcută numai după stilul nou (calendarul gregorian), deși el este adoptat de Anglia de abia la 14 septembrie 1752.

¹ Ludovic Demény, Paul Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI–XVIII*, București, 1974, p. 209–210.

² Paul Cernovodeanu, *Anglo-Dutch Mediation in the Russo-Turkish Peace Treaty of the Prut (1712–1713)* în „Southeastern Europe/ L'Europe du Sud-Est”, Univ. din Arizona (S.U.A.), vol. 5 (1978), part. I, p. 88–101.

³ L. Demény, P. Cernovodeanu, *op.cit.*, p. 256–265.

⁴ Akdes Nimet Kurat, *The Despatches of Sir Robert Sutton, ambassador in Constantinople (1710–1714)*, London, 1953, p. 199–203.

⁵ B. Brue, *Journal de la campagne que le Grand Vizir Ali Paycha a faite en 1715 pour la conquête de la Morée*, Paris, 1870; *Cronica expediției Turcilor în Moreea, 1715* (ed. N. Iorga), București, 1913, *passim*.

într-un raport din 29 decembrie 1715/9 ianuarie 1716⁶, unde menționa și instaurarea regimului fanariot în Țara Românească, prin strămutarea lui Nicolae Mavrocordat din Moldova și atribuirea scaunului acestui din urmă principat figurei clientelare a lui Mihai Racoviță, obedient apărător al intereselor turcești. Căderea lui Ștefan Cantacuzino, îndepărtat de Poartă ca trădător sub pretextul legăturilor pe care le întreținuse prin tatăl său, stolnicul Constantin Cantacuzino, cu Viena⁷, a constituit preludiul noului război dintre imperiali și turci, dornici de a recuceri Ungaria și Transilvania. Belicosul mare vizir Ali Damad pașa, aflând de încheierea alianței dintre imperiali și venețieni la 13 aprilie 1716 și după ce își terminase – după părerea sa – pregătirile de luptă, neținând seama de îndoielnica putere militară a turcilor, aflați într-o mare întârziere din punct de vedere al armamentului și tehnicii față de armatele moderne ale marilor state europene, impuse sultanului Ahmed al III-lea să declare război Imperiului Habsburgic la 15/26 aprilie 1716⁸. Imprudența turcilor a fost scump plătită, deoarece marele vizir, încrezător în forța trupelor sale, a pornit ofensiva împotriva austrieilor în sudul Ungariei, atacând cetatea de la Petervárád, unde a suferit o cumplită înfrângere (5 august 1716), în urma căreia a și murit. Oștirile imperiale aflate sub comanda generalissimului prinț Eugen de Savoia n-au urmărit pe turci în Balcani, ci și-au concentrat atacul asupra Banatului, unde, la 13 octombrie 1716, izbutesc să cucerească importanta cetate a Timișoarei⁹.

Privirile imperialilor s-au îndreptat acum spre Principatele dunărene, unde domniile clientelari Nicolae Mavrocordat și Mihai Racoviță rămăseseră fideli Porții. O parte din boierii munteni grupați în Oltenia într-un partid austrofil condus de serdarul Barbu Brăiloiu, fiul marelui ban Cornea, atașat politicii de solidaritate cu creștinii inițiată de Brâncoveanu și Cantacuzini, s-a răsculat împotriva domnului fanariot, prilejuind fuga precipitată a lui Mavrocordat din București și refugiarea la Giurgiu (24 august/4 septembrie 1716) în urma unui zvon lansat anunțând iminenta sosire a austrieilor. Știrea dovedindu-se falsă, domnul s-a întors înfuriat la București (30 august/10 septembrie), trecând la reprimare și ucigând o seamă de înalți boieri, represaliile culminând cu caterisirea, apoi cu omorârea de către turci a

⁶ Public Record Office (P.R.O.), *State Papers, Foreign, Turkey*, dos. 97/23, f. 217 v°–218. Alte rapoarte din 30 ian./10 febr. 1716 ale aceluiași, privind întemnițarea domnului și a tatălui său, Constantin stolnicul, la P.R.O., *ibidem*, f. 223 și 232–232v^o.

⁷ Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia, Venezia*, (1718), (ed. N. Iorga), București, 1914, p. 189–190.

⁸ C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austriei*, vol. I, București, 1913, p. 12, doc. 15.

⁹ *Histoire de la guerre de Hongrie pendant les campagnes de 1716, 1717 et 1718*, Vienne, 1788, p. 84–93; Mehmed Rașid, *Tarih în Cronici turcești privind ȧrile române. Extrase*, vol. III, (*Sfârșitul sec. XVI–începutul sec. XIX*) (ed. Mustafa A. Mehmet), București, 1980, p. 224–226; Erich Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent* (ed. a VIII-a) (trad. de A. Armbruster), vol. I, București, 1997, p. 327.

mitropolitului țării, Antim Ivireanul¹⁰. Imperialii – conduși de generalul baron Karl von Tige, subordonat comandamentului general din Transilvania al generalului conte Stephan von Steinville (Étienne de Stainville) – încep să intre în Oltenia și să se infiltreze în Țara Românească și Moldova, ocupând mănăstirile Sinaia și respectiv Cașin și Neamț¹¹.

Turcii, înfricoșați de înfrângerile și pierderile grele suferite și mai ales de pierderea Timișoarei, apelează pentru prima oară de la izbucnirea războiului la ambasadorul englez Sir Robert Sutton, ca, împreună cu internunțul austriac la Poartă, Franz von Fleischmann, rămas în captivitate la Constantinopol, să inițieze negocierile de pace. Acestea, începute în noiembrie 1716, eșuează repede, deoarece turcii refuză să cedeze împăratului Carol al VI-lea cetatea Belgradului¹². La sfârșitul lunii se produce însă îndrăzneța acțiune de „commando” a austrieilor (14/25 noiembrie) prin care un detașament condus de căpitanul Stephan Dettine (sau Pivoda) efectuează un raid asupra Bucureștilor capturând pe domnul țării și ducându-l în captivitate la Sibiu la 27 noiembrie/7 decembrie, unde a fost pus sub paza comandantului imperial von Steinville¹³. Această întrepidă acțiune – importantă prin eliminarea unui aliat al Porții și întărirea aplecării unor boieri din principatul muntean spre imperiali – a fost adusă la cunoștința vicontelui Charles Townshend, Secretarul de Stat al Afacerilor Externe (Departamentul de Nord), la 10 decembrie 1716 de către reprezentantul diplomatic britanic la Viena, Abraham Stanyan¹⁴. Peste câteva zile, Stanyan revenea într-un raport din 23 decembrie asupra negocierilor purtate de boierii munteni cu generalul Steinville privitoare la supunerea țării și plata unei dări către împărat¹⁵; comandantul imperial a acceptat închinarea, numind o comisie de 4 boieri sub președinția sa spre a conduce principatul¹⁶. De fapt, Țara Românească, cu excepția unei părți din Oltenia, iar mai

¹⁰ A.M. del Chiaro, *op.cit.*, p. 195–200; Radu Popescu vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești* (ed. C. Grecescu), București, 1963, p. 224–226.

¹¹ Alexandru A. Vasilescu, *Oltenia sub austriaci 1716–1739*, vol. I, *Istoria politică a Olteniei sub austriaci*, București, 1929, p. 42.

¹² Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVI, București, 1912, p. 399–400, doc. CMXI; Al. A. Vasilescu, *op.cit.*, p. 31.

¹³ Amănunte în *Ausführlichen Nachricht wie der Wallachische Fürst oder Hospodar Nicolaus Mauro Cordato, in seiner Residenz zu Buckerest von denen sieghafften (!) Kayserlichen Truppen genommen und nach Siebenbürgen abgeführt worden*, Regensburg (!), Gedruckt und zu finden by Johann Heinrich Krüttingen, f.a., 7 p. (Biblioteca Națională, Cartea rară, *Fondul Karadja*, nr. 769); A.M. del Chiaro, *op.cit.*, p. 205–207; *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717* (ed. C. Grecescu), București, 1959, p. 128; Mehmed Rașid, *Tarih*, în ed. citată, p. 227–229.

¹⁴ P.R.O., *State Papers*, Foreign, *German Empire*, dos. 80/34 (sub dată).

¹⁵ *Ibidem*, dos. 80/34 (sub dată).

¹⁶ Acest „quatorvirat” n-a luat ființă imediat deoarece Stainville, neavând prea multă încredere în boieri, s-a mărginit la 8 decembrie 1716 să desemneze doar pe spătarul Radu Golescu să conducă Muntenia, iar pe serdarul Barbu Brăiloiu, Oltenia (Al.A. Vasilescu, *op.cit.*, p. 58). Pentru relațiile comandantului imperial cu boierii și Ioan vodă Mavrocordat vezi amănunte la Georg von Probst, *Feldmarschall Graf Steinville und die Walachei* în „Südost-Forschungen”, München, XXVI, (1967), p. 339–353.

târziu în întregimea ei, nu se afla în mâinile austrieilor, iar după capturarea lui Nicolae Mavrocordat Poarta s-a grăbit să-l înlocuiască în domnie la București cu fratele său Ioan, fost mare dragoman al Porții, la 21 noiembrie/2 decembrie 1716. Stanyan se referea în raportul amintit din 23 decembrie și la situația din Moldova, unde Mihai Vodă Racoviță ar fi trimis un sol să discute condițiile închinării țării către imperiali. Vestea transmisă era însă falsă, deoarece domnul Moldovei, departe de a se supune imperialilor, ajutat de tătari, li s-a opus cu îndârjire, iar expediția „cătanelor împărătești” de sub comanda căpitanului loren François Ernaut (acel Frențu sau Frențe din cronicile interne, Ernő din sursele maghiare sau Ernaw din rapoartele germane) din 9/20 ianuarie 1717 spre a-l captura pe Racoviță, la fel ca pe Mavrocordat, a eșuat lamentabil¹⁷.

Situația s-a temporizat pe fronturile de luptă din Principate, imperialii reușind să-și extindă stăpânirea până la Olt, dar eșuând în Moldova și fiind chiar obligați să-și retragă capetele de pod din această provincie peste câteva luni. Un raport al lui Stanyan din 6 februarie 1717 înaintat către Secretarul de Stat, viconte James Stanhope, făcea cunoscută respingerea unei incursiuni turcești din Țara Românească chiar de către localnici¹⁸. La 31 martie același diplomat informa pe superiorul său despre pretențiile financiare emise de generalul imperial conte Claudius Florimond de Mercy față de domnul Ioan Mavrocordat, căruia îi reclama o contribuție substanțială, ca semn de stăpânire a imperialilor asupra principatului, deși austrieii nu trecuseră dincolo de Olt. Vodă, înspăimântat a chemat în ajutor tătarii, ce au pârjolit, însă, pământul Țării Românești. În cele din urmă, domnul a acceptat să plătească lui Mercy 25.000 de florini pe lună, supunându-se pe loc primului vărsământ¹⁹.

În primăvara anului 1717 s-a produs o schimbare în aparatul diplomatic englez de la Constantinopol, regele George I numind ca reprezentant al său la Înalta Poartă pe Sir Edward Wortley Montagu²⁰, care sosește la Adrianopol la

¹⁷ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695–1754* (ed. N. Camariano și A. Camariano-Cioran), București, 1965, p. 203–211. Vezi și N. Iorga, *Lupta lui Mihai Racoviță cu boierii rebeli*, în „Revista istorică” VII (1921), p. 62–67.

¹⁸ P.R.O., *State Papers, Foreign, German Empire*, dos. 80/34 (sub dată).

¹⁹ *Ibidem*, (sub dată).

²⁰ Edward Wortley Montagu (1678–1761) și-a început cariera ca lord tezaurier sub George I (oct. 1714), slujbă ocupată doar pentru un an, până la venirea la putere a lui Robert Walpole ca șef al cabinetului, în 1715, cu care nu se afla în relații bune. Deși numit de rege ambasador la Poartă la 10/21 mai 1716, a părăsit Londra cu familia la sfârșitul lunii și, după peregrinări prin Germania și Viena, unde poposește la 27 dec. 1717/7 ian. 1718, așteptând instrucțiunile regelui pentru medierea păcii între turci și imperiali, s-a îndreptat spre Constantinopol de abia la 17/28 ian. 1717, ajungând la Adrianopol la 13/24 martie. Deoarece misiunea de mediere a păcii între otomani și imperiali n-a fost încununată de succes, a fost rechemat de suveranul său la 28 oct./8 nov. 1717, dar a plecat din Turcia de abia la 4/15 iulie 1718, cf. D.B. Horn, *British Diplomatic Representatives 1680–1789*, London, 1932 (Camden Third Series, vol. XLVI), p. 152. Întors din Anglia, a fost membru al Parlamentului între 1722–1727, 1743–1747 și 1754–1761, până la moarte. Soția sa, Lady Mary Wortley Montagu

13/24 martie. Acesta fusese însărcinat de monarh și cabinetul său, încă de la 3/14 noiembrie 1716, să inițieze negocieri de pace între imperiali și turci, alături de ambasadul Olandei la Poartă, contele Jacob Colyer, deoarece Anglia privea cu oarecare neliniște tulburarea echilibrului european prin amestecul regelui Spaniei, Filip al V-lea, aflat sub influența atotputernicului său ministru, cardinalul Giulio Alberoni, în problemele peninsulei italiene având o orientare net anti-austriacă. În același timp Filip al V-lea a manifestat ostilitate și față de Franța, iritat de faptul că nu i s-a acordat regența la începutul domniei regelui minor Ludovic al XV-lea și contrariat de refuzul influentului om politic, cardinalul Guillaume Dubois, sprijinit de regentul Filip duce de Orléans, de a-i susține planurile. Noii conducători ai Franței au inițiat un curs diferit politicii externe a țării încheind o dublă alianță cu Anglia și Olanda la 4 ianuarie 1717 spre a întări pozițiile Imperiului Habsburgic și a combate urzelile întreprinse în sudul continentului de Spania lui Alberoni, Suedia lui Carol al XII-lea și pretendentul catolic la tronul britanic, Jacob al III-lea Stuart²¹. De aceea englezii aveau interesul să scoată Imperiul Habsburgic din războiul cu turcii, pentru ca acesta să aibă mână liberă în Italia, unde spaniolii debarcaseră pe ascuns în Sardinia și pentru a nu fi siliți să lupte pe două fronturi. Încercărilor de mediere inițiate de anglo-olandezi în primăvara anului 1717 li s-a asociat și Ioan vodă Mavrocordat²², tatonându-se în jurul problemei retrocedării cetății Timișoara de către imperiali. Lordul Montagu scria vicontelui Stanhope, în raportul său din 10/21 aprilie, despre importanța ce o acordau turcii cetății Timișoara, a cărei redobândire era vitală în concepția lor pentru asigurarea stăpânirii Porții asupra Principatelor dunărene²³. Asemenea ofertă transmisă de ambasadul principelui

(1689–1762), născută Piérpoint contesă de Kingston, și-a însoțit soțul și copiii la Constantinopol, însușindu-și de acolo practica altoiului împotriva variolei, care secera multe vieți, mai ales de vârstă fragedă, metodă pe care a introdus-o la întoarcere și în Anglia. De la ea au rămas niște cunoscute epistole, printre care și cele trimise de la Constantinopol, editate anonim în 3 volume la Londra în 1768 de John Cleland. De atunci ele au cunoscut numeroase reeditări, cea mai autorizată fiind *The Complete letters of Lady Mary Wortley Montagu* (ed. by R. Halsband), vol. I (1768–1720), Oxford, 1966. Vezi amănunte în *The Compact edition of the Dictionary of National Biography*, (prescurtat D.N.B.), vol. I, Oxford Univ. Press, 1975, p. 1402.

²¹ Louis Wiesener, *Le régent, l'abbé Dubois et les Anglais d'après les sources britanniques*, vol. I, Paris, 1891; Sir Richard Lodge, *The Anglo-French Alliance, 1716–'31* în *Studies in Anglo-French history during the eighteenth, nineteenth and twentieth centuries*, ed. A. Coville and H. Temperley, Cambridge, 1915; S. Harcourt Smith, *Cardinal of Spain: the life and strange career of Alberoni*, New York, 1944. Cf. și Gaston Zeller, *Histoire des relations internationales* (ed. Pierre Renouvin), vol. III 2e partie, *Les temps modernes: De Louis XIV à 1789*, Paris, 1955.

²² E. de Hurmuzaki, *Documente...*, VI, București, 1878, p. 177–178, doc. CVIII; C. Giurescu, *op.cit.*, I p. 175–176, doc. 142.

²³ P.R.O., *State Papers, Foreign, Turkey*, dos. 97/59, f. 46v°. Wortley Montagu și-a prezentat scrisorile de aced'tare sultanului la 8/19 mai, iar peste două zile, la 10/21 mai, la cererea locțiitorului vizirului, caimacam pașa, a făcut cunoscută prințului Eugeniu de Savoia dorința Porții de a încheia pacea dacă va recăpăta Timișoara, cf. W. Theyls, *Mémoires curieux de la guerre dans la Morée & en Hongrie l'an 1715 & entre la Porte, les Vénétiens & l'Empereur*, Leyde, 1722, p. 300–302.

Eugen de Savoia la 21 mai/1 iunie a fost însă respinsă cu indignare de către imperiali, după cum informa Stanyan pe lordul Sunderland la 15/26 iunie²⁴. Austriei au descurajat, în același timp, orice încercare a Rusiei lui Petru cel Mare sau a Poloniei lui August al II-lea de a interveni în conflict alături de dâșii împotriva Porții, respingând chiar ideea încheierii unui tratat defensiv contra turcilor²⁵. Țarul a trebuit să se resemneze și, în scrisoarea adresată de ministrul rus la Constantinopol, baronul Piotr Pavlovici Șafirov, lui Willem Theyls, secretarul ambasadorului olandez Colyer, la 9/20 martie 1717, făcea cunoscută sultanului Ahmed al III-lea politica de neutralitate a Rusiei în războiul austro-turc, cerând, însă, stăvilirea incursiunilor tătare de la hotarele imperiului ei²⁶.

În aceeași vreme, în vara lui 1717, generalissimul trupelor imperiale, principele Eugen de Savoia, pregătea o mare ofensivă pe frontul din sudul Ungariei și Serbiei spre a cuceri importanta cetate a Belgradului. După o mobilizare exemplară austriei au reușit să înfrângă la 16 august armatele marelui vizir Hadji-Halil pașa, venite să despresoare Belgradul, iar cetatea însăși capitulează la 22 august, provocând o pierdere ireparabilă turcilor²⁷. Spiritele au început să se agite, iar turcii să se gândească din nou la oferta de pace prin mediatorii anglo-olandezi. Din cauza izbucnirii unei virulente epidemii de ciumă, acești ambasadori s-au retras din cartierul Pera al Constantinopolului, la stațiunea termală Belgrad de lângă capitală, la sfârșitul lui august. La 29 august/9 septembrie Wortley Montagu făcea cunoscută lui Colyer scrisoarea din 17/28 august primită de la medicul Emanuel Timoni, care îl trata pe caimacamul vizirului, bolnav, ce se interesa de răspunsul dat de principele Eugen de Savoia la scrisoarea trimisă prin ambasadorul britanic la 10/21 mai. Peste câteva zile, la 8/19 septembrie, lordul Wortley Montagu era chemat de urgență de caimacam la Filipopoli pentru convorbiri, urmând să sosească acolo și sultanul. Totuși, după cum îl anunța Montagu pe Colyer la 22 septembrie/3 octombrie, din pricina bolii caimacamului, n-a putut avea loc întrevederea solicitată și de aceea a hotărât să-l întâlnească pe noul vizir Mehmed Nișandji pașa la Sofia, unde acesta era așteptat. În tabăra marelui vizir de lângă Sofia au avut loc convorbirile dintre Montagu și acest dregător al Porții, în urma cărora diplomatul englez a hotărât să-și trimită secretarul, pe John

²⁴ P.R.O., Foreign, *German Empire*, dos. 80/34 (sub dată); Al. A. Vasilescu, *op.cit.*, p. 76.

²⁵ Hurmuzaki, *Documente...*, VI, p. 163–164, doc. XCI.

²⁶ W. Theyls, *op.cit.*, p. 292–294. Pentru rolul jucat de Olanda în medierea păcii vezi și A.A. Kampman, *The Netherlands and the Ottoman Empire: 350 years of uninterrupted diplomatic relations, 1612–1962*, Istanbul, 1969, p. 30 și urm.

²⁷ *Histoire de la guerre de Hongrie de 1716, 1717 et 1718*, p. 185–210; W. Theyls, *op.cit.*, p. 306–307; Oswald Redlich, *Das Werden einer Grossmacht. Österreich von 1700 bis 1740*, Brunn-München-Wien, 1942, p. 213–215; G. Wagner, *Der Tag von Belgrad-Österreich grösster Triumph: zur 250 Wiederkehr des Eugen-Sieges am 16 August* în „Österreichische Monatshifte”, 1967, nr. 7–8, p. 33–38; E. Zöllner, *Istoria Austriei...*, vol. I, p. 327.

Hefferman, la Viena, spre a-l întâlni pe principele Eugen în dorința de a obține lămuriri privind propunerile cabinetului imperial în vederea organizării unui congres de pace; toate acestea au fost comunicate și colegului său olandez la 20/31 octombrie. La rândul său Colyer a fost chemat la Adrianopol la 26 noiembrie/ 7 decembrie spre a purta convorbiri cu marele vizir sosit acolo. Dregătorul otoman era nemulțumit de faptul că principele Eugen, indus în eroare de oferta neautorizată primită din partea lui Mustafa, fostul pașă de Belgrad, care propusese acceptarea păcii cu cedarea Belgradului, a delegat pe diplomatul imperial Michaël Talmann, aflat la Belgrad, cu inițierea tratatelor spre a stabili data și locul începerii lor²⁸. Paralel cu desfășurarea acestor tratative, Ioan vodă Mavrocordat, spre a feri Țara Românească de incursiunile austrieilor, s-a adresat încă de la 3/14 septembrie principelui Eugen, reiterând oferta de pace a turcilor prin medierea lui Montagu și Colyer, iar ca loc al tratatelor propunând orașul București²⁹.

Nemulțumit de atitudinea ca mediator a lui Montagu, socotit prea favorabil poziției otomane, împăratul Carol al VI-lea a insistat pe lângă regele Angliei George I ca să-l recheme din post. Suveranul a acceptat cererea imperială, înlocuind pe Montagu în octombrie 1717 cu reprezentantul său la Viena, Abraham Stanyan. În scrisorile cvasi-identice adresate la 7 noiembrie sultanului Ahmed al III-lea și marelui vizir Mehmed Nișandji pașa, George I recomanda celor doi să accepte ca mediatori ai tratatelor de pace din partea sa pe fostul ambasador Sir Robert Sutton, aflat la Viena de la 17/28 septembrie și pe noul reprezentant al său la Poartă, Abraham Stanyan³⁰. Acesta nu și-a luat, însă, efectiv postul în primire

²⁸ P.R.O., *State Papers*, Foreign, Turkey, dos. 97/24, f. 54 (scrisoarea lui Timoni din 17/28 august); W. Theyls, *op.cit.*, p. 310–322.

²⁹ Hurmuzaki, *Documente...*, VI, p. 190–191, doc. CXXIII.

³⁰ British Library (Library of the British Museum), Add. Mss. 38889, f. 34v^o–40. Din scrisoarea lui George I către sultan: „... We have made choice of Our Trusty & Welbeloved Abraham Stanyan Esq<ui>r<e> [...] to reside as Our Ambassador at Your High Port [...]. We take this further occasion of offering Our service in the Mediation of a Peace between Your Maj<es>ty and the Emperor of Germany. We are induced to be the more zealous in this important work by the accounts We have received of Your Majesty's being well disposed to accept of Our good Offices in this matter (which We take very kindly as your hands) as like wise by the prospect of those advantages which We believe will acruce to the Ottoman Empire by this means, for which reasons we have determined to loose no time in performing what ever may be expected from Us, for so good a purpose. And to the Our endeavours to promote the same, may be the more effectual, We have made choice (!) of Our Trusty and Welbeloved Sir Robert Sutton Kn<igh>t Our said late Ambassador to Your High Port in conjunction with our Trusty Welbeloved Abraham Stanyan Esq<ui>r<e> Our said present Ambassador to Your Port, to act on Our part as Our joint Ambassadors & Plenipotentiarys in the said Mediation, considering them as Persons, who by their prudence and Fidelity, and likewise by their knowledge and experience of what principally regards the Service and Interest of Your Maj<es>ty are most likely to contribute to so desirable an end, as the Conclusion of a Peace which We heartily wish, because, it seems to Us to be for the benefit and prosperity of Your Empire...”.

decât la 24 aprilie/5 mai 1718, când a sosit la Adrianopol³¹, conducând doar de la Viena negocierile de pace, împreună cu Sutton; legătura cu Constantinopolul o făceau prin ambasadorul olandez Colyer.

În toamna anului 1717 turcii erau animați de sentimente contradictorii. Partizanii păcii erau contracarați de către cei ai războiului, Poarta primind oferte de alianță împotriva austriecilor de la cardinalul Alberoni, conducătorul cabinetului spaniol, prin intermediul fostului pretendent la coroana Ungariei și conducător al mișcării anti-habsburgice a curuților, principele Transilvaniei, Francisc al II-lea Rákóczi³². Partizanii păcii reușesc, momentan, să se impună, iar Ioan vodă Mavrocordat este chemat la Adrianopol spre a acționa pe lângă anglo-olandezi ca al treilea plenipotențiar din partea turcilor³³. Înainte de a pleca în Turcia, domnul s-a adresat printr-o scrisoare la 3/14 noiembrie generalului Steinvillie, făcându-i cunoscute numirea sa în rândul mediatorilor și promisiunea de a stăruia ca să se organizeze congresul de pace la București³⁴. El a părăsit capitala Țării Românești la 5/16 noiembrie îndreptându-se spre Adrianopol, unde a ajuns la 21 noiembrie/2 decembrie³⁵. Nestatornicia turcilor a făcut, însă, deplasarea sa inutilă, deoarece partida războiului s-a impus din nou. În timpul șederii sale la Adrianopol, până la 21 decembrie 1717/1 ianuarie 1718, Mavrocordat a avut mai multe întrevederi cu ambasadorul olandez Colyer, cerând acestuia o intervenție pe lângă imperiali spre a obține evacuarea Olteniei și oprirea atacurilor împotriva Țării Românești, dar tentativa sa a eșuat în fața inflexibilității Curții din Viena³⁶.

Ezităările Porții au luat sfârșit la începutul anului 1718, în urma deciziei luate de sultan și dregătorii săi de a iniția tratative serioase de pace. Astfel marele vizir

³¹ Abraham Stanyan (1669?–1732), diplomat de carieră; a ocupat pe rând, postul de secretar de ambasadă la Paris (1702) și de rezident plenipotențiar în Elveția (8/19 mai 1705–febr. 1709). A publicat la Londra în 1714 o interesantă lucrare închinată republicii celor șapte cantoane (*An account of Switzerland*). La 16/27 iulie 1714 a fost numit trimis extraordinar la Viena după care a primit ambasada de la Constantinopol între 24 aprilie/5 mai 1718–18/29 iulie 1730 (cf. D.B. Hom, *op.cit.*, p. 152). La întoarcerea în Anglia, a ocupat slujba de membru al Consiliului privat al regelui; a fost unul din prietenii nocoscutului poet și literat Alexander Pope și membru al celebrului club „Kit-Kat” din Londra, cf. *The Compact edition of D.N.B.*, vol. II, Oxford Univ. Press, 1975, p. 1987; Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company*, Oxford, 1935, p. 174–175, 222.

³² Mehmed Rașid, *Tarih*, p. 235, în *Cronici turcești...*, III, p. 235; Eugen Denize, *Relațiile lui Francisc al II-lea Rákóczi cu Spania*, în „Revista de istorie”, tom. 39 (1986), nr. 6, p. 557–570.

³³ C. Giurescu, *op.cit.*, I, p. 235, doc. 214 și p. 246, doc. 222; Al.A. Vasilescu, *op.cit.*, p. 85. Mavrocordat era apreciat la Poartă, unde a funcționat ca mare dragoman între noiembrie 1709–noiembrie 1716, cunoscând mai multe limbi străine (turca, greaca, italiana, latina) a întreținut legături cu diplomații străini, în speță și cu ambasadorii englez Sutton (strămutat la Viena) și olandez Colyer, desemnați ca mediator.

³⁴ C. Giurescu, *op.cit.*, p. 247–248, dos. 226; Al.A. Vasilescu, *ibidem*.

³⁵ Hurmuzaki, *Documente...*, XIV₂, București, 1917, p. 824, doc. DCCCXIV.

³⁶ C. Giurescu, *op.cit.*, p. 245–246, doc. 221; p. 247, doc. 224; p. 257, doc. 232; W. Theyls, *op.cit.*, p. 323.

Mehmed Nişandji paşa scria în ianuarie principelui Eugen de Savoia, propunându-i menținerea mediației ambasadurilor englez și olandez, la fel ca și în trecut, care a dus la încheierea păcii de la Karlowitz (Karlovac), iar fixarea locului purtării tratatelor să fie decisă într-o localitate aflată între București și Sibiu sau la Cladova, ori pe râul Morava³⁷. Obținând aprobarea lui Carol al VI-lea în urma ședinței consiliului imperial din 16 februarie, prințul Eugen a răspuns la 21 ale lunii marelui vizir prin secretarul ambasadei engleze din Constantinopol, John Hefermann, acceptând inițierea tratatelor pe baza principiului *ubi possidetis*³⁸. Totodată generalissimul s-a pronunțat pentru ținerea congresului la Cerneți și desemnarea plenipotențiarilor imperiali în persoanele generalului conte Damian Hugo von Virmond și a diplomatului Michael von Talmann³⁹. Generalul Steinvillle a propus însă ca sediu al tratatelor orașul Târgoviște⁴⁰, Cerneți fiind ruinat în urma războiului. Dar Talmann s-a opus sub pretext că fosta capitală a Țării Românești era prea departe de teatrul principal al operațiilor de luptă, fiind totodată dificil mediatorului englez și plenipotențiarului venețian, respectiv Sir Robert Sutton – care îl înlocuia pe Wortley Montagu, rechemat din post – și cavalerului Carlo Ruzzini să se deplaseze de la Viena până acolo⁴¹. Între timp și otomanii și-au desemnat plenipotențiarii.

Aceștia se aflau la Tatar-Bazaruk, unde s-au reunit și cu Montagu (urmând a ceda locul lui Sutton, de la Viena, în lipsa lui Stanyan, nesosit încă la Constantinopol) și Colyer, la 22 ianuarie/2 februarie 1718. Mai târziu delegații străini și ambasadorii puterilor maritime s-au strămutat la Sofia, aflându-se cu toții acolo la 20 februarie/3 martie, înainte de a porni mai departe spre Niș⁴². În aceeași lună, sultanul Ahmed al III-lea anunța pe Mavrocordat că a fost desemnat ca participant în delegația Porții ce cuprindea pe lângă Ahmed efendi, reis efendi și pe aga ienicerilor⁴³. La 12 martie prim-dragomanul ambasadei olandeze din Constantinopol, Nikolas Theyls, fiul secretarului lui Colyer, Willem Theyls, făcea cunoscut că Poarta a dat dispoziții domnului Țării Românești să se pregătească a se deplasa la Niș în Serbia, trecând pe la Vidin, spre a purta discuții cu restul delegației otomane⁴⁴. După ce a lăsat caimacami în București, domnul a părăsit capitala la

³⁷ Hurmuzaki, *Documente...*, XVI, p. 424, doc. CMLXXX; supl. I. vol. I, București, 1886, p. 441, doc. DCXLIX; W. Theyls, *op.cit.*, p. 324; Al.A. Vasilescu, *op.cit.*, p. 86.

³⁸ W. Theyls, *op.cit.*, p. 320; Hurmuzaki, *Documente...*, XVI, p. 425, doc. CMLXXXIII.

³⁹ C. Giurescu, *op.cit.*, I, p. 263, doc. 242.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 272, doc. 248; Al.A. Vasilescu, *op.cit.*, p. 87.

⁴¹ C. Giurescu, *op.cit.*, p. 292–294, doc. 259; W. Theyls, *op.cit.*, p. 333.

⁴² *Ibidem*, p. 326–327.

⁴³ Hurmuzachi, *Documente...*, VI, p. 258, doc. CLXXIV; IX₁, București, 1897, p. 602–603, doc. DCCXXIV; Al.A. Vasilescu, *op.cit.*, p. 87.

⁴⁴ W. Theyls, *op.cit.*, p. 336; C. Giurescu, *op.cit.*, I, p. 295, doc. 260. Cronicarul Radu Popescu amintește și el acest lucru într-un stil colorat: „În luna martie iar au venit poruncă lui Ioan vodă să meargă la Pojoroviț, unde era să se adune toți solii, care mersese de la turci și carii venise de la nemiți

26 martie/6 aprilie „cu Curtea lui și cu o samă de slujitori”⁴⁵; îndreptându-se spre Vidin peste Dunăre, Mavrocordat s-a încărcat cu 200 pungi de galbeni pentru a manevra în cadrul tratativelor și a combate pretențiile austriece asupra Țării Românești; ulterior, dându-și seama că avea de luptat și cu influența boierilor din Oltenia exercitată asupra delegaților imperiali, Vodă și-a mai procurat alte 200 de pungi, donate însă de Doamna Marica, văduva lui Constantin Brâncoveanu, ginerii ei, câțiva boieri credincioși, unele mănăstiri, precum și de breasla neguțătorilor⁴⁶.

Plenipotențiarii otomani și Colyer s-au îndreptat către Niș la 17/28 martie spre a se apropia de Belgrad, unde sperau să-l întâlnească pe Sutton, împuternicit de regele George I să continue mediația de pace; el a sosit acolo la 18/29 aprilie. Între timp Montagu s-a înapoiat de la Sofia la Adrianopol, spre a-și pregăti întoarcerea în Anglia, fiind primit cu toată politețea de marele vizir Mehmed Nișandji pașa la 4/15 aprilie în audiență de rămas bun⁴⁷.

În cele din urmă, delegații imperiali și otomani, cel venețian și mediatorii – după stabilirea unui armistițiu și încetarea operațiilor militare – au căzut de acord să poarte tratativele în localitatea Passarowitz (Požarevac) din Serbia, pe râul Morava, la o depărtare relativ mică de Belgrad, unde au sosit pe rând Virmond și Talmann la 22 aprilie/3 mai, Ahmed reis efendi și Colyer la 25 aprilie/6 mai, Sutton și Ruzzini la 27 aprilie/8 mai, în timp ce Stanyan se îndrepta spre Adrianopol spre a-și lua în primire postul; lucrările congresului de pace au început la 5/16 mai. Mavrocordat, prezent la fața locului de la 27 aprilie/8 mai, a avut, însă, neplăcuta surpriză de a nu fi acceptat de imperiali ca membru al delegației otomane, ci numai ca dragoman al ei⁴⁸. Austriecii nu-l recunoșteau ca domn și se temeau ca prezența lui să nu influențeze pe turci să se împotrivescă la cedarea Olteniei, spre a nu mai vorbi de Țara Românească propriu-zisă (Muntenia), asupra

și mediatorii, solul englezului și solul fiamengul <= olandez> și solul venețianilor, că vrea și ei să să împace cu turcii, aflând acest prilej și acea adunare a solilor” (*Op.cit.*, p. 242).

⁴⁵ *Ibidem*; E. Hurmuzaki, *Documente ..*, XIV₂, p. 831, doc. DCCCXXI.

⁴⁶ *Ibidem*, VI, p. 212, doc. CXLII.

⁴⁷ P.R.O., *State Papers*, Foreign, Turkey, dos. 97/24, f. 207 [raport din 4/15 apr. 1718 către Secretarul de Stat (Depart. De Sud) Joseph Addison]; W. Theyls, *op.cit.*, p. 336.

⁴⁸ P.R.O., *State Papers*, Foreign, Turkey, dos. 97/24, f. 213 (rapoarte din 18/29 apr. și 5/16 mai 1718); N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. I, București, 1895, p. 338; W. Theyls, *op.cit.*, p. 341–345; C. Giurescu, *op.cit.*, I, p. 302, doc. 270; Hurmuzaki, *Documente...*, XVI, p. 426, doc. CMLXXXVIII; Al.A. Vasilescu, *op.cit.*, p. 91; cronicarul Radu Popescu consemna următoarele: „Adunarea solilor, acea dintâi la Pojoroviț. s-au făcut mai în 27 (!) de zile și îndată s-au dat cuvânt de armestiție, adică să pue oștile armele jos de amândouo părțile și să stea până se va alege de pace. Dupe acéia au început a trăctălui <= a trata > de ale păcii. Temeiul cel dintâi al păcii era ca cine au dobândit să ție și să nu întoarcă unii altora nimica. Acest pont au stătut de pagubă și țării noastre, că fiind țara de peste Olt coprinsă, au rămas în stăpânirea nēmților și nu s-au putut scoate [...] măcar că și acea coprindere s-au făcut cu multă pagubă și stricăciune acei țări” (*Op.cit.*, p. 242). Amănunte privind desfășurarea tratativelor la Vendramino Bianchi, *Istorică relazione della pace di Passarowitz*, Padova, 1719.

căreia pretențiile Vienei erau iluzorii, deoarece această parte a principatului rămăsese în afara ocupației trupelor imperiale. Ofensat de comportarea dușmănoasă a reprezentanților austrieci, care l-au ținut în picioare în timpul ședințelor congresului, nedându-i voie să se așeze pe sofă alături de ceilalți delegați turci, Mavrocordat s-a retras de la lucrări, oferind locul de „tălmaci” nepotului său de soră, Alexandru Ghica⁴⁹, viitorul vestit „Terziman” (Terčuman) mare dragoman al Porții. Totuși domnul Mavrocordat, redus la manevre de culise, a încercat să capteze prin Theyls (dragomanul ambasadorului Colyer), bunăvoința lui Talmann și a lui Virmond, promițându-le să se pună sub protecția împăratului și să plătească însemnate contribuții bănești Curții din Viena, în schimbul renunțării la pretențiile asupra Olteniei și Munteniei⁵⁰. Eforturile sale au fost zadarnice, deoarece delegații Vienei s-au menținut cu obstinație pe pozițiile lor. Schimbarea marelui vizir la Poartă și înlocuirea lui la 10 mai cu Ibrahim Damad pașa, ginerele sultanului, a iscat teama austrieilor ca nu cumva partida războinică să triumfe din nou la Constantinopol, așa încât prințul Eugen de Savoia, sosit la Belgrad, a cerut la 1/12 iunie plenipotențiarilor imperiali să solicite anexarea teritoriilor doar potrivit principiului *uti possidetis*, renunțând la alte pretenții în Serbia și Țara Românească⁵¹. Eforturile disperate ale lui Mavrocordat de a salva Oltenia – recurgând chiar la mituirea secretarilor delegaților și ai mediatorilor⁵², precum și întâlnirea sa la 5/16 iunie cu Sir Robert Sutton în același scop⁵³ – s-au soldat însă cu un eșec. În ședința din 8/19 iunie plenipotențiarii turci au anunțat acceptul sultanului și al marelui vizir de a ceda austrieilor Oltenia, Banatul și Belgradul cu ținutul înconjurător din Serbia și de a retroceda teritoriul Novi Sad, ocupat de trupele lui Mehmed pașa, aparținând Imperiului habsburgic prin pacea de la Karlowitz; în sfârșit păstrând Moreea, să înapoieze venețienilor doar patru din insulele cucerite la 1715⁵⁴. Încercările lui Virmond de a reclama în continuare stăpânirea întregii Țări Românești, ca și agitația zadarnică a lui Mavrocordat de a se opune cedării Olteniei, sunt temperate însă de Sutton și Colyer. În sfârșit, aflând în cursul lunii iulie de debarcarea spaniolilor în Sicilia – prin încălcarea tratatelor de pace de la Utrecht (11 aprilie 1713) și Rastatt (6 aprilie 1714) – și de

⁴⁹ Mehmed Rașid, *Tarih*, în *Cronici turcești...*, III, p. 239; N. Iorga, *Știri despre veacul al XVIII-lea în țările noastre după corespondențe diplomatice străine, I, 1700–1750*, în „Analele Academiei Române”, Secția istorică, seria II, tom. XXXII (1908–1909), p. 19–20.

⁵⁰ Hurmuzaki, *Documente...*, VI, p. 216–217, doc. CXLIV; C. Giurescu, *op.cit.*, I, p. 311, doc. 279.

⁵¹ *Ibidem*, I, p. 313, doc. 282; W. Theyls, *op.cit.*, p. 346–355.

⁵² C. Giurescu, *op.cit.*, I, p. 314, doc. 283.

⁵³ *Ibidem*; N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 339. Vezi și rapoartele adresate de Sutton ministrului britanic la Viena, generalul François Louis Pesme de St. Saphorin, la 2/13, 6/17, 10/21 iunie și 11/22 iulie 1718 privind desfășurarea negocierilor de pace de la Passarowitz (P.R.O., *State Papers, Foreign, Turkey*, dos. 97/24, f. 235, 239, 243 și 255).

⁵⁴ Hurmuzaki, *Documente...*, VI, p. 225–226, doc. CL; supl. I, vol. I, p. 442, doc. DCLI; C. Giurescu, *op.cit.*, I, p. 314–315, doc. 284; W. Theyls, *op.cit.*, p. 355–356; Al.A. Vasilescu, *op.cit.*, p. 94.

perspectivele unui apropiat război cu această țară, Imperiul Habsburgic – care se alătură Angliei, Franței și Olandei la 2 august 1718 într-o „quadruplă alianță”⁵⁵ îndreptată împotriva monarhiei iberice – acceptă imediat încheierea ostilităților cu turcii în condițiile primite de aceștia. Astfel, prin medierea anglo-olandeză și moderarea pretențiilor austriece, s-a ajuns la armonizarea pozițiilor celor două tabere și la încheierea păcii de la Passarowitz (Pojarevác) la 10/21 iulie 1718 prin care otomanii au consimțit la cedarea teritoriilor stabilite către imperiali (Banatul, Oltenia, Belgradul cu ținutul înconjurător) și venețieni (insulele Cerigo, Vonizza, Preveso, Butrinto și Imoschi), dar păstrând Moreea și insulele Spina Longa, Tina, Antivari și Dulcingo, cucerite în 1715; totodată Poarta a acordat și unele privilegii comerciale Vienei și republicii dogilor⁵⁶. În același timp a fost adoptată și hotărârea punerii în libertate a prizonierilor de către cele două tabere, otomanii obținând și eliberarea din captivitate a lui Nicolae Mavrocordat.

Înfrânt pe teren diplomatic și cu banii iroșiți fără folos, Ioan vodă Mavrocordat s-a întors în țară la 1/12 august⁵⁷, unde s-a zvonit că va fi înlocuit cu fratele său, eliberat de austrieci. În acest sens ambasadorul englez Stanyan informa din Constantinopol la 10/21 septembrie pe Secretarul de Stat al Afacerilor Externe (Departamentul de Sud), James Craggs, despre probabila restaurare a lui Nicolae Mavrocordat în scaunul Țării Românești⁵⁸, știre care nu s-a confirmat, însă,

⁵⁵ Vezi O. Weber, *Der quadrupel Allianz*, Prag-Wien-Leipzig, 1887; E. Zöllner, *Istoria Austriei...*, I, p. 328–329. Invadarea Siciliei de către spanioli a provocat dezlănțuirea războiului de către țările din „Quadrupla alianță” împotriva monarhiei iberice, în vremea căruia flota engleză a ajutat la debarcarea unui corp expediționar austriac în Sicilia, iar Franța a invadat Țara Bascilor și Catalonia. Conflictul s-a încheiat prin tratatul de pace de la Haga (17 febr. 1720) prin care Spania, învinsă, a renunțat la orice pretenții teritoriale în peninsula italiană în schimbul promisiunii de a căpăta de la austrieci posesiunea ducatelor de Parma, Piacenza și Toscana pentru Carlos, fiul cel mai mare al regelui Filip al V-lea și al Elisabetei Farnese. Sardinia a fost cedată ducatului de Savoia, transformat în regat în schimbul Siciliei anexată de austrieci.

⁵⁶ P.R.O., *State Papers, Foreign, Turkey*, dos. 97/24, f. 272 (raport din 21 iulie/1 august 1718 conținând textul tratatului de pace de la Passarowitz); la 23 iulie/3 august 1718 Sutton anunța pe Stanyan, aflat la Constantinopol, despre încheierea și semnarea tratatului de pace (*ibidem*, f. 262). Despre ultimele tratative și încheierea păcii de la Passarowitz, cu textul tratatului vezi și Hurmuzaki, *Documente...*, IX₁, p. 562–574, doc. DCCXII – DCCXVII; W. Theyls, *op.cit.*, p. 363–378; V. Bianchi, *op.cit.*, *passim*; Al.A. Vasilescu, *op.cit.*, p. 94–95; O. Redlich, *Das Werden einer Grossmacht*, p. 275–239; Kenneth M. Setton, *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia, 1991 (Memoirs of the American Philosophical Society, vol. 192), p. 426–461; E. Zöllner, *op.cit.*, I, p. 328; cronicarul Radu Popescu atestă: „Solii au avut înpreunări <= întruniri> între dâșșii de opt ori și a opta oară s-au săvârșit pacea între turci și între nemți și între venețiani, ca să fie pace între dâșșii” (*Op.cit.*, p. 243). La fel cărturarul moldovean Ioan Neculce se referea și el la acest eveniment: „Iară în anul <7226 = 1718> iar au mârșu turcii la Beligrad și cu Ion-vodă al Țării Muntenestei. Și au stătut la pacé: cine ce-au luat să fie luat. Timișvariul, Beligradul. cu tot olatul pân-un-de a agiungé. și din Olt în sus să fie tot nemțescu” (*Opere. Letopisețul Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 676–677).

⁵⁷ C. Giurescu, *op.cit.*, I, p. 324, doc. 324; Al.A. Vasilescu, *op.cit.*, p. 96.

⁵⁸ P.R.O., *State Papers, Foreign, Turkey*, dos. 97/24, f. 297v°.

diplomatul amintit anunțându-și superiorul la 19/30 noiembrie că Ioan Mavrocordat va rămâne domn⁵⁹. Într-adevăr, după o scurtă ședere la București, Nicolae s-a deplasat la Adrianopol, unde și-a statornicit reședința. Ioan Mavrocordat n-a mai apucat însă să domnească multă vreme, deoarece, ajungându-l „boală grea”⁶⁰ (se pare ciurma), a închis ochii la 23 februarie/6 martie 1719, fiind înmormântat la biserica Sf. Gheorghe Nou din București⁶¹. În locul lui a revenit din pribegie fratele său Nicolae vodă, căftănit de sultan ca domn al Țării Românești în luna martie și revenit la București la 26 aprilie/7 mai⁶².

Odată cu restabilirea păcii în sud-estul Europei, atenția Angliei, abătută spre alte colțuri ale Europei și ale lumii⁶³, nu se mai îndreaptă, momentan, spre Imperiul Otoman. Șubrezirea pozițiilor economice ale Companiei Levantului determină chiar ca și influența politică a regatului insular la Poartă să pălească pentru o vreme, în timp ce prestigiul Franței, sprijinit de o puternică expansiune economică în Mediterana de răsărit, se consolidează pe malurile Bosforului în mod vizibil.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 307. Nicolae Mavrocordat se întorsese din captivitate la Adrianopol, cu întreaga familie la 13/24 septembrie, prezentându-și complimentele contelui Colyer și aducându-i mulțumiri pentru negocierea eliberării sale, cf. W. Theyls, *op.cit.*, p. 387.

⁶⁰ Radu Popescu, *op.cit.*, p. 244.

⁶¹ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXII, București, 1913, p. 88.

⁶² *Ibidem*, p. 83; Al.A. Vasilescu, *op.cit.*, p. 97.

⁶³ Atenția cabinetului englez rămâne îndreptată spre Mediterana apuseană și asigurarea stăpânirii sale asupra strâmtorii Gibraltar. Fricțiunile dinastice dintre Spania și Franța o fac pe prima să se apropie de tenacele și vechiul ei adversar, Imperiul Habsburgic, prin tratatul de la Viena (30 aprilie 1725). Ca replică, Anglia a semnat cu Franța, Olanda și Prusia tratatul de la Hanovra (3 septembrie 1725), iar un nou conflict – indecis –, între anglo-francezi pe de-o parte și spanioli pe de alta, se încheie prin tratatul de la Sevilla (9 noiembrie 1729), prin care aliații recunosc monarhului iberic dreptul de succesiune asupra ducatelor de Parma și Piacenza. Amănunte la J.F. Chance, *The alliance of Hanover 1725–1727*, London, 1923; S. Coan, *Gibraltar in British diplomacy*, New Haven, U.S.A., 1942. De asemenea, în Marea Baltică Anglia a privit cu anumită neliniște înfrângerea Suediei lui Carol al XII-lea, pecetluită prin pacea de la Nystadt (30 august 1721) și puterea militară crescândă a Rusiei, relațiile cu imperiul lui Petru cel Mare, în ultimii săi ani de domnie (1721–1725), fiind reci, lipsite de încredere și cordialitate. Cabinetul din Londra a privit cu suspiciune și apropierea Rusiei de Imperiul Habsburgic, cu care a încheiat un tratat de alianță în august 1726, care a stat la baza politicii anti-otomane a celor două monarhii absolutiste, cf. Ilse Jacob, *Die Beziehungen Englands zu Russland und Türkei in den Jahren 1718–1727*, Basel, 1945; L.A. Nikiforov, *Russko-anglijskie otnoșenija pri Petre I*, Moscova, 1950; A. Nekrasov, *Roli Rossii v evropejskoj mejdunarodnoj politike 1725–1739*, Moscova, 1976; E. Zöllner, *op. cit.*, I, p. 330–331. Până la începutul deceniului al patrulea al secolului al XVIII-lea și izbucnirea războiului de succesiune a Austriei (1740) o constantă a politicii externe a Angliei – condusă cu o autoritate de necontestat de premierul whig Robert Walpole (1676–1745) între 1721–1742 – a constitui-o alianța cu Franța (prima „antantă cordială”), în care, în timpul minoratului lui Ludovic al XV-lea, după moartea regentului Philippe d’Orléans (1726) a exercitat o deplină influență bine intenționatul cardinal André Hercule de Fleury (1653–1743). Vezi Basil Williamms, *The foreign policy of England under Walpole* în „The English Historical Review”, XV (1900), p. 251–276; P. Vaucher, *Robert Walpole et la politique de Fleury 1731–1742*, Paris, 1924; A.M. Wilson, *The Foreign Policy of Cardinal Fleury 1726–1743*, Cambridge/Mass, 1936 etc.

ENGLAND AND THE AUSTRO-TURKISH WAR (1716–1718)

Abstract

The English Eastern policy under the first kings of the German Dynasty of Hanover evolved in good agreement with coordinates having already been set in a previous period: to check off the French influence on the rise and to create a balance of trade in the area by serving the interests of the Levant Company, as well as to moderate the Porte's warlike attitude toward her adversaries, Habsburg Austria and Russia, which sprang from the Sultan and his officials' desire to neutralize the disastrous effects of the Karlowitz Peace (1699). The first step to be taken by the Turks – after their victory against the Russians on the Prut (1711) – would be against the Venetians, a weaker opponent from whom they wrested Moreea (1716). Errors of conception would force the Porte into an open conflict with Habsburg Austria (26 April 1716), the troops of the Grand Vezir Ali Damad Pasha – who died on the front – being crushed in the battles against the Imperials and losing the Banat with the fortress of Timișoara. The Austrians also advanced into Oltenia, the voivode of Wallachia – Nicholas Mavrocordato – being captured in a successful commando operation (14/25 November) and sent to Sibiu as a prisoner. A similar action also took place against the Prince of Moldavia, Michael Racovitza, unsuccessfully though. Information on the Austrians' moves in the Romanian Principalities was sent by the British ambassador to Vienna, Abraham Stanyan, to the Secretariate of State of the Foreign Office in London, as well as on the enthronement by the Turks of John Mavrocordato, Nicholas's brother, in Bucharest (21 November 1716).

On 13/24 March 1717, the new British ambassador, Sir Edward Wortley Montagu, arrived in Constantinople with the mission to mediate in collaboration with the Dutch ambassador, Count Jacob Colyer the peace between the Turks and the Imperials. England, allied to France and the Netherlands, was anxiously watching the provocative moves of the Spaniards in Italy, against the Habsburg domination, which were jeopardizing the fragile political balance reached in Europe after the signing of the peace treaties of Utrecht (11 April 1713) and Rastatt (6 April 1714), and was highly interested in disengaging the Habsburg Empire from its war against the Turks. Focus is laid on peace-mediating activities during which Sir Robert Sutton, the former ambassador to Constantinople, and subsequently Abraham Stanyan, replacing Edward Wortley Montagu at the Porte, were appointed plenipotentiary ambassadors of England, with the involvement of the Voivode of Wallachia, John Mavrocordato, acting on behalf of the Turks. The fall of Belgrade (22 August 1717) into the hands of the troops of the Imperial General, Prince Eugene of Savoy, would speed up the developments, and after sterile and hesitating steps the Anglo-Dutch negotiation would gain momentum in 1718, with peace talks taking place in Passarowitz (Požarevac). After lengthy

negotiations under the ruling principle of *uti possidetis* between the parties at war under mediation of the representatives of the maritime powers, the signing of a peace treaty occurred at Passarowitz (10/21 July 1718), accelerated by the landing of the Spaniards in Sicily, who attacked the possessions of the House of Austria and forced the Cabinet in Vienna to put an end to the war against the Turks and settle for a recognition of Austria's authority over the newly conquered territories: the Banat, the Serbian Belgrade with the neighbouring territories, and Oltenia.

With the re-establishment of peace in South-East Europe, England's attention would be diverted from the Ottoman Empire, at least for the time being, and focused instead on developments in other parts of Europe. A weakening in the position of the Levant Company would even cast a temporary shade on the political influence of England at the Porte, with France visibly consolidating her prestige on the banks of the Bosphorous, owing to her energetic economic expansion in the eastern Mediterranean.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

COLOCVIUL: „ȘTIINȚELE UMANE ȘI CHESTIUNEA MINORITĂȚILOR ȘI A DIASPORELOR ÎN EUROPA”,

Strasbourg, 11–14 decembrie 1997

Într-un Strasbourg luminat feeric, în care Crăciunul părea a fi într-adevăr în patria sa, în care vizitatorul nu prididea să alerge între târgurile cu jucării și dulciuri ce aminteau de căsuțele de turtă dulce din basmele copilăriei, s-a desfășurat colocviul „Științele umane și chestiunea minorităților și a diasporelor în Europa”. Organizată de către societatea „Transeuropeennes. Reseaux pour la culture en Europe” împreună cu Universitatea de Științe Umane din Strasbourg și Consiliul Europei, întâlnirea și-a propus să stabilească o punte de comunicare între cercetători din diverse domenii ale științelor socio-umane în dezbaterile uneia dintre cele mai actuale și mai controversate probleme ale lumii de astăzi, chestiunea minorităților. Au participat aproximativ 45 de cercetători și universitari din 12 țări.

Prima zi a colocviului a fost dedicată discuțiilor în plen, pe baza unor intervenții grupate pe trei teme mari: „Problema minorităților, o problemă a majorității?”, „Minorități, diasporă – problematica dreptului celor fără drepturi”, „Diasporă – chestiunea apartenenței”. Dezbaterile s-au centrat pe analiza unor concepte cum ar fi: minoritate, minoritate politică, identitate națională și apartenență culturală, politică. Întâlnirea în plen a fost urmată de o zi de lucru pe ateliere și discipline: filozofie, istorie, științe politice, sociologie, drept, literatură comparată.

O mențiune specială pentru organizatori, Ghislaine Glasson-Deschaumes, director general al Transeuropeennes, suflul acestor întâlniri și Sandra Aidara, care au încercat să creeze un cadru cât mai propice schimbului de idei și dialogului liber.

Mirela-Luminița Murgescu

„CENTENAR ZHOU ENLAI 1898–1998”,

Institutul de Istorie „N. Iorga”, 5 martie 1998

La 5 martie 1998 s-au împlinit o sută de ani de la nașterea marelui om de stat și diplomat chinez Zhou Enlai.

Pentru a cinsti această personalitate importantă a istoriei contemporane Academia Română, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Asociația Română de Prietenie cu Republica Populară Chineză și Ambasada Republicii Populare Chineze la București au organizat la 3 martie 1998, la sediul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” un simpozion științific și o expoziție fotodocumentară și de carte dedicate vieții și activității lui Zhou Enlai.

Manifestarea a fost deschisă de Șerban Papacostea, membru corespondent al Academiei Române, directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, care a adresat un cuvânt de salut invitaților.

„Revista istorică”, tom. IX, nr. 5–6, p. 479–486, 1998

Acad. N.N. Constantinescu, care este și președinte onorific al Asociației Române de Prietenie cu Republica Populară Chineză, a dat citire mesajului Președintelui Academiei, Eugen Simion, adresat participanților la simpozion.

Apoi au luat cuvântul personalități care l-au cunoscut direct pe Zhou Enlai: Romulus Ioan Budura, un apropiat al premierului chinez și fost ambasador al României în China; dr. Florea Dumitrescu, președintele executiv al Asociației Române de Prietenie cu R.P. Chineză și fost prim ambasador în China; Ilie Verdeț, fost prim ministru, Paul Niculescu Mizil, fost ministru.

De asemenea, dr. Florin Constantiniu, cercetător principal la Institutul de Istorie „N. Iorga” a conturat personalitatea lui Zhou Enlai văzută din perspectiva istoricului.

Vorbitorii au arătat că Zhou Enlai a fost una din figurile de seamă ale lumii contemporane care a avut – în calitate de membru constant al nucleului conducător reprezentat de Mao Zedong – o contribuție de excepție la succesul revoluției chineze, la afirmarea personalității distincte a Noii Chine, la dezvoltarea și modernizarea impetuoase ale Republicii Populare Chineze, pe cale de a deveni una din superputerile lumii.

Zhou Enlai întrupa inteligența și abilitatea de a da viață și a transforma în fapte inițiativele și proiectele generate de aspirația națiunii chineze de a-și recăștiga demnitatea și dreptul inalienabil la modernitate și prosperitate, prin raționalizarea mijloacelor și eforturilor, armonizarea strădanilor naționale și valorificarea elementelor favorizante, patronate de realismul pragmatic și spiritul istoricist ce îl caracterizau pe demnitarul chinez. Zhou Enlai, alături de ceilalți conducători chinezi, are meritul de a fi impus pe scena istoriei Republica Populară Chineză, în pofida aranjamentelor postbelice convenite de sovietici și americani. Premierul chinez a fost acela care, acceptând câteva compromisuri temporare, a câștigat sprijinul URSS în promovarea realității că Republica Populară Chineză este autentică China și că Taiwanul este o provincie a acesteia, ca și promisiunea Moscovei de a susține și ajuta China în eforturile ei de dezvoltare și modernizare. Același Zhou Enlai a cultivat consecvent prietenia și solidaritatea cu țările Asiei, Africii și Americii Latine, care vor zădărnici multe inițiative ostile Republicii Populare Chineze și vor contribui esențial la restabilirea drepturilor legitime ale acesteia în Organizația Națiunilor Unite și în celelalte organisme internaționale. Concomitent cu așezarea relațiilor chino-sovietice pe temeiurile egalității și respectului reciproc, demnitarul chinez a știut să normalizeze, pe baza aceluiași principii, relațiile cu toate statele lumii, inclusiv cu SUA, ceea ce a determinat consacrarea Chinei ca o putere independentă pe arena internațională.

Premierul Zhou Enlai a fost adeptul concepției potrivit căreia dezvoltarea și modernizarea Chinei nu se pot realiza numai cu sprijinul străinătății, ci, în primul rând, prin propriile forțe. Zhou Enlai s-a remarcat, de asemenea, prin aceea că a militat cu perseverență pentru valorificarea pozitivă, constructivă și productivă a campaniilor inițiate de Mao Zedong cu scopul de a accelera emanciparea Chinei și, fapt meritoriu, s-a remarcat ca un element ponderator în timpul revoluției culturale. Ca premier și, mult timp, ca ministru al afacerilor externe, Zhou Enlai a lansat orientarea celor patru modernizări, ce a anticipat, de fapt, politica de reforme și deschidere, care în anii '80 și '90 a adus atâtea beneficii Chinei. Lui i se datorează readucerea, în 1975, la conducerea guvernului a lui Deng Xiaoping, a cărui contribuție la „miracolul chinez” este bine cunoscută. Premierul Zhou Enlai a fost un prieten consecvent al țării noastre, el fiind acela care în august 1968 a atras cu fermitate atenția Moscovei că Beijing-ul nu va rămâne indiferent dacă trupe străine vor ataca România.

Figură charismatică, diplomat de anvergură internațională, intelectual de aleasă ținută. Zhou Enlai s-a dovedit a fi protectorul și promotorul culturii chineze, al vestigiilor istorice, așezămintelor culturale, trezoreriei, muzeelor, arhivelor, bibliotecilor, deoarece avea conștiința că modernitatea și prosperitatea nu aveau însemnătate decât într-o osmoză firească cu valorile civilizației chineze.

La încheierea simpozionului a luat cuvântul Excelența Sa dl. Liu Guchang. Ambasadorul Extraordinar și Plenipotențiar al Republicii Populare Chineze în România, care și-a exprimat înalta satisfacție pentru reușita acestei manifestări științifice. Subliniind, încă o dată, tradiționalele relații de

apropiere și respect reciproc dintre țările și popoarele noastre, domnul ambasador și-a încheiat alocuțiunea cu urarea ca prietenia sinceră dintre poporul român și poporul chinez să fie veșnică precum Munții Carpați și Himalaia.

În același stil metaforic ne exprimăm și noi speranța, parafrazănd un proverb chinezesc care spune că drumul de zece mii de li începe cu primul pas, că această manifestare de aleasă ținută științifică a fost un prim pas pe drumul unei colaborări între instituțiile și specialiștii noștri, colaborare pe care o dorim cât mai fructuoasă.

Iolanda Țighilui

CĂLĂTORIE DE STUDIU ȘI DOCUMENTARE ÎN GERMANIA

În perioada octombrie 1997–martie 1998, în urma obținerii unei burse de la Institutul pentru Istoria și Geografia Șvabilor Dunăreni din Tübingen, am avut posibilitatea unui stagiu mai lung de studiu în Germania. În orașul universitar de pe Neckar am lucrat în principal la elaborarea unei bănci de date referitoare la structurile de populație, economice și social-culturale din Transilvania, Banat, Crișana-Maramureș, precum și din mediul urban al acestor provincii istorice ale României. Această activitate reprezintă o formă lărgită a temei de cercetare care a fost aprobată la acordarea stipendiumului, și anume: *Comunitatea germană din Brașov și împrejurimi în perioada 1918–1928*.

Banca de date referitoare la zonele menționate a fost realizată pe un program Excell 1995, compatibil cu sarcinile realizării unei astfel de bănci de date. Banca de date realizată pe baza surselor statistico-demografice românești din 1930 și 1940 (recensămintele de populație) cuprinde o gamă foarte diversificată de informații: date generale referitoare la structura populației pe ansamblul țării și al regiunilor menționate, date referitoare la știința de carte, structura populației pe profesioni, repartizarea populației în funcție de originea etnică, de limba maternă, cetățenie și confesiune.

În altă ordine de idei, am putut lua contact cu o bibliografie impresionantă despre fenomenul național-socialismului și extremei drepte europene. Fără a exagera, pot spune că „piața de carte” din Germania reprezintă cea mai puternică ofertă de specialitate axată pe fenomenele istorice menționate. Nici un efort științific contemporan axat pe regimul nazist nu poate fi suficient articulat în absența consultării bibliografiei de specialitate germane. Citez numai câteva titluri dintr-o literatură de peste 300 de titluri apărute numai în ultimii ani: Eckhard Jesse (Hrsg.): *Totalitarismus im 20. Jahrhundert. Eine Bilanz der internationalen Forschung*, Bonn, 1996; Peter Steinbach, Johannes Tuchel (Hrsg.): *Widerstand gegen den Nationalsozialismus*, Bonn, 1994; Karl Dietrich Bracher, Manfred Funke, Hans Adolf Jacobsen (Hrsg.): *Deutschland 1933–1945. Neue Studien zur nationalsozialistischen Herrschaft*, Bonn, 1993.

În calitate de bursier al Fundației Volkswagen, în cadrul proiectului european *Autoritäre Regime in Ostmittel und Südosteuropa 1918–1944 im Vergleich*, am participat, din partea României, la simpozionul organizat de „Institut für Osteuropäische Geschichte” și „Johannes Gutenberg-Universität Mainz”, în perioada 12–15 februarie 1998, axat pe problema naturii autoritarismului, dictaturii și a totalitarismului în Europa Răsăriteană și Centrală. Am arătat în referatul meu specificitatea cazului românesc, dar și elementele care-l fac similar altor cazuri europene. Pot aminti câteva dintre comunicări care reflectă direcțiile actuale de studiu asupra autoritarismului și dictaturii: Jerzy Kochanowski (Polonia): *Polen und Ungarn: Vergleich zweier autoritärer Regime*; Attila Lengyel (Ungaria): *Structures and supporters of the horthy-Regime*; Ilgvars Butulis (Letonia): *Die*

autorităre *Ideologie des Ulmanis-Regimes 1934–1940*; Andres Kasekamp (Estonia): *Die Diktatur des Präsidenten Päts in Estland*; Maria Todorova Georgieva (Bulgaria): *Wirtschaft. Wirtschaftsentwicklung und autoritäre Regime in Südosteuropa 1919–1939*; Tihomir Cipek (Croatia): *Die kroatischen Eliten und die Königsdiktatur in Jugoslawien 1929–1940*; Milan Ristovic (Jugoslavia): *General M. Nedici: Diktatur, Kollaboration und die patriarchalische Gesellschaft Serbiens 1941–1944*; Anila Habibi (Albania): *Gesellschaftsgeschichte Albaniens während des Zogu-Regimes 1925–1939*; Susanne-Sophia Spiliotis (Grecia): *Die Metaxas-Diktatur-ein faschistoides Regime?* Toate contribuțiile bursierilor vor fi publicate într-un volum. Analizele realizate de colegii central-est europeni au reflectat puterea modelelor autoritare în acest spațiu, dar și modernitatea discursurilor istoriografice.

O altă direcție de studiu – deosebit de importantă în vederea realizării tezei mele de doctorat – a reprezentat-o consultarea a numeroase lucrări de specialitate inaccesibile în România referitoare la teoria istoriei; pentru a cita numai câteva exemple menționez: Ilko Sascha Kowalcuk: „*Wo gehobelt wird, da fallen Späne*”. *Zur Entwicklung der D.D.R. Geschichtswissenschaft bis in die späten fünfziger Jahre*, in „*Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*”, 42 Jahrgang 1994, Heft 4, p. 302–319; Georg G. Iggers: *Neue Geschichtswissenschaft Vom Historismus zur Historischen Sozialwissenschaft Ein internationaler Vergleich*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1978; M. Bloch, F. Braudel, L. Febvre u.a.: *Schrift und Materie der Geschichte Vorschläge zur systematischen Aneignung historischer Prozesse* (Herausgegeben von Claudia Honegger), Frankfurt am Main, 1977; *Theorien des Historischen Materialismus* (Herausgegeben von Urs Jacggi und Axel Honneth), Frankfurt am Main, 1977; Claude Mazauric: *Jacobinisme et révolution autour du bicentenaire de Quatre-vingt-neuf*, Paris, 1984. Perioada stipendiumului a avut și avantajul cunoașterii directe a unei țări interesante cum este Germania.

Florin Müller

SESIUNE DE COMUNICĂRI: „OPT DECENII DE LA UNIREA BASARABIEI CU ROMÂNIA”

Chișinău, 27–28 martie 1998

La 27 martie 1998 s-au împlinit opt decenii de la unirea Basarabiei cu România (27 martie/ 9 aprilie 1918), o dată istorică care a marcat un mare eveniment, din păcate efemer, dar văzut atunci ca un „miracol”, un act de dreptate pentru această ramură a națiunii române atât de urgisită de dominația rusească. Dar din cele opt decenii trecute, doar anii 1918–1940 și 1941–1944 au integrat această provincie – smulșă în 1812 – în matca ei națională. În pofida faptului că unirea din 1918 se realizase ca un proces legitim de autodeterminare națională a acestei românități răsăritene, Basarabia era din nou pierdută în 1944, prin reanexarea ei de către Uniunea Sovietică.

Reperle istorice și cronologice menționate au constituit cadrul tematic al unei sesiuni de comunicări științifice consacrată unirii acestei provincii cu România, desfășurată la Chișinău în zilele de 27 și 28 martie a.c. Organizată de Societatea istoricilor basarabeni în frunte cu Alexandru Moșanu, istoricul și omul politic care în 1991, ca președinte al Parlamentului Republicii Moldova, a proclamat independența acesteia față de Moscova, sesiunea a reunit un mare număr de istorici de pe ambele maluri al Prutului. Faptul acesta i-a asigurat un deplin succes. Dintre basarabeni au prezentat

comunicări: Alexandru Moșanu, Gh. Negru, Valeriu Popovschi, Gh. Cojocaru, Ion Buga, Eugenia Danu, Vladimir Beșleagă, Silviu Tabac, Nicolae Enciu, Anatol Petrencu, Ion Șişcanu, Alexandru Roman, Gh. Palade, Ion Varta, Maria și Dumitru Mureșan; din România, Dan Berindei, Apostol Stan, Iftene Pop, Ioan Scurtu, Alexandru Ghișa, Mihai Iacobescu, Ion Agrigoroaiei și Dumitru Preda. O prezență cu totul inedită a fost a japonezului Shigeo Mutsushika.

Desfășurată în incinta Bibliotecii naționale, sesiunea a beneficiat de o numeroasă asistență: cercetători științifici, profesori, elevi și studenți, intelectuali unioniști etc., printre ei aflându-se ambasadorul României la Chișinău, Marcel Dinu. Regretabil a fost că o asemenea manifestare științifică a fost neglijată sau ignorată de autorități: ministerele de resort, universitatea, etc. Reticența acestora a fost provocată de tematica unionistă a evocării istorice a anului 1918. Căci astăzi, la Chișinău, cu excepțiile de rigoare, a aborda public o asemenea temă, fie și numai din perspectivă istorică, este un tabu pentru autoritățile "independentiste".

Apostol Stan

SIMPOZIONUL ȘTIINȚIFIC: „80 DE ANI DE LA UNIREA BASARABIEI CU ROMÂNIA”

Constanța, 14–15 martie 1998

În zilele de 14 și 15 martie 1998 la Constanța s-au desfășurat lucrările simpozionului științific consacrat împlinirii a opt decenii de la actul cu adâncă reverberație în conștiința noastră națională – unirea Basarabiei cu patria mamă România. Având ca organizator principal Facultatea de Istorie, Drept și Științe administrative din cadrul Universității „Ovidius”, din localitate, simpozionul a beneficiat de o organizare și desfășurare impecabile, rod al unor eforturi cu totul deosebite din partea instituției amintite, dar în egală măsură datorate și sprijinului material generos (fără de care derularea sa ar fi fost practic imposibilă) al unor sponsori locali, proveniți atât din mediile politice și economice ale zonei tomitane, dar și (fapt meritoriu) din mediile universitare locale.

Lucrările au debutat în dimineața de sâmbătă, 14 martie 1998, în amfiteatrul „Gheorghe Brătianu” din sediul nou al Universității, aflat în apropierea cunoscutei stațiuni turistice Mamaia, în marginea municipiului amintit. Cuvântul de deschidere a fost rostit de prof. univ. dr. Viorica Moisuc, șef al departamentului de istorie contemporană al facultății, care a reliefat celor prezenți semnificația momentului istoric în cauză. În opinia vorbitoarei, atitudinea cea mai adecvată pe care trebuie s-o adopte în acest moment societatea românească este o echilibrată cumpănă între caracterul aniversar al celor 80 de ani trecuți de la actul din 27 martie 1918 și reacția legitimă de regret și întristare pentru evenimentele tragice petrecute în același spațiu în luna iunie a fatidicului an 1940.

În continuare au prezentat alocuțiuni de salut rectorul Universității „Ovidius”, prof. univ. dr. Adrian Bavaru și decanul Facultății de Istorie, Drept și Științe administrative, conf. dr. Mihai Irimia. Momentul inaugural a fost completat în chip emoționant de un Te-Deum de pomenire a Generației Unirii, oficiat de un sobor de preoți locali împreună cu un grup de elevi ai Seminarului teologic.

Lucrările științifice propriu-zise au fost grupate pe două mari secțiuni, factorul de delimitare fiind cel al epocilor istorice. Astfel secțiunea I a concentrat cu precădere comunicări axate pe problematica menționată în epoca contemporană, secțiunea a II-a adăpostind în chip firesc lucrări aparținând epocilor medii și moderne. Încercând de aceea să respectăm, pe cât posibil, principiul

sesiunii cronologice firești a evenimentelor, vom enumera titlurile prezentate pornind așadar în această ordine.

Astfel, la secțiunea a II-a au putut fi audiate comunicările: *Preliminarii ale anexării Basarabiei de către Rusia 1806–1812* de dr. Marian Stroia, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” (București); *Orașul București în anul tratatului ruso-turc din 1812* de conf. univ. Panait I. Panait, Universitatea „Ovidius” (Constanța); *Dobrogea și Basarabia în contextul anilor 1878–1918* de Nicolina Ursu, Muzeul Național de Istorie și Arheologie Constanța; *Alexis Nour (1877–1939) – autor al „scrisorilor” basarabene în primul deceniu al secolului nostru* de lector univ. Stoica Lascu, Univ. „Ovidius” (Constanța); *Orientări metodologice și opinii privind unitatea românilor în evul mediu și epoca modernă* de Dumitru Șopu, Constanța; *Rolul lui Onisifor Ghibu în mișcarea națională din Basarabia* de Ala Calistru, Universitatea de Stat din Moldova (Chișinău); *Anul 1924 în relațiile româno-sovietice* de Doina Rusu (Constanța); *Imaginea intrării trupelor ruse în cetățile din sudul Basarabiei la începutul secolului al XIX-lea* de Andreea Atanasiu (Constanța); *Bătălia diplomatică pentru cele trei județe din sudul Basarabiei (ianuarie–iulie 1878)* de Andrei Căpușan, Ministerul Afacerilor Externe (București); *P.C.(S) din Rusia, statul sovietic și imperialismul german în anii 1914–1918* de dr. Marin C. Stănescu (București); *Analiza documentului unirii Basarabiei cu România de Mirela Mulțescu*, Universitatea „Ovidius” (Constanța); *Experiența de luptător ardelean a lui Onisifor Ghibu – factor decisiv în organizarea revoluției naționale basarabene de Mihai Ghibu*, București; *Istoria unui vagon plumbuit (Elveția–Germania–Suedia–Rusia) 1917* de dr. Dan Dumitru Costea, București; *Constantin Stere și Unirea Basarabiei cu patria-mamă, România* de conf. dr. Anatol Petrenco, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău; *Rolul lui Ion I.C. Brătianu în realizarea Marii Uniri* de Pompilia Andrei; *„Un port prea îndepărtat” – Limanul Nistrului* de Ion Munteanu, director al Arhivelor Naționale din Constanța; *Răspunsul generalului Averescu în Parlamentul României la interpelarea ministrului Afacerilor Străine referitoare la tratativele desfășurate la Odessa cu Racovki* de asist. univ. Maria Petru, Academia Navală „Mircea cel Bătrân” Constanța; *Rolul regelui Ferdinand în războiul de reîntregire națională* de Nicoleta Spiridon; *Influența factorului militar în emanciparea și autodeterminarea românilor din fostul Imperiu rus* de cpt. c-dor. Ion Ionescu, Muzeul Marinei Române.

La secțiunea I au putut fi audiate următoarele comunicări: *Opțiunea Republicii Democratice Moldovenești în martie 1918* de prof. univ. dr. Viorica Moisuc, Universitatea „Ovidius” (Constanța); *De la Basarabia la Republica Moldova. Transnistria. Găgăuzia. Rădăcinile falselor statalități* de dr. Elena Siupiur, Institutul de Studii Sud-Est Europene, București; *Comerțul cu cereale prin porturile Basarabiei în perioada interbelică* de Constantin Cheramidoglu, Arhivele Naționale din Constanța; *Istoriografia rusă și sovietică despre anexarea Basarabiei* de Vasile Șandru, București; *Problematici desprinse de Octavian O. Ghibu din bibliografia lucrărilor despre Basarabia și Moldova de peste Nistru aparținând lui Onisifor Ghibu* de Constanța O. Ghibu, București; *Agresiunea U.R.S.S. împotriva României 26 iunie 1940–22 iunie 1941* de Ion Aurel Albertin, Constanța; *Considerații privind Basarabia anilor 1918–1940 în istoriografia sovietică* de Ludmila Rotariu, Constanța; *Basarabia în știința și conștiința profesorului de istorie din România în ultimele decenii ale sec. XX* de conf. univ. dr. Gheorghe Dumitrașcu, Universitatea „Ovidius”, Constanța; *Eliberarea Basarabiei și nordului Bucovinei, iunie–iulie 1941* de Puiu Bordeiu, Constanța; *Un an de stăpânire românească la Odessa* de Marius Bejan, Constanța; *Aspecte ale administrării în Basarabia după Unirea din 1918* de conf. univ. dr. Gheorghe Palade, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău; *Viața bisericii ortodoxe din Basarabia 1989–1997* de Virgil Coman, Constanța; *Documente privind acțiunile subversive desfășurate în Delta Dunării în anii 1943–1944* de lect. univ. Marian Cojoc, Universitatea „Ovidius” Constanța; *Problema hotarului de răsărit al României în dezbaterile Corpurilor Legiuitoare din primul deceniu interbelic* de prof. univ. dr. Ion Bitoleanu, Academia Navală „Mircea cel Bătrân”, Constanța; *Minoritățile și dreptul la cultura proprie* de Cristian Iura, Asociația Română

pentru Educație, București; *Basarabia în preocupările mareșalului Ion Antonescu* de prof. univ. dr. Valentin Ciorbea, Academia Navală „Mircea cel Bătrân” din Constanța; *Problema Basarabiei și emigrația rusă albă din perioada 1918-1940* de Vitalie Văratec, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București; *Relațiile româno-sovietice între anii 1956-1964* de Ion Râsnoveanu, Constanța; *Câteva aspecte geopolitice privind chestiunea Basarabiei* de Ihor Pistry, Universitatea Națională „Academia Kievo-Moviliană”, Kiev; *Aspecte ale securității în zona de nord-vest a Mării Negre după căderea Imperiului Sovietic* de Marian Zidaru, Constanța; *Procese etnice în sud-vestul Ucrainei din 1945 până în prezent* de Vsevolod Malianov, Universitatea Națională „Academia Kievo-Moviliană”, Kiev; *O carte a lui Victor Papacostea despre Basarabia* de prof. univ. dr. Nicolae-Șerban Tanașoca, director al Institutului de Studii Sud-Est Europene, București; *Curențe religioase în Basarabia până la 1917* de lector univ. Mikola Volovenko, Institutul Pedagogic Ismail (Ucraina); *Politica de apărare a frontierei răsăritene a României Mari în anii '30* de dr. Constantin Botoran, Institutul de Istorie și Teorie Militară, București.

Programul științific menționat a fost completat în chip armonios cu un concert de muzică patriotică oferit de studenții Facultății de Istorie, Drept și Științe administrative, după care, în ziua de 15 martie, organizatorii au oferit participanților o frumoasă excursie documentară la mănăstirea și complexul de odihnă de la Techirghiol și la Muzeul Marinei din Constanța.

Pe ansamblu, manifestarea a reprezentat un forum științific prestigios, în care aspectul aniversar al acțiunii nu a împietat asupra valorii științifice a comunicărilor, iar în plan organizatoric și al ospitalității o admirabilă reușită.

Marian Stroia

CRONICĂ

Dl. Armand Goșu a susținut la data de 20 aprilie 1998 teza de doctorat, la catedra de istorie a Rusiei, Universitatea Pedagogică de Stat din Moscova. Teza intitulată: *Moldova și Valahia în politica externă a Rusiei în contextul diplomației europene (1806-1812)* s-a bucurat de aprecierea unanimă a cercetătorilor și cadrelor didactice din capitala Rusiei. Președintele părții ruse a Comisiei de istorie Rusia-România, prof. L.V. Milov, a adresat Directorului Institutului de Istorie „N. Iorga”, prof. Șerban Papacostea, o scrisoare, al cărui conținut îl redăm mai jos.

„Președintelui părții române a Comisiei de istorie
România-Rusia, d-lui prof. Șerban Papacostea director
al Institutului de Istorie „N. Iorga”.

Mult stimate prof. Șerban Papacostea,

Primiți din partea noastră și a tuturor membrilor părții ruse a Comisiei de istorie Rusia-România sincerele noastre felicitări în legătură cu susținerea cu succes, la Moscova, a disertației lui Armand Goșu, cercetător științific al institutului condus de Dumneavoastră. Am vrea să subliniem

faptul că A. Goșu a reușit aici să îmbine, într-un mod activ, munca de cercetare cu participarea la mai multe conferințe științifice internaționale și rusești, și cu publicarea de articole în revistele „Slaveanovedenie” și „Novaja i novejšaja istorija”.

Sperăm că viitoarea activitate științifică a tânărului cercetător român A. Goșu va fi una rodnică și plină de succese, atât pentru știința românească, cât și pentru colaborarea noastră în cadrul Comisiei de istorie România-Rusia.

Vă adresăm calduroase urări Dumneavoastră și colectivului Institutului de Istorie „N. Iorga”.

Președintele părții ruse a Comisiei de istorie Rusia-România, membru corespondent al Academiei Ruse de Științe, prof. dr. *Milov L. V.*

Secretar științific dr. *Ereșcenko M.D.*

03. 06. 98

NOTE ȘI RECENZII

- *
* * *Bibliographisches Handbuch der ethnischen Gruppen Südosteuropas*, herausgegeben von Gerhard Seewann und Péter Dippold, Bd. 1–2, München, R. Oldenbourg Verlag, 1997, XC + 638 p., XLVIII + p. 639–1450 + 1 hartă anexă (Südosteuropa – Bibliographie, Ergänzungsband 3)

Institutul de Studii Sud-Est Europene din München, care și-a câștigat meritul de a fi publicat două instrumente de lucru capitale – Dicționarul biografic al personalităților care au ilustrat trecutul Europei sud-estice și Bibliografia istorică a regiunii – aduce acum în circuitul public o nouă lucrare de cea mai mare însemnătate pentru cercetătorii acestui spațiu: bibliografia minorităților naționale – grupuri etnice – cuprinse în statele naționale sau supranaționale.

Oricine cunoaște problematica etnică a regiunii – adevărat mozaic de popoare întrepătrunse, minorități în cadrul majorităților, grupuri etnice, dar separate de altele – înțelege utilitatea excepțională a acestui instrument de lucru absolut indispensabil investigării sistematice a trecutului situației actuale a minorităților în spațiul sud-est european.

Vasta materie bibliografică rezultată din investigația întreprinsă de cei doi autori e astfel grupată: *Introducere generală* cuprinzând tratate, bibliografie, lucrări referitoare la terminologie și la cercetarea minorităților, la definiția națiunii, a statului național, a teoriei naționalismului, la conflictele etnice și la problema limbii, toate grupate sub titlul general de *cercetare fundamentală*. sub titlul *Europa centrală și sud-estică* sunt semnalate tratatele, bibliografiile, izvoarele, expunerile generale, informația statistică, migrațiile, problema minorităților până în 1918, în perioada interbelică, perioada de după al doilea război mondial până în 1989, evoluția după 1989. Urmează subdiviziunea consacrată fiecărei minorități în parte.

Partea cea mai substanțială a lucrării e cuprinsă în subdiviziuni teritoriale, statele regiunii: *Monarhia habsburgică, Austria, Cehoslovacia, Slovacia, Ucraina transcarpatică, Ungaria, România, Italia, Jugoslavia, Slovenia Croația, Serbia (Voivodina, Kossovo, Muntenegru), Bosnia, Macedonia, Albania, Bulgaria, Grecia*.

Lucrarea se încheie cu un indice alfabetic și unul topografic.

Materia bibliografică e metodic organizată în cadrul fiecărei subdiviziuni, de la lucrările generale la cele speciale, ceea ce ușurează mult utilizarea lucrării.

Desigur, orice bibliografie își are lacunele ei. Și celei discutate în rândurile de mai sus i s-ar putea aduce numeroase completări. Cei care doresc o informație completă vor trebui să întreprindă investigații proprii în lucrările generale semnalate de autori și în alte surse de informare. Important e însă faptul că cercetătorii spinoasei probleme a minorităților în Europa centrală și sud-estică au de acum înainte o bază de pornire pentru investigațiile lor; e a spune, cu alte cuvinte, cât de însemnată a fost inițiativa căreia îi datorăm lucrarea sumar semnalată în prezentarea noastră.

Șerban Papacostea

- *
* * *Vnešnjaia politika Rossii. Sbornik dokumentov. 1990–1992*, Moskva, Mejdunarodnâe otnošeniia, 1996, 608 p.

Ministerul Afacerilor Externe al Federației Ruse a luat decizia editării sistematice a celor mai importante documente de politică externă. Acest volum conține 268 de documente care oferă

„Revista istorică”, tom. IX. nr. 5–6, p. 487–499, 1998

cititorului o perspectivă destul de largă asupra liniilor de politică externă ale Moscovei în intervalul iunie 1990 – decembrie 1992. Majoritatea acestor documente sunt totuși bine cunoscute analiștilor politici. Ele au fost anterior publicate în organele de presă oficiale cum ar fi „Vedomosti Siezda narodnăh deputatov R.S.F.S.R. i Verhovnogo Soveta R.S.F.S.R.”, „Biulleten mejdunarodnăh dogovorov”, „Vestnik M.I.D. S.S.S.R.”, „Diplomaticeskii Vestnik”, „Sodrujestvo. Informaionnăi vestnik Sovetov glav gosudarstv i glav pravitelst S.N.G.” și *Sbornik mejdunarodnăh dogovorov SSSR i Rossiiskoi Federaii*.

Primul document editat în acest volum este Declarația din 12 iunie 1990 privind suveranitatea de stat a Republicii Socialiste Federative Sovietice Ruse. De atunci, treptat, Rusia începe să ducă o politică externă proprie care însă nu a intrat în contradicție flagrantă cu cea a centrului federal sovietic. Majoritatea demersurilor s-au concentrat asupra reformării relațiilor dintre Rusia și celelalte republici sovietice în interiorul URSS. De aceea, primele tratate semnate au fost cele cu R.S.S. Moldovenească, R.S.S. Ucraineană, R.S.S. Kazahstan și R.S.S. Belarus. Prin toate aceste documente centrul rus de putere controlat de către Boris Elțân și-a format alt tip de relații bazate pe respectul suveranității de stat cu o parte din republicile ce intrau în componența URSS. Acest proces a fost nu numai continuat, ci chiar a căpătat noi valențe în urma semnării tratatelor cu Estonia (12 ianuarie 1991), Letonia (13 ianuarie) și Lituania (29 iulie). Părțile semnate își recunosc pe lângă suveranitatea de stat și calitatea de subiect al dreptului internațional. De remarcat este faptul că în preambulul tratatului încheiat cu Lituania se face referire la anexarea în 1940 a acestei țări de către URSS, însă fără menționarea Pactului Ribbentrop-Molotov, în urma căruia sovieticii au săvârșit această agresiune.

În același timp R.S.F.S. Rusă se dovedește activă și în afara granițelor URSS. Astfel, la 12 februarie 1991, s-a semnat declarația de prietenie, bună vecinătate și colaborare cu Republica Populară Mongolă. După puciul eșuat din august '91, Boris Elțân este tot mai activ în domeniul politicii externe. În luna octombrie, președintele rus s-a întâlnit cu Jelio Jeleu, președintele Bulgariei, iar în luna noiembrie cu cancelarul Germaniei.

În acest volum a fost publicat un consistent pachet de documente ce reflectă destrămarea URSS și constituirea Comunității Statelor Independente. Bazele acesteia din urmă au fost puse prin acordul semnat la Minsk, la 8 decembrie 1991, de către președinții Belarus, Rusiei și Ucrainei. În articolul 1 al acordului se prevede: „Înaltele părți contractante vor forma Comunitatea Statelor Independente”. Articolul 5 precizează că semnatarii acordului își recunosc și-și garantează reciproc integritatea teritorială și inviolabilitatea granițelor. Potrivit uneia dintre prevederile articolului 7, părțile semnate se angajează să-și coordoneze activitatea de politică externă. În penultimul articol (13) se afirmă că pot adera la CSI și alte state foste membre ale URSS, precum și orice stat care împărtășește principiile acordului. Majoritatea fostelor republici sovietice au aderat la CSI și, la 21 decembrie 1991, la Alma-Ata s-a semnat un pachet de documente care au pus bazele CSI, în granițele care s-au menținut până astăzi. În declarația de la Alma-Ata este prezentă precizarea că odată cu formarea CSI își încetează existența URSS. Tot atunci au mai fost semnate de către președinții Armeniei, Belarus, Kazahstan, Kârgâstan, Moldova, Rusia, Tadjikistan, Turkmenistan, Uzbekistan și Ucraina Protocolul la acordul referitor la constituirea CSI, Decizia Consiliului șefilor de stat CSI, Acordul privind coordonarea instituțiilor CSI, Acordul comun referitor la armele nucleare etc. După destrămarea URSS, fostele republici sovietice au trecut la împărțirea moștenirii lăsate în urmă de aceasta. Principalul document care stabilește principiile după care ar fi trebuit să se producă acest proces a fost acordul din 6 iulie 1992 privind repartizarea proprietăților din străinătate a fostei URSS. Procentele stabilite sunt următoarele: Rusia – 61,34; Belarus – 4,13; Kazahstan – 3,86; Ucraina – 3,27; în vreme ce Moldova doar 1,29.

În mai multe documente sunt reflectate neînțelegerile izbucnite între Moscova și Kiev în problema Crimeei și a împărțirii flotei militare a Mării Negre. Astfel, după comunicatul din 11 ianuarie 1992 privind negocierile ruso-ucrainene în probleme politico-militare, urmează Declarația

Sovietului Suprem al Federației Ruse în problema Crimeei din 22 mai. În vara 1992 s-au mai încheiat două acorduri, ultimul, semnat la 3 august, referindu-se la principiile constituirii flotelor militare ale Rusiei și Ucrainei din Marea Neagră.

Diplomația rusă s-a remarcat în anul 1992 printr-o densă activitate. O latură a ei a reprezentat-o continuarea procesului de fixare juridică a noilor realități geopolitice rezultate în urma destrămării URSS. Au fost semnate mai multe tratate de bază între Rusia și fostele republici sovietice. Armenia a fost prima țară cu care încă la 29 decembrie 1991 s-a semnat un asemenea tratat. El a fost urmat de tratatul de prietenie și colaborare încheiat la 25 mai 1992 cu Kazahstan și de cel semnat la 10 iunie cu Kârgâstan. Alte numeroase documente editate consemnează eforturile diplomației ruse de a-și îmbunătăți relațiile cu țările Europei Occidentale și SUA. Pe lângă declarațiile de prietenie și colaborare, protocoale, acorduri în acest volum au fost publicate și textele tratatelor încheiate de Rusia cu Franța (7 februarie), Canada (19 iunie) și Marea Britanie (9 noiembrie).

În acest interval de timp relațiile dintre Rusia și Republica Moldova au fost substanțial influențate de izbucnirea conflictului din Transnistria. Trebuie subliniat faptul că în urma încheierii la 22 septembrie 1990 a tratatului dintre RSFSR și RSS Moldovenească (este primul tratat de acest tip semnat de Boris Elțan cu una dintre republicile componente ale URSS) relațiile dintre Chișinău și Moscova păreau să aibă un viitor foarte bun. Războiul din Transnistria a curmat însă acest curs. În volumul prezentat au fost editate mai multe documente ce reflectă acțiunile diplomatice menite să conducă la încetarea luptelor și la rezolvarea pe cale pașnică a acestui diferend. Astfel, la 4 martie 1992, în comunicatul MAE al Federației Ruse se exprimă speranța că Moldova va putea să rezolve acest conflict respectând drepturile omului și ale minorităților naționale. Important pentru evoluția ulterioară a acestor procese s-a dovedit a fi comunicatul șefilor de stat al țărilor CSI privind situația din raioanele de pe malul stâng al Nistrului din Republica Moldova. Acest document din 20 martie confirmă integritatea teritorială a Moldovei. De asemenea, în el se vorbește de luarea unor măsuri pentru a nu fi atrași în acest conflict cetățeni din țările CSI ca și pentru împiedicarea deplasării formațiunilor înarmate cu destinația Transnistria. S-a mai prevăzut și faptul că părțile semnatare se vor strădui să nu permită mijloacelor de informare în masă să ducă o propagandă ce ar favoriza escaladarea conflictului.

Pentru a se obține confirmarea neangajării Bucureștiului în conflictul din Republica Moldova, la 23 martie 1992 s-a semnat declarația miniștrilor de externe ai Moldovei, Rusiei, României și Ucrainei.

Câteva luni mai târziu, în comunicatul din 21 iunie, guvernul rus acuză Chișinăul că unitățile armatei moldovenești au atacat cu tancuri și artilerie orașul Bender și că încearcă să rezolve acest conflict doar pe calea forței.

Documentul în care s-au fixat principiile de rezolvare pe cale pașnică a conflictului din Transnistria este acordul din 21 iulie 1992 semnat de către B. Elțan și M. Snegur. Problema transnistriană va mai fi însă prezentă și în multe alte documente oficiale rusești.

Relațiile româno-ruse, în afară de declarațiile în problema Transnistriei care au fost semnate și de înalte oficialități de la București, sunt extrem de modeste și ele se regăsesc în acest volum doar în comunicatul din 5 aprilie 1991 privind întâlnirea dintre președintele Ion Iliescu și președintele Sovietului Suprem al RSFSR Boris Elțan. Și asta în timp ce Rusia în acest interval a semnat tratate de bază cu majoritatea țărilor din fostul lagăr socialist – cu Republica Cehă și Slovacă la 1 aprilie 1992, cu Polonia la 22 mai, cu Bulgaria la 4 august. În schimb, regimul instaurat la București după decembrie 1989 a întreținut relații foarte bune cu URSS, cu centrul de putere sovietic controlat de către M. Gorbaciov. În fapt chiar și întâlnirea I. Iliescu – B. Elțan a avut loc în contextul în care președintele României s-a deplasat la Moscova pentru a semna unul dintre cele mai controversate documente din istoria diplomației române – Tratatul de colaborare, bună vecinătate și prietenie cu URSS. Miza acestuia nu a fost atât recunoașterea graniței pe Prut, cum adesea s-a scris în presa românească. Aceasta fusese fixată, recunoscută și reconfirmată de regimul comunist de la București

prin alte multe acte de drept internațional. În fapt, prin încheierea acestui tratat, Mihail Gorbaciov a încercat să dea un exemplu Budapestei, Pragăi, Varșoviei și să creeze un precedent în tipul de relații dezvoltat de Moscova cu fostele țări satelite din lagărul socialist. Că aceasta a fost intenția ultimului lider sovietic o demonstrează textul comunicatului de presă publicat în oficiosul „Vestnik Ministerstva Inostrannâh Del SSSR”, nr. 8, 30 aprilie 1991, p. 6–7. În cadrul întrevederii Iliescu-Gorbaciov, cel din urmă a subliniat faptul că tratatul dintre România și URSS este „primul tratat de acest tip semnat în ultimul timp între Uniunea Sovietică și una din țările Europei de Est”. Iar România, a continuat liderul sovietic, „a devenit prima țară care s-a arătat pregătită” pentru a da o formă juridică noilor relații cu URSS. Ministrul sovietic de externe A. Bessmertnâh s-a dovedit și mai explicit în interviul acordat agenției ITAR-TASS și a subliniat faptul că „vizita este extraordinară de importantă din punctul de vedere al noului tip al relațiilor noastre cu țările Europei de Est”. Iar, în încheiere, șeful diplomației sovietice a spus că „noul tratat cu România deschide calea semnării unor tratate asemănătoare și cu alte țări ale Europei Răsăritene – Bulgaria, Ungaria, Polonia, Cehoslovacia”. Numai că președinții acestor țări, ministerele lor de externe ca și corpurile de experți în politică internațională au refuzat să urmeze exemplul prost al guvernului de la București, și au câștigat mult prestigiu internațional din aceasta.

Parcursarea acestui volum, a tratatelor, declarațiilor, comunicatelor, memorandumurilor, protocoalelor, etc. publicate, nu au făcut altceva decât să ne întărească convingerea că istoria relațiilor internaționale nu este decât parțial, într-o mică măsură, reflectată în documentele juridice. Oricum, este un început bun, extrem de util mai ales cercetătorilor și analiștilor politici, care trebuie să fie continuat.

Armand Goșu

MARIA G. BRĂTIANU, *Gheorghe I. Brătianu – Enigma morții sale*, București, Fundația Academia Civică, 1997, 162 p.

În colecția „Biblioteca Sighet” a apărut cartea semnată de Maria G. Brătianu: *Gheorghe I. Brătianu – Enigma morții sale*. Cartea a apărut în românește tradusă din franceză de Antonia Constantinescu. Volumul are un studiu de Șerban Papacostea – directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, alte texte întregitoare și o *Addenda* Ion C. Brătianu. Cartea apărută cu sprijinul Fundației Soros pentru o Societate Deschisă are ca editor pe Romulus Rusan, iar ca redactor pe Ion Zubașcu. Coperta este semnată de Matei Câlția.

În „Cuvântul editorului” se arată, printre altele: „Cartea doamnei Maria G. Brătianu, ajunsă la a treia ediție, este o anchetă îndurerată și crudă privind împrejurările morții lui Gheorghe Brătianu, pe care o legendă insidioasă o prezenta anterior drept sinucidere. În jurul reconstituirii epice a sfârșitului tatălui său, autoarea schițează detalii de atmosferă și caracteriologice prin care închisoarea de la Sighet și oamenii ei apar încă o dată într-o lumină agonică, de infern pământesc” (p. 156).

Așa după cum reiese din carte, marele istoric și om politic liberal Gheorghe I. Brătianu s-a născut la 3 februarie 1898 pe moșia domnului Unirii Principatelor Române, colonelul Alexandru Ioan Cuza, de la Ruginoasa (jud. Iași). Nepot și fiu al celebrilor oameni politici și de stat liberali din România modernă, Ion C. și Ion I. C. Brătianu, Gheorghe I. Brătianu și-a făcut studiile liceale în străvechea vatră a Moldovei – Iași, absolvind în 1919 Facultatea de Drept din aceeași localitate. În 1921 Gh. I. Brătianu obține licența în litere a Universității parisiene Sorbonne și începe să audieze cursurile altor două instituții franceze de învățământ universitar: L'Ecole des Hautes Etudes și L'Ecole des Chartes. În 1923, Gh. I. Brătianu obține titlul de doctor în filozofie al Universității din

Cernăuți. În anul următor distinsul om de știință este numit profesor universitar la catedra de istorie universală a Facultății de Litere de la Universitatea din Iași. În toamna anului 1940, Gh. I. Brătianu a fost numit titular al catedrei de istorie universală de la Facultatea de istorie a Universității din București. În 1941 ocupă funcția de director al Institutului de Istorie Universală „Nicolae Iorga” (actualul Institut de Istorie „Nicolae Iorga”).

Arestat în 1950 de dictatura comunistă, împreună cu alți foști lideri și membri de seamă ai Partidului Național Liberal și Partidului Național Țărănesc, fără judecată, Gh. I. Brătianu avea să moară, în urma chinurilor și torturilor la care a fost supus în temnița de la Sighetul Marmăției (jud. Maramureș) la 23/24 aprilie 1953.

„Înainte de a muri ea însăși la Paris, în 1970, unde se afla din 1959, mama a scris un scurt text despre mărturiile pe care le-a putut aduna în România. Făcuse vreo douăzeci de anchete printre supraviețuitorii celor întemnițați la Sighetul Marmăției” (p. 13). După mărturia cardinalului Alexandru Todea, înregistrată de Maria G. Brătianu, pe bandă, în 1990, în care se găsesc inestimabile momente de literatură memorialistică, Gh. I. Brătianu a murit în noaptea dintre 23 și 24 aprilie 1953 (p. 28). „Țin să vă prezint ... – declară cardinalul Alexandru Todea – admirația pentru legătura spirituală pe care o păstrați cu tatăl dumneavoastră. Fiindcă, în afară de marele istoric, a fost omul care a fost” (p. 33).

În studiul semnat de Șerban Papacostea intitulat: „Gheorghe I. Brătianu: istoricul și omul politic” se face o investigație științifică asupra vieții și activității savantului liberal. „De la primul studiu – subliniază Șerban Papacostea –, precoce, al elevului de liceu Gheorghe I. Brătianu, până la reflexiile ultime ale aceluiași istoric ajuns la maturitatea viziunii sale în închisoarea din Sighetul Marmăției, reflexii ale căror urme au fost înscrise pe zidurile celulei în care și-a dat sfârșitul, pasiunea cercetării și înțelegerii istoriei – cea a țării ca și cea a omenirii – i-a dominat spiritul și intelectul” (p. 59).

Cartea despre enigma morții lui Gheorghe I. Brătianu a fost întregită cu discursul de recepție la Academia Romană ținut la 26 mai 1943 în ședința publică solemnă, rostit de savant („Nicolae Iorga – istoric al românilor”), urmat de răspunsul acad. Alexandru Lapedatu. În discursul lui Brătianu se face un amplu și documentat studiu științific asupra operei savantului Nicolae Iorga, ca istoric al românilor.

Fotografiile din colecția familiei Brătianu reproduse în carte ne înfățișează palatul din Ruginoasa, unde s-a născut Gheorghe I. Brătianu, palatul de la Iași, unde a crescut, închisoarea din Sighetul Marmăției, unde a murit în condiții tragice, etc. Cartea de față, apărută în preajma aniversării a 100 de ani de la nașterea lui Gheorghe I. Brătianu și comemorarea a 45 de ani de la trecerea lui în Eternitate, reprezintă un călduros omagiu adus de cei apropiați lui, un vibrant îndemn de a-ți iubi țara în care te-ai născut și de a fi credincios ei până la moarte.

Pe coperta cărții sunt reproduse cuvintele celebre ale lui Gheorghe I. Brătianu: „Adevărul rămâne oricare ar fi soarta celor care l-au servit”.

Ioan Babici

ION DIACONESCU, *Temnița – destinul generației noastre*, București, Edit. Nemira, 1998, 336 p.

A văzut lumina tiparului, în condiții grafice excelente, volumul de memorialistică intitulat sugestiv: *Temnița – destinul generației noastre*, semnat de domnul Diaconescu, care reînvie în conștiința contemporanilor pagini memorabile din epopeea rezistenței anticomuniste. Autorul s-a născut la 25 august 1917 în localitatea Boțești din județul Argeș. Pentru convingerile sale politice

democratice, el a fost arestat și condamnat în perioada anilor 1947–1964. Domnul Ion Diaconescu este în prezent președinte al P.N.Ț.C.D., al C.D.R. și al Camerei Deputaților.

În „Cuvânt înainte”, autorul subliniază: „N-am aspirat niciodată să devin un scriitor în sensul obișnuit al cuvântului. Dar mărturisesc că, în anii grei de temniță, m-am gândit adesea și eu, ca atâția alții, să aștern pe hârtie toate întâmplările petrecute în cei 17 ani de detenție, fie că am fost părtaș direct la ele, fie că numai am luat cunoștință despre acestea. Consideram acest lucru ca o datorie sfântă față de jertfa zecilor de mii de fii ai acestui neam care și-au dat viața în închisorile comuniste și față de chinurile celor care au supraviețuit acestei tragedii” (p. 7). Autorul arată că în 1985 s-a hotărât să se achite cel puțin pe jumătate din datoria asumată, consemnând pe hârtie aceste amintiri, fără a le da publicității din motive lesne de înțeles, deoarece nu era posibil. Chiar numai scrierea lor era o operație destul de riscantă, deoarece în decursul anilor, după eliberarea din temniță, domnul Ion Diaconescu a fost supus la mai multe percheziții domiciliare și la o serie de lungi anchete.

„Prefața” volumului este semnată de Zoe Petre, care relevă că acesta confirmă multe elemente abia știute despre universul concentraționar al anilor 1947–1964. „Istoria secretă a comunismului din România – scrie Zoe Petre – este în mare parte istoria represiunii și a rezistenței la represiune. O istorie în mare măsură încă ignorată, o istorie pe care mulți o vor uita, dar care trebuie să fie reconstituită, analizată, reintegrată fluxului istoric general dintr-o sumă de motive. Acestea angajează nu numai judecățile de valoare, morale asupra regimului comunist – care rămân esențiale, câtă vreme există încă persoane suficient de naive sau de cinice pentru a nega caracterul predominant represiv al acestui regim – ci și judecăți de existență: statistic vorbind, aproximativ un sfert din societatea românească a suferit, direct sau indirect, efectele acestei represiuni, care a distorsionat profund și identitatea unor instituții fundamentale ale statului, în primul rând a justiției. În aceste condiții, nici o istorie a deceniilor postbelice nu se poate scrie fără un examen riguros al realității și al imaginarului represiunii” (p. 5).

Volumul de memorii al domnului Ion Diaconescu este structurat în 17 capitole, subîmpărțite în mai multe paragrafe. Cartea aduce date noi față de alte lucrări scrise de diferiți colegi de suferință, mai ales în ceea ce privește relația dintre puterea dictatorială exercitată de statul zis de „democrație populară” și cei reprimăți. Sunt evocate cu emoție și talent arestarea în noaptea de 1–2 decembrie 1947 a autorului memoriilor de față și încarcerarea sa într-o celulă de la Ministerul de Interne (fostul sediu al C.C. al P.C.R.), ancheta care a început în noaptea următoare. „În aceeași noapte, 1–2 decembrie 1947, au mai fost arestate grupuri din cadrul organizației de tineret P.N.Ț. a capitalei și un grup din organizația muncitorească a partidului nostru (P.N.Ț. – n.n.), în total circa 100 persoane” (p. 19).

Domnul Ion Diaconescu arată că drumul de la Ministerul de Interne la Tribunalul Militar I-a făcut în condițiuni primitive înghesuiți claie peste grămadă, deținuți și gardieni, în câteva camioane deschise. Sunt descrise în continuare simulacrul de proces, „popasurile” la Jilava, Aiud, Baia Sprie (lagăr secret de muncă), Nistru, Râmnicu Sărat etc. Pentru cititorii de la „Revista istorică” desprindem spicuiuri din volumul cu valoare de document pentru scrierea obiectivă, în mod științific a istoriei contemporane a românilor.

În carte, domnul Ion Diaconescu scrie că o problemă importantă care îi preocupa pe toți atunci când erau închiși era să capete vești despre soarta lui Iuliu Maniu și Ion Mihalache, precum și a celorlalți fruntași ai Partidului Național Țărănesc aflați fie la Sighetul Marmăției, fie în alte închisori din România aflată sub dominația Moscovei. În ceea ce privește soarta lui Iuliu Maniu, liderul celui mai popular partid istoric din țara noastră, începuseră să circule zvonuri, încă de la „venirea noastră în Aiud, în toamna lui 1953, cum că ar fi murit în primăvara lui 1953 la Sighet. În perioada cât am stat în această cameră din Secția I, pe baza a tot felul de investigații făcute de noi toți. S-a tras concluzia sigură că Maniu a murit într-adevăr în noaptea de 5 februarie 1953 la Sighet. Confirmarea cea mai categorică în acest sens a adus-o un călugăr catolic întemnițat la Sighet care fusese băgat în celula lui

Maniu cu puțin timp înainte de moartea acestuia, cu scopul de a-i acorda unele îngrijiri. A fost singura asistență acordată lui Maniu, care murea în celulă, în chinuri, ca un martir, după tot ce făcuse pentru țară” (p. 154).

Autorul se întreabă pe bună dreptate: „Cine ar fi crezut vreodată că Iuliu Maniu, unul din ctitorii Marii Uniri din 1918 de la Alba-Iulia, considerat în ultimele două decenii ca figura cea mai reprezentativă a democrației românești, personalitatea intrată deja în istorie, își va sfârși viața în celulă ca un criminal de rând?” (p. 155).

Despre Ion Mihalache, relevă autorul, se știa că trăia pe atunci. Prietenii mai apropiați care cunoșteau familia domnului Ion Diaconescu, știau și faptul că acesta era nepotul doamnei Niculina Mihalache și mai ales faptul că Ion Mihalache ținuse legături strânse cu întreaga sa familie. În general, se arată în volum, prin felul său de a fi și de a se comporta, autorul s-a bucurat în detenție de multă simpatie din partea colegilor de suferință. Se subliniază faptul că s-a observat la unii dintre aceștia un plus de atenție datorită rudeniei cu Ion Mihalache, aspect ce s-a accentuat întrucâtva în momentul când Ion Mihalache rămăsese, după moartea marelui bărbat de stat Iuliu Maniu, liderul Partidului Național Țărănesc.

În continuare, autorul cărții arată că în fabrica Aiud a cunoscut o mulțime de fruntași din cadrul Partidului Național Țărănesc, cu unii a devenit chiar prieten, printre ei aflându-se regretatul Corneliu Coposu. Acesta fusese secretarul lui Iuliu Maniu și, deși foarte tânăr, a fost promovat, datorită multiplelor sale calități de om politic patriot, ca secretar general adjunct al P.N.Ț. „Îl cunoșteam pe Corneliu Coposu de mult timp – mărturisește domnul Ion Diaconescu –, cred că înainte de război. Îndeosebi în cursul anilor 1944–47, perioadă de intensă activitate politică, drumurile noastre s-au întretăiat adesea, el fiind secretarul lui Iuliu Maniu, iar eu găsindu-mă în anturajul lui Ion Mihalache. Dar adevărata noastră prietenie s-a încheiat ulterior, în suferință, la Râmnicul Sărat, s-a cimentat apoi în domiciliul obligatoriu de la Valea Călmățui și-a continuat până în prezent” (p. 230).

Deosebit de reușite sunt amintirile cu valoare de document istoric în legătură cu moartea tragică a lui Ion Mihalache, un om aproape de 80 de ani, bolnav și vlăguit după atâția ani de temniță. „Am auzit strigătele lui de revoltă și durere – se arată în volum – până la ultima mea zi de detenție la Râmnic, adică până la 30 noiembrie 1962, când am părăsit această pușcărie. Calvarul lui însă a mai durat câteva luni, după reconstituirile noastre până în noaptea de 5 februarie 1963, când și-a dat obștescul sfârșit, hăituit ca un câine” (p. 247).

Deosebit de interesant este episodul din memorii consacrat discuției lui Vășinski cu Mihalache, după instaurarea regimului comunist în România. Domnul Ion Diaconescu arată în finalul cărții că Vășinski s-a instalat la Ambasada U.R.S.S. din București și nu l-a văzut niciodată pe Maniu. A pândit un moment când Maniu se găsea în conferință cu Hariman, ambasadorul S.U.A. la București, și a telefonat lui Mihalache, invitându-l să vină imediat la Ambasada U.R.S.S. să stea de vorbă. Se urmărea probabil ca Mihalache să nu aibe posibilitatea să se consulte cu Maniu în prealabil. Mihalache însă, în drumul său spre Ambasada U.R.S.S. s-a abătut pe la „Athenée Palace”, l-a informat pe Maniu despre invitația pe care i-o făcuse Vășinski. Prin aceasta, Mihalache a parat lovitura sub centură pe care Vășinski voia să i-o dea lui Maniu, deoarece astfel întreținerea sa cu Vășinski nu mai era secretă, ci devenea oficială, în numele Partidului Național Țărănesc.

Domnul Ion Diaconescu, referitor la aceasta, scrie că întrevăderea cu Vășinski a decurs exact ca o anchetă la Securitate, domeniu în care acesta era expert” (p. 284). Vășinski i-a propus lui Mihalache să preia conducerea P.N.Ț., să se despartă de Maniu și să condamne linia politică de adversitate față de U.R.S.S. prin care Maniu condusese P.N.Ț. până în acel moment. Ion Mihalache „nu înțelegea să se despartă de Iuliu Maniu și nu avea ce schimba din linia partidului pentru că aceasta era absolut dreaptă și corespundea nevoilor și aspirațiilor țării. El a arătat în continuare că sovieticii au fost greșit informați cu privire la poziția lui Maniu și a P.N.Ț. referitoare la U.R.S.S. ... Dar toate argumentele lui Mihalache n-aveau nici o valoare în fața lui Vășinski” (p. 285).

Cartea domnului Ion Diaconescu reprezintă un veritabil eveniment editorial al anului 1998 și constituie un instrument de lucru deosebit de util istoricilor.

Memoriile de față ale domnului Ion Diaconescu, din care am spicuit câteva idei, mi se par a fi cea mai însemnată lecție a memoriei recuperate de cartea și de gândul pe care istoricul le are acum la îndemână. Ne amintim în prezent așa cum se cuvine cu venerație de jertfa participanților la epopeea mișcării de rezistență anticomunistă, care și-au înscris numele în cartea de aur a istoriei românilor.

Ioan Babici

VICTOR DIMITRIU, *Urcuș pe cascade înghețate. Din memoriile unui fost diplomat*, București, Edit. Albatros, 1996, 318 p.

Victor Dimitriu oferă o lucrare pe cât de incitantă, pe atât de deconcertantă, și care se supune cu dificultate canoanelor unei recenzii. Deși aparent volumul pare bine structurat, în realitate capitolele ascund o mare diversitate de informații, afirmații și destăinuri care sunt greu de inventariat și verificat. Pentru cititorul român, numele Victor Dimitriu nu înseamnă aproape nimic și de altfel nici editura nu contribuie la disiparea acestui mister. Victor Dimitriu s-a născut la Tanșa, jud. Iași, la 12 iunie 1915. A urmat studii de medicină la universitatea din capitala Moldovei pe care le-a absolvit în 1938, după care a practicat medicina până în septembrie 1944, când este numit prefect de Prahova datorită calității sale de membru P.C.R. din clandestinitate. În 1946 este ales deputat pe listele Blocului Partidelor Democratice. Din punct de vedere profesional, în 1948 este numit consilier la Ministerul Sănătății, iar în 1951 ajunge chiar adjunct al ministrului. În 1949 este încadrat conferențiar la Facultatea de medicină generală de la București. Asupra debutului carierei sale diplomatice informațiile nu sunt concordante, el devine consilier al Ministerului Afacerilor Externe fie în 1955, fie în 1956. În orice caz, în 1956 este numit consilier la legația României din Buenos Aires, iar între 1957–1959 este ministru plenipotențiar ad interim în Argentina și Uruguay, cu reședința la Buenos Aires. Despre perioada sa latino-americană Victor Dimitriu este discret, deși amintește de frecventele contacte pe care le-a avut la Paris cu diverși diplomați și oameni de cultură latino-americani, fapt care ar putea să corespundă unei nostalgii. O scurtă fișă de caracterizare redactată de serviciile Ministerului de Externe francez acreditează o imagine care va intra în contradicție cu evoluția sa politică de mai târziu: „A Buenos Aires, M. Dimitriu était considéré comme ayant joué un rôle important dans l'organisation subversive communiste en Amérique Latine”, Archives du Ministère des Affaires Etrangères, série Europe 1961–1965, Roumanie, carton no. 1834). Este posibil ca diplomații francezi să facă o confuzie între Dimitriu și predecesorul său Anton Moisesescu, ultimul trebuind, se pare, să părăsească Argentina din cauza unui incident diplomatic. În orice caz, ocultarea de către Victor Dimitriu a perioadei sale latino-americane poate alimenta cele mai temerare și injuste supoziții. Orice ar fi, la 26 octombrie 1959 este rechemat la București și înlocuit cu Francisc Păcurariu. Cariera sa de diplomat în Europa debutează în 1960 la Viena și se va continua la Paris. Este interesant de semnalat o dublă coincidență și anume că el succede în ambele cazuri lui Constantin Nicuță, se pare la rândul său ilegalist, fost pensionar al Școlii Române de la Fontenay-aux-Roses între 1937–1939 și profesor de filosofie la Universitatea din București. Așadar, după ce în 1959–1960 fusese director în Ministerul Afacerilor Externe, Victor Dimitriu este numit prin decretul din 4 iulie 1960 și trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Viena. Ajuns la post se va întâlni la 19 iulie 1960 cu Bruno Kreisky, ministru de externe, și la 20 iulie va prezenta scrisorile de acreditare președintelui Republicii Austria. Din acest moment începe fostul diplomat să-și nareze propriile experiențe în domeniul relațiilor internaționale. Încă de la începutul mandatului său de reprezentant al României la Viena asistă la întâlnirea dintre liderii români care se întorceau de la sesiunea generală ONU cu autoritățile austriece, în cursul căreia partea română a formulat o serie de critici la adresa

Uniunii Sovietice. Victor Dimitriu va deveni un partizan ardent al noii orientări din politica externă românească inaugurată de Gheorghiu-Dej. Nu reiese din memoriile diplomatului vreo aderență pe criterii ideologice la noua orientare de politică internațională a statului român. De altfel, considerăm că Victor Dimitriu oferă o interpretare corectă a acestei „revoluții” în diplomația românească, după care regimul de la București, panicat de pozițiile imprezvizibile ale lui Hrușciov, vizibil incomodat de procesul destalinizării, și-a amenajat supraviețuirea politică prin afișarea tot mai deschisă a dizidenței în raport cu blocul sovietic. Interpretare justă, dar care trebuie să aibă în vedere echipa conducătoare, strict personalizată și nu atât regimul politic. Victor Dimitriu relatează întâlnirea tumultuoasă pe care ar fi avut-o liderii români cu cei sovietici în timpul crizei rachetelor și care ar fi confortat conducerea românească în opțiunile sale de politică externă. Autorul constată just că Dej a preferat cea mai avantajoasă formulă de dizidență, în care erau dozate savant atitudini rebele în planul politicii externe, dar era menținută o strictă ortodoxie în politica internă, refuzându-se chiar inovațiile lui Hrușciov în această direcție. Această soluție hibridă venea, paradoxal, să consolideze baza populară a regimului de la București datorită convergenței dintre așa-zisul antisovietism guvernamental și rusofobia reală a populației (p. 114–118). Totuși, realistul Victor Dimitriu nu acceptă independența românească în stare pură și consideră că URSS avea în continuare un rol important în stabilirea liniei politice a statului român (p. 119).

În analiza politicii externe a României comuniste, începând cu anii 1960, s-au degajat, simplificând mult nuanțele, două tendințe. Prima este convinsă de autenticitatea independenței românești, afirmată spectaculos în aprilie 1964 și care s-a consolidat în perioada ulterioară într-un proces care nu a mai cunoscut accidente de parcurs. A doua tendință este mai circumspectă în ce privește realitatea independenței românești și acceptă un anumit grad de autonomie doar compatibil cu interesele sovietice. Categorie Victor Dimitriu devine prin volumul de față un respectabil reprezentant al acestei din urmă tendințe, chiar dacă afirmațiile sale, rareori sprijinite de probe, șochează. De exemplu, Dimitriu este tranșant când îl califică pe Ceaușescu drept candidatul serviciilor secrete sovietice la succesiunea lui Dej în 1965 (p. 126–127), care, odată instalat la putere, avea misiunea de a anihila eforturile lui Maurer de desatelizare a României. După diplomatul Dimitriu, România ar fi urmat două politici externe care se neutralizau reciproc (p. 173), fapt evidențiat de pildă de trenarea negocierilor pentru semnarea unui acord cultural dintre Franța și România, care totuși s-a finalizat în 1965. Demonstrațiile lui Victor Dimitriu se bazează în special pe exemple extrase din perioada misiunii sale diplomatice la Paris. Într-adevăr, la 4 martie 1963 este rechemat de la Viena pentru a fi numit ministru la Paris, unde prezintă generalului De Gaulle scrisorile de acreditare la 4 mai 1963 (din 17 decembrie 1963 legațiile celor două state sunt ridicate la rangul de ambasadă și Dimitriu este acreditat în ianuarie 1964 ca ambasador). În această nouă ipostază Victor Dimitriu este implicat în numeroase acțiuni de politică externă a statului român care vizau apropierea de Occident, cum ar fi întâlnirea dintre Corneliu Mănescu și omologul francez Couve de Murville din 1963 și mai ales vizita lui Maurer din iulie–august 1964 la Paris. În cursul acestei din urmă vizite, România ar fi luat o opțiune decisă prooccidentală, dar care ar fi fost anulată de accederea lui Ceaușescu la putere (p. 187). Tot în timpul vizitei premierului român la Paris s-a lansat ideea vizitei lui De Gaulle în România, care s-a produs însă după 4 ani. Dimitriu se ocupa și de comportamentul României în cadrul CAER, de opoziția românească la planurile de integrare propuse de sovietici, dar și la proiectele de reformă economică elaborate de Alexandru Bîrlădeanu, dar respinse de Ceaușescu, care a acceptat docil integrarea economică a statelor socialiste (p. 209). Dimitriu este un adversar visceral al lui Ceaușescu și deseori acesta din urmă este diabolizat în cele mai surprinzătoare circumstanțe. Autorul devine chiar puțin credibil când susține că Ceaușescu l-ar fi dezinformat voluntar sau involuntar pe Dubcek în timpul vizitei sale în Cehoslovacia cu privire la intențiile sovietice, fapt care ar explica lipsa de reacție a statului cehoslovac în momentul invaziei din 20–21 august 1968. De data aceasta afirmația pare mai mult o vindictă decât o interpretare rezonabilă a evenimentelor.

Bizar, deși Dimitriu avusese o prestație foarte bună în calitate de ambasador la Paris, el este rechemat la 19 februarie 1968, în anul în care avea să se producă vizita lui De Gaulle în România. Or contribuția lui Dimitriu la crearea climatului favorabil unui asemenea gest a fost importantă și recunoscută ca atare de partea franceză, care i-a decernat Legiunea de onoare. Îndepărtarea și izolarea lui Dimitriu sunt neclar explicate (poate atitudinile sale prea vizibil prooccidentale). Autorul susține că a fost rechemat în urma manevrelor de culise ale grupului lui Mihai Caraman, care conducea încă din 1961 o rețea de spionaj în beneficiul URSS, rețea demantelată în 1969. Oricum, este suspectă schimbarea ambasadorului român la Paris tocmai în momentul când se perfectau detaliile vizitei lui De Gaulle în țară. Locul lui Dimitriu este luat de Constantin Flitan (nu Nicolae, cum greșit notează autorul) care a cunoscut o ascensiune excepțională. Născut în 1928, absolvent al Facultății de Drept din București în 1950, ajunge în 1967 adjunct al ministrului afacerilor externe, pentru ca în anul următor să fie numit ambasador la Paris. În schimb, Victor Dimitriu pleacă legal în Franța în 1970 (în urma insistențelor jurnalistului André Fontaine), unde se stabilește. Volumul de memorii conține diverse informații despre perioada pariziană, multe din ele pitorești, demonstrând performanța diplomatului de a fi acceptat în compania unor personaje ilustre. Dar ele nu au fost reținute în rândurile de față pentru simplu motiv că nu interesează în mod direct chestiunea centrală asupra căreia se pronunță Dimitriu: amplexarea sau chiar veridicitatea „ereziei” românești în interiorul blocului sovietic.

Semnalam la început unele amnezii ale autorului sau mai bine spus discreția sa autobiografică într-o lucrare care se declară memorialistică. Redactată la aproape trei decenii de la evenimente și în condițiile în care autorul nu a mai avut acces la documente cu care la un moment dat era familiar, cartea conține unele imprecizii și mai ales explicații insuficiente sau prea partizane, creându-se senzația că Victor Dimitriu are de purtat un război. Nici coerența textului nu este de natură să suscite admirație. Totuși, considerăm lucrarea ambasadorului Victor Dimitriu o referință obligatorie pentru analiștii politicii externe a regimului comunist de la București și pertinentă pentru evaluarea „independenței” românești de după anul 1960. Dacă avem un regret este pentru că lucrarea lui Victor Dimitriu este până în prezent singura, onorabilă, despre acest subiect, scrisă de un participant și într-o anumită măsură „creator de decizii”.

Ovidiu Bozgan

EUGENIO GUCCIONE, *Municipalismo e federalisme in Luigi Sturzo*, Torino, 1994, 92 p.

Profesor de istoria doctrinelor politice la Universitatea din Palermo, afirmat cu precădere în aria cercetării ca remarcabil interpret al gândirii politice italiene și franceze de matrice creștină, Eugenio Guccione concentrează, într-o tratare de proporții reduse, o clară, fidelă prezentare, densă de semnificații, a substanței uneia dintre cele mai moderne, mai deschise propuneri pentru democrație: proiectul politic al sacerdotului din Caltagirone, ale cărui fundamente le reprezintă comuna ca entitate concretă, reînviată prin raportul direct dintre administratori și administrați, ca și de posibilitatea apelării la referendum popular, federalizarea diferitelor regiuni ale țării ca garanție a descentralizării efective a statului, uniunea europeană pe baze etnice și regionale în perspectiva realizării Euroafricii.

Structurat în patru capitole – rezervate succesiv partidului „municipal”, artizan al unui program îndreptat împotriva centralismului de stat și a camarilelor locale și spre o eficiență etică și socio-economică, conceptului de „regiune în cadrul națiunii”, parte autonomă a unui tot organic, Europei regiunilor ca finalitate promovată de însuși „logica istoriei” și militanței sturziene pentru educarea unei conștiințe internaționale – volumul ilustrează proiectul de societate și de stat al cărui

viril apărător s-a făcut ilustrul gânditor politic catolic, angajat într-o bătălie fără cedări pentru împlinirea lui, în confruntarea cu altele, insidioase, negatoare ale drepturilor umane, de esență totalitară.

Pentru Sturzo societatea și statul își au centrul în individul-persoană, studiul realității istorico-experimentale revelându-ne trei forme fundamentale ale trăirii sociale, „forme primare”, cum le numește, care corespund exigențelor naturii umane în cele trei aspecte permanente ale sale: „afectivitatea și continuitatea sa (familia), garanția sa de ordine și de apărare (politica), principiile sale etice și finaliste (religia)”, în raport cu care toate celelalte forme sunt secundare.

Instituții precum comuna, provincia, regiunea, federația operează pentru salvagardarea demnității și drepturilor indivizilor-persoane și pentru a realiza binele comun. Sturzo aprofundează funcțiile și relațiile reciproce dintre ele, estimând riscurile la care pot fi expuse din cauze morale sau politice. Analizele și soluțiile sale referitoare la autonomia entităților locale sau la Europa regiunilor nu pierd niciodată din vedere *participarea*, element definitoriu al unei autentice democrații.

Paginile propuse de Eugenio Guccione reunesc rezultate ale unei cercetări perseverente, aduse la zi, inserate armonice în ansamblul viziunii organice a problemei societății și statului la Luigi Sturzo.

Comuna democratică era pentru Sturzo câmpul experimental primordial al politicii Partidului Popular, fondat de el, simbol al emancipării și participării populare la gestiunea publică pe care el o dorea eliberată de jocul facțiunilor și afaceriștilor de toate culorile. El a crezut într-atâta în rolul administratorului public comunal, încât deplângea faptul că mulți oameni politici tind să-și abandoneze locul nașterii și să devină deputați, senatori sau miniștri fără a-și fi însușit *abc-ul* administrației publice.

În tematica sturziană, cercetarea regionalismului reprezintă una din cele mai aprofundate. Fără a pune în cauză în vreun fel caracterul unitar al națiunii, așa cum l-a edificat mișcarea risorgimentală italiană, dar considerând centralizarea statului ca generatoare a unei detașări a poporului de instituțiile sale, Sturzo teoretiza, întemeiat pe autonomia originară a popoarelor și pe dreptul lor la autogestiune, un stat al regiunilor. Operând distincția între autonomie regională și descentralizare administrativă, el acorda regiunilor competențe precise în materie de lucrări publice de interes local, de industrie și comerț zonal, de agricultură și silvicultură, de control al instituțiilor de caritate și binefacere, de sistem scolastic.

Cu clarviziune de profet politic, Sturzo a identificat în Statele Unite ale Europei nu o utopie, ci un ideal cu scadență neimediată, cu etape diverse și multe dificultăți de parcurs. Federația europeană constituia „ultima fază a unei idei formate în subconștientul civilizației noastre creștine încă de la căderea Imperiului Roman, idee care a reemers în fiecare epocă sub diferite aspecte, adaptându-se etapelor dezvoltării istorice a formării și coexistenței statelor europene”.

Ultima parte a volumului care încheie itinerarul etico-politic sturzian reconstruiește aportul pe care marele sociolog l-a dat Mișcării Federaliste Europene, între ai căror prestigioși fondatori-promotori s-a numărat, semnând în anul 1950 petiția europeană pentru un pact federal, un manifest în perfectă sintonie cu propunerea sa autonomistă pentru democrație, întrucât Federația Europeană însemna pentru el rezolvarea în comun a problemelor tuturor țărilor asociate în respectul autonomiilor statelor-membre și prevedea un parlament un guvern, un tribunal, o armată europeană, o politică externă comună și o monedă unică.

Asemenea rațiuni analizate de Eugenio Guccione cu penetrantă competență și cu autoritatea rezultată din coerența stimulăntelor reflecției ca și din precizia științifică și documentară caracteristice unuia dintre cei mai riguroși cercetători ai gândirii lui Luigi Sturzo, ne dau substanțiale temeuri de a recunoaște încă o dată marea actualitate a figurii și concepției sturziene.

Patricia Panait

SHIMON PERES, *Battling for Peace. Memoirs*, edited by David Landau, London, Weidenfeld and Nicholson, 1995, 402 p.

Publicate în 1995 (și conținând ca ultim document anexat declarația israelo-iordaniană de la Washington din 25 iulie 1994) în plin proces de realizare a unei păci stabile și durabile în Orientul Mijlociu, memoriile lui Shimon Peres (devenit premier interimar în urma asasinării lui Yitzhak Rabin; premiat Nobel alături de Rabin și Arafat pentru realizările în procesul de pace; născut în 1923 în Bielorusia și emigrat de foarte tânăr în fosta Palestină, fost director general în Ministerul Apărării, fost ministru al Externelor, șef al Partidului Muncii la data publicării memoriilor, fost premier într-un guvern de unitate națională, semnatar al declarației de principii din septembrie 1993) nu reprezintă o autobiografie (deși nu lipsesc paginile având acest caracter), ci o carte document privind evenimentele de deosebită importanță din ultimele patru decenii referitoare nu numai la Israel și statele arabe, ci la destinul unui popor cu vocație universală și la interesele marilor puteri într-un punct strategic fierbinte al globului.

Viziunea este a unui abil om politic, a unui democrat și a unui visător, cum singur se caracterizează (din ultimul capitol intitulat „Epilog”: „M-am născut ca un optimist și am rămas așa de-a lungul întregii mele vieți ... Ultimele capitole ale biografiei mele ce sunt în curs de a fi scrise în momentul de față se ocupă cu subiectul cel mai apropiat inimii mele – pacea ... Va fi un Orient Mijlociu fără războaie ... în care popoarele, bunurile și serviciile se pot mișca liber ... Un Orient Mijlociu în care fiecare va fi liber să se roage în limba sa ... un Orient Mijlociu în care națiunile se străduiesc pentru egalitate economică, dar în același timp încurajează pluralismul cultural”).

Cartea are următoare structură: sumarul, lista ilustrațiilor, introducerea (conține în bună parte un elogiu adus lui Ben Gurion, pe lângă care Peres s-a format ca om politic; Ben Gurion i-a încredințat primele responsabilități politice), cele 27 capitole ale lucrării din care am menționa unele, și anume: „Golda” (e vorba de Golda Meir, care a făcut parte din aceeași grupare politică cu autorul; sunt puse în evidență rivalitățile ce s-au ivit între cele două personalități politice), „Moshe Dayan”, „Legătura cu Franța”, „Mitterand” (pentru Peres, legăturile cu Franța și personalitățile politice franceze au fost și de natură afectivă și autorul se referă la admirația sa pentru cultura, strălucirea și măreția Franței), „În spatele afacerii Irangate”, „Opțiunea iordaniană”, „Pacea îmbracă forme concrete”, epilog (care se încheie cu fraza: „Cartea de față este propria mea mărturie asupra faptului că unui om îi este îngăduit să aibă vise și nu orice fel de vise, ci mari vise”), anexe (I. Rezoluțiile 242 și 338 ale Consiliului de Securitate; II. Înțelegerea Peres-Hussein de la Londra, din 11 aprilie 1987; III. Declarația de principii israelo-palestiniană din septembrie 1993; IV. Declarația israelo-iordaniană de la Washington, din 25 iulie 1994), index.

Sarcina unui recenzent fiind mai degrabă aceea de a prezenta structura unei cărți, felul de a gândi al autorului, de a clasifica, de a analiza și defini metoda și criteriile autorului și nu aceea de a discuta înseși judecățile și tezele autorului, trebuie să remarcăm că ies în evidență, în opinia noastră, următoarele: 1. Poziția constant filofranceză a autorului în sensul nu numai al căutării sprijinului Franței pentru politica Israelului, ci și o adevărată admirație pentru spiritualitatea și marile personalități nu numai politice ale Franței; 2. Caracterul de document istoric al lucrării, căci, în afara anexelor la care ne-am referit, al detaliilor asupra unor împrejurări politice, militare, diplomatice în care autorul a fost implicat, cartea conține și amintiri despre – în afara personalităților israeliene – o serie de președinți ai Statelor Unite (Truman, Kennedy, Johnson, Nixon, Carter, Reagan, Bush) și secretari de stat (Kissinger, Baker, Shultz) și alți diplomați; 3. Rolul tratatelor secrete (unele, e adevărat, eșuate, cum a fost cazul înțelegerii Peres-Hussein din 1987 de la Londra) care au dus în final la realizarea cadrului procesului de pace în Orientul Mijlociu (tratative secrete lungi și anevoioase și în carte este arătat drumul parcurs) iese cu pregnanță în evidență, confirmând ceea ce este aproape un truism în istoria relațiilor dintre state și anume că pe această cale a tratatelor secrete s-a ajuns la

răsturnări de alianțe și reconcilieri spectaculoase care au ilustrat ceea ce am putea considera ca o maximă: „inamicii de ieri, aliații de azi”; 4. Este am putea spune de esența activității politice lupta cu adversarii politici și rivalitatea între cei ce duc aceeași politică, dar au divergențe tactice sau cu nuanțe legate de ceea ce deosebește în mod fatal orice personalitate politică de o altă personalitate marcantă (cu privire la caracterizarea și critica unor personalități ale dreptei israeliene, ale altor personalități politice israeliene și în privința unor diferențe de opinii – în unele momente – chiar dintre autor și fostul premier căzut victimă extremismului, vezi p. 4, 13, 21, 32, 89, 112, 136, 163, 270, 314).

În legătură cu aceasta ne-am putea pune întrebarea: este vorba de o carte partizană? Într-o măsură, da; de la Caesar și până la Talleyrand, în scrierile marilor oameni politici, această trăsătură nu a lipsit. În legătură cu această trăsătură (pentru diversitatea tendințelor politice din societatea evreiască în antichitatea greco-romană, vezi *Războiul evreilor* al lui Josephus Flavius) n-am putea să nu cităm din lucrarea lui Winston Churchill, *The Second World War*, Penguin Books, 1990, p. 866: „The Greeks rival the Jews in being the most politically-minded race in the world. No matter how forlorn their circumstances or how grave the peril to their country, they are always divided into many parties, with many leaders who fight among themselves with desperate vigour. It has been well said that wherever there are three Jews it will be found that there are two Prime Ministers and one leader of the Opposition ... No two cities have counted more with mankind than Athen and Jerusalem. Their message in religion, philosophy and art have been the main guiding lights of modern faith and culture ... Personally I have always been on the side of both, and believed in their invincible power to survive internal strife and the world tides threatening their extinction”.

Autorul menționează atitudinea României care n-a rupt relațiile diplomatice cu Israelul, atunci când toate celelalte state din fostul lagăr socialist au făcut-o.

Cartea conține, cum era firesc din partea unui versat diplomat cu o bogată și îndelungată experiență și în domeniul relațiilor dintre personalitățile politice, o serie de detalii „picante”, ținând de anecdotica diplomației (unele din ele vor intra desigur în legendă) și care dau culoare și farmec textului.

Declarația de principii israelo-palestiniană din septembrie 1993 (semnată și de autorul memoriilor) exprimă dorința comună de a se pune capăt unor decenii de confruntare și conflict și de a conviețui pașnic și în securitate pe viitor. Semnătura autorului pe această declarație exprimă nu numai o manifestare de reprezentare a statului Israel, ci crezul însuși al autorului, crez pentru care a dus îndelungate și dificile, dar încununate cu succes, tratative diplomatice.

Volumul, publicat nu de mult și urmând firul evenimentelor aproape la zi, exprimând opiniile unei puternice și importante personalități politice din fierbintele și frământatul Orient Mijlociu (regiune legată din totdeauna de politica marilor puteri, fie ale antichității, fie ulterior și până în zilele noastre), va deveni fără discuție cartea de referință pentru istoricii ce vor reface tabloul evenimentelor în care Shimon Peres a jucat un rol esențial.

Betinio Diamant

IN MEMORIAM

† VALERIU STAN (1941–1997)

Născut la 27 septembrie 1941 în București, într-o familie modestă – tatăl taxator ITB și mama casnică, dar cu un mic lot de pământ în comuna Izvoru, județul Argeș – Valeriu Stan s-a sfârșit la 21 decembrie 1997. Cu o boală de cord încă din copilărie, printr-o viață cumpătată și echilibrată, el o ținuse mulți ani sub control, împlinindu-se pe toate tărâmurile, inclusiv familial (a fost tată a doi băieți). În ultimul an însă, accentuarea maladiei l-a obligat să se supună unei intervenții chirurgicale la spitalul de specialitate „Fundeni”. Operația, făcută de o bună echipă de medici, părea să fi avut succes, pacientul fiind externat cu diagnosticul vindecat. Numai că, ajuns acasă, fericit că malformația cordului fusese, în fine, corectată chirurgical, după câteva zile bune, el a fost doborât de hemoragia sangvină provocată de un ulcer perforat, contractat în spital din cauza unei medicații inadecvate. A fost o lovitură năpraznică survenită, într-un moment când nimeni nu se gândea la un atare deznodământ fatal. Din aceste motive, moartea lui nu numai că a fost nedreaptă, dar și neașteptată.

Valeriu Stan și-a făcut studiile școlare și liceale în București. Tot aici a devenit student la Facultatea de istorie. La finele ei, în 1965, era numit profesor de istorie în satul natal al tatălui său, Izvoru, predând cursuri de istorie și la Liceul din Costești, Argeș. În 1968 a fost angajat la Institutul de Istorie „N. Iorga”, unde își obține ulterior doctoratul și lucrează neîntrerupt, până la moartea lui prematură.

Dispărutul și-a făcut studiile școlare și universitare într-o epocă de adânci prefaceri, când România fusese de fapt ocupată de puterea sovietică. Atât el, cât și generații de alți tineri intelectuali, formați în spiritul ideologiei marxist-leniniste, erau mențiți a susține prin știință și cultură temeiurile unei societăți deznădăinate de matca ei istorică și instituțional democratică. Numai că, acel ideal comunist, impus de partidul conducător prin intermediul școlii, al instituțiilor de cultură și al unor oficii de propagandă întinse la toate nivelele societății, contrazicea flagrant aspirațiile lui Valeriu Stan. Deși Facultatea de istorie, prin programele ei ideologizante, tindea să formeze mai degrabă propagandiști decât istorici, aici dispărutul își completa informația prin alte lecturi. Cunoscător al limbilor engleză și franceză, aprofundează ca student opere ale unor mari istorici ai lumii, din antichitate până în epoca modernă. Nu-i neglijează pe marii noștri istorici: Bălcescu, Kogălniceanu, Iorga, Xenopol, C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu, etc. Cu lecturi de acest gen, Valeriu Stan a repudiat stilul hagiografic al istoriografiei oficiale.

El respingea cultul unilateral al unor false valori, prin care se încerca să se legitimeze o orânduire social-politică ruptă de contextul istoric și în contradicție cu creația noastră instituțional politică din antichitate până în perioada contemporană. O asemenea perspectivă critică asupra trecutului, înțeles ca o reflectare bazată pe documente, de reconstituire a lui pornind de la fapte incontestabile supuse unui prealabil examen scrupulos, s-a desăvârșit la Valeriu Stan după 1968, când a ajuns la Institutul de istorie „N. Iorga”.

Deși autoritățile politico-ideologice urmăreau redactarea unor versiuni oficiale asupra istoriei naționale, aici într-un climat de acces aproape nestingherit la documentare, s-a format, a existat, a activat în permanență un nucleu de istorici autentici. Acestuia i-a aparținut incontestabil Valeriu Stan. El s-a consacrat cercetării unor teme speciale aparținând epocii moderne, investigând arhive, manuscrise, ziare și reviste, broșuri și scrieri politice și sociale. Grație unor împrejurări fericite, în câteva rânduri, inclusiv după 1990, Valeriu Stan a efectuat călătorii de documentare în Marea Britanie și S.U.A., arhivele și un întreg material informațional furnizându-i un bogat spectru tematic care i-a deschis larg înțelegerea spre unele zone opace ale istoriografiei naționale.

Prin munca lui tenace și plină de talent, dispărutul lasă moștenire o operă bogată, alcătuită din cărți, studii, articole, comunicări, recenzii, note bibliografice. etc. Domeniul lui predilect a fost secolul al XIX-lea, cu deosebire anii de plămădire a națiunii române și de renaștere politică întrupată prin Unirea din 1859. Prin investigațiile lui sistematice, a dat noi înțelesuri și interpretări unor teme majore de istorie modernă, tratate predilect și de alți cercetători. În această lumină pot fi apreciate contribuțiile lui privitoare la istoria românilor în anii revoluției de la 1848, îndeosebi constituirea și lupta emigrației române din Europa occidentală, aspect istoriografic deja oglindit de el prin unele lucrări publicate. Unirea din 1859 și domnia lui Cuza Vodă s-au concretizat în alte studii semnate de Valeriu Stan. Un aspect important privind dezvoltarea vieții politice și parlamentare a constituit subiectul tezei sale de doctorat, cercetările acestea regăsindu-se parțial în volumul colectiv al Institutului de istorie „N. Iorga” privind istoria parlamentului. Tot într-o asemenea ordine de idei se cuvin semnalate contribuțiile lui privitoare la instaurarea regimului liberal democrat al constituției din 1866.

Scurta enumerare tematică a câtorva din lucrările dispărutului atestă cât de nedreaptă i-a fost moartea în plină activitate creatoare. Căci el avea în proiect preocupări istoriografice vaste, unele rămase doar în manuscris. Finisată redacțional, monografia consacrată emigrației române de la 1848 necesită din partea foștilor lui colegi eforturi în vederea tipăririi.

Ne este încă greu să vorbim la trecut despre Valeriu Stan. Și totuși, cum l-am aprecia succint? Înzestrat cu o căldură sufletească și cu o înțelegere umană rar întâlnite într-o societate atât de dezbinată, marcată nu numai de rivalități și invidii, ci și de indiferență, dispărutul a fost o excepție pozitivă. Ca istoric a fost

remarcabil. Și asta nu numai pentru realizările lui efective – schițate mai sus –, ci și prin atitudinea permanentă de căutare a adevărului istoric. Aceasta a fost conduita profesională pe care n-a abandonat-o niciodată, nici chiar în anii grei ai cenzurii. Rămâne, deci, de la el o frumoasă operă istoriografică care, deși neîncheiată datorită morții brutale survenită într-un moment de efervescentă creatoare, va fi de referință pe teme atât de importante abordate și tratate. Epoca renașterii României moderne în secolul trecut nu va putea fi deplin înțeleasă fără consultarea contribuțiilor lui Valeriu Stan. Ne mângâiem, la despărțirea de el, cu gândul că prin faptele lui exemplare și prin caracterul ireproșabil, constituie un model de urmat pentru toți cercetătorii trecutului nostru istoric.

Apostol Stan

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa redacției, B-dul Aviatorilor nr. 1, București – 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES. Mentalités – Civilisations
THRACO-DACICA

DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE.

NOUVELLE SÉRIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

ARHIVELE OLTENIEI

EPHEMERIS NAPOCENSIS

ARS TRANSILVANIAE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”, IAȘI

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Iancu de Hunedoara și emiratul Karaman.

Imaginea Veneției în cultura română (sec. XVII–XVIII).

Armata otomană la începutul secolului al XVIII-lea.

Situația economică și socială în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Războiul ruso-turc (1806–1812).

Aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.

Viața modernă a societății bucureștene.

Tranziția către modernitate în viziunea contemporanilor (sec. XIX).

O dispută politică privind Unirea Principatelor.

Evreii în România 1866–1868.

Independența României și Italia.

Românii din orașul Silistra.

Documente inedite despre frații Hürmuzaki.

Tratatul de pace în perioada primei conflagrații mondiale.

I. C. Filitti: Pagini de jurnal.

Relațiile lui Nicolae Iorga cu Monarhia.

Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.

De la războiul preventiv la tratatul de neagresiune.

Biserica Ortodoxă Română și mișcările de extremă dreaptă.

O alternativă de colaborare în interiorul Axei (1941–1944).

Documente diplomatice franceze inedite.

Toponimie și demografie istorică.

Biserica ortodoxă din Paris în primii ani postbelici.

Calculatorul și metoda cantitativă în cercetarea istoriei.

O nouă direcție de cercetare: băncile de date istorice.

ISSN 1018 – 0443

43 356